THIS BOOK BELONGS TO

ST. MARY'S COLLEGE,

OSCOTT, BIRMINGHAM.

Press *Shelf* *Number*

ANIMADVERSIONES
IN LAMELLAM AENEAM.

ANIMADVERSIONES

IN LAMELLAM AENEAM

VETUSTISSIMAM

MUSEI VICTORII

HUJUS MODULI.

ROMAE
EX TYPOGRAPHIA ZEMPELIANA
APUD MONTEM JORDANUM . ANNO . CIↃ . IↃ . CC . XLI.

SUPERIORUM FACULTATE.

Ut ſatius eſt unum aliquid inſigniter facere, quam plurima mediocriter : ita plurima mediocriter, ſi non poſſis unum aliquid inſigniter.

Plinius Epiſtolarum Lib. IX. *Epiſt.* XXIX.

ANIMADVERSIONES
IN LAMELLAM AENEAM
VETUSTISSIMAM
MUSEI VICTORII.

IRARI (1) non nullos aliquando vidimus, tam multa in Urbe reperiri monimenta vetuſtatis; quum ea quotidie tum extranei homines, tum aliqui cives, & indigenæ ſibi comparare ſtudeant, ac potiſſime anaglypha, gemmas exſcalptas, & numiſmata, atque hujuſmodi κειμήλια, ac res admodum parvas, quæ commode transferri poſſunt

(1) Litera M. a qua ſumunt initium atque ornamentum noſtræ Animadverſiones, ex antiqua gemma ſignatoria *Muſei Victorii*, MINERVAM exprimit, haſtatam, clypeatam, galeatam Etruſcorum more; ſoleatam quoque, ſive calceatam: & eo geſtu corporis, quo aliquem vulnerare poſſit. Veſtis eſt omnino ſingularis; non enim excedit cruris medium, brevibus manicis, ſtrictiſque ſupra cubitum, ſtrophio revincta ad lumbos, & poſt pectus. Ab ea pendet lata, atque ampla chlamys, quæ fimbriata eſt ad limbum extremum. Utrimque vero in area gemmæ ſerpentes prominent, duo ad ſiniſtram ſpatiantes, ad dexteram duo: non enim ægide munita eſt & capite gorgonis ad pectus. Nullum MINERVAE ſimulacrum vidiſſe memini in Muſeo Etruſco ita delineatum: nullum apud Dempſterum in Etruria Regali, neque apud alios, qui de Diis, & rebus Etruſcorum ſcripſerunt. Gemma, Achates varius eſt, anularis formæ; ejuſque magnitudinem indicat lineola, quæ ſubjecta eſt ſchemati.

Literæ hiſce cælaturis ornatæ, vulgo a Typographis nuncupantur MINIATURE, quam vocabuli ſignificationem non expoſuit Philippus Baldinucci in ſuo *Vocabolario Toſcano dell' Arte del Diſegno*; neque expreſſa ea eſt in magno Opere, quod dicitur *Il Vocabolario degli Accademici della Cruſca*. Dubitari tamen non poteſt illam vocem ab antiquis Codicibus accepiſſe nomenclaturam, in quibus plerumque literæ Majores, Librorum, & quandoque Capitum initia; tum auro argentoque; tum etiam variis coloribus, puta cœruleo, viridi, nigro, violaceo, minio quoque depingebantur; earum enim locum occupaverunt.

poſſunt de loco ad locum; Sed mirari profecto deſinent ſi cogitaverint illa eadem monimenta, elapſo aliquot annorum curriculo, non numquam in Urbem reverti (1), quæ iterum curioſis emtoribus facile offeruntur. Itaque Hiſtoria Sanctorum Septem Dormientium nuperrime a nobis edita (2) ex Ectypis *Muſei Victorii* expreſſa, & veteribus monimentis ſacris, profaniſque illuſtrata, inopinato factum eſt, ut hiſce diebus ænea Lamina, antiqua inſcriptione inſignis, in idem Muſeum inferretur (3), quæ ſuperioribus annis Veronam delata fuerat, unde Romam iterum advecta eſt a negociatoribus rerum antiquarum. Eamdem ſane cum non nullis obſervationibus heic recudendis, tum iis ipſis, tum etiam partim mutatis, auctiſque, in Tabula indice illius Operis vulgavimus (4), ubi indicati ſunt loci, in quibus de variis Loricarum ſpeciebus ſermo noſter verſabatur. Porro ORTHRI AVGUſti Liberti PROCura-

(1) Cauſſas regreſſus non vacat exponere, quum multæ in mentem ſubeant; ſive enim per obitum primi emtoris contingat; ſive quod alteri dono dederit; ſive permutare voluerit cum aliis rebus ſibi magis utilibus; ſive etiam aliis de cauſſis. Sed eas præſtat omittere, quia facillime notæ eſſe poſſunt.

(2) ROMAE EX TYPOGRAPHIO PAGLIARINIANO. Hoc eodem ANNO. CIↃ. IↃ. CC. XLI. MENSE MAIO. Sed illa Typographia modo non utimur, quod charactere, qui vulgo dicitur *Sopraſſilvio* uti velimus: Audivimus enim probari valde *Commentarium in Nummum Æreum Veterum Chriſtianorum Muſei Victorii*, & *Diſſertationem Glyptographicam*, quam vulgavimus *Typis Zempelianis*: quum Animadverſiones, & notæ ad calcem paginarum adjectæ, mirifice cohærere, atque apte ſociari videantur illi characterum formæ. Igitur ad Joannem Zempelium redeuntes, duximus neceſſario hæc præfari,

[3] Nempe Idibus Octobris.

(4) Heinc monitos illos volumus, qui noſtras qualeſcumque lucubrationes legere non dedignantur, velint etiam percurrere tabulas rerum indices, quas elucubrare ſolemus: etenim ea, quæ alii tamquam addenda imprimunt poſt opus, atque ante indicem, nobis in ipſo indice rerum, brevitatis cauſſa, placet adtexere.

PROCURATORIS A' LORICATA memoriam prodit hæc Lamina vetuſtiſſima, quam ab ipſo exemplari formatam diligenter curavimus incidendam, & modo in fronte harum Animadverſionum, qualis ea eſt, in gratiam eruditorum Virorum exponimus contemplandam.

Aliam quoque huic ſimillimam, pariter ex ære, ſed diverſæ formæ, atque ibidem editam fuſis characteribus, incidi fecimus, quæ ſervatur in Muſeo Kircheriano (1), ut iidem eruditi Viri de utroque Monimento facilius judicium conſtituant, dum ſibi videntur illa eadem Monimenta fidelibus ſubjecta oculis pertractare.

In utriuſque ſuperiori parte, ut adpoſita ſuis locis oſtendunt ſchediaſmata, expreſſa eſt corona vittis expanſis, & in ima parte duplex palmæ ramus. Putan-

(1) Eamdem lamellam iterum deſcribendam ad prototypi magnitudinem perhumaniter conceſſit P. Contucius Contucci, Patria Politianus, Muſei cuſtos.

Putandum fortaſſe eſt hos Auguſti Libertos A' LORICATA nuncupatos, fuiſſe Procuratores ejuſdem A LORICATA VESTE : ita ut ad bellum profecturo ; ſive etiam gerenti bellum Auguſto Cæſari, LORICAM miniſtrarent, & eam Jano clauſo cuſtodire tenerentur, atque ab ærugine, ac tabibus ſervare inlæſam. Illud idem officium, ni fallimur, gerebat ALCIMVS Neronis ſervus A VESTE CASTRENSI, memoratus a Fabretto in vetuſto lapide (1). Aliarum veſtium Procuratores, ſeu Cuſtodes, vel Præpoſitos, ex antiquis titulis edidit Janus Gruterus in Theſauro antiquarum Inſcriptionum, & eos recenſet clarus Gorius in Columbario, ſive Sepulcro Libertorum, & Servorum Liviæ Auguſtæ, & Cæſarum (2), nempe A VESTE PRIVATA, MATVTINA, REGIA, VENATORIA, SCAENICA, GLADIATORIA : Item TRIVMPHALI, cujus antiquum lapidem teſtem olim deſcripſimus in atrio Baſilicæ a Sancto Calliſto Papa in Urbe exſtructæ, quæ vulgo dicitur Sanctæ Mariæ Trans-Tiberim, & ad eumdem Gorium miſimus ut publici juris faceret, quem etiam edidit loco citato.

Neque enim velim horum Procuratorum officium A' LORICATA aliquis interpretetur A LORICATA MANV

[1] *Inſcriptionum Antiquarum*. Cap. IV. pag. 317. num. 409.

(2) Pag. 134. & pag. 135. Edit. Florentinæ in folio. CIↃ. IↃ. CC. XXVII. Hanc editionem lubet recenſere : etenim illud Opus iterum recuſum fuit Venetiis in fol. An. M. DCC. XXXVII. in Utriuſque Theſauri Antiquitatum, Romanarum, Græcarumque, Joannis Georgii Grævii, & Jacobi Gronovii, novis ſupplementis congeſtis ab Joanne Poleno. Volumine III. Vide Column. 145. & 146.

MANV. Tamquam ſcilicet ORTHRVS, ET HECHVS. Procuratores exſtiterint ALAE MILITVM LORICATORVM. Adhuc enim in re antiquaria, deſideraretur exemplum, tum vetuſtorum lapidum; tum etiam Scriptorum probatæ fidei, atque integritatis, quorum auctoritati hæc conjectura, atque arida interpretatio inniteretur, quam (ut verum ingenue fateamur), ſolummodo ad exercendum ingenium excogitavimus.

Conſtabant vero LORICAE, aliæ quidem ex ære (1): ex cornu aliæ (2): aliæ ex corio (3), atque lino, qualem profecto ex Homero memorat Plinius (4) apud Trojanos uſurpatam, & qualem Amaſis Ægyptiorum Rex miſerat Lacedæmoniis, ac ſimilem Minervæ in Lindo idem Rex dedicaverat, ut narrat Herodotus Halicarnaſſeus (5). Sed de his omnibus LORICAE conſtructæ modis, poſt quam multos antiquiores Græcos, & Latinos, viden-

(1) Res eſt notiſſima, & fere ſexcentis Scriptoribus facile demonſtranda. Goliat LORICA, ut legitur *Regum* Lib. I. Cap. XVII. v. 5. QUINQUE MILLIA SICLORUM AERIS ERAT.

(2) Inquit Ammianus Marcellinus *Rerum geſtarum* Libro XVII. Cap. XII. *Auguſto inter hæc quieſcenti per hyemem apud Sirmium, indicabant nuntii graves, & crebri, permixtos Sarmatas, & Quados, vicinitate & ſimilitudine morum armaturæque concordes, Pannonias Maeſiarumque alteram cuneis incurſare diſperſis. Quibus ad latrocinia magis, quam aperto habilibus Marti, haſtæ ſunt longiores, & LORICAE EX CORNIBVS RASIS, ET LAEVIGATIS, plumarumque ſpecie lineis indumentis innexæ &c.* Vide pag. 174. & p. 175. Edit. in fol. Antonii Dezallier. Pariſiis. M. DC. LXXXI. & lege notas ſubjectas ab Hadriano Valeſio, aliaſque ad finem Voluminis, a Friderico Lindenbrogio additas, pagina 28.

[3] Vide Servium apud Virgilium Lib. XI. *Æneid.* Verſ. 679. LORICA, ait ille, *eſt proprie tegmen* DE CORIO, *tamquam de loro factum: quo majores uti in bello conſueverant.* At Iſidor. *Orig.* Lib. XVIII. Cap. XIII. LORICA *vocatur, eo quod loris careat &c.*

(4) *Naturalis Hiſtoriæ.* Lib. XIX. Cap. I.

[5] *In Thalia*, ſive Lib. III. Cap. XLVII. pag. 180. Edit. Græc-Lat. in fol. Francofurti. MDCVIII.

dus Juſtus Lipſius (1), Fabrettus in Syntagmate de Columna Trajani (2), Stewechius in Vegetium, atque alii.

Nos aliquando in Floreno aureo veteri illuſtrato, particulam teſtamentariam Boëmundi Principis Antiochœni deſcripſimus (3) ex Codice Diplomatico Ordinis Hieroſolymitani (4), quam heic pro opportunitate denuo edendam cenſuimus, quod de LORICA poſterioris ætatis mentio in ea expreſſa reperiatur, quæ ita ſe habet. *Volo ut* LORICAM MEAM, *galeam meam, caligas meas ferreas, & gladium meum, ſcutum meum, & lanceam meam, & de meis equis meliorem: Mulam de ſella mea, & mulam, quæ portat* LORICAM MEAM, *& omnes ſummarios, & pro recognitione &c. dono, & concedo &c.*

Quod autem in militia apud veteres, frequens LORICAE eſſet uſus, recenſentur potiſſime ab Jacobo Gutherio (5), Fabricæ LORICARIAE inſigniores MANTVANA, atque AVGVSTODVNENSIS.

Metaphorice in Divinis Scripturis LORICAM IVSTITIAE (6) nos induere jubet DEVS OPTIMVS MAXIMVS, & adſimili myſterio LORICAM FIDEI, ET CHARITATIS (7); ARMA LVCIS (8), ARMA IVSTITIAE (9), ARMA-

(1) *De Militia Romana.* Lib. III. Dialogo VI. Operum Tom. III. Edit. Plantinianæ in fol.

(2) Cap. IV. & Cap. VII.

(3) Parte IV. *Oſſervazioni al* Num. XXX. pag. 435. e 436.

[4] Numero LXXX. Boëmundus autem teſtamentum ſuum ſcripſit. Anno CIↃ. C. LXXXXIII.

(5) *De Officiis Domus Auguſtæ.* Lib. III. Cap. XII. pag. 515. & p. 516. Edit. Pariſ. in 4. M. DC. XXVIII.

(6) Epiſt. S. Paulli *ad Epheſios.* Cap. VI. Verſ. 14.

(7) Ejuſdem Epiſt. I. *ad Theſſalonicenſes.* Cap. V. Verſ. 8.

(8) Ejuſd. Epiſt. *ad Romanos.* Cap. XIII. Verſ. 12.

(9) Ibidem Verſ. 13. & Epiſt. II. *ad Corinthios.* Cap. VI. Verſ. 7.

ARMATVRAM DEI (1): Operibus enim pœnitentiæ, quæ ſunt *Arma Lucis*, *Arma Juſtitiæ*, *Armatura Dei &c.* fortes efficimur in Fide. Porro Sanctus DOMINICVS Monachus Ordinis Sanctæ Crucis Fontis Avellani in Diœceſi Eugubina, nuncupatus fuit LORICATVS dum vixit, ab aliquo pœnitentiæ inſtrumento, quo præcingebatur, LORICAE ſimilitudinem referente. De eo mentio exſtat in Martyrologio Romano ad diem pridie Idus Octobris. Vitam illius, quam primo edidit Aloyſius Lipomanus Epiſcopus Veronenſis, ac deinde Bergomenſis (2), & ab eodem deſcripſit Frater Laurentius Surius Monachus Carthuſianus (3), ſcripſit Sanctus Petrus Damianus (4) Sanctæ Romanæ Eccleſiæ Cardinalis, Epiſcopus Oſtienſis, qui Præſidis generalis munere fungebatur in eo Monaſterio, ubi S. DOMINICVS vita deceſſit, eamdemque ad modum Epiſtolæ miſit requiſitus, ad Alexandrum II. Pontificem Maximum (5). Legitur integra quoque inter Opera ejuſdem Sancti Cardinalis, edita ſtudio, & labore Domni Conſtantini Cajetani Abbatis Con-

 gregatio-

(1) Epiſt. S. Paulli *ad Epheſios*. Cap. VI. Verſ. 11. & Verſ. 13.

(2) *Octavus Tomus Vitarum Sanctorum priſcorum Patrum &c.* Romæ apud Antonium Bladum. M DLX. in 4. pag. 264. & ſeqq.

[3] *De Vitis Sanctorum &c.* Tomo V. Die XIV. Octobris.

(4) Conſule Bollandianos Tom. III. Februarii in Commentario prævio ad Vitam S. Petri Damiani §. III. num. 20. pag. 411. dici enim debet *Petrus Damianus*, non *Damiani*, quemadmodum ipſi validis argumentis exponunt.

(5) Sanctus Petrus Damianus multas Epiſtolas dedit ad Alexandrum II. Pontificem Maximum, quæ exſtant Tomo I. Operum ejuſdem Sancti: Verum hæc Epiſtola, quæ numero XIX. ibidem recenſetur, edita eſt, Operum Tomo II. pag. 209. & ſequentibus. Pariſiis, in folio. Anno M. DC. LXIII.

gregationis Caſſinenſis (1), & de ipſa Vita, Sanctoque DOMINICO LORICATO meminerunt Bollandiani in Commentario prævio ad Vitam Sancti Petri Damiani (2) ad diem XXIII. Februarii.

Sed ut oratio noſtra eo opportune redeat, unde ſenſim diſceſſerat, alia etiam interpretatio horum Procuratorum officio tribui poſſet; quum de STATVA LORICATA Cæſaris Dictatoris IN FORO poſita non nihil ſcripſerit Plinius (3). *Togata effigie*, inquit ille, *antiquitus Statuæ dicabantur. Placuere & nudæ tenentes haſtam ab Epheborum gymnicis exemplaribus, quas Achillæas vocant. Græca res eſt nihil velare. At contra Romana, ac Militaris thoracas addere. Cæſar quidem Dictator* LORICATAM *ſibi dicari* IN FORO *paſſus eſt &c.* De eadem STATVA LORICATA Caii Julii Cæſaris mentio quoque exſtat apud Plinium juniorem (4) ſcribentem Montano ſuo de Diplomate in honorem Pallantis decreto Senatus æri inciſo, & ad eamdem STATVAM adfixo. Sunt autem hæc quæ ſequuntur ipſa ejus verba. *Quum ſit utile, Principis benignitatem promtiſſimam ad laudem præmiaque merentium inluſtrari ubique, & maxime iis locis, quibus incitari ad imitationem præpoſiti rerum, ejus cura poſſent, & Pallantis ſpectatiſſima*

(1) Continet Vitas Sanctorum Rodulphi Epiſcopi Eugubini, & DOMINICI LORICATI. Cap. VIII. agit de FERREA LORICA, qua indutus ad carnem, incedebat.

(2) *De Actis Sanctorum*, Tomo III. Februatii. Vide prævium Commentarium §. I. num. 7. pag. 407. & §. V. num. 31. pag. 413.

[3] *Naturalis Hiſtoriæ*, Libro XXXIV. Cap. V.

(4) *Epiſtolarum*, Lib. VIII. Epiſt. VI.

ſima fides, atque innocentia exemplo provocare ſtudium tam honeſtæ æmulationis poſſet, eaque IV. *Kal. Februarii, quæ proxime fuiſſent, in ampliſſimo Ordine Optimus Princeps recitaſſet, Senatuſque Conſulta de his rebus facta in ære inciderentur, idque æs figeretur* AD STATVAM LORICATAM DIVI IVLII. *Parum viſum tantorum dedecorum eſſe Curiam teſtem: Delectus eſt celeberrimus locus, in quo legenda præſentibus, legenda futuris proderentur. Placuit ære ſignari &c.* Aliquid etiam anteacto ſæculo de ipſa STATVA dixit, ſed obiter Edmundus Figrelius ſingulari Libro de Statuis illuſtrium Romanorum (1), talemque in Auguſti nummo ſpectari monet apud Hubertum Golzium (2). Erant vero STATVAE LORICATAE *pectore tantum munitæ*, ut inquit idem Figrelius (3). Plane LORICAE *tantum pectora tegebant*, ait laudatus Gutherius (4): *nam tergo nullus erat metus*. Itaque Procuratores ad illam STATVAM LORICATAM cuſtodiendam forſitan deſtinati erant ab Auguſto ORTHRVS, & HECHVS in duabus æneis Lamellis *Victoriana*, & Kir-

[1] Capite XXI.

(2) In Auguſto. Pag. XXXVI. num. 25. De Manitio Præneſtinorum militum Præfecto ad Caſilinum STATVA LORICATA donato, Præneſte IN FORO, illuſtrem memoriam illius ætatis, ſed in ævum duraturam, eleganter ſcripſit Livius *Romanarum Hiſtoriarum*. Decade III. Lib. III. Cap. XIV.

(3) Pag. 180. Ita ſcribit M. Terentius Varro Lib. IV. *De Lingua Latina*. Cap. XXIV. LORICA *a loreis, quod de corio crudo* PECTORALIA *faciebant*.

(4) *De Officiis Domus Auguſtæ*. Lib. III. Cap. XII. pag. 516. Sed contra Virgilius *Æneid*. Lib. XII. Verſ. 87. & ſeq. de Turno ait:

Ipſe deheinc auro ſqualentem, alboque orichalco.
CIRCVMDAT LORICAM HVMERIS &c.

Et paullo poſt in eodem Lib. Verſ. 430. & ſeqq. Æneam armis inſtructum ſic deſcribit.

Ille avidus pugnæ ſuras incluſerat auro
Heinc atque heinc, oditque moras haſtamque coruſcat.
Poſtquam habilis lateri clypeus, LORICAQVE TERGO EST &c.

& Kircheriana memorati . Sane AGRYPNVS , Cæſaris Auguſti A STATVIS dicitur in vetuſto marmore Columbarii (1) , & SYNEROS (2) Tyberii ad IMAGINES .

Verum STATVAM Divi Julii IN ejus FORO poſitam , EQVESTREM fuiſſe demonſtrat Onuphrius Panvinius in antiquæ Urbis imagine (3) , & IN ipſo FORO Cæſaris , duo Signa Veneris exſtitiſſe inquit: Alterum LORICATVM , alterum factum ab Arceſilao (4) .

Ad fulciendam tamen iſtam ſecundam opinionem aliud ſuccurrit argumentum (5) : etenim AD ARAM . GENTIS . IVLIAE . IN . CAPITOLIO . publica monimenta æreis Tabulis conſignata , de more olim adfixa fuiſſe , teſtimonio eſſe poterunt æneæ Tabulæ datæ VETERANIS . QVI . Imperatore Cæſare Veſpaſiano MILITAVERVNT . IN . CLASSE . RAVENATE . SVB . SEX . LVCILIO . BASSO (6) , & item aliæ , quæ honeſtam miſſionem referunt, datam ab Imperatore Ser. Sulpicio Galba VETERANIS . QVI . MILITAVERVNT . IN . LEGIONE

(1) Pag. 157. Num. CXXV. citatæ editionis . In novis ſupplementis Antiquitatum Romanarum , & Græcarum , Volumine III. Columna 177. & ſeqq. Vide item Blanchinium Libro , cui titulus . *Camera , ed Inſcrizioni Sepulcrali de' Liberti , Servi , ed Officiali della Caſa di Auguſto* , pag. 54. num. 150.

(2) Pag. 158. Num. CXXVII. In novis Supplementis mox citatis, Columna 179. & ſeqq. Vide quoque Blanchinium Libro memorato . pag. 28. num. 32.

(3) *Urbis Roma &c.* Ibi Reg. VIII. p. 184.

(4) Ibid. in eadem Regione VIII. p. 186.

[5] Inquit Cicero Libro IV. *de Finibus*, pag. 106. *Quæ ſunt igitur communia nobis cum antiquis , his ſic utamur , quaſi conceſſis : quæ in controverſiam veniunt , de his ſi placet , diſſeramus .*

(6) Adi Jani Gruteri *Theſaurum Antiquarum Inſcriptionum*. Pag. DLXXIII. num. 1.

Æneæ Tabellæ figebantur pariter IN MVRO . POST . TEMPLVM . DIVI . AVG. AD . MINERVAM . ut ſemel atque iterum occurrit apud eumdem Gruterum . Pag. DLXXIII. num. 2. & Pag. DLXXIV. num. 6.

LEGIONE . PRIMA . ADIVTRICE (1) . Quapropter eadem ARA , ſive proxima fuit STATVAE LORICATAE Cæſaris, ſive ad ipſam STATVAM pertinebat. Porro TEMPLVM IVLII CAESARIS IN FORO deſcripſerunt Sextus Rufus, & Publius Victor (2) in Regione VIII. Urbis , in eademque Regione deſcripſerunt CAPITOLIVM , & jure meritoque ipſis ſubinde adſtipulati ſunt reliqui Scriptores Urbem Romam illuſtrantes.

Igitur ſive AD LORICATAM VESTEM , ſive AD STATVAM CAESARIS LORICATAM cuſtodiendam adhibiti erant hi duo Liberti , & quidem HECHVS, ut mihi videtur, ex privilegio ſingulari.

Utraque Lamina viriculo cælata eſt , eodem plane modo , quem Georgius Vaſarius (3) deſcribit, laudato artis inventore Thoma Finiguerra (4) Florentino , & a noſtris Inciſoribus (5), imagines, res

[1] *Inſcriptiones Antiquæ in Etruriæ Urbibus exſtantes &c.* Edit. Florentiæ An. CIↃ. IↃ. CC. XXVII. Cura , & ſtudio Antonii Franciſci Gorii . Tom. I. p. 257. Vide item M. Scipionis Maffeii *L'Iſtoria Diplomatica &c.* pag. 30. 31. & ſeqq.

[2] *De Regionibus Urbis Romæ .*

(3) *Le Vite de' più eccellenti Architetti , Pittori , Scultori &c.* Parte I. Vedi il Diſcorſo *della Pittura* Cap. XXXIII. pag. 105. Ediz. di Firenze MDL. appreſſo Lorenzo Torrentino .

(4) Vaſarius citato loco eumdem appellat patrio more , nempe decurtato nomine , *Maſo Finiguerra* .

[5] Aliquam Seriem æris Inciſorum , qui modo in Urbe clarent ſubtexere , putavimus pro occaſione futuram non inutilem noſtris ipſis Inciſoribus ; aliiſque ; ſecernentes illos qui cælant imagines ab iis , qui res Architectonicas , ſive etiam characteres incidunt . Igitur qui ſcalpunt imagines, ſervato ordine alphabetico , ſunt .

Billy , Nicolaus . Romanus .
Campana , Petrus . Romanus .
Campiglia , Joannes Dominicus . Lucenſis .
Frey, Jacobus . Helvetus , qui ceteris paribus habetur præſtantior .
Frezza , Joannes Hieronymus .
Gabuggiani , Balthaſſar . Florentinus.
Grandi , Carolus . Venetus .
Guttierez , Januarius , & Nicolaus Neapolitani .
Pilaja , Paullus . Romanus .
Pomerede , Silveſter . Gallus .
Pozzi , Rochus . Romanus .
Roſſi, Hieronymus, & Andreas Rom.
Schedl , Martinus . Alemannus .
Sintes , Joannes Baptiſta . Romanus .
Sorelló , Michaël . Hiſpanus .

res quoque ad Architectos ſpectantes (1), & characterum formæ (2) tabulis æreis exprimuntur; ita ut cum Bonarrotio (3) mirari oporteat cultiſſimam illam ætatem artis chalcographiæ peritiam penitus ignoraſſe, de qua nullum teſtimonium perhibent Scriptores eruditæ vetuſtatis.

Aeneas hujuſmodi Lamellas facile ſuſpicamur inſertas fuiſſe vaſibus cinerariis, atque ollis, ſive urnis marmoreis, tum quadratæ formæ, tum etiam rotundæ; quum urnas ipſas aliquando reperire contingat, in area epitaphio deſtinata, carentes inſcripto titulo: noſtra autem Lamella in quatuor anſarum angulis (*quæ trigona ſpatia* appellantur a cl. Lupio (4), *ad ornamentum, & pulcritudinem adpicta*), ſingula habet foramina, in quibus, ut vero ſimile judicari poteſt, claviculi infixi erant loculis urnæ, ſeu vetuſti vaſis cinerarii. Præterea, quum non nihil ſinuata ſit hæc Lamina, manifeſte prodit urnæ convexæ molis adhæſiſſe. Uti-

(1) *Qui heic recenſentur Architecturæ opera cælant.*
Gabuggiani, Balthaſſar. Florentinus: Schedl, Martinus. Alemannus.
Saiter, Petrus. Pedemontanus. Vaſi, Joſeph. Siculus.

[2] *Hi characteres incidunt.*
Franceſchini, Dominicus. Romanus. Petroſchi, Joannes. Romanus.

Unicus in Urbe incidendis Buxo imaginibus, & characteribus quibuſcumque, cujus opera frequenter utimur.
Zenobius, Philippus. Fulginas.

De eodem meminimus *in Nummo æreo explicato*. Parte I. Cap. XXVII. pagina 32. & pag. 33.

[3] Pag. XVII. nel Proemio alle *Oſſervazioni Iſtoriche ſopra alcuni Medaglioni antichi del Muſeo Carpegna &c.* In Roma MDCXCVIII.

(4) *Diſſertatio, & Animadverſiones ad nuper inventum Severæ Martyris Epitaphium*. §. VIII. pag. 48. & ſeqq.

Utinam vero, quod modo factum eſt in Urbe, inſtitutis novis Academiis (1), Auctore BENEDICTO XIV. PONT. MAX. in ipſo Summi Pontificatus exordio; ita in pluribus aliis locis florerent hæc ſtudia! Quam multa ſane, ſacra, & profana e tenebris prodirent in lucem vetera monimenta. Sed dolendum maxime, quod adhuc apud pleroſque pro nihilo computentur. Liceat ergo nobis in hanc rem uſurpare adverſus illos, quod Marcus Tullius Cicero de Philoſophiæ neglectu dicebat (2). RELINQVITVR SOLA HAEC DISCIPLINA, DIGNA STVDIOSIS INGENVARVM ARTIVM, DIGNA ERVDITIS, DIGNA CLARIS VIRIS, DIGNA PRINCIPIBVS, DIGNA REGIBVS.

(1) I. HISTORIAE CONCILIORVM.
II. . . . . ROMANORVM PONTIFICVM.
III. . . . . RERVM LITVRGICARVM.
IV. . . . . ROMANARVM ANTIQVITAT.

Vide Plinii, & Claudiani locos in noſtra Sanctorum Septem Dormientium Hiſtoria, pag. XXIV.

[2] Libro v. *De Finibus*. pag. 133.

Eumdem Ciceronem conſule in Oratione pro Archia Poëta, ubi inquit. *Hæc ſtudia adoleſcentiam alunt, ſenectutem oblectant, ſecundas res ornant, adverſis perfugium, ac ſolatium præbent. Delectant domi. Non impediunt foris, pernoctant nobiſcum, peregrinantur, ruſticantur*. De hoc Ciceronis loco videndus Petrus Victorius *Variarum Lectionum* Libro XXVI. Cap. XIV. pag. 320. & pag. 321. Verum ejuſdem Ciceronis loci, qui indicatis paginis deſcribuntur, ad editionem Venetam in fol. Lucæ Antonii Juntæ referuntur, ab ipſo Petro concinnatam, ut alibi quoque monuimus.

FINIS.

EXCUDEBAT
ROMAE
JOANNES ZEMPEL
PRIDIE KAL. DECEMBRIS
ANNO CIↃ. IↃ. CC. XLI.

DESCRIPTIO
NUMISMATIS.

NUMISMA

HIERONYMI EQUITIS ODAM

E X

MUSEO VICTORIO

P R O L A T U M.

ROMAE
EX OFFICINA TYPOGRAPHICA
JOANNIS ZEMPEL APUD MONTEM JORDANUM
ANNO REP. SAL. CIↃ. IↃ. CC. XLII.

PRÆSIDUM FACULTATE.

Sum ex iis, qui mirer antiquos, non tamen, ut quidam, temporum noſtrorum ingenia deſpicio. Neque enim quaſi laſſa, & effœta natura, nihil jam laudabile parit.

Plinius Epiſtolarum Lib. VI. *Epiſt.* XXI.

Sic ora ferebat. Virgil. Lib. III. *Æneid.*

Imprimatur.

Si videbitur Rmo Pat. Mag. Sac. Pal. Apoſt.

F. M. de Rubeis Archiep. Tarſi Viceſg.

Imprimatur.

Fr. Aloyſius Nicolaus Ridolfi Mag. Sac. Pal. Apoſt. Ord. Præd.

DE-

DESCRIPTIO NUMISMATIS
HIERONYMI EQUITIS ODAM.

EMORIAE (1) ornatiſſimi, atque amiciſſimi viri HIERONYMI EQUITIS ODAM æquum eſt tandem aliquando parentare æreo numiſmate, quo jacturam noſtram quodammodo inſtaurare poſſimus. Promiſimus illud ſane in perbrevi elogio, quod raptim elucubravimus, ſtatim ab obitu ipſius, vulgavimuſque in Indice poſt Hiſtoriam Sanctorum VII. Dormientium digeſto (2), ut quantocyus pateret noſtri mœroris occaſio, & peregre degentibus innoteſceret etiam, quanti facienda ſit VIRTUS (3), atque

(1) Gemma anularis, quæ hoc loci literam initialem ornat, & *Minervam* exprimit opere Etruſci artificis, illuſtratur a nobis in Animadverſionibus ad Lamellam æneam vetuſtiſſimam *Muſei Victorii*, editis anno ſuperiori ex eadem hac Typographia Zempeliana.

(2) Illud Opuſculum conſignatum Typis novis Pagliariniorum, pene abſolutum erat, quando è vivis exceſſit ille. Heu! tranſitu inopinato, & nimis importuno.

(3) VIRTUS *omnis tribus in rebus fere vertitur*, ait Cicero. Lib. II. *De Officiis*. pag. 446. *Quarum una eſt in perſpiciendo quid in quaque re verum, ſincerumque ſit; quid conſentaneum cuique; quid conſequens; ex quo quæque gignantur; quæ cujuſque rei cauſſa ſit. Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitioneſque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. Tertium, iis quibuſcum congregemur, uti moderate, & ſcienter, quorum ſtudiis, ea quæ natura deſiderat, expleta, cumulataque habeamus &c.*

Idem in *Paradoxis*, pag. 518. *Neſcit inſane, neſcis quantas vires* VIRTUS *habeat: nomen tantum* VIRTUTIS *uſurpas, quid ipſa valeat, ignoras &c.*

Vidend. Plato in *Menon*. Dialog., & alii.

Lucius Annæus Seneca. *Epiſtolarum* Libro XX. Ep. I. alias Epiſtola CXIII. ad *Lucilium* data, explicat, atque irridet Pythagoræ ſcitum, ſive doctrinam Stoicorum, qui VIRTUTES animalia eſſe arbitrabantur, ac ſerio docebant. Sed amoto ludo ineptæ, atque obſoletæ hujus quæſtionis, VIRTUTUM OMNIUM PRETIUM IN IPSIS EST, ut inquit idem Seneca. *Epiſtolarum* Libro XI. Ep. V. ſive alias Epiſtola LXXXI.

atque AMICITIA (1), apud non nullos, hoc item tempore æqua lance penſari.

Unum vero, quod imaginibus (2), atque hiſce numiſmatibus (3) vincendum contenderunt veteres, & nos item pro modulo noſtro tentamus, ac ſtudemus, probe eſt duratio in ævum illorum virorum maxime, qui aliquo genere laudis clari, perpetuitatem quoque ſibi promeruerunt. Principium enim, & finis humanæ vitæ, adeo ſunt proximi, ut quævis hominum ætas longius

(1) Plaut. in *Trinum.* Act. III. Sc. I.
Nimium difficile' eſt reperiri amicum, ita ut nomen cluet.

Plura vero habet Cicero in Libro *de Amicitia*, a quo multa Caſſiodorus deſcripſit in ſuo, pariter *de Amicitia*. Ait igitur præ ceteris in Prologo. AMICITIA *eſt divitibus pro gloria, pauperibus pro cenſu, exſulibus pro patria, imbecillibus pro virtute, pro medicina ægrotis*, MORTVIS PRO VITA. Verba autem Ciceronis hæc ſunt. *Quocirca & abſentes adſunt, & egentes abundant, & imbecilli valent, & (quod difficilius dictu eſt)* MORTVI VIVVNT. Vide pag. 486. Addit *Philippica* IX. pag. 785. VITA ENIM MORTVORVM IN MEMORIA VIVORVM EST POSITA.

(2) Lactantius Firmianus, *De Origine erroris.* Cap. II. *Omnino fingendarum ſimilitudinum ratio*, ſcribit plane ad rem de qua agimus, *idcirco ab hominibus inventa eſt, ut poſſet eorum memoria retineri, qui vel morte ſubtracti, vel abſentia fuerant ſeparati &c.*

Alia, quæ ad hæc ſpectare poſſunt, adtigimus in notis ad Hiſtoriam SS. Septem Dormientium. Cap. VIII. pag. 22. ſed & pag. 87. ubi de Pictura. Ea vero, ut iterum adeant Lectores, digito monſtramus; & nobis rem gratiſſimam, ſi bique fortaſſe non inutilem facturos pollicemur.

[3] Eſt a vetuſtate petitus mos conficiendi Numiſmata, ut res geſtæ Principum, & Virorum illuſtrium imagines in poſterorum memoria perſeverent. Tertio ab hinc ſæculo & ultra renovatus creditur a Victore Piſano, ſive *Piſanello*, quemadmodum illum appellat Georgius Vaſarius (*Vite de' Pittori &c.* Parte II. pag. 417. Ediz. del Torrentino in Firenze. MDL.) fortaſſe, quod tunc temporis junior eſſet; ita enim in Italia nos gerere conſuevimus, ut quum alicui blandimur, decurtato vocabulo utamur. Exemplum adtulimus in Animadverſ. ad Lamellam æneam *Muſ. Vict.* p. 15. Aliud in *Diſſert. Glyptograph.* p. 82. Aliaque facile deſcriberentur, ſi daretur otium, & operæ pretium eſſet. Sane clarorum virorum numiſmata eodem Piſano vetuſtiora, quæ ſignata ſint nomine ſui auctoris, non reperiri communis opinio eſt; ita ut non nulla illius ætatis, quæ anonyma ſunt, ipſi plerumque adtributa ſuſpicemur, quamvis alterius artificis opus.

De quibuſdam autem numiſmatibus noſtri hujus ævi videndus Raphaël Fabrettus in Syntagmate de Columna Trajani. Cap. VI. pag. 168.

gius producta (1), brevis admodum cenſenda ſit, cum æternitate, quæ omnes manet, comparata. Quid autem perennius æreo numiſmate? Quodnam elogium præſtantiſſimis viris magis conveniens, & ipſius numiſmatis brevitate poteſt excogitari elegantius? Si tamen factis reſpondeat ad amuſſim emblema cum lemmate (2), neque unum ab altero vagari, uti aliquando accidit, deprehendatur. In componendo eodem, utrumque ita cohærere arbitrati ſumus, ut Deſcriptionem hanc edere in lucem minime dubitaverimus.

In parte anteriori imago, de more oblique

[1] Inquit Horatius Flaccus. *Satyrarum* Lib. II. Ecloga VI.

Vive memor quam ſis ævi brevis &c.

Et *Carminum*. Lib. I. Ode IV.

Vitæ ſumma brevis ſpem nos vetat inchoare longam.

Cicero in Oratione ad Quirites pro CajoRabirio perduellionis reo. pag.386. *Exiguum nobis vitæ curriculum natura circumſcripſit, immenſum gloriæ &c.* Tribuitur vero hæc ſententia Catoni Cenſorio, *ex Carmine de Moribus* excerpta. *Vita humana, prope uti ferrum eſt. Ferrum ſi exerceas, conteritur: Si non exerceas, tamen rubigo interficit. Itidem homines exercendo videmus conteri. Si nihil exerceas, inertia, atque torpedo plus detrimenti facit, quam exercitatio.* Vide Antonii Riccoboni Rhodigini *Commentarium de Hiſtoria, cum Fragmentis &c. M. Porcii Catonis Cenſorii*, & aliorum. Edit.Venet. in 8. An. MDLXVIII. pag.76. a tergo. Eamdem, *præclaræ veritatis ſententiam*, nuncupat Aulus Gellius, *Noctium Aticar.* Lib. XI. Cap. II. Quare Plautus in *Moſtellaria.* Act. III. Scena II.

Vita quam ſit brevis ſimul cogita.

Salluſtium autem, ac Teophraſtum inter ſe minime diſſentire de vitæ humanæ brevitate, ſeu longitudine aperte declarat clariſſimus Vir *Petrus Victorius* Lib. XI. *Variarum Lectionum.* Cap. X. pag.123. & ſeq. Demum Cicero.Lib.II. *de Officiis*, pag.453. *Quæ vero ætas longa eſt, aut quid omnino homini longum? Nonne modo pueros, modo adoleſcentes in curſu, a tergo inſequens, nec opinantes adſequuta eſt ſenectus? Sed quia ultra nihil habemus, hoc longum dicimus &c.* Plura tamen habet Seneca in Opere *de Brevitate Vitæ* inſcripto.

[2] Lemmata, quæ numiſmatibus accommodantur, ni facili negocio, atque ictu oculi convenire emblematibus ibidem expreſſis judicari, pronuntiarique poſſit, optimo jure Plautinum illud effatum in *Pſeudolo*, Act. I. Sc. I. extorquere ſolent.

Hæc quidem pol credo, niſi Sybilla legerit,
Interpretari alium poteſſe neminem.

Sive illud ejuſd. in *Pœnulo*, Act. I. Sc. II.

- - - - - - - - - *Oedipo*
Opus conjectore eſt, qui ſphyngi interpres fuit.

expreſſa eſt (1), his literis in ambitu apte diſpoſitis : HIERON. ODAM. ROM. EQ. ORD. CONSTANTIN. videlicet *Hieronymus Odam Romanus* (2), *Eques Ordinis Conſtantiniani* (3). Ad ima colli legitur. MEM. RESTIT. F. EQ. V. hoc eſt : *Memoriam reſtituit*. Siglæ autem, quæ ſequuntur nomen exprimunt Auctoris ipſius numiſmatis, & hujuſce deſcriptionis. In poſtica numiſmatis, illo eodem lemmate ab Ovidio deſumto, uſi ſumus (4), quod in

[1] Ita plerumque in vetuſtiſſimis nummis Etruſcorum, Græcorum, Romanorum, aliorumque, & in aliis medii ævi, tum Principum, tum etiam virorum illuſtrium ; immo in aliis pariter infimæ, ac poſtremæ ætatis. Minor certe eſt numerus eorum, tam veterum, quam recentiorum, qui plenam imaginem exhibent, ac præſeferunt. Ii, quibus non datur ipſos nummos, ac numiſmata pertractare, adeant editores eorumdem, qui etiam ſi per claſſes diſtribuantur, plurimi omnino ſunt.

Idem fere obſervandum in gemmis, quarum illæ, quæ imagines Deorum gentium, vel Principum, vel aliorum, qui ſuam effigiem poſteris relinquere cogitarunt, plerumque dimidiam ipſorum faciem oſtendunt. Illud idem agunt vetuſtiorum exemplo ſcalptores gemmarum noſtræ ætatis, quorum nomina, poſt enunciatos antiquiores, recenſuimus in *Diſſertat. Glyptograph.* Cap. XXVI. pag. 92. & ſeqq. Item pag. 127. Agunt quoque cælatores numiſmatum, quorum nomina infra dabimus.

[2] Vidimus aliquando Diploma membranaceum, datum ex CAPITOLIO. *An. ab Urbe condita.* CIↃ.CIↃ.CCCC.LXXXII. *Ab Orbe autem redemto.* CIↃ.IↃ.CC.XXX. *Idibus Maii*. Quo Hieronymus Eques Odam inter Patricios Romanæ Urbis cooptatus fuit ; Conſervatoribus ANTONIO CARDELLIO. MARCH. VIRGILIO CRESCENTIO. NICOLAO PLANCA DE INCORONATIS. Scriba vero SACRI SENATVS POPVLIQVE ROMANI *Auguſtino Randanino*. Reg. in Archivo Capitolii. 365. Sigillum magnum cera impreſſum de more pendens a Diplomate, clauditur argentea theca rotundæ formæ, inſcriptumque eſt in ambitu, ſupra. ÆTERNA. INVICTA. ROMA. infra. CONSERVATORES. ALMÆ. VRBIS.

(3) Vidimus item membranaceum Diploma Franciſci Farneſii, Parmæ, & Placentiæ Ducis, quo idem Hieronymus Odam in Conſtantiniana Militia ſub titulo Sancti Georgii, ac Sancti Baſilii Magni adſcriptus fuit, datum Placentiæ. Anno DOMINI NOSTRI JESV CHRISTI. MDCCVIII. Die XVII. Maij. Quin etiam poſt hæc, defuncto Franciſco Farneſio, Antonius Dux, eumdem Hieronymum, Aulicum ſuum a cubiculo Honorario conſtituit ; certioremque rei fecit, data Parmæ ad ipſum Epiſtola valde officioſa : dato quoque membranaceo Diplomate eadem Die I. Junii. An. MDCCXXIII. Quæ omnia nos pariter aliquando vidiſſe teſtamur.

(4) Libro III. *Faſtorum*, circa finem.

in elogio indicavimus. MILLE. DEA. EST. OPERUM. Et quidem in areæ peripheria, ſive circumferentia, circa Minervæ ſignum. Demum in exergo legitur: A. SARTI. F. ROMAE. CIↃ. IↃ. CC. XLII. nempe: *Angelus Sarti faciebat* (1). *Romæ*. MDCCXLII.

Diu tamen ancipites fuimus in ejuſdem Minervæ imagine repræſentanda. Etenim ſi Muſeum unum, aut alterum ea de cauſſa inſpiciendum ſit, perſæpe recenſeri poſſet in numiſmatibus virorum eruditorum perſcrutandis expreſſa. Quamvis autem habitus imaginis, & maxime lemma, aliud ab alio diſtinguant, ac ita ſecernant, ut nullatenus convenire inter ſe eadem ipſa numiſmata quiſque facile poſſit judicare; tamen declinandum ab illa una forma cenſuimus, qua, ut notum eſt, pictura, ſcalptura, cælatura effinxerunt veteres, atque etiam hodie, imitationis exemplo cetera laudando, ab iis, qui præceptis, & conſuetudin præſcriptis uſibus vetuſtatis, fortaſſe nimis adhærent (2), exprimi ſolet.

In ipſo effingendo numiſmate, ut ſimilior quam fieri poſſet imago reſtitueretur, graphydem, quam accepimus ab Eq. *Petro Leone Ghezio*, com-

 moda-

(1) Vide ſis indiculum horum artificum, infra, ſuo loco.

(2) Minervam quomodo expreſſerint veteres, docent egregii Scriptores, inſculpta marmora, numiſmata; item gemmæ cælatæ. Quoniam vero in numiſmatibus virorum eruditorum effingi plerumque animadvertimus, admodum raro circumſeptam ſymbolis; ideo recedendum ab illo inveterato, ſiccoque more diximus. Ceterum non nulli, qui modo vetuſta ſigna debent pingere, ſeu ſcalpere, inconſultis veteribus monimentis, utuntur edito Opere Cæſaris Ripæ: *Nuova Iconologia ampliata &c.* Quo unice inſpecto, jam ſatis eſſe docti ſibi videntur in rebus ad omnem antiquitatem ſpectantibus.

modavimus *Angelo Sarti* Bononienſi (1), qui cereis formis hujuſmodi ſemiexſtantes, ſeu depreſſas imagines (2) perficere egregie novit; quin etiam majori modulo integras quoque figuras ceris coloratis diſponere ſæpe vidimus, perfecte, atque elegantiſſime; formatis non numquam vivorum hominum veris imaginibus, & oris ſpecie licet imminuta quanti vis, ad vivum tamen delineata. Illo autem fundendo operam dedit *Philippus Feliciani*, ſive *Joſeph Carobbi*, jam pene nonagenarius (3), qui fuſoriæ artis praxim optime intelligunt.

[1] Hujus autem operam alias experti fuimus, probavimuſque in effingendo numiſmate *Petr. Andr. Andreinii*; & item in alio numiſmate, olim a nobis dicato nomini Cl. Viri *Philippi Bonarrotii* Senatoris Florentini: Licet vero *Antonii Montauti* nomen ſub imagine in eo legatur; ſciendum, ceream *Bonarrotii* effigiem, Florentia ad nos miſſam ab eodem *Montauto*, nihil immutata vultus, & otis lineamentorum ratione, iterum formatam Romæ noſtris uſibus ab *Angelo Sarti*, Florentiam protinus ad eum remiſiſſe.

(2) *Eorum, qui in Urbe iiſdem operibus hodie innoteſcunt, ſequens eſt catalogus ad normam Alphabeti diſpoſitus.*

Berger. Gaſpar.
Cron. Nicolaus.
Piacentini. Joannes Baptiſta.
Sarti. Angelus.
Voget. Joſeph.
* * * * *

Verum Jo: Baptiſta Piacentini biſce operibus incumbit, genio ſuo, & amicorum indulgens: miles emeritus Pontificiæ cohortis urbanæ, levis armaturæ.

(3) *En tibi nomina peritiorum noſtrorum fuſoriæ artis.*

Ære graviori.	*Minus gravi.*
Bertoſi. Joſeph.	Bardi. Balthaſſar.
Giardoni. Franciſcus. *Fuſor R.C.A.* Carolus.	Carobbi. Joſeph.
Guerini. Sebaſtianus.	Corneli. Joannes.
Marini. Petrus Antonius. Sanctes.	Fabri. Franciſcus.
Radaſi. Angelus.	Feliciani. Philippus.
Valè. Julius.	Floravantes. Philippus.
	Profili. Philippus.
	Ricciani. Joſeph.
	Vagnarelli. Cajetanus.

gunt. Id ipſum cudere facile potuiſſemus, quum viri excellentes in hoc opificii genere in Urbe ſint (1). Sed jam ſatis ſit ad conſervandam amici viri memoriam cura, ſtudium, ſumtus, & ſuſceptus a nobis labor editi numiſmatis, & compendiariæ hujus expoſitionis, quæ modo præ manibus datur.

Ut verò characterem viri, literarum ſcilicet amatoris, & bonarum artium [2] demonſtraremus eo modo, qui magis opportunus videbatur (favebat enim pro viribus literis, & eruditis viris, quorum familiaritate plurimum delectabatur), ex multis, quæ Minervæ tribuuntur ab antiquis Scriptoribus, ac præſertim Mythologis, Minervæ nativitatem ſelegimus, quam nulli hominum in mentem veniſſe putamus, ut viro cuipiam

(1) *En cuſores numiſmatum in Urbe clariores.*

Amerani. (Otho *Cuſor R.C.A.* (Hermenigildus.
Balzar. Petrus.
Franchi. Auguſtinus.
Ortolani. Petrus.
Travani. Balthaſſar.

Horum non nulli egregiam præſtant operam, etiam ſigillis, quo vis ære incidendis.

[2] Verſamus cupide, nec infrequenter *Petri Victorii* Libros *Variarum Lectionum*, quum multa doctrina omnes referti ſunt. Igitur Libro XXXI. Capite XVI. pag. 374. Differitur de diverſis inſtitutis *Spartiatarum*, & *Athenienſium*. Legibus enim *Athenis* vetabatur ingenuum hominem artem nullam colere, quod *Lacedæmone* plenum honoris putabatur. *Ipſum autem hominem* ait Cicero. Lib. I. *de Legibus.* pag. 383. *eadem natura, non ſolum celeritate mentis ornavit, ſed & ſenſus tamquam ſatellites adtribuit, ac nuncios, & rerum plurimarum obſcuras, & neceſſarias intelligentias enudavit, quaſi fundamenta quædam ſcientiæ, figuramque corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit &c.* Sed malum hac ætate *Lacedæmoniis* potius, quam *Athenienſibus* obtemperari.

piam eximio, eruditoque exornando uſque ad hanc diem adaptaverint.

Porro veteres finxiſſe Minervam Deam præſidem ingeniorum, nemo etſi literarum plane rudis, perſpicue non novit. Quod autem è Jovis vertice originem duxerit, Divinam eſſe Sapientiam, & ipſam Dei munus eſſe, arcanis modis ſignificare ſtuduerunt; Philoſophicas, ac Theologicas omnes notiones præclaris hiſce inventis, ac myſteriis deſcribentes (1). Illud acceperunt Romani a Græcis, ab Etruſcis, ab Ægyptiis, aliiſque gentibus; & ſervare ſolebant non tantum in ritibus ſacrificiorum, ceteriſque rebus ad religionem, ſive potius ſuperſtitionem conſervandam, ſed in gerendo quoque omni Reipublicæ negocio; ita ut aliud re vera eſſet, aliud tamen populo videretur. Quare (liceat nobis & hoc adjicere), pœna non ſemel mulctati ſunt proditores arcanorum, ſed ſola quoque proditionis ſuſpicione caſtigati. De his ſæpe Livius Hiſtoriæ Romanæ parens, Cornelius Tacitus, & plerique alii; ac etiam multi Sancti Patres, qui de ſacris paganorum arcanis improbandis, pro occaſione luculenter diſſeruere. Sed a propoſita Minervæ nativitate longius non divertendum.

Igitur Jovi hunc partum edenti obſtetricem ſe ge-

[1] Videndus Laërtius Diogenes, *de Vitis Dogmatis, & Apophthegmatis &c.* in Proœmio. Item notæ, & obſervationes Thomæ Aldobrandini, Caſauboni, & Ægidii Menagii. Edit. Græc-Lat. Londini in fol. MDCLXIV.

ſe gerit Venus, monili gemmato, inauribus, ac diademate ornata (1), poſt quam arbos mali punici, cui inſiſtit Columba Veneri ſacra (2). Adſtat Juno duplici armilla manuum ſuarum ornamento inſignis, inauribus quoque, & diademate (3) cum gemma pretioſa, protenſis manibus, ut Minervam jam prodeuntem e ſummo capite Jovis excipiat. Clypeum verò geſtat Minerva (4), haſtam, galeam criſtatam. Adſtat pariter Vulcanus partum prodigioſum miratus, poſtquam bifida ſecuri, ſive bipenni Jovis caput aperuit.

Myſtica hæc Hiſtoria ex antiqua patera Etruſci operis delineata eſt. Ea vero, quæ videbantur minus culta manu antiquitus viriculo expreſſa, ac potiſſime, quæ ſpectant ad elegantiam, & ſymmetriam figurarum, & Hiſtoriæ, ad meliorem quamdam proportionem redegiſſe, putavimus rem fore non inlaudatam. Eamdem pateram primus omnium, ut video, vulgavit ex Muſeo Coſpiano, ubi adhuc Bononiæ ſervatur, Laurentius Lega-

[1] De his mulierum ornamentis, vide quæ diximus in *Diſſertat. Glyptograph.* Cap. VIII. Cap. IX. & Cap. XI.

[2] De Columbæ ſymbolis apud Chriſti fideles, plura aliquando diximus in *Nummo æreo Veterum Chriſtianorum explicato*. Parte II. variis locis. Sed etiam de Columbæ ſymbolis apud Ethnicos, obiter aliqua adtigimus ibidem. Parte II. Cap. XI.

Hanc Columbam falſo putavit eſſe Jovis Aquilam Michaël Angelus Cauſſeus de la Chauſſe in Opere *de Inſignibus Pontificis Maximi*, nempe in illuſtratione Tabulæ XXIII.

[3] De his omnibus dictum in *Diſſertatione Glyptograph.* Verum *de Armillis*, adi ſi vis. Caput X. Item. Cap. XII. & XIII.

[4] Adi Sanctor. VII. Dormientium Hiſtoriam. Cap. VIII. pag. 17. in adnotat. Item. *Il Fiorino d' oro antico illuſtrato &c.* Parte IV. Oſſervazioni al Num. XXX. pag. 436.

Legati Cremonenſis (1) : paullo poſt illuſtravit Michaël Angelus Cauſſeus de la Chauſſe (2), a quo ſumſit Joannes Georgius Grævius, tranſtulitque in Theſaurum Antiquitatum Romanarum, diminuto vetuſtæ pateræ modulo (3) ; ac poſtmodum exactius, & ad prototypi magnitudinem Raphaël Fabrettus (4). Deinde iterum edita eſt in Monimentis additis Operi Dempſteriano (5), ſed formis a Chalcographo inverſis ; quemadmodum etiam ſpectatur, ſive pictoris, ſive cælatoris incuria, in erudita diſſertatione cl. viri Petri Franciſci Fogginii (6) : ac poſtremo, reſtituta cælatura ad vetuſtum exemplar, nitidiſſime vulgata eſt a claro Gorio in Muſeo Etruſco [7], ubi etiam admodum accurate deſcribitur (8) : neque alia id genus monimenta in re antiquaria reperiri compertum mihi eſt.

Pauſanias tantummodo ea, quæ in Arce Athenienſium ſpectaverat, diligenti examine recenſens, memorat (9) Minervæ Signum de vertice Jovis prodiens. Ἀθηνᾶ τέτυν ἀνιεῖσα ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ διός. Item in eo templo, quod appellant *Parthe-*

[1] *Muſeo Coſpiano, anneſſo a quello del famoſo Uliſſe Aldrovandi &c.* Libro III. Cap. xxx. pag. 313. &c. Bologna. MDCLXXVII. in fogl.

[2] *De Inſignibus Pontificis Maximi.* Tabula XXIII.

[3] Tomo V. pag. 322. Tab. XXIII.

[4] *Inſcriptionum Antiquarum*. Capite VII. pag. 538. Putavit vero, quo argumento neſcimus, Pateram hanc Etruſcam exſtare Florentiæ in Muſeo Magni Ducis Etruriæ.

[5] *De Etruria Regali*. Tomo I. Lib. I. Cap. XVII. Tab. I. pag. 78.

[6] *Saggi di Diſſertazioni &c. Dell' Accademia Etruſca di Cortona &c.* Tomo II. Diſſertaz. V. pag. 93., e ſegg.

(7) Tomo I. Tab. CXX.

(8) Tom. II. Claſ. II. p. 239. & ſeqq.

[9] *In Atticis*, ſive Lib. I.

Parthenona [1], ad illam partem teſtudinatam, quæ Aquilæ nuncupantur, Signa ad Minervæ natales pertinentia exſtare, memoriæ prodidit. *εἰς δὲ τὸ ναὸν ὃν Παρθενῶνα ὀνομάζουσιν, εἰς τοῦτον ἐστιῶσιν, ὁπόσα ἐν τοῖς καλουμένοις ἀετοῖς κεῖται, πάντα εἰς τιμὴν ἀθηνᾶς ἔχει γένεσιν.*

Iſta hæc autem, quam bene conveniant viro erudito, & in bonis artibus exercito, inprimiſque verſato, docet Hiſpalenſis Epiſcopus Sanctus Iſidorus inquiens: *Ideo & Dea artium Minerva dicitur* (2), *quia nihil excellentius eſt ingenio &c.* eaque ratio eſt, quare Minervam finxerint natam e capite Jovis, ſcilicet: *quia Sapientia* (3) *in capite eſſe dicitur hominis*. Ita quoque Fulgentius, quicumque ille eſt (4), nempe, *quia ingenium in cerebro poſitum ſit*. Eadem, aliaque habet Phornu-

C tus,

(1) Idem Pauſanias *ibidem*.

Ita ab Euripide Athenienſium numiſma nuncupatum fuiſſe *Parthenon*, ſcilicet ab imagine impreſſa, animadvertit Ludovicus Cœlius Rhodiginus, *Lectionum Antiquarum*. Lib. x. Cap. II. col. 497. Edit. Francofurti, & Lipſiæ, in fol. An. M. DC. LXVI.

(2) *Originum*. Lib. XIX. Cap. XX.

[3] Idem, *ibidem*. Item. Lib. VIII. Cap. XI. ubi inquit: *Hanc enim inventricem multorum ingeniorum perhibent, & inde eam Artem, & Rationem interpretantur; quia ſine ratione nihil poteſt contineri. Quæ ratio, quia ex ſolo animo naſcitur, animumque putant eſſe in capite, & in cerebro, ideo eam dicunt de capite Jovis eſſe natam, quia ſenſus ſapientis, qui invenit omnia, in capite eſt &c.*

[4] *Mythologiarum*. Lib. II. Diſputant probe eruditi viri de Auctore horum Librorum *de Mythologia*: Alii enim tribuunt *Fulgentio Carthaginenſiam Epiſcopo*: Alii *Fulgentio Epiſcopo Ruſpenſi &c.* Monet vero Franciſcus Modius Brugenſis in Libro *Epiſtolarum*, ſeu *Nov. Antiquarum Lectionum*, eoſdem libros Mythologicos tribuendos eſſe *Fabio Planciadi Fulgentio*, *Clariſſimatus* dignitate conſpicuo, qui in Africa vixit iiſdem fere temporibus cum *Fulgentio Ruſpenſi*. Illius igitur conſule Epiſtolam LXI. *Eraſmo Neuſtettero*, cognomento *Sturmero* ſcriptam. Edit. Francofurti. in 8. Ann. MDLXXXIII. pagina 275. Vide iterum eamdem ſi velis, in *Theſauro Critico* Jani Gruteri. Tomo V. pag. 160.

Ait Seneca. Lib. IV. *de Beneficiis*, Cap. IV. *Inſita ſunt nobis omnium artium ſemina*, MAGISTERQVE EX OCCVLTO DEVS PRODVCIT INGENIA &c.

tus, ſive Cornutus (1), ubi de Minerva agit, quam κορυφαγένλω nuncupavit, non alia de cauſſa Plutarchus Chæronenſis (2) in Libro de Iſide, & Oſiride. Ceterum de Minervæ natali eadem ferme produnt Cajus Julius Hyginus Auguſti Libertus (3): Arnobius, Apollodorus, Macrobius, & alii, quos recentiores ſequuntur, qui de Mythologicis veterum ampliſſima commentaria ſcripſerunt, Lilius Gregorius Gyraldus [4], Natalis Comes (5), Vincentius Cartarius (6), Laurentius Pignorius (7), ac reliqui omnes, quorum recitandis nominibus, hoc loci nullo modo neceſſariis, libenter abſtineo.

Verum tamen eſt, imagines, quas habebant veteres, pictas, marmoreas, æreas, adeo ſimiles virorum, fœminarumque lineamentis omnibus formare ſtuduiſſe, ut ſtatim viſæ, nedum redderent ſimilitudinem oris, ſed etiam, ſi fieri poſſet, animi, ac mentis motus, & inclinationes pene il-

[1] *De Natura Deorum*. Verum etſi *Phornutum* eumdem Scriptorem, pene omnes appellare conſueverint; tamen nomen illi *Cornutus*, ſunt qui adſcribunt. Ita quidem Gaſpar Barthius ad P. Papinii Statii *Thebaidos*. Lib. I. nempe. Tomo II., in ſuis Animadverſionibus. pag. 29. indicans Auctorem Etymologici in voce Ζεύς. Miror tamen *Georgium Francum* in ſuo Tractatu Philologico-Medico *de Cornutis*, edito Heidelbergæ. Anno. M. DC. LXXVI. in 4. de hoc Scriptore vetuſto, nihil omnino produxiſſe; ac præſertim. §. 8. pag. 9. ubi alios non nullos ejuſdem nomenclaturæ viros eruditos memorat.

[2] Opetum. Tomo II. Edit. Lutetiæ Pariſiorum. Typis Regiis. in fol. Anno. M. DC. XXIV. Vide pag. 381.

[3] *Fabularum Liber*. Lugduni. M. DC. VIII. in 8. Porro Cajus Julius Hyginus Fabularum Scriptor, alius eſt ab Hygino auctore Libri Gromatici. Primus vixit ævo Auguſti Cæſaris. Alter imperante Trajano, ut adnotat Fabrettus *Inſcript. Antiquar.* Cap. v. p. 355.

[4] *Hiſtoria Deorum Gentilium*.

[5] *Mythologiæ, ſive explicationis Fabularum Libri decem*.

(6) *Immagini degli Dei degli Antichi*.

[7] *Annotazioni di Lorenzo Pignoria al Libro delle immagini del Cartari*,

ne illas exprimerent, quas vellent magis: quarè Cœlius Rhodiginus non immerito ſcripſit (1): *Invenimus item picturas, vel ſtatuas nuncupari* ETHICAS, *quibus non imagines modo exprimuntur, ſed mores quoque, ut tantum non ſpirare videantur.* Τὰ ἤθη *ab noſtris, ſenſus tamen transferuntur proprie, non mores.* Plura ſane habet Quintilianus (2) ſuper hac re, non ut artificem, ſed Oratorem ad hujuſmodi formandas imagines inſtituat. *Ethicam* imaginem unicuique tributam ab ipſa natura, exiſtimavit præ ceteris Joannes Baptiſta Porta (3), quippe qui putavit ab oris conformatione, animi propenſiones apertiſſime poſſe deprehendi, ex ſcitis Philoſophorum, & ſæpè etiam ex medicorum doctrina argumenta ducens. Sed quam a vero, plerumque aberraverit ita judicando, ipſa rerum experientia declarat: etenim non ſemel accidit, ut quum duo, pluresque viri eamdem oris ſpeciem præſeferrent, eorum alter pacis, alter belli artibus; alter ſummis rebus, alter vilibus, & infimis innoteſceret, ut perſpicue docet Valerius Maximus (4), & alii. Item, quod majus eſt, præcellenti facie viros, ſæpe narrant Hiſtoriæ, inſipidos, ſordidos, abjectos: contra vultu, atque habitudine corporis indecoros, magnanimos, ſplen-

 didos,

(1) *Lectionum Antiquarum* Lib. XXIX. Cap. XXIV. Column. 1654.

(2) *De Inſtitutione Oratoria*. Lib. VI.

(3) *De Humana Phyſiognomonia*. Libri VI. Edit. Neapoli in fol. Anno MDCII.

(4) *Exemplorum memorabilium*. Libro IX. Cap. XV. *De ſimilitudine formæ.*

didos, aptiſſimos rebus omnibus. Ad rem Cicero Libro de Fato ait (1): *Quid Socratem, nonne legimus, quemadmodum notarit Zopyrus phyſiognomon, qui ſe profitebatur hominum mores, naturaſque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoſcere? Stupidum eſſe Socratem dixit, & hardum &c.* Quum tamen maximum fuiſſe philoſophum conſtet, *qui Apollinis oraculo* SAPIENTISSIMUS *eſt judicatus* (2): Immo vero adverſus eamdem ſententiam illud præclarum de ipſo Socrate memoratur, inſignem forma quemdam adoleſcentulum, ad eum a parentibus ſuis adductum, ut de eodem aliquid proferret. Diu tamen ſtanti, nec dum promenti verbum puero, inquit Socrates: LOQUERE UT TE VIDEAM (3). Non ergo ab imagine, ſed a ſermone potius de moribus hominum judicandum. SAPIENS IN VERBIS PRODUCET SE IPSUM ſcriptum eſt in ſacris Bibliis (4). Ego vero ut aliquid addam de *Ethicis*

[1] Pag. 366. Edit. Venetæ in fol. *Petri Victorii*, qua uti conſuevimus.

[2] Cicero. Lib. *de Amicitia*. pagin. 484. Item in *Catone majori*, ſive Lib. *de Senectute*. pag. 514. Item *Academicar. Quæſtionum*. Lib. I. pag. 7. Idem legimus apud Laërtium Diogenem *De Vitis Dogmatis, & Apophthegmatis &c.* Lib. II. in *Socrate* pag. 42. memoratæ editionis. Idem pariter apud Valerium Maximum. Lib. III. Cap. IV. & Tertullianum in Apologetico.

[3] Hæc autem recitans de Socrate Lucius Apulejus Madaurenſis. *Floridorum*. Lib. I. in ipſo exordio, ſtatim ſubdit: *ſcilicet Socrates tacentem hominem non videbat. Etenim arbitrabatur homines, non oculorum, ſed mentis acie, & animi obtutu conſiderandos.* Eodem plane modo *Variarum*. Libro VI. Epiſtola IX. Caſſiodorus inquit: *Speculum ſiquidem cordis, hominum verba ſunt.* Idem habet pariter Dionyſius Halicarnaſſeus. *Antiquitatum Romanar.* Lib. I. Edit. Græc Latin. Francofurd. in fol. MDLXXXVI. pag. 1.

[4] *Eccleſiaſtic.* Cap. XX. Verſic. 29. Vetuſtiſſimum eſt adagium. QUALIS SERMO, TALIS VITA. Probe legenda eſt Senecæ Epiſt. CXIV. & item Epiſt. CXV. ſive ſecunda Lib. XX. & Prima Lib. XXI. Solonis quoque, & Platonis dictum, pene idem, utrumque recenſitum a Juſto Lipſio in Commentariis ad Senecam.

cis imaginibus (non enim eas de medio tollere decrevimus), dicam hujuſcemodi imagines, pictas, ſcalptas, fuſas, eas eſſe, quæ ſymbolis rerum inſtructæ eſſent. Item nummos, & numiſmata, quæ in parte altera emblematibus expreſſis pollerent. *Ethicam* igitur imaginem noſtrum hoc Numiſma prodere dicendum eſt, quod pertinet ad illuſtrandos mores, diſciplinam, artes ingenuas, quibus præeſſe Minervam ſentiebat antiquitas.

Putabunt fortaſſe, qui hanc legerint numiſmatis deſcriptionem, opportune heic recudendum eſſe elogium Viri a nobis laudati; ſed quum breve admodum temporis ſpatium excurrerit ab edita Sanctorum Dormientium Hiſtoria, in qua illud adpoſitum eſt, ut ſupra meminimus; & ea, quæ fuſiori calamo exaravit Fr. Peregrinus Orlandi Cœnobita ex Ordine Carmelitarum (1), facile occurrant, rem actam, quaſi iterum agere viſum eſſet, gravatis ſupervacuo, atque inutili labore Typographis, ac Lectoribus, a quo vitio magnopere nos ex animo abhorrere fatemur. Neque enim Scriptori abutendum [2] patientia, atque humanitate virorum eruditorum; neque ejus no-

(1) *L' Abecedario Pittorico &c. riſtampato, corretto, ed accreſciuto &c.* Bologna. MDCCXIX. in 4.

(2) Propterea, ni fallor, dicere ſolebat Callimachus Grammaticus, ut eſt apud Athenæum initio Libri III. *Deipnoſophiſarum* (editionis Græc-Lat. Lugdunen. in fol. M. DC. LVII. pagina 72.) *magnum librum magnomalo parem eſſe*; Τὸ μέγα βιβλίον ἴσον ἔλεγεν εἶναι τῷ μεγάλῳ κακῷ. nempe, quod Lectorem facile gravare ſoleat ipſa librorum moles. Videndus Iſaacius Caſaubonus in *Animadverſionibus* ad hunc locum. Lib. III. Cap. I. pag. 147. edit. Lugdun. in fol. M. DC. LXIV.

nomini, de quo heic ſermo eſt, plus tribuendum hoc ſcripto volumus, quam oportet. Quippe, quum de illis loquimur, qui adhuc vivunt, vel recenter ſublati ſunt, ut inquit Plinius (1), quamvis longe ab hac re ſcriberet ad Caninium ſuum: *Sufficit, ne ea, quæ ſunt vera, minuantur*. Præterea, quum in Italia, ac etiam in longinquis regionibus, diligenter, politiſſimeque; & quod caput eſt, non ſine delectu rerum, jam nunc deſcribantur elogia virorum illuſtrium noſtræ ætatis, conveniens profecto eſt, ut nos, qui noſtris quibuſcumque ſcriptionibus nomen dare pro inſtituto nolumus, & aliquando agere DE VIRIS NOSTRO AEVO EDITIS INGENII MONIMENTIS, VEL ERUDITIONIS FAMA CLARIS polliciti ſumus (2), a promiſsis, vel publico hoc teſtimonio recedamus. Etenim multo minus illis doctiſsimis viris, qui hæc ſcribunt, luce meridiana clarius id præſtare poſſe cognoſcimus: ita ut jure, meritoque famæ illorum, quorum laudare ingenium, & geſta narrare cœpimus, vel ſimus

[1] *Epiſtolarum*. Lib. IX. Ep. XXXIII. Inquit Tacitus *Hiſtoriar*. Lib. II. Cap. LXXXIII. *Majora credi de abſentibus*. Vellejus autem Paterculus *Hiſtoriæ Romanæ*. Lib. II. [edit. a Juſto Lipſio poſt Tacitum, ex Officina Plantiniana. Antverp. in fol. M. DC. XLVIII.] *Audita viſis laudamus libentius*, ita pag. 62. *& præſentia, invidia; præterita, veneratione proſequimur; & his nos obrui, illis inſtrui credimus*.

Seneca *de Brevitate Vitæ*. Cap. XV. ait: *In vicino verſatur invidia: ſimplicius longe poſita miramur &c.* & in Dialogo *de Oratoribus &c.* quem alii Quintiliano, alii vero Cornelio Tacito adſcribunt. Cap. XVIII. legimus. *Vitio autem malignitatis humanæ vetera ſemper in laude, præſentia in faſtidio eſſe*.

Ita Claudianus *de Bello Gildonico*, verſ. 384.

- - - - - - *minuunt præſentia famam*.

Huc etiam facit lepidiſſimi Martialis Epigramma X. Libri V.

(2) *Il Fiorino d' oro antico illuſtrato*. Parte IV. Oſſervazioni al Num. XXXII. p. 447. Item *Diſſert. Glyptograph.* p. 127.

ſimus in poſterum deſcripturi, detrahere potius vereamur, quam proſpicere. Quam ob rem abſoluta noſtri Numiſmatis expoſitione finem dicendi facimus, ut alia quæ parata ſunt vetuſtiora *Muſei Victorii* cimelia, & aliquam lucem a nobis exſpectant (juvante DEO OPTIMO, vereque MAXIMO noſtram imbecillitatem, quo Auctore VIVIMUS (1), ET MOVEMUR, ET SUMUS), adhibita cura, & lima qua opus habent, felicius emergant.

[1] *Act. Apoſt.* Cap. XVII. verſic. 28. Seneca *ad Lucilium* ait pariter de Deo: *An poteſt aliquis ſupra formam*, alibi legimus *ſupra Fortunam* [Vide Libro v. Epiſtola VI. alias Epiſt. XLI.], *niſi ab illo adjutus, exſurgere? Ille dat conſilia magnifica, & erecta &c.* Multorum vero Poëtarum paganorum adferunt adſimiles ſententias Alphonſus Salmeron, Joannes Lorinus, Cornelius a Lapide, videlicet Menandri, Callimachi, Homeri, Heſiodi, aliorumque. His autem multo plures addi poſſent Sanctorum Patrum, & Catholicorum Scriptorum, quæ facile occurrunt in eorumdem voluminibus.

FINIS.

EXCUDEBATUR
ROMAE
TYPIS ZEMPELIANIS
ANNO CIↃ. IↃ. CC. XLII.
NONIS NOVEMBR.

NUMI

HIERONYMI EQ

E X

MUSEO VI

PROLA

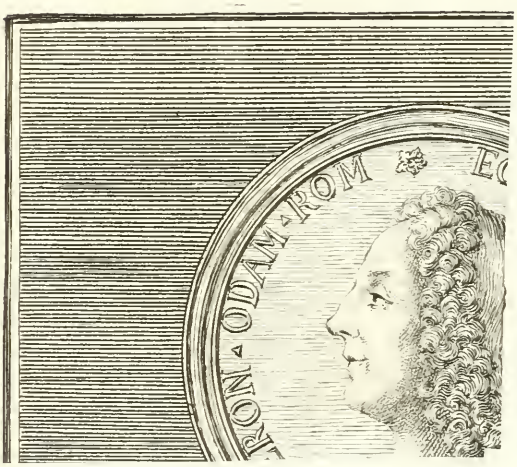

NUMISMA
HIERONYMI EQUITIS ODAM
E X
MUSEO VICTORIO
PROLATUM.

SIC ORA FEREBAT. *Virgil. Lib.* III. *Æneid.*

ROMAE

Ex Officina Typographica Joannis Zempel
Apud Montem Jordanum Ann. Dom. cIↃ. IↃ. cc. xlii.

ADPROBATIONE, ET PERMISSV.

DE MONOGRAMMATE
SANCTISSIMI NOMINIS
JESU

DE VETUSTATE

ET FORMA

MONOGRAMMATIS

SANCTISSIMI NOMINIS

JESU

DISSERTATIO

Antiquis emblematibus, non antea vulgatis,
ex MUSEO VICTORIO referta.

ROMAE
TYPIS ZEMPELIANIS. CIↃ. IↃ. CC. XLVII.

PRAESIDUM FACULTATE.

Nec enim aliud NOMEN eſt ſub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos ſalvos fieri.

Act. Apoſtolor. Cap. IV. *Verſ.* 12.

AUCTOR
LECTORI SUO
EYΠPATTEIN.

QUA, Lector benevole, frui conſuetudine, adeo nobis jucunde ſolet evenire, ut ſæpe in aliqua re promenda noſtrum negotium ſit; ſed quartus jam elapſus eſt annus, poſtea quam nihil lucubrationum noſtrarum vulgavimus. Ne videamur autem inurbanitatis vitio reprehendendi, ſi in ipſo dicendi limine, ſalutem tibi, quiſquis es, dicere neglexerimus, nonnulla in mentem venerunt, quibus tuo nomini epiſtolam conſcriberemus, & refertam omnibus officiis, & aliquo ſale non incongrue conditam. Tua ſcilicet humanitas plurima a nobis exigit officia, queis pro noſtra tenuitate ſatisfacere, ut par eſſet, vix contendere valeamus. Sed, etſi optime noverimus meritorum tuorum conditionem egregiam, non eſt hæc ratio inſtituti noſtri, quæ longius a re, quam tractare decrevimus vagari permittat. Certus igitur obſequii noſtri, accipe lubens in manus tuas diſſertationem hanc, quam *de vetuſtate, & forma Monogram-*

grammatis ſanctiſſimi Nominis JESU elucubravimus, pluribus antiquis monimentis, non antea vulgatis inſtructam, quæ in gratiam tui ex *Muſeo Victorio* plerumque depromſimus. In his ſunt literæ initiales R. T. antiquorum Chriſtianorum cælaturis inſignes.

Porro literam R. a qua ſumit initium diſſertatio, ornat Lapillus Chalcedonius, inſculpta epigraphe, RELIGIO VICISTI, quantivis æſtimandus, eidem Muſeo adauctus ex humanitate ſua a cl. viro Luca Nicolao Recchi, genii atque ingenii laude in Urbe ſpectatiſſimo. Auguror pretioſum hunc lapillum, voti exprimendi cauſſa cælatum fuiſſe, quando miſerator Dominus, a via perditionis aliquem, ſingulari inſcrutabilique ſuæ benignitatis providentia, conſilioque vocaverit ad viam ſalutis æternæ; ita ut Evangelii veritate perſpecta, cognitaque clamaverit. VICISTI RELIGIO. Itaque grati animi ergo, poſt hæc, anulari lapillo memoriam inſignis beneficii inſculpi curavit. Si quando illud acciderit, quis exquirat, facile ad ea tempora referendum arbitramur, quibus impius ille apoſtata Julianus, omnium judicio, magiſque ſui reatus enormitate damnatus interiit, exclamans: VICISTI GALILAEE. Rem diſerte narrat Theodoritus Cyri Urbis Epiſcopus (1), & Philoſtorgius in Epitoma Hiſtoriæ

(1) Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ Lib. III. Capite XXV. Edit. Pariſ. in fol. M.DC.LXXIII. pag. 147. Hic vir doctiſſimus Sæculo V. floruit, obijtque.

ſtoriæ Eccleſiaſticæ a Photio Schiſmatico Patriarcha Conſtantinopolitano confecta (1) : narrat quoque Nicephorus Calliſtus (2) , aliique veteres Scriptores , quorum teſtimonia in Annalibus Eccleſiaſticis recitat (3) Venerabilis Dei ſervus (4), Cæſar Cardinalis Baronius (5) , ſacri Cardinalium Collegii , & Congregationis Oratorii , poſt dilectum Deo , & hominibus ſanctum Philippum Nerium Fundatorem (6) , magnum decus.

Litera T . hujus Epiſtolæ caput , antiquo toreumate vitreo ſubflavi coloris , ſed diaphano decoratur , in quo equeſtris imago loricati militis ,

(1) Lib. VII. Cap. XV. *Ibid.* pag. 509. & ſeq.

(2) Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ Tomo poſteriori , Lib. X. Cap. XXXV . Edit. Lutetiæ Pariſior. in fol. M.DC.XXX. pag. 83. & ſeq.

(3) Ad Ann. Chriſti. CCCLXIII. num. LVII.

[4] Hoc titulo deinceps nomen Cæſaris Cardinalis Baronii decorari præcepit Benedictus XIV. Pontifex Maximus die XII. Menſis Januarii Anno MDCCXLV. ut in ſequenti notatione monetur.

(5) Vitam Cæſaris Baronii S. R. E. Presbyteri Cardinalis , & Apoſtolicæ Sedis Bibliothecarii , edidit Romæ Latina lingua conſcriptam , & tribus libris digeſtam Hieronymus Barnabeus Peruſinus , Congregationis Oratorii Presbyter , Anno MDCLI. in 4. Ceterum poſt Hiſtoriam vitæ ſancti Philippi Nerii a Petro Jacobo Baccio vulgatam , Frater Jacobus Riccius Ordinis Prædicatorum Magiſter , & Procurator , ut ajunt , Generalis , nec non ſacræ Congregationis *ab Indice* nuncupatæ olim a ſecretis , vitam quoque Baronii , aliorumque ejuſdem ſancti Philippi Sociorum addidit , cui in nupera , ac nitidiſſima editione Vitæ S. Philippi Nerii , & Sociorum An. MDCCXLV. in Urbe curata , typis Bernabò & Lazzarini , Baronio *Venerabilis ſervi Dei* titulus præfixus eſt. In fine autem Summi Pontificis decretum enunciatur , eod. An. MDCCXLV. emanatum die XII. Januarii , ut omnibus pateret , qua freti auctoritate id fecerint editores. Videſis , pag. 56.

(6) Ultra honeſtatem , & ſanæ mentis modum progreſſus eſt Senenſis quidam Academicus *Intronatus* , edito Libro , *Lo ſtudio delle Donne &c.* in quo plurima falſa , pauca toleranda , omnia male digeſta ſunt . In eo, Deus immortalis ! quid legeris niſi injurias , & convicia cumulata conviciis adverſus ſanctum Philippum Nerium , & ab eodem inſtitutam Congregationem Oratorii ? Contra male ſanas illas lucubrationes , multi ſtilum acuerunt ; ejuſque male dicta , quod hactenus non fecit ipſe , acriter alii confutarunt.

litis robuſtæ ætatis, exprimitur, ſiniſtra gerentis ſcutum formæ triangularis inverſæ (1), cujus in area Crux ſuperexſtat: dextera vero, haſta longa, cuſpide in inferiori parte armata, draconem ingentem, frementemque hianti ore, conficit. Equus ornatur freno, habenis, ephippio, phaleriſque. Miles diſco rotundo pone caput diſtinguitur. Utrimque in area toreumatis legitur. Ο ΘΕΩ--ΔΩΡΟC. videlicet *Divinus*, ſive *ſanctus Theodorus*. Hic ille eſt Theodorus miles, qui *Tyro* dicitur, quod in Legione *Tyronum* militaverit; dicitur etiam *Amaſenus*, & *Euchaita*; etenim *Amaſeæ* in Ponto paſſus eſt, & apud Civitatem *Euchaitam* draconem interfeciſſe traditur. Verumtamen eo tranſlatis ejus corporis ſacris reliquiis, *Euchaita* Civitas *Theodoropolis* poſtea nomen ſortita eſt. Martyrologium Romanum de eodem agit die IX. Novembris (2). Menologium autem Græcorum ad diem XVII. Februarii (3).

Frontem primæ paginę decorant tria vitrea, & inedita ſacræ vetuſtatis anathemata auro bracteata, quorum medium tenens, JESUM CHRISTUM exprimit, toga pallioque de more veſtitum, extenſo brachio dextero virgam geſtantem, ac ſuſtollentem in modum imperii; ſiniſtra vero pal-

(1) Livius Decade I. Lib. IX. Cap. XXVIII. Samnitum arma deſcribens, quibus adverſus Romanum Dictatorem Papirium uſi ſunt in bello, de ſcuto ait. *Forma erat ſuti, ſummum latius, qua pectus, atque humeri tegun-tur, faſtigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis cauſſa.*

(2) Vide notationes Baronii, lit. c. in eodem loco.

(3) Parte II. pag. 196. Edit. Urbini in fol. M.DCC.XXVII.

pallium recipit, reflexumque ſub eodem brachio ad ſe trahit, ſiniſtrorſum adpoſite defluente ipſius pallii extremitate. Circum ſeptem ſportulæ, ſive caniſtri in area numerantur: duo videlicet inter caput, & virgam: tres inter virgam, dexterumque pedem, unus poſt alium: duo ad ſiniſtram, poſterior unus, alius ſuperior. Miraculum, quo JESUS CHRISTUS ſecundo famelicas turbas, multiplicato inſigniter pane, ac piſcibus ſatiavit, narrant ſancti Evangeliſtæ Matthæus (1), & Marcus (2). Illud exhibet ſacrum hoc cimelium: primo etenim altero, ſimilique prodigio, non utique ſeptem fragmentorum ſportas ſuperfuiſſe legimus, ſed duodecim, idipſum teſtantibus ſanctis Matthæo (3), Marco (4), Luca (5), & Joanne (6). Nonnulla hujus hiſtoriæ antiqua exempla, vitreis ſacrorum Urbis cœmeteriorum monimentis expreſſa, exhibuit clarus Bonarrotius (7) eruditis adnotationibus illuſtrata (8). Alia etiam ejuſdem ſpeciei, atque auctoritatis teſtimonia ſacræ antiquitatis, publici juris fecit Boldettus (9).

Tranſitum nunc facimus ad monimentum alterum, ad dexteram hactenus deſcripti collocatum;

(1) Cap. XV.
(2) Cap. VIII.
(3) Cap. XIV.
(4) Cap. VI.
(5) Cap. IX.
(6) Cap. VI.
(7) *Oſſervazioni ſopra alcuni frammenti di vaſi antichi di vetro ornati di figure &c.* Tav. VII. e Tav. VIII.
(8) Pag. 54. & ſeqq.
(9) *Oſſervazioni ſopra i Cimiterj de' ſanti Martiri, ed antichi Criſtiani &c.* Lib. I. Cap. XXXIX. pagina 197. pag. 205. & pag. 208.

tum ; refert autem unum ex ſanctis Magis, munus deferentem ad puerum JESUM (1). Figura valde ſimilis illi eſt, quam laudatus Bonarrotius vulgavit (2) ; in area tamen hujuſce noſtri vitrei emblematis, quæ octo lateribus definitur, volumen expreſſum non eſt, ut in eo viſitur, cujus area rotunda eſt.

Aliud quod ſupereſt ad ſiniſtram, Paralyticum repræſentat, lectulum ſuum geſtantem humeris ſuis, a Domino noſtro JESU CHRISTO ſanitati reſtitutum (3). Exempla duo idem Bonarrotius protulit (4). De his omnibus poſt eumdem egregium ſcriptorem (5), quicquam dicere ſuperſedimus, niſi quod in paucis admodum noſtra hæc vetuſta cimelia ab editis diſtinguuntur. Paralytici imago grabatum ſuſtollentis ſemel viſitur apud Boldettum in antiquo vitro (6), in quo & tres Pueri in fornace ignis ardentis, & Panis ingens multiplicatio, ſeptem ſportulis quæ ſuperfuerunt turbis ſaturatis, exprimitur ; & Tobias piſce capto. In orbiculo medio, circa quem hæc ſymbola ſpectantur, vir quidam certe illuſtris, pectore tenus effictus eſt, laticlavio inſignitus, adpoſita in gyro adclamatione ZESES. Sunt qui putant hac imagine JESUM CHRISTUM depictum exhi-

(1) Matthæi Cap. II.
(2) Tab. IX.
(3) Matthæi Cap. IX. Marci Cap. II. Lucæ Cap. V.
(4) Tab. IX.
(5) Videſis pag. 58. & ſeqq. *Item* pag. 68. & ſeqq.
(6) Lib. I. Cap. XXXIX. pag. 197.

exhiberi, ab ipſa inſcriptione ſumto argumento (1); ſed ex ipſo eodem lemmate Græcę originis, contrarium evincitur (2). Sane JESU CHRISTI imaginem, utraque manu ad pectus converſa, ut in illo antiquo vitro, auro bracteato viſitur delineatus vir, numquam me vidiſſe memini. Poſſent

(1) Adi eumdem Boldettum, *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj &c.* Tomo. I. p. 198.

(2) A Bonarrotio in Obſervationibus ad vaſa vitrea, pag. 204. & ſeqq. ea vox plene illuſtratur; quin etiam pag. 53. opinionem quorumdam rejicit, qui convivalem formulam PIE ZESES, a Chriſtifidelibus uſurpatam putant, ut Gentilibus fucum facerent, & venerationem, qua Nomen JESU proſequebantur, ita occultarent. Vitrum antiquum a Fabretto editum, *Antiquar. Inſcript.* Cap. VII. pag. 539. in quo tres Gratię repręſentantur, adpoſitis cuique ſuis nominibus, ac pręterea lemmate PIETE ZESETE, MVLTIS ANNIS VIVATIS, dilucide oſtendit quod quærimus; & ipſe Fabrettus illud PIETE ZESETE, ductum a Græcis verbis exiſtimat πίνω, & ζάω; ita ut mirari oporteat, quod ſacrum cenſuerit parvulum amuletum *ibidem* exhibitum Cap. VIII. pag. 594. figura manus, quæ teſſeram oſtendit cum inſcriptione ZESES, quaſi Nomen JESUS præferat, quum teſſeta Gentium ſit, & explicari debeat VIVAS; Teſtem autem fruſtra, ut opinamur, appellat Paullum Aringhium *Romæ ſubterraneæ* Tom. II. Lib. IV. Cap. XXXVII. pag. 265. Exſtat in *Muſeo Victorio* vitrum antiquum nondum editum, auro bracteatum, in quo imago viri illuſtris expreſſa eſt cum Lato clavo; in gyro autem hæc inſcriptio legitur. SERBVLE. PIE. ZESES. HILARES. OMNES. Sed eamdem puram adclamationem ZHCAIC, vidimus *ibidem* carneolæ anulari inſcalptam; nec tamen Chriſtianis adſcribimus, ſed cum xenils reponendam duximus, quæ amicis in Saturnalibus, aliiſque jucundioribus anni diebus, in conviviis, aut ſalutationibus, pro ſtrena, gemmis etiam ad id cælatis, dari mos erat. Porro hujuſmodi eſt gemma hiſce literis ex albo exſcalptis, area nigricante: EYTYXI EYΓENI ZHCAIC, quam vidimus penes egregium virum, Rmum P. Dominum Alexandrum Joſephum Chiappini, Congr. Canonicorum Lateranenſium Abbatem Generalem, quem honoris, & amicitiæ cauſſa nomino. His adde, quæ ſcribit cl. Lupius in animadverſionibus ad Severæ Martyris epitaphium §. IX. pag. 192. & pag. 193. Patet autem literam Z. pro I. etiam in ipſo Nomine JESU fuiſſe aliquando uſurpatam; ita ut ZESVS, ZESVS CRISTVS &c. occurrat, tum apud Bonarrotium in duobus vaſis vitreis, quæ protulit Tab. VII: num. I. & Tab. XVII. num. 2. tum apud Boldettum in aliis vitreis vaſculis Lib. I. Cap. XXXIX. pag. 194. pag. 205. & pag. 208. Item in lapide apud Gruterum Pagina MLVIII. num. 6. & fortaſſe alibi. Verum enim vero ea vox ZHC. ZHCIC, ZHCAC, ZHCAIC, ZESES [non enim ſemper emendate ſcribebant veteres, neque ſemper integrum exprimebant verbum], propriam habet ſignificationem; proprieque Græcæ adclamationis formula eſt, & Latinis ſonat VIVAS, ut ſupra monuimus; neque illam umquam ad exprimendum Nomen JESU a Chriſtifidelibus uſurpari, ac ſumi licuiſſe crediderim.

heic addi alia quoque exempla, ſi recenſenda eſſent cælata marmora ad formam, atque uſum ſarcophagorum, ſi muſiva opera vetuſtarum ſacrarum ædium, ſi codices antiquos penicillo depictos inſpiciendos curaviſſemus; ſed neque opus eſt ſacras haſce hiſtorias reddere clariores, quum ſint admodum notæ; & nobis viſum eſt eruditis viris morem geſſiſſe, poſtquam aliqua ejuſdem generis adlata ſunt, abunde ab ipſis editoribus illuſtrata.

Tamquam parergon poſt hanc Epiſtolam adpoſuimus vitreum fragmentum magni ſcyphi, ſive crateris veterum Chriſtianorum, circa quem, opere diaglyphico elaboratæ ſpectantur ſanctorum Apoſtolorum nonnullæ imagines ſtantes, dextera manu volumen novæ Legis ſuſtinentes. Quis vero non doleat adeo inſigne monimentum, nonniſi mutilum ad nos perveniſſe? Pulcherrimum enim opus magnopere laudaretur, ſi integrum ſpectare licuiſſet. Equidem arbitror, in fundo hujus crateris, parte exteriori, quæ exciſa ab artifice eſt, JESU CHRISTI protomen contemplaremur, & duodecim in gyro imagines Apoſtolorum; ſed nonniſi fruſtulum exhibemus, quale adhuc ſupereſt. Circuli autem portio hæc, diametrum crateris circiter palmarem fuiſſe demonſtrat; & fortaſſe ad peragenda ſacra myſteria, primi Chriſtifi-

ſtifideles, hoc eodem calice, ut moris erat ea ætate (1), frequenter utebantur. Sed impreſſum in antiquo vitro *Muſei Victorii* (paſtam antiquam nuncupant recentiores antiquarii), unum ex veteribus calicibus, certo certius opinamur, quum in eodem vitro Crucem ſuperne effictam intueamur. Quare imaginem, juxta vitri magnitudinem heic adponimus, ut hactenus a nobis, aliiſque dicta de his calicibus veterum Chriſtianorum, veraci ac ſincero hoc quoque teſtimonio nitantur, & confirmentur.

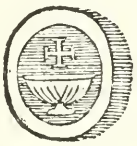

Quid enim aliud, niſi formam vetuſti calicis illud exprimit? Sin vero calicis figura ea non eſt, cur in vitri area ſuperiori Crucem formavit artifex? Fruſtra autem, & inconſiderate hujuſmodi parva ſigna, & imagines rerum ad poſteros tranſmiſiſſe primores Chriſtifideles, nemo unus inquiet, ſapiens, & cordatus vir, nec ſerio umquam proferet.

Omnia hæc veterum Chriſtianorum deſcripta monimenta, aliaque aliquando pro opportuni-

(1) Videndus Boſius cum Severano, *Roma ſotterranea &c.* Lib. IV. Cap. XXVII. *Item* Aringhius in Opere huic ſimillimo, & Bonarrotius in Obſervationibus ad vaſa vitrea, pag. 57. alibi etiam a nobis in hac diſſertat. citati.

nitate exhibenda, quæ in *Muſeo Victorio* Romæ adſervantur, a mercatoribus rerum antiquarum variis temporibus pretio redemta ſunt, plerumque nonnullis, diverſiſque Gentilium cimeliis commixta, neque ab ipſis venditoribus fortaſſe ab illis diſcreta, niſi quod operis aliquam ruſticitatem præſeferant. Interea vero ad argumenti noſtri ornamentum, ex Operibus ſancti Damaſi Papæ (1), duo hæc Epigrammata deſcribantor, verſibus acroſtichis, & teleſtichis, ab eodem, ſummo Pontifice, piiſſime, & æque eleganter concinnata.

(1) Tom. XXVII. Bibliothecæ maximæ veterum Patrum, & antiquorum Scriptorum Eccleſiaſticorum &c. Edit. Lugduni in fol. M.DC.LXXVII. pag. 85. Apud Martium Mileſium Sarazanium, in editione Operum, quæ exſtant ſancti Damaſi Papæ, Romæ Typis Vaticanis. clɔ lɔc XXXVIII. pag. 81. *Ibidem* videſis notationes ejuſdem Sarazanii, pag. 166. & ſeq.

SAN

SANCTI DAMASI PAPAE

Elogia de Nomine JESU

CARMEN VII

I N REBVS TANTIS TRINA CONIVNCTIO MVND I
E RIGIT HVMANVM SENSVM LAVDARE VENVST E
S OLA SALVS NOBIS ET MVNDI SVMMA POTESTA S
V ENIT PECCATI NODVM DISSOLVERE FRVCT V
S VMMA SALVS CVNCTIS NITVIT PER SAECVLA TERRI S

CARMEN VIII

I VRE PARI REGNAT COMMVNIS CONDITOR AEV I
E T CVM PATRE PIA REGNAT SVBLIMIS IN ARC E
S IDEREO SANCTIS INSILIT NVMINE REGNI S
V NDE MARE ET TERRAS SOLO VIDET OMNIA NVT V
S VGGERIT HVMANIS ET DONAT MVNERA REBV S

COROLLARIUM

DUM in deliberando verſamur, quid in ſequenti pagina adponeretur, ut aliquo ornatu non careret; nec tamen quidquam in promtu eſſet, nil tale expectantibus nobis, oblata eſt parvula quædam tabula, longe ante hac non omnino indiligenter cælata, quæ viſa eſt valde opportuna, ut vacuam pagellam impleret, & Lectorem aliqua delectatione adficere poſſet. Primam illius delineationem ad ætatem ſancti Bernardini Senenſis referendam putamus, cui ætati ſacrum æneum amuletum adſcripſimus, editum in hac diſſertatione pag. 17. quum perſimilis eidem ſit characterum forma, ſi lubeat comparare. Itaque, ſumtui non parcentes, ad exemplaris fidem, iterum exſcalptam, illic exhibemus.

In ea Monogramma ſanctiſsimi Nominis JESU, de

quo

quo tractare conſtituimus, expreſſum eſt. Spectantur in Cruce, quæ Monogrammatis locum principem occupat, clavi Dominicæ crucifixionis; & circum ſanctorum quatuor Evangeliſtarum imagines, juxta Ezechielis viſionem Cap. 1. Verſic. 10. quemadmodum in pluribus antiquis monimentis illæ occurrunt. Sed monimenta quæ vulgantur, magis delectare, & movere ſolent quam verba; & cuilibet deſcriptioni rerum ipſarum imagines ſunt præferendæ. Huic autem Monogrammatis eruditæ figuræ, ex ſancti Paulli Apoſtoli Epiſtola *ad Philippenſes* Cap. 11. Verſ. 9. adpoſuimus emblema.

N O M E N

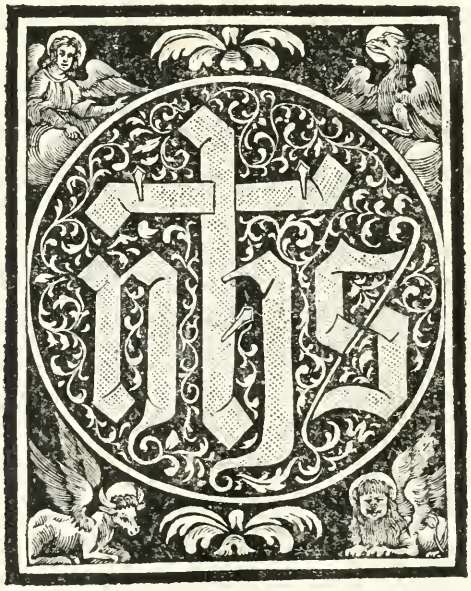

S U P E R . O M N E . N O M E N

DE VETUSTATE *ET FORMA* MONOGRAMMATIS *SANCTISSIMI NOMINIS* JESU

EM aggrederer difficillimam, & quæ vix ab aliquibus ſanctis Patribus ſatis accurate deſcripta eſt, ſi de myſteriis tractare contenderem, quibus ſacratiſſimum Nomen JESU abunde refertum eſt. Requirunt ea hominem ſanctiſſimum, doctiſſimumque, non obſcurum, ſæcularemque, primis recte ſcribendi rudimentis vix initiatum. Non is ego ſum, qui talia ſuſtinere pondera præſumam, viribus meis inæqualia, quum aliqua eorumdem Patrum Com-

mentaria perluſtrans, ſæpius meam redarguere inſcitiam coactus ſim; imparem adeo rebus divinis tractandis me utique conſiderans. Itaque optime conſultum erit noſtræ imbecillitati, ſi omiſſis omnibus, quæ cum iiſdem Patribus dici poſſent (1), in eo tantum conſiſtam, & verſari ſtudeam, quæ propius ſpectant illos characteres, quibus variis temporibus uſi ſunt Chriſti fideles ad exprimendum ſanctum, & divinum Nomen JESU. Et hoc quidem faciam libenter, quod nullius opera expenſum viderim: faciam etiam diligenter, ut Lectorem non fallam, & noſtras lucubrationes volenti animo, ut ſolet, excipiat.

Igitur, ne tempus otioſa circuitione verborum inutiliter conteramus, primo loco expendemus, & illuſtrabimus nonnullas vetuſtiſſimas ima-

(1) Lucæ Cap. I. Verſic. 31. *Ecce concipies in utero, & paries filium, & vocabis Nomen ejus* JESUM. Verſ. 32. *Hic erit magnus, & filius Altiſſimi vocabitur &c.* Item Cap. II. Verſ. 21. *Et poſtquam conſummati ſunt dies octo, ut circumcideretur puer, vocatum eſt Nomen ejus* JESUS, *quod vocatum eſt ab Angelo, prius quam in utero conciperetur.* Angelus autem in ſomnis Joſeph adparens, inquit ſanctus Matthæus Cap. I. Verſ. 21. *Pariet autem filium, & vocabis Nomen ejus* JESUM; *ipſe enim ſalvum faciet populum ſuum a peccatis eorum.* S. Iſidorus, *Orig.* Lib. VII. Cap. II. JESUS, ait, *Hebraice, Græce* ΣΩΤΗΡ, *Latine autem* SALUTARIS, *ſive* SALVATOR *interpretatur, pro eo, quod cunctis gentibus* SALUTIFER *venit. Etymologiam enim Nominis hujus, etiam Evangeliſta ſignificat, dicens: Vocabitur nomen ejus* JESUS, *ideſt* SALVATOR: *quia ipſe ſalvum faciet populum ſuum. Sicut enim* CHRISTUS *ſignificat* REGEM, *ita* JESUS *ſignificat* SALVATOREM. *Non itaque nos ſalvos facit quicumque* REX, *ſed* REX SALVATOR. *Quod verbum Latina lingua antea non habebat, ſed habere poterat, ſicut potuit quando voluit.* Ita ipſe Iſidorus Libro eodem Cap. VI. inquit. JOSUE *interpretatur* SALVATOR. *Ipſe enim, in figura* CHRISTI, *populum a deſerto ſalvavit, & in terram repromiſſionis induxit.* Scribit S. Ambroſius Lib. II. Comment. in Lucæ Cap. I. *Habent hoc merita Sanctorum, ut a Deo Nomen accipiant. Sic Jacob, Iſraël dicitur, quia Deum vidit. Sic Dominus noſter* JESUS *nominatus eſt, antequam natus, cui non Angelus, ſed Pater nomen impoſuit,*

imagines, quarum in veſtibus literæ ſingulares, ſive ſupra, ſive infra ſpectantur. Occurrunt eæ in antiquis vaſculis vitreis auro depictæ: in vetuſtis Baſilicarum abſidibus opere muſivo conſtructæ: item in veteribus codicibus variis coloribus diſtinctæ. Earumdem ſingularum literarum interpretationem adeo diverſam produnt eruditi viri, ut dubitandi potius anſam præbuerint, quam veritatem elucidaſſe videantur. Auctores Romæ ſubterraneæ (1) literas T. X. I. & H. animadverterunt in veſtibus antiquarum imaginum, illarumque interpretationem ita expoſuere, ut litera T. *Crucem*, ſive *Tau* ſignificare prodiderint: X. *Crucem decuſſatam*: I. *Nomen* JESU ſanctiſſimum; licet enim apud Græcos litera I. numerum deſignet, nempe decimum, tamen idem JESU Nomen pariter denotat, ut habet S. Clemens Alexandrinus, inquiens (2) Μήτι τὸν δεκάχορδον ψαλτήριον,

(1) Antonius Boſius Lib. IV. Capite XXXVIII., Paullus Aringhius Tomo II. Lib. VI. Cap. XXVIII.

(2) *Pædagogi*, Lib. II. Cap. IV. Gentianus Hervetus, qui ſelectis, perpetuiſque commentariis proſequutus eſt Opera ſancti Clementis Presbyteri Alexandrini, editione Pariſienſi in fol. An. M. D. LXXXX. pag. 202. & ſeq. ſubdit ad hunc locum illuſtrandum. *Pſalterium autem decachordum, Verbum* JESUM, *Dominum, inquam, noſtrum ſignificat. Nomen enim* JESUS *per Græcam literam Jod, quæ decem ſignificat, oſtenditur: qua etiam ſignificantur, ut alii exponunt, decem Legis præcepta. In decachordo ergo Pſalterio pſallere, eſt Deum laudare, in Nomine Domini omnia facere, charitatiſque, & Dei præcepta ſervare &c.* Verum, qui primus edidit ſancti Clementis Alexandrini Opera græca, fuit *Petrus Victorius* noſter, qui nitidiſſimam editionem, in forma folii, ut ajunt, cudit Florentiæ typis Laurentii Torrentinii, An. MDL. inſcripſitque Marcello Cervino Cardinali, ſibi longe amiciſſimo. Notationes ejuſdem *Petri*, & aliorum, altera editione, pariter in fol. poſtmodum addidit Fridericus Sylburgius Veterenſis, ex Typographejo Hieronymi Commelini. Anno CIↃ. IↃ. XCII. ad quem requiſitus unuſquiſque miſerat ſuas.

τὸν λόγον, τὸν Ἰησοῦν μηνύει, τῷ στοιχείῳ τῆς δεκάδος φανερόμενον? Quod latine vertitur. *An non decachordum pſalterium verbum* JESU *ſignificat, litera, ſive elemento decadis indicatum?* Demum H. pariter JESU Nomen expreſſiſſe putant, ſumentes H. tamquam Græcum *Ita*.

De his legendus præ ceteris Albertus Rubenius *de Re Veſtiaria* (1), & Benedictus Millinius in Deſcriptione Eccleſiæ, titulo ſancti Andreæ *in Barbara* nuncupatæ (2): item Fratres Macri *in Hierolexico* (3).

Poſt illos Joannes Ciampinius vir eruditiſſimus illuſtrans vetera monimenta de iiſdem characteribus pleniſſime diſſeruit (4), ſed cum Boſio, atque Aringhio non convenit: nullam enim aliam vim tribuit illis literis, aliiſque ſignis, quæ in veſtibus antiquarum imaginum conſpiciuntur, niſi quam in pannis noſtra ætate præfert *il Marco*, ſive *l' impronta* officinæ Textoris; eaſque veteres Pictores, imitatione nullatenus neceſſaria, ſed ſcrupuloſa nimis diligentia, qua pingebant, repræſentaſſe. Viderat Ciampinius tam multas ſacras vetuſtas imagines; quin etiam eaſdem imagines Domini noſtri JESU CHRISTI, atque Apoſtolorum, ſæpe non illis ipſis; immo vero literis

(1) Lib. I. Cap. X. Vide ſis apud Joannem Georgium Grævium, *in Theſauro Romanarum Antiquitatum* Tomo VIII. Item ubi *de Lato clavo*, apud eumdem Grævium Tomo VI.

(2) Eam deſcriptionem vulgavit Ciampinius *Veterum Monimentorum* Parte I. Cap. XIII. pag. 98. & ſeqq.

(3) Verbo *Gammadia*.

(4) Parte I. Cap. XIII.

ris non numquam variis distinctas in vestibus. Qua de re conjecturam suam exposuit, caussamque dissentiendi ab Antonio Bosio, Paulloque Aringhio illam esse declaravit. Vestes autem illo ævo inconsutiles fuisse existimat, non in partes forcipe dissecto panno, ut moris est hodie, acu postmodum, filoque adsutas: quare ea omnia, quæ pictores in iis vestibus viderant, puta literas, signa &c. fideliter expresserunt.

Nobis sententia est, vestes inconsutiles prioribus temporibus tantummodo fuisse adhibitas: neque enim putamus sæculis posterioribus quoque usu veniisse, ita ut sæculo nono vestes inconsutiles adhuc communes esse adfirmemus. Porro sæculo nono adscribitur musivum opus, quod in Ecclesia, *S. Mariæ Novæ*, vulgo nuncupata visitur (1). Leo enim Quartus Pontifex Maximus a fundamentis denuo construxit, vetustiori templo fatiscente penitus dejecto. In illis vero imaginibus circa vestium extremitates literæ depictæ sunt. Itaque si vetustiores imagines, quarum indumenta characteribus distinguuntur, inconsutiles eo argumento vestes expressas referre dicendum sit, easdem ipsas tam posteriores picturas prædictæ Ecclesiæ *sanctæ Mariæ Novæ*, adsimili, neque alia omnino ratione vestes inconsutiles repræsentare concludendum erit. Sed qui volunt hæc adfirmare, ut fidem sibi conci-

(1) Consulendus Ciampinius *Vet. Monim.* Part. II. Cap. XXVIII. Tab. LIII.

concilient, quonam prolato teſtimonio nitentur?

Bonarrotius tamen Ciampinio adſentitur (1), eaſdemque literas, quæ in veſtibus antiquarum imaginum ſunt delineatæ, vel exhibere ſigillum officinarum ipſorum textorum, vel etiam ad libitum muſivariorum expreſſas; nulloque prorſus myſterio conſtare (2) opinatur. Suam opinionem tueri firmius quoquo modo valuiſſet, ſi Joſephi Mariæ Suareſii Epiſcopi Vaſionenſis Diatriba *de Veſtibus literatis* (3), ſive animadverſionibus in ea recenſitis (4), uti duxiſſet opportunum; ibi enim inquit (5). *In iſtis ergo elementis, quæ ad arbitrium, libitumque artificum, & caſu perſæpe ſculpta fuerunt, animi nervos acrius intendere, ac ingenii aciem deterere, atque obtundere diutius, bonaſque horas collocare, nihil aliud cenſeo, quam oleum, & operam perdere &c.*

Boldettus nihil omnino addidit in ſuo Opere (6) ad illuſtrandum vetuſtum hunc morem, neque ad dirimendam quæſtionem diu inter eximios, & eruditos viros agitatam. Lectorem autem

(1) *Oſſervazioni ſopra alcuni frammenti di vaſi antichi di vetro ornati di figure &c.* pag. 89.

(2) *Ibidem* pag. 90.

(3) Diatribam edidit Vaſioni Kal. Junii Anno CIↃIↃCLI. in 4.

[4] Pag. 7. ſuam ſententiam in hæc verba promit. *Crediderim enim artifices muſivarios, ut pretioſas veſtes demonſtrarent eas, quibus induti exhibebantur, & amicti Chriſtus Dominus, ejuſque Apoſtoli, & alii Heroes illuſtres, ſanctique viri, expreſſiſſe illis ipſis in veſtibus varias literas abſque delectu, & temere, alludentes ad morem antiquum, uſurpatumque tamdiu nomina, titulos, & verſus inſcribendi, adtexendique veſtimentis patriciorum, ac nobilium civium, quæ in pretio ingenti habebantur &c.*

(5) *Ibid.* pag. 8.

(6) Oſſervazioni ſopra i Cimiterj de' SS. Martiri &c. Libro I. Capitolo LVIII.

tem breviter monet, ac multa paucis ea de re comprehendit (1), tum ad alia properat. Sed, ut vera fateamur, quod eſt animi ingenui ſingulare argumentum, præceptiſque Dominicis inculcatum, non uno in loco in Sacris Bibliis (2), nullius ſententiæ ad hanc diem vulgatæ plene adquieſcimus; partim enim cum Boſio, atque Aringhio, partim cum Rubenio, partim etiam cum Millinio communis eſt noſtræ opinionis ratio. Ita ut iiſdem literis non ſemper eamdem tribuamus poteſtatem ſignificandi rem aliquam; ſed ab ipſis imaginibus ſignificationem auſpicantes, modo *Nomen*, modo *Patriam*; aliquando *Typum Artificis*: modo *Chriſtum*, *Crucem*, *Apoſtolos* &c, hujuſmodi ſiglis indicari poſſe deprehendimus. Reliqua ſigna, quæ

(1) Vide pag. 303. *Item* Lib. 1. Capite XXXIX. pag. 196.

(2) Legimus in Evangelio JESU CHRISTI ſecundum Matthæum Cap. v. Verſic. 37. *Sit autem ſermo veſter* EST, EST: NON, NON: *quod autem his abundantius eſt, a malo eſt.* Idem prorſus occurrit in Epiſtola Catholica S. Jacobi Apoſtoli, Cap. v. Verſ. 12. Vide quoque ſancti Paulli Apoſtoli Epiſtolam II. *ad Corinthios*. Cap. 1. Verſ. 17. Juvencus Hiſpanus Poëta, de Hiſtoria Evangelica. Matthæi v. canebat.

EST, EST *ſufficiat, quod non eſt, dicite* NON EST.

Utinam verba hæc tam ſancta, quæ profecto Domini præcepta ſunt, domi, foriſque: in magnis quoque negociis, minoribuſque, ab omnibus ubiquumque locorum, ſemper uſurparentur. Auſonius ad *Paullinum* ſcribebat Epiſtola XXV.

Eſt etenim comis brevitas: ſic fama renatum
Pythagoram docuiſſe refert, cum multa loquaces
Ambiguis fererent verbis; contra omnia ſolum,
EST *reſpondebat, vel* NON. *Oh certa loquendi*
Regula! Nam brevius nihil eſt, nec plenius iſtis.

Idem Auſonius *Edyllio* XVII. dum hæc meditaretur, inquit.

EST, *&* NON, *cuncti monoſyllaba nota frequentant.*
His demtis, nihil eſt, hominum quod ſermo volutet.
Omnia in his, & ab his ſunt omnia, ſive negotj,
Sive otj quicquam eſt, ſeu turba, ſive quietis &c.
. . . . . .
Qualis vita hominum, duo quam monoſyllaba verſant!

quæ a characteribus aberrant, diligentius examinari velim (1): non enim omnia, quæ a cl. Ciampinio edita ſunt Parte I. veterum monimentorum (2), videntur probanda. Quippe qui a vetuſtis muſivis operibus in aliis pleriſque locis, longius ab Urbe Roma exſiſtentibus, excepere, & ad illum exemplaria miſerunt, rariſſime, ac fortaſſe numquam ad ipſas picturas propius accedendi facultatem habuerunt; quemadmodum, ut neceſſe erat, in Urbe illum feciſſe planum eſt, admotis ſcalis, & conſtructis non uno ordine tabulatis, ut inſpiceret accuratius ſacrarum ædium abſides, arcus, & picta muſivariorum ope ornamenta quæque. Sed eſto ſint fideliter deſcripta ea omnia, non omnia ſane veterum inſtitutorum exempla, & ſpecimina rerum explorata adhuc eſſe, libere profitemur: ſed neque ea ſigna, quæ ornamenti gratia plerumque veſtimentorum fimbriis adpicta fuerunt, cum characteribus, qui in iiſdem veſtibus conſpiciuntur, pro captu noſtro, comparanda eſſe decernimus.

Quod autem ſpectat ad literas I. & H. quibus venerabile Nomen JESU, ut paullo ante dicebamus cum auctoribus Romæ ſubterraneæ, vetuſtiores Chriſti fideles curarunt exprimere, ſuppetunt antiquiſſima monimenta, quibus noſtra illuſtretur, & valide firmetur opinio. Clarus vir, dum

[1] Inquit enim Menander. Τῆς ἐπιμελείας πάντα ὄλα γίγνεται. Hoc eſt: *Diligentiæ omnia ſubdita fiunt.*

(2) Capite XIII. pag. 102.

dum in vivis eſſet, amicus noſter, Antonius Maria Lupius Societatis JESU Sacerdos, in Diſſertatione, atque Animadverſionibus ad Severæ Martyris Epitaphium (1), edidit hunc lapidem.

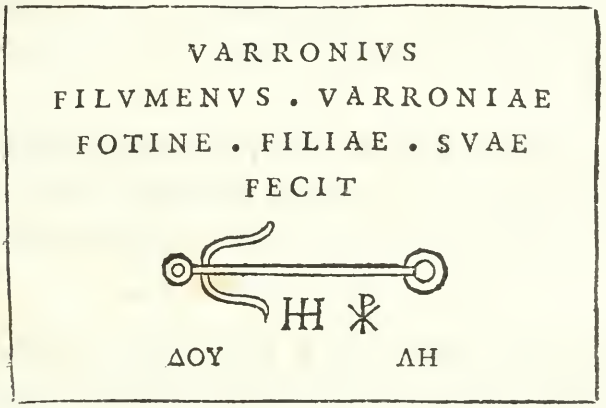

Subditque vir apprime doctus. *Anchoram..... vide in hoc..... Epitaphio bilingui Varroniæ Plotinæ* (2), *quam in characteribus iis Græcis nuncupari credo* ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΔΟΥΛΗΝ, JESU CHRISTI ANCILLAM, *titulo Chriſtianis virginibus conſueto, ut obſervat Boldettus ad Aureliæ Agapetillæ Epitaphium* (3). Sed hoc loci & Famianum Nardinum (4) laudare poterat idem Lupius; & iterum eumdem Boldettum (5), occaſione vetuſti lapidis, qui Martyris tumulum obſtruebat; in

(1) §. XIV. pag. 137. Eumdem hunc lapidem vulgavit iterum Muratorius, Tomo IV. *Veter. Inſcript.* Claſſe XXV. pag. MCMLIV. num. 8. ſymbolis autem in lapide expreſſis valde immutatis.

(2) Hæc animadvertat, qui legit, erratum typographicum excurriſſe in illo Opere. Porro in lapide ediderat FOTINE, ſic, ſine diphthongo. Igitur irrepſit *l* pro *h*, ut *Photinæ* legeretur.

(3) Lib. II. Cap. XII. pag. 466.

[4] *Roma antica &c.* Cap. VIII.

(5) Lib. II. Cap. XVIII, pag. 580.

eoque SAVINILLA dicitur JESU CHRISTI ANCILLA.

Modo parum diſſimili idem ſanctiſſimum JESU Nomen legitur apud Cl. Marangonium (1), in antiquo lapide, qui adhuc exſtare dicitur in Cœmeterio Calliſti, Via Appia, muro adfixus, ob ruinas, quæ ſunt ſubſequutæ (2): ſic autem ſe habet.

AVR. VENERIVS. IVLIAE VITALINI CONIVGI
BENEMERENTI. QVE VIXIT MECVM. ANN. XVIII
IH M. III. D. X. DEP. XI. KAL. MART. DORMIT IN PACE ☧
Jeſus QVAE VIXIT. ANN. XL. *Chriſtus*

Vulgavit jampridem Boldettus (3) antiquam fictilem lucernam, quæ modo ſervatur Romæ in *Muſeo Victorio*. Hæc ſolidum quemdam orbem habet ante anulum, quo ipſa capitur, ut circumduci poſſit; & in centro orbis ejuſdem viſitur Monogramma, literis utrimque expreſſis C. V. in hunc modum ; inquit autem idem editor, vero ſimile judicari poſſe illis ipſis literis CHRISTUM JESUM ſignificari, uſurpata litera V. pro Y. ut frequens eſt in antiquis monimentis. Sunt circa monogramma in gyro aliæ quoque literæ, quas tamen legere, atque interpretari, difficilis eſt conatus: at in orbiculari poſtica parte ejuſdem lucernæ, iterum Monogramma purum expreſ-

(1) *Acta S. Victorini Epiſcopi Amiterni, & Martyris illuſtrata &c.* Romæ M.DCC.XL. apud Joan. Mariam Salvioni Typographum Vaticanum.
(2) *Ibidem* in Appendice pag. 115.
(3) Lib. I. Cap. XV. pag. 63.

expreſſum eſt, quod minime animadvertit Boldettus. Jam vero literis ſingularibus Nomen JESU vidimus non ſemel in veteribus monimentis contineri.

Boſius (1), atque Aringhius (2) ſequens monogramma ediderunt, quod Raphaël Fabrettus (3), primus interpretatur, 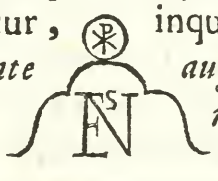 inquiens: *liceat quoque de hoc Monogrammate augurari, ut explicetur* JESUS, *& nomen hoc inferius, ſuperno* CHRISTUS *reſpondeat*.

Vidimus nuper in Muſeo Vallicellano (4) fictilem lucernam veterum Chriſtianorum, decoratam in parte anteriori palmarum ramis impreſſis, in orbiculo vero inferiori hiſce notis Y. S; & quidem majoribus characteribus. Queis Nomen JESU expreſſiſſe antiquos Chriſti fideles, nemo umquam, ut mihi videre videor, ibit inficias.

Fragmentum antiqui lateris protulit ex Muſeo Kircheriano eruditus Lupius in Epitaphio Severæ Martyris illuſtrato (5), hoc ſigno diſtinctum.

ubi ita ſcribit, *quod*, fragmentum, *quia e Cæme-*

(1) *Roma ſotterranea &c.* Lib. III. Cap. LXI. pag. 485.

(2) *Roma ſubterranea &c.* Tomo II. Lib. IV. Cap. XXXVII. pag. 262.

(3) *Antiquar. Inſcriptionum* Capite VIII. pag. 585. num. 184.

(4) Muſeum exſtat prope Bibliothecam manuſcriptis Codicibus Græcis, Latiniſque vetuſtiſſimis admodum refertam, editis vero libris raritate inſignibus cuivis comparandam.

(5) §. VII. pag. 46.

terio Baſillæ erutum erat, dubitabam num JESU *Chriſti Nomen, ibi a figulo aliquo Chriſtiano impreſſum fuiſſet, obſcuris iis notis: neque erat imprudens ſuſpicio, cum figlinas aliquas Cruce* (1), *& Monogrammate* ☧ (2), *& aliis characteribus Chriſtianis inſignes, ſæpe ſit invenire.*

Marmor vetuſtum primo vulgavit pietate, doctrina, ſcriptiſque clarus Præſul Franciſcus Blanchinius in Præfatione ad Tomum I. Vitarum Romanorum Pontificum, Anaſtaſio Bibliothecario tributarum (3); iterumque ſuo loco Tomo III. ejuſ-

(1) Fabrett. *Antiquar. Inſcript.* Capite VII. pag. 502. & pag. 503. ad Inſcriptionem VI. & VIII.

[2] En ex figlina tabula *Muſei Victorii* ſigillum cum monogrammate CHRISTI, juxta modulum ſuum expreſſum.

Simile ſigillum ex alia tabula figlina refert Boldettus Lib. II. Cap. III. pag. 338. quam, inquit pagina præcedenti, ex Cœmeterio Cyriacæ, ubi loculum occludebat, ſe extraxiſſe, aliaſque ſimiles figlinas tabulas, multoties reperiſſe in aliis quoque Cœmeteriis ſuburbanis.

(3) Num. 35. editionis Vaticanæ in fol.

ejuſdem Operis (1) in notis Chronologicis ad vitam ſancti Damaſi Papæ (2), & heic rurſus exhibemus ab eodem deſcriptum.

T. I. X. N. EGO DAMASI
VS VRB̄ ROME EP̄S AN
C DOMV̄ CŌSECRAVI
N. R. D. S. M. S. PA. S. PE

Quod ita exponendum cenſet (3). TITVLVS IN CHRISTI NOMINE. EGO DAMASVS VRBIS ROMAE EPISCOPVS HANC DOMVM CONSECRAVI NONA REGIONE DEDICATAM SEPTEMBRI MENSE. SANCTVS PAVLLVS. SANCTVS PETRVS.

Vulgavit quoque nuper, ſed in nonnullis immutatum, clarus vir Ludovicus Antonius Muratorius (4), atque hæc adnotavit. *Primæ ſiglæ* T. I. X. N. *ſignificant* TITVLVS IN CHRISTI NOMINE. *Poſtremis indicari videntur Reliquiæ ſancti Paulli, & ſancti Petri ibi poſitæ. Spectat Inſcriptio ad annum Chriſti circiter* CCCLXX. Aliud quoque marmor inſcriptum vulgavit idem clarus Muratorius (5); quadratum eſſe inquit, & inſcriptionem

(1) Ab illis omnibus, qui de Scriptoribus Eccleſiaſticis tractarunt, ſatis laudatur Anaſtaſii nomine, Vitarum Romanorum Pontificum deſcriptor. Sed ab aliis etiam, qui illam hiſtoriam adire tenentur: licet enim rudiuſcule narrationes expreſſæ ſint, veritas rerum narratarum, quæ confirmat hiſtoriæ fidem, emendat ruditatem. Inquit Quintilianus *Inſtitutionum* Lib. II. *Hiſtoria eſt teſtis temporum*, LUX VERITATIS, *vita memoriæ, magiſtra vitæ, nuncia vetuſtatis*.

(2) Sectione LIV. pag. 34.

(3) Vide Tomo I. loco citato.

(4) Tomo IV. *Veter. Inſcript.* Claſſe XXV. pag. MDCCCLVI. num. 7.

[5] *Ibid.* Pag. MDCCCXL. num. 2.

nem eamdem in unoquoque latere præferre, quæ ſequens eſt.

✠
ARA
S̄ C̄ Ā
D̄. N̄. Ī.
✠
CONSECRATA Ē
BASELICA HEC
SCE MARIAE
II K̄L̄. IVNIAS
E. DCXXVIII
✠
DEDICAVIT
HANC AEDEM
D̄ M̄. S̄
BACAVDA
ĒP̄S CPS

Spectare autem ait ad annum Chriſti DXC. (1). Verum, quod maxime facit ad rem, & multis vetuſtorum lapidum teſtimoniis huc uſque prolatis demonſtravimus, illud in primis eſſe noverit lector, ut paullo ante dicebamus, nempe ſanctiſſimum JESU CHRISTI Nomen, literis ſingularibus, primoribus Eccleſiæ Catholicæ ſæculis deſcri-

(1) Heic notandum, ſub idem tempus, quo vixit BACAVDA Epiſcopus in antiquo lapide memoratus, floruiſſe Juliani Generum eodem nomine nuncupatum, cujus meminimus *in Nummo æreo veterum Chriſtianorum explicato* Parte I. Capite XXVII. Non erat ergo illo ævo nomen exoticum.

deſcriptum fuiſſe: legique debet marmor. ARA SANCTA DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI &c.

Invaluit autem frequentior conſuetudo a vetuſtiori ævo ad nos uſque deducta, ut JESU Nomen hiſce literis plerumque formaretur IHS. Plane multi eruditione præſtantes viri hac ætate, conſuetudinem adſcribunt ſancto Bernardino Senenſi, ſub initium ſæculi decimi quinti. *Quod adorandam quotidie exponeret*, ut inquit Lucas Wadingus, clariſſimus Annalium Fratrum Ordinis Minorum nuncupati Scriptor (1) *ex ſuggeſto tabellam aureis literis, radiis ſolaribus circumornatis, exaratam. Eæ erant Nominis* JESU, *quod ſummo ſtudio fidelium cordibus imprimere, & ſumme neglectum renovari, atque adorari ſatagebat.*

Qui ita putant fulciuntur etiam teſtimonio S. Antonini Archiepiſcopi Florentini, qui Parte Hiſtoriali tertia (2) eadem de ſancto Bernardino commemorat: eademque narrant Bollandiani ad Acta Sanctorum menſe Majo (3), vulgatis pluribus coævis, neque antea editis manuſcriptis libris de Vita, rebuſque geſtis S. Bernardini (4). Rem notabilem de Nomine JESU a ſancto Bernardino populis expoſito, ita tradit laudatus Wadin-

(1) Tomo v. ad Ann. MCCCCXX. num. III. pag. 131. primæ edit.
(2) Titulo XXII. Cap. VII. §. v.
(3) Tomo v. ad diem XX.
(4) Vita I. antiquior, Auctore *Bernabæo Senenſi*, ex ms. Codice Franciſci S. R. E. Cardinalis Barberini. Vita II. antiquior, Auctore *Maphæo Vegio* Laudenſi, in pluribus oculato teſte; ex ms. Cod. *Vallicellano* Patrum Congregationis Oratorii S. Philippi Nerii Romæ.

dingus (1). *Accidit autem*, ſcilicet Bononiæ, *ut faber quidam, qui tabellas luſorias pingere, & familiam ex ea re ſuam alere inſtituerat, eo quæſtu privatus, ſanctum Virum adierit, & ſe in extremam neceſſitatem illo demto vitæ præſidio perductum iri conquæſtus ſit, quum ſe nihil aliud pingere didiciſſe adjungeret, cui ſanctus Bernardinus reſpondit. Si neſcis aliud pingere, hanc imaginem pinge, nec te omnino pigebit; ac circulo facto, Solem in eo formavit, atque in medio Nomen* JESU *novis quibuſdam literarum formis effinxit, quale nunc etiam ſub porticu* BONI JESU, *cum ipſius Beati effigie cernimus. Quod quum ille feciſſet, confluentibus ad emendam imaginem ex Bernardini auctoritate plurimis, magnas ex ea pecunias comparavit &c.* Eadem omnia legimus apud Carolum Sigonium de rebus Bononienſibus agentem (2), in Epiſcopis Bononienſibus.

Sed acerrima fuit ævo Summi Pontificis Martini V. ex vetuſtiſſima Columnenſium Familia, hujuſmodi Signo adverſantium facta commotio, ita ut Bernardinum Pontifex a concionibus, exponendaque Tabula interdixerit: quibus tamen omnibus, paullopoſt, ut pro ſua in JESUM CHRISTUM religione ſatisfaceret, cumulatiſſime indulſit, permiſitque conciones, & ut Tabula, addita

(1) Annalium Ordinis Minorum Tomo v. ad Annum MCCCCXXIII. num. IV. pag. 155.

(2) Libro IV. pag. 183. in Nicolao Albergato, edit. Francofurti in fol. Anno MDCIIII.

ta monogrammati Cruce, exponeretur (1). *Ex quo tempore*, inquit idem Annalium Scriptor, *templorum foribus*, *domorum frontibus*, *& poſtibus cœpit adfigi*, *crevitque ubique tum erga ſacratiſſimum Nomen*, *tum erga ſanctiſſimum Præconem veneratio*.

Tunc, ut opinor, cælatum fuit æreum hoc emblema, quod in *Muſeo Victorio* ſervatur Romæ,

juxta ſuam magnitudinem heic ſincere expreſſum:

(1) Wadingus Tomo v. ad Annum Chriſti MCCCCXXVI. pagina 183.

Adeoque viridi, ac ſmaragdino colore, maxime in parte poſtica decoratur, ut vetuſtioris ætatis a minus expertis opinionem ſibi valeat comparare. Sed huic ævo tribuendum probe eſt, diligenti examine explorata forma characterum. Nummi Martini V. & Eugenii IV. Summorum Pontificum; item plumbea ſigilla Bullarum, ſive Diplomatum, & eorumdem ſcriptura (1), editi monimenti ætatem confirmant. Legitur autem in gyro, ex Epiſtola ſancti Paulli Apoſtoli, ad Philippenſes miſſa (2) poſt Crucis figuram, a qua initium ducit lemma: IN. NOMINE. JHV. OMNE. GENV. FLECTATVR. COELESTIVM. TERRESTRIVM. INFERNORVM (3). Facile crediderim ditiori alicui homini Bernardini ſtudioſo, pro teſſera ſuæ pietatis erga Nomen JESU, idem emblema elaboratum fuiſſe ad exemplar ab eodem ſancto viro propoſitum.

Ita porro factum fuiſſe narrat Ruffinus in Hiſtoria Eccleſiaſtica (4), ævo Theodoſii Imperato-

(1) Vide, ſi lubet, editores monimentorum illius ævi. Signum plumbeum, quo utebatur Martinus V. & alterum, quo de more Bullas, ut ajunt, ſive Diplomata ſua firmabat Eugenius IV. vulgavit Ciacconius in Vitis, rebuſque geſtis Pontificum Romanorum, & nos in Floreni aurei veteris illuſtrati Parte I. Cap. XXI. pag. 151. Signum Martini V. vulgavimus, & una nummos aliquos rariſſimos eorumdem Pontificum, *ibidem* Capite XVIII. pag. 120. pag. 176., & alibi in eodem Opere.

(2) Cap. II. Verſiculo 10.

(3) Joannes XXII. Summus Pontifex Natione Gallus Anno Domini MCCCXVIII. dies remiſſionis XL. tribuit iis, qui NOMINI JESU reverentiam exhiberent, ut narrat Joannes Villanius *Hiſtoriarum* Parte I. Libro IX. Cap. LXXIX. Sed vide in Bullario Ordinis Prædicatorum Tomo I. pag. 524. Diploma Gregorii X. num. XXVIII. editum de hac eadem re Anno Domini MCCLXXIV.

[4] Lib. XI. cap. XXIX.

ratoris, deſtructo ac prorſus deleto Serapidis templo, apud Ægyptios laudatiſſimo, nempe, ut Serapidis iconibus avulſis, & abraſis, quas habere conſueverant *per ſingulas quaſque domos in parietibus, in ingreſſibus, in poſtibus etiam, ac feneſtris*, potiſſime Theophili hortatu Epiſcopi Alexandrini, *pro his*, CRUCIS DOMINICAE SIGNUM *unuſquiſque in poſtibus, in ingreſſibus, in feneſtris, in parietibus, columniſque depingeret &c.* Præterea ſanctus Joannes Chryſoſtomus ſignum CRUCIS ubique hortatur inſeri, inſcribi, celebrari (1): Leontius quoque Neapoleos Cypri Epiſcopus (2), & ſanctus Carolus Borromæus in Concilio Mediolanenſi III (3); ita ut ad ſanctæ CRUCIS venerationem ſtatuendam, promovendam, & ubique dilatandam, alter alterum deſcripſiſſe videatur (4). Sed de Nomine JESU inſtitutus ſermo alacrius provehatur.

Poſt Martinum V. Eugenio IV. rite ordi-

[1] Adi Homil. LIV. in Matthæum: Item Homil. LV. in eumdem ſanctum Matthæum, & Orationem contra Gentiles, *quod* CHRISTUS *ſit* DEUS.

[2] Ex Lib. V. Apologiæ pro Chriſtianis, & contra Judæos, & de imaginibus Sanctorum, relato Actione IV. Septimæ Synodi, quæ eſt Synodus II. Nicæna, ſive Oecumenica, & Generalis VII.

(3) Ubi, *quæ ad Sacramentalia, & Sacramenta pertinent*. In edit. cl. Binii Tomo IX. pag. 516.

(4) Hoc loci pertinet Lex illa Imperatoribus Theodoſio, & Valentiniano lata, Cod. Juſtinianei Lib. I. Tit. VIII. *Signum* SALVATORIS CHRISTI *nemini licere, vel in ſolo, vel in ſilice, vel in marmoribus humi poſitis inſculpere, vel pingere, ſed quodcumque reperitur tolli &c.* Facit etiam ad rem Canon LXXIII. Sextæ Synodi Conſtantinopolitanæ, quæ in Trullo eſt habita, & dicitur Concilium Quiniſextum, apud cl. Binium Tomo V. Conciliorum. pag. 243. Sed operæ pretium eſt ad dictum Canonem, ea quæ ſubdit Balſamon animadvertere, præmiſſis hiſce notationibus, potiſſime Quintæ, Sextæ, & Septimæ cohærentia.

dinato , denuo calumniati ſunt adverſarii ſacram Tabellam , & Bernardini conciones (1) ; verum omnia , Deo juvante , ceſſerunt in adverſariorum confuſionem , in Bernardini laudem , & in gloriam , & honorem ſanctiſſimi Nominis JESU.

Ea , quæ Wadingus recitat in Annalibus ad hæc facientia , digna prorſus ſunt quæ legantur ab omnibus : Etenim ſine admiratione legi non poſſunt . Eadem videre licet narrata in Annalibus Eccleſiaſticis ab Odorico Raynaldo poſt Baronium digeſtis, ad Annum Chriſti MCCCCXXIV. (2), & annis inſequentibus, ac potiſſime MCCCCXXXII. (3).

Perinde auctoritate Apoſtolica ſancitum , ad perpetuam rei memoriam deſcribendum eſſe in Martyrologio Sanctorum Trium Ordinum ſancti Patris Franciſci , ad diem XIV. Menſis Januarii , illum ſanctiſſimi Nominis JESU triumphum a ſancto Bernardino Senenſi relatum , Summis Pon-

(1) Inquit Cicero Lib. I. *de Officiis* pag. 431. *Juſtitiæ partes ſunt non violare homines : verecundiæ non offendere* &c. Item Lib. II. pag. 455. *Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas , quacumque poſſis, quare id quod feceris , neceſſe fuerit , nec aliter facere potueris : ceteriſque operis , & officiis erit id quod violatum eſt , penſandum* &c. Perinde ſanctus Auguſtinus *Sermone* CLVII. *de tempore*, ait , *Petat veniam qui fecit injuriam*. Addit præterea idem Cicero , *De Natura Deorum* Lib. III. pag. 303. *Eſt enim malitia , verſuta , & fallax ratio nocendi* &c. ſed *excuſationes plerique ſibi falſas faciunt , quas veras non inveniunt* , inquit laudatus Auguſtinus in eodem *Sermone* CLVII. Porro ajebat Plautus Aſin. Act. II. Sc. IV.

Lupus eſt homo homini , non homo , quom qualis ſit non novit .

Heinc Seneca , Epiſtola CIII. *Ab homine homini quotidianum periculum* . Cui opponitur ex diametro Cæcilianum illud apud Symmachum , *Homo homini Deus , ſi ſuum officium ſciat* . Verumtamen hiſce omnibus ſententiis Divinum præferendum eſt mandatum: QUOD TIBI NON VIS ALTERI NE FECERIS.

(2) Num. 18.

(3) Num. 24.

Pontificibus Martino V. & Eugenio IV. ſollemnique Officio a Fratribus quotannis celebrari mandarunt Clemens VII. & Clemens VIII. qui poſtremus privilegiis quoque, & indulgentiis, ea de cauſſa diem diſtinxit cumulatiſſime (1).

Daniel Papebrochius in Propylæo ad Acta Sanctorum Maii, in Conatu Chronico-Hiſtorico ad Catalogum Pontificum Romanorum (2), præcipue vero in ſubſequentibus Paralipomenis ad Conatum in Catalogos Pontificum (3), loquens de ſancto Bonifacio Papa III. ſcribit (4), *Quæ inter Cavallerianas imagines hunc Pontificem repræſentat* (5) *in Lato-clavo cappam Pontificiam adſtringente, pro gemma habet* JESU *Nomen, tribus primis Græcis literis, ſed Latina forma ductis expreſſ-*

(1) Vide Martyrologium Franciſcanum ad diem XIV. Januarii. Eadem die XIV. Januarii aliquibus in locis celebratur adhuc Officium ſanctiſſimi Nominis JESU: puta Florentiæ, ubi Anno MDXXVIII. publico decreto, illud Nomen vere ſanctiſſimum, titulo Protectoris, ac Defenſoris Florentinæ Civitatis, Populique, ac totius Reipublicæ, ſelectum, adſcitumque fuit; & ſcalptum marmore, in exteriori facie Palatii, ornatiſſime adfixum, adpoſito lemmate literis aureis exarato. REX REGUM, ET DOMINUS DOMINANTIUM. Rem generali Conſilio, ut ajunt, propoſitam, Civium numero MC. a Nicolao Capponio, Reipublicæ tunc temporis Confalonerio diſertiſſime, præ ceteris, memoriæ tradidit Scipio Ammiratus, *Hiſtoriarum* Parte II. Lib. XXX. pag. 375. & p. 376. Alibi vero Feſtum Nominis JESU celebratur die Dominica poſt Epiphaniam ſecunda, nempe ut ritu feſtorum de præcepto Romanæ Eccleſiæ ſervato, ſemper celebrari contingat.

(2) Tomo I. pag. 10. num. 3. Præfationem adfert Joannis Baptiſtæ de Cavalleriis ad Pontificum effigies, quas ipſe Cavallerius vulgavit, ubi inquit: *Pontificum effigies, poſt eas, quæ quidem opera F. Onuphrii Panvinii in publicum prodierunt ſtudioſe conquiſitas, partim ex ſepulturis, picturis, & muſivis antiquis, partim ex numiſmatibus excerptas, in unum collegi: reliquas autem ex Baſilicis ſanctorum Petri, & Pauli, diverſiſque in Urbe Eccleſiis depromendas curavi &c.*

(3) In eodem Propylæo, Tomo II. *Paralipomena addendorum, mutandorum, aut corrigendorum in Conatu Chronico-Hiſtorico ad Catalogum Romanorum Pontificum &c.*

(4) Pag. 55. num. 5.

(5) De hoc Pontif. operæ pretium eſt videre, quæ notat Panvin. ad Platinam,

preſſum, addita deſuper Cruce, inferne autem tribus clavis Dominicæ crucifixionis ✝ . *Ea novitas, quam ætatem pictoris indicet,* IHS Ψ *facile intelliges, ſi animadverteris Chriſti Monogramma* ☧ , *Romanis paſsim uſitatum fuiſſe ex inſtitutione Conſtantini Magni, vel etiam ante ipſum, ad res, inſcriptioneſque varias;* JESU *Nomen, nec Græcos, nec Latinos uſurpaſſe, niſi quum imagines Salvatoris placebat, addito nomine inſignire* (1), *quod fere ad ſuperſtitionem Græci tenuerunt, atque hodie dum tenent; quaſi omnis fere virtus ſacrarum imaginum dependeat a nomenclatura. Latini vero arbitrium id eſſe ſemper, & merito æſtimarunt, maxime circa imagines notarum vulgo perſonarum, ut ſunt Chriſtus, & Deipara. Quod autem ad Nomen* JESU *ſeorſim cauſſa venerationis ſcribendum, vel pingendum attinet, primus S. Bernardinus Senenſis* (2), *uti in Vita ejus ad* XX. *Maii narratur, Sæculo* XV. *religio-*

(1) Clarus Bonarrotius, ex *Muſeo Carpineo*, ebur antiquum vulgavit, in quo Navicula tantum expreſſa eſt cum piſcatoribus, eorum altero trahente retem cum piſce capto, & in corpore navis legitur IHCVC. Vide ſis Librum, cui titulus *Oſſervazioni Iſtoriche ſopra alcuni medaglioni antichi &c.* pag. 395. Nos quoque Achatem varium antiquum, anularis formæ, ex *Muſeo Victorio* vulgavimus, in quo JESU Nomen ſine imagine cælatum eſt circa Crucem. Adi *Nummum æreum veterum Chriſtianorum Commentario explicatum &c.* Parte I. Cap. XLIII., & in fine illius Operis, ſcilicet, Parte II. Cap. XIX. pag. 105. ex *eodem Muſeo* produximus Cameum antiquum anulare, atque inſigne admodum, ex albo & nigro, in quo Anchora cum duobus piſcibus; ſupra vero legitur IHCOYC. infra XPEICTOC: nec tamen imago CHRISTI ſcalpta eſt; ſymbolis enim utebantur frequentiſſime primo ævo Chriſti fideles; imaginibus etiam, ſed minus frequenter. Unde patet Græcos, & Latinos JESU Nomen ſine imagine SALVATORIS nonnumquam uſurpaſſe.

(2) Idem inquiunt in Indice materiarum, de hac imagine S. Bonifacii Papæ III. memoriam, ſic repetentes, *in cujus veſte præpropere pingitur Nomen* JESU, *inventum ſancti Bernardini Senenſis*.

gionem eam invexit ; non niſi cum multa æmulorum contradictione , ipſum exprimere docens in Tabella , additis etiam circum circa radiis , & Cruce ſuper H , *ut vel ſic conticeſcerent ora loquentium iniqua , & ſuperſtitionis periculum clamoſe inculcantium ; prout apparebit in genuina imagine iſtius Sancti , quam ad Appendicem dictæ diei daturi ſumus* (1) . *Sed aberant etiam num tres clavi , quos diu poſt pictorum excogitavit induſtria ad ſupplendam circuli vacuitatem .*

Quæſito loco deſignato , in continuatione Operis promiſſa adimpleta vidimus ; Tomo enim VII. Sanctorum Maii in Appendice ad diem XX. illius menſis , imago ſancti Bernardini viriculo æri inciſa exhibetur ex antiqua pictura (2) cum teſſera Nominis JESU rotunda , & circum radiata ; illique imagini hoc lemma adpoſitum eſt . MANIFESTAVI NOMEN TVVM HOMINIBVS .

Sanctiſſimum JESU Nomen , eodem quo ſanctus Bernardinus modo , aliiſque etiam formis expreſſum , ſeorſim quoque ab imagine Salvatoris , vidimus aliquando perluſtrantes Aloyſii Novarinii Opus , cui titulum fecit , *Agnus Euchariſticus* [3] . Formæ , quæ ab eodem Novarinio eduntur ſunt typi , quibus imprimuntur , & olim pariter imprimebantur Panes , ſive Hoſtiæ ex azymo , quæ a Sacerdotibus in Sacrificio Miſſæ quotidie con-

[1] Floruit autem Bernardinus , & Sanctitate , & Literis ; ejuſque Opera pluribus Voluminibus vulgata , notis eruditis illuſtrata ſunt .

(2) Pag. 822 .

(3) Editionis Lugduni in folio Anno M.DC.XXXVIII . Vid Libro V. Capite LXIX . pag. 208 . *Item* pag. 212 .

conſecrantur (1). Ex his aliæ ſunt *Hoſtiæ majores*, aliæ *minores Hoſtiæ*, ſive *Particulæ* nuncupantur. Licet vero *Particulæ* dicantur *minores Hoſtiæ*, ſunt tamen *perfectæ rotunditatis, & a maculis immunes, ac fragmentis purgatæ* (2).

Quoniam vero ad hæc uſque devenimus longiuſcule ab inſtituto noſtro, liceat a viro doctiſſimo Joanne Bona, qui fuit poſtea S. R. E. Cardinalis, pauca de rebus Liturgicis delibare (3). *A primis autem Eccleſiæ ſæculis ſumto principio*, inquit ille, *quum dira perſequutione per illa tempora vexaretur Eccleſia, integros, ac ſolidos panes, quales vel præ manibus erant, vel a fidelibus offerebantur, cujuſcumque formæ, ſeu figuræ forent, in altari poni, & conſecrari, atque in partes comminui, & communicaturis diſtribui conſueviſſe, ex*

[1] Formis a S. Bernardino propoſitis Nomen JESU diverſimode contractum, adhibitis nonnumquam, vice literarum ſacris aliquibus imaginibus, vide ibidem, pag. 210. p. 211. p. 219. item pag. 224. Sed Agnum myſticum, & aliquando etiam Beatam Mariam Virginem Lauretanam, in minoribus Hoſtiis expreſſam, Lib. v. Cap. LXXVI. pag. 231. *item*, Lib. v. Cap. LXXVII. pag. 234. De imagine Beatæ Mariæ Virginis Lauretanæ in minoribus Hoſtiis impreſſa, meminit etiam poſtremus Scriptor, Petrus Valerius Martorelli, olim Epiſcopus Montis Feretrani, ad exercendam erga ſanctiſſimam Deiparam ſuam pietatem, in Opere, cui titulum fecit, *Teatro Iſtorico della Santa Caſa &c.* Vide ſis Tomo III. *Diſcorſo generale* §. VI. pag. 45. & ſeqq.

(2) Idem Novarinius Lib. V. Cap. LXXVI. pag. 231. ubi loci in hunc modum proſequitur: *Particulæ dicebantur olim Hoſtiæ illæ, quæ populo diſtribuuntur in ſacra Communione*, ſubditque Cæſarii teſtimonium ex Lib. IX. Cap. XXXV. Inquit Juvenius *de Sacramentis* Diſſertat. IV. Quæſt. II. Cap. I. Artic. 3. *De Euchariſt. &c.* num. 4. pag. 201. in fine: *Eodem quoque ſæculo*, nempe circa Annum MLXXXIX. *breviores Hoſtiæ, quas populo communicanti diſtribuimus, adhiberi cæperunt. Eæ breviores Hoſtiæ, licet integræ conſecrentur, ex antiquo tamen loquendi more, ac veteri praxi, Particularum nomen conſervarunt &c.*

(3) *Rerum Liturgicarum* Libri duo, Auctore Joanne Bona &c. Romæ MDCLXXI. Vide Lib. I. Cap. XXIII. §. X. pag. 194. & pag. 195. Vide quoque §. XI. pag. 197.

ex re ipſa exploratiſſimum eſt. Reddita vero pace ſervatam figuram rotundam, ſive orbicularem, inſinuant Patres Græci, & Latini &c..... Oblationibus autem Coronæ nomen inditum a rotunditate, notat Petrus Urbevetanus in Scholiis ad vitam Zephyrini Papæ. Iſo Monachus, ſancti Galli (1), *Rotulas panis vocat Oblatas, quæ in antiquis Codicibus manuſcriptis, & in parietibus veterum Eccleſiarum, non alia forma quam circulari, eaſdem Oblatas repræſentant &c.* Sed de Nomine JESU pergamus diſſerere.

Pene eadem forma, qua uſus eſt ſanctus Bernardinus in depingendo Nomine JESU, quam adpoſite ante illum utebatur beatus Joannes Columbinus, pariter Senenſis, Ordinis Jeſuatorum Inſtitutor (2), ut a Bollandianis eruimus, qui cum hoc Signo vulgarunt imaginem ipſius Tomo VII. Menſis Julii ad diem XXXI. (3); aliæque imagines adhuc ſuperſunt in antiquis Monaſteriis, quæ olim ad eumdem Ordinem pertinebant, & modo ab aliis religioſe incoluntur, quibus auctoritate Apoſtolica conceſſa ſunt.

Adhuc antiquius Ordine Jeſuatorum monogramma Nominis JESU uſurpatum fuiſſe, perhibent hiſtoriæ, ac monimenta. Etenim ab inſtituto

D Or-

(1) *De miraculis ſancti Othmari Abbatis* Cap. III. Videndus Iſo apud Mabillonium Sæculo III Benedictino Tomo II. & apud alios.

[2] Ordo Jeſuatorum Senis originem duxit Anno Domini MCCCLIV. qui tandem deſiit Anno MDCLXVIII. Clemente IX. Summo Pontifice.

[3] In Commentario prævio pag. 346. num. 101.

Ordinis Prædicatorum, qui Innocentio III. Summo Pontifice ſumſit initium, auctore ſancto Patriarcha Dominico (1), incrementum autem Honorio III. Petri Apoſtolorum Principis, poſt eumdem Innocentium ſucceſſore (2), originem traxiſſe demonſtrant pluribus in locis Societates, ſive Confraternitates Sæculares ſanctiſſimi Nominis JESU, quas in Eccleſiis ſibi commiſſis, ipſe Ordo Prædicatorum poſtmodum erexit (3), ut jure meritoque debitus huic ſancto Nomini honor, ac veneratio adhiberetur.

Flagrabat quidem Dominicus, ſupra humanum modum, ingenti amore erga Dominum noſtrum JESUM CHRISTUM, ejuſque Paſſionis, & Gloriæ myſteria ſedulo meditabatur, ut accurate adno-

(1) Videlicet Anno Domini MCCV. ut in Chronicis quibuſdam Pontificalibus editis adnotatur; Anno ſiquidem MCCVI. ſanctus Dominicus Monaſterium quoddam inſtituit Prulii, in Diœceſi Tolo ſana, *ad ſuſceptionem Monialium ſub clauſura perpetua*, ut memoriæ tradit Bernardus Guidonis in Catalogo Monaſteriorum Ordinis Prædicatorum, in Vita ſancti Dominici: illius autem Monaſterii Prior fuit idem ſanctus Patriarcha. Ceterum diploma Innocentii III. datum Laterani VIII. Eidus Octobris, Anno XVIII. ſui Pontificatus, qui eſt æræ Chriſtianæ MCCXV. inſcriptum eſt *Dilectis filiis Priori, Fratribus, & Monialibus Domus ſanctæ Mariæ de Pruliano*. Hæc Bulla, ſive Diploma exſtat in Bullario Ordinis Prædicatorum Tomo I. pag. 1. in Innocentio III. Num. 1. Nec dum tamen Apoſtolica auctoritate Ordo confirmatus erat, quod inſequenti anno fecit Honorius III. Summus Pontifex Innocentio ſuffectus, ut infra dicemus.

(2) Hic confirmavit Ordinem Prædicatorum Anno Dominicæ Incarnat. MCCXVI. Bulla edita eſt Romæ apud ſanctam Sabinam XI. Kal. Januarii, Indictione V. Pontificatus Honorii Anno I. Incipit, *Religioſam vitam eligentibus &c.* Exſtat in Bullario Romano edit. Lugd. in fol. Tom. I pag. 91 in Honorio III. Num. 11. Eadem in Bullario Ordinis Prædicatorum legitur Tomo I. pagina 2. in Honorio Papa III. Num. I.

(3) Vide Scriptores Ordinis Prædicatorum, Vincentium Mariam Fontana, in Moniment. Dominican. Parte I. Cap. VI. pag. 107. Carolum a ſancto Vincentio, in Anno Dominicano Parte I. Septembris, in Præfat. pag. 86. alioſque plures.

adnotat Frater Leonardus de Utino (1), inquiens (2). *In cujus ſignum Ordo iſte præ aliis habet in ſuo ſigillo Crucifixum... Præterea in hoſtia conſecranda in toto Ordine Prædicatorum eſt Crucifixus, aut habetur Nomen* JESU *in modum Crucis... Quia vero manus ſiniſtra vicinior eſt cordi, quam dextera, ideo, ut Prædicatores jugiter meditentur Paſſionem* CHRISTI, *& Gloriam ejus, communicant cum manu ſiniſtra* (3). Exſtat in Bullario Ordinis Prædicatorum Bulla, ſive Diploma (4) Magiſtro ejuſdem Ordinis inſcriptum a beato Gregorio X. Summo Pontifice (5), ut de reverentia, ac veneratione ſacris Ædibus, ac Nomini JESU debita Fratres ad populum dicant.

Sacellum vetuſtum hujus Sodalitii, ſive Societatis Nominis JESU, Romæ in ſacra Æde S. Mariæ *ſuper Minervam* nuncupata, modo S. Roſæ Virgini Limanæ ſacrum eſt: Tabula autem picta, quæ in eadem ſacra Æde olim erat expoſita, viſitur in ſuperiori ordine clauſtri, ſive porticuum, quæ cœnobii ſatis amplum, quadratumque cavædium, duplici ordine paraſtatarum arcus ſuſtinentium, circum ambiunt: & ab adſcenſu ſca-

 larum,

(1) In Opere cui Titulus, *Sermones aurei de Sanctis*.

2 In Sermone de *ſancto Dominico* Cap. ult. pag. 265. edit. Vicentinæ An. MCCCCLXXX.

(3) Laudatur Leonardus de Utino, Scriptor eximius, ab Jacobo Echardo Tomo I. *Scriptorum Ordinis Prædicatorum* pag. 845.

(4) Edit. Lugduni, XII. Kal. Octobris An. MCCLXXIV. Incipit. *Nuper in Concilio Lugdunenſi &c.*

(5) Vide ſis Bullarium Ordinis Tom. I. in Gregorio X. N. XXVIII. pag. 524. Edit. Romæ in fol. An. MDCCXXIX. ex Typographia Hieronymi Mainardi.

larum, muro ſiniſtrorſum adpenſa eſt in ipſa illa ſiniſtra facie quadriporticus ſuperioris deambulacri, quum intro eas, & illac primo te convertas. In ea JESU Nomen ita expreſſum eſt IHS, ſed loco Crucis, quæ ſuper H ſtare ſolet, imago ſtans pueri JESU depicta cernitur, populo dextera manu benedicentis: ſiniſtra vero librum apertum tenet, in quo heinc legitur. EGO SVM VERI-
ſic TAS (1): illinc NOLITE IVRARE ON̄INO (2). Circum Angelorum chorus tabulam implet; illorumque poſtremi faſciam explicatam gerunt cum lemmate. IN NOMINE JESU OMNE GENV FLECTATVR (3).

Hoc Sodalitium, ſeu Societas venerandi Nominis JESU, cujus inſignia ſunt hæc $\overset{+}{\underset{\Psi}{IHS}}$, adhuc utitur eodem ſacello: in eoque ſua pe. ragunt officia pietatis, quum pro inſtituti ratione, ſtatis temporibus aliquando conveniunt ſodales. Qui multis privilegiis, ſacriſque indulgentiis ditati ſunt a Summis Pontificibus, ac potiſſime, poſt alios a Paullo V. cujus duo Diplomata, quæ *Brevia* nuncupari ſolent, typis impreſſa vidimus: utrumque Romæ datum. Unum *apud ſanctum Petrum*, Anno MDCVI. die XXXI. menſis Octobris, alterum *apud ſanctum Mar-*

(1) Scriptum eſt in Evangelio, ſancti Joannis Cap. XIV. verſ. 6. EGO SVM VIA, ET VERITAS, ET VITA &c.

(2) Ita S. Matthæus in Evangelio, Cap. V. Verſ. 34. EGO AVTEM DICO VOBIS, NON IVRARE OMNINO &c.

(3) Ex Epiſt. S. Paulli Apoſt. ad *Philippenſes*, Capite II. verſ. 10. Sed vide etiam ejuſdem Epiſtolam ad *Romanos*, Cap. XIV. verſic. 11.

Marcum, die XXVIII. Septembris Anno Domini MDCXII (1).

De ſacris hiſce Societatibus, quæ ut ſupra dictum eſt, multæ, vetuſtiſſimæque ſunt, ac de earumdem inſtituto, egit erudite, ac plene clariſſimus vir Frater Antoninus Bremond Ordinis Prædicatorum, Tomo VIII. Bullarii ſui Ordinis (2), nuperrime in Urbe editi (3): Et iterum aliquando, vetuſtiora Aſceteria, ſeu Monaſteria, & ſacras Ædes deſcribendo, recenſitis picturis, ſive alia Sodalitiorum ſupellectili, acturum eſſe putamus in Annalibus ejuſdem Ordinis, quibus adornandis totus incumbit.

Demum, ut notiſſimum eſt, pro teſſera ſuæ Societatis uſus eſt ſanctus Ignatius Loyola

(1) Carolus Bartholomæus Piazza Libro inſcripto: *Le Opere pie di Roma &c.* Edit. Romæ an. 1679. agens de non nullis Sodalitiis Tractatu VI. & Cap. XV. *Del SS Sacramento, e Nome di* DIO *in SS. Celſo, e Giuliano*, inquit pag 536. *Fu eretta una Confraternita di eſſo nell' anno.* MDLX. *ſotto Pio IV. il quale la privilegiò di molte indulgenze. Nell' anno poi* MDLXVI. *ſotto il B. Pio V. fu nella medeſima Chieſa inſtituita un altra Confraternita, ſotto il Titolo dell' ineffabiliſſimo Nome di* DIO *con gl' iſteſſi privilegi & indulgenze, che gode l' Archiconfraternita dell' iſteſſo Nome nella Chieſa della Minerva, il cui fine primario è ſtato di eſtirpare il peſſimo, e deteſtabile vizio della beſtemmia &c.* Neſcio quo argumento, Camillus Fanucci Senenſis in ſuo *Tratta to di tutte le Opere pie dell' alma Città di Roma &c.* Lib. III. Cap. XXXI. pag 282. Edit. Romæ an. 1601. in 8. Inſtitutionem Sodalitatis Nominis JESU in ſacra Æde ſanctæ Mariæ *ſuper Minervam*, referat ad ann. MDLXIV. Pio IV. Pontifice Maximo. Sed ea forte taſſe, quæ ille narrat de inſtitutione, magis adpoſite, de inſtauratione videntur eſſe intelligenda. Quandoquidem in aliis Italiæ locis illuſtribus, antiquitatem longe ab hoc ævo conſpicuam præferunt ſacella, & picturæ, quæ ad eaſdem Societates, ſive Sodalitia ſanctiſſimi Nominis JESU ſpectant.

(2) In Tractatu de *conſenſu Bullarum*, Tit. XV. *De Confraternitatibus, ſeu Sodalitatibus*. Quæſtione VI. *De Confraternitate SS.* NOMINIS JESU pag. 442. & ſeqq.

(3) Ex Typographia Hieron. Mainardi, in fol. An. MDCCXI.

la (1), & ejus in Chriſto filii, uſque in præſens de more utuntur. Verumtamen inſigniter notandum videtur, ſuffragia Patrum pro electione primi Præpoſiti Generalis Societatis ejuſdem, typis edita a Bollandianis ex autographis (quum omnia & clauſa, & ſigillo munita eſſent), ferme omnia Nomine JESU interius diſtincta fuiſſe hiſce modis, quos ita exhibemus, uti deſcripſerunt ipſi Bollandiani (2). Igitur hoc ſigno deſcripto IHS. incipit ſuffragium ſancti Ignatii, ab officio, ſine munere obeundo ſe ipſum prorſus excludendo, cujus poſt finem ſubdunt editores. *Clauſum fuit hoc ſuffragium ſigillo Nominis* JESU, *quod adhuc ei adhæret*. Suffragium Patris Lainez incipit ita, IHES *Maria*, Salmeronis (3), IHVS *Maria*; ita quoque ſuffragium Joannis Codurii (4): ſanctus Franciſcus Xaverius eiſdem literis utitur, quibus S. Ignatius, IHS (5) & poſt illius ſuffragium de eligendo Præpoſito Generali, per iro-

(1) A nonnullis dicitur fuiſſe nomen ejus *Innygo*: ita enim apud Hiſpanos *Ignatius* vulgo nuncupatur, qua de re Patres Societatis JESU, dictos quoque fuiſſe *Inniguiſtas* animadverterunt, potiſſime Suareſii teſtimonio, ipſi Bollandiani in Commentario prævio ad Acta Sanctorum Julii Tomo VII. ad diem XXXI. ejuſdem menſis, §. I. Num. 1. & num 2. pag. 409. Sed, inquiunt §. XXXIII. num. 343. pag. 474. *Occurrit Inniguiſtrarum vocabulum, a nomine Ignatii Hiſpanico, Innigo, derivatum*. Plane ſuffragium, ſive votum, quod lingua Hiſpanica ſanctus Ignatius exaravit Romæ manu ſua An. MDXLI. die V. Aprilis, agente Societate de eligendo tunc temporis primo Præpoſito Generali, ſeipſum excludendo ſubſcripſit *Innigo*. Illud autem ſuffragium in Latinam linguam translatum ediderunt Socii Bollandiani eodem Tomo VII. Julii in Commentario prævio, §. XXXV. num. 355. pag. 477. quos vide, ſi rem ab ipſo fonte unde manavit, plene cognoſcere, & uberius hauſtire cupis.

[2] Tomo VII. menſis Julii *Ibidem*, in Commentario prævio §. XXXV. num. 355. pag. 477.

(3) *Ibidem* num. 356. pag 477.

(4) *Ibid.* num. 358.

(5) *Ibid.* num. 361. pag. 478.

ironiam ſubdunt (1) : *Interim ſi aliquot ſciolos, aut invidos audiamus, S. Franciſcus Xaverius non fuit Societatis* JESU. Poſt hæc triplex edunt ſuffragium Petri Fabri: primum ſcriptum Anno MDXL. habet in principio has ſiglas IHS (2), quas etiam præfert aliud datum Spiræ Anno MDXLI. die XXIII. Januarii. Tertium ſcriptum eodem Anno die V. Februarii, habet IHVS. His omnibus ſuffragiis, primus Præpoſitus Generalis Societatis eligitur S. Ignatius Loyola. Quibus ſi addas Claudii Jaii, & Broëti ſuffragia, quæ in eodem eligendo conſonant, ſed non habent illud Nominis JESU monogramma (3), delectus ejuſdem Sancti, nemine diſcrepante, conſtituitur. Sigillum autem, quo uſus eſt S. Ignatius ad firmandam ſchedam ſuam, non ediderunt Bollandiani, ſed in Commentario prævio ad vitam ejuſdem Sancti (4), aliud ſigillum vulgarunt in ære inciſum, quo idem utebatur, poſtquam munus obivit Præpoſiti Generalis, & alii poſt illum uſi ſunt.

Vivit hoc ævo ex Ordine Minorum rigidioris inſtituti, quod dicunt *Strictioris Obſervantiæ ſancti Petri de Alcantara*, Frater Leonardus Ligur ex Oppido ſancti Mauritii, optimæ famæ vir, qui ubiquumque Concionator Miſſionarius accedit, in id maxime incumbit, dictis efficacio-

(1) *Ibid.* num. 362.
[2] *Ibid.* num. 364.
(3) *Ibid.* num. 357. pag. 477.
[4] §. LXIII. num. 644. pag. 435.

cioribus, ut JESU Nomen omni veneratione proſequantur Chriſti fideles, omneſque hortatur, ut in cordibus ſuis illud inſculpant, ut ſalvi per ipſum fiant, & in ſuperliminaribus domorum, & in portis depingant, & cælare ſtudeant, quod multa cum ædificatione a piis hominibus factum fuiſſe comperimus pluribus in locis, & maxime circa Urbem (1).

Non nimia premimur ſollicitudine de Clericis Regularibus, titulo Paſſionis Domini noſtri JESU CHRISTI nuncupatis ſermonem facere, licet ſuper pallio eodem monogrammate Nominis JESU inſigniti ſint, quod nondum ab Apoſtolica Sede no-

(1) Illud Nomen JESU ad avertenda mala recenter ſcriptum radiato monogrammate in externa facie domorum, potiſſime in locis ſuburbanis, & ſi non, numquam in lapide inſcalptum videri mus, ſæpiſſime tamen rubro colore ſignatum animadvertimus. Porro Nomen JESU eſt SALVTARE SIGNVM quale apud Ezechielem erat THAV Capite IX. verſiculo 4. & verſic. 6. ſymbolum SALVTIFERÆ CRUCIS qua CHRISTUS redemit nos omnes ab omni iniquitate. CRUX vero, vel NOMEN DOMINI, SIGNVM eſt IVSTORVM, quod IN FRONTIBVS EORVM meditabatur, & deſcribebat ſanctus Joannes in *Apocalypſi* Cap. VII. verſ. 2. & verſ. 3. Item Cap. XXII. verſic. 4. & alibi in Divinis Scripturis adnotant plerique ſancti Patres, & ſacri Expoſitores. Laudanda autem plenis vocibus hæc conſuetudo, nobis in mentem revocat ritum vetuſtiſſimum immolandi Agni Paſchalis in terra Ægypti, quem docuit, præceptque DEUS loquens ad Moyſen & Aaron, Exodi Capite XII. verſ. 7. nempe, ut ſumerent de ſanguine Agni, & ponerent ſuper utrumque poſtem, & in ſuperliminatibus domorum. *Erit autem* SANGVIS *vobis in* SIGNVM *in ædibus, in quibus eritis*, dicit Dominus. *Ibidem* verſic. 13. *& videbo* SANGVINEM *& tranſibo vos nec erit in vobis plaga diſperdens, quando percuſſero terram Ægypti*. Vide quoque verſic. 22. & verſ. 23. Sed Agnum Paſchalem, ſigno myſterioque venerabili, figuram JESU CHRISTI Domini noſtri repræſentaſſe, anathema ſit, qui dubitaverit, poſtquam tam aperte myſteria Teſtamenti veteris in novo revelata, & impleta ſunt. Siquidem aptiſſime, & ad rem maxime, in Hymno veſpertino canit Eccleſia Catholica, tempore Paſchali recurrente.

Sparſum cruorem poſtibus
Vaſtator horret Angelus &c.
. . . . . .
Jam Paſcha noſtrum CHRISTUS *eſt,*
Paſchalis idem Victima,
Et pura puris mentibus
Sinceritatis azyma &c.

novus Ordo adprobatus fuerit, licet ad Argentarium Montem in Thuſcia, item in Oppido Suriani prope Viterbium radices fixerit: poteſt enim ſatis eſſe, rebus ſic ſtantibus, omnino non tacuiſſe, ne videamur vel recentiora negligere, vel minus cognoſcere, qui de præteritis pro occaſione differendi aliquando periculum facimus.

Græci utebantur potiſſime duabus literis circa imaginem JESU Chriſti, ut ejuſdem Nomen indicarent. Porro de Nomine JESU Chriſti, ut plurimum per has notas IC. XC. in nummis antiquis contracto, agit Cangius in Diſſertatione de inferioris ævi numiſmatibus (1): occurritque in Theſauro Fridericiano (2) in numiſmate Alexii Comneni, cujus in poſtica parte circa imaginem Salvatoris, poſt notas breviatas $\overline{IC}$. $\overline{XC}$. legitur KE BOHΘEI, hoc eſt *Domine adjuva*, nempe, *Alexium Dominum*. Item in numiſmate Emmanuelis Deſpotis. Etenim circa imaginem JESU Chriſti, legitur more ſolito $\overline{IC}$. $\overline{XC}$. & in gyro KE BOHΘEI, ut ſupra diximus. Eadem edita fuerunt a Cangio (3), atque Anſelmo Bandurio (4), ut in Sar-

E do-

(1) Num. XXVIII.

(2) *Gotha Nummaria &c.* ſive *Theſauri Fridericiani Numiſmata antiqua*, Auctore Chriſtiano Sigiſmundo Liebe &c. Amſtelædami. MDCCXXX. in fol. Cap. III. §. XXXI. pagina 89. *Ibidem* §. XXXIII. pag. 92. Sed vide quoque §. XXXII. p. 91. nummum Joannis Comneni, quem in hac Diſſertat. deſcribere minus ſolliciti fuimus, licet circa imaginem Salvatoris habeat ſiglas IC.XC, quum non habeat liturgicam formulam KE BOHΘEI, cujus magis illuſtrandæ cauſſa alios quoſdam nummos produximus.

(3) In *Conſtantinopoli Chriſtiana*, & in Diſſertatione *de inferioris ævi numiſmatibus*, Num. XXVIII.

(4) *Numiſmat. Imperatorum*, Tom. II. pag. 754. & p. 758.

donyche bicolori *Muſei Victorii* explanata dictum eſt (1). Eaque pertinebat olim ad Flavium Leonem Deſpotam filium Baſilii Macedonis & Eudoxiæ, *Sapientem* per antonomaſiam nuncupatum (2). Idem occurrit in numiſmatibus Raguſæis, & Ve-

ne-

(1) *Veteris gemmæ ad Chriſtianum uſum exſcalptæ brevis explanatio &c.* Romæ ex Typographia Rochi Bernabò in 4. MDCCXXXII.

(2) Eadem forma Liturgica occurrit apud Ciampinium in deſcriptione Baſilicæ Liberianæ, *Veter. Monimentor.* Parte I. Cap. XXII. Tab. II. Eademque apud Ciacconium in Vitis Pontificum Romanorum. Is autem cum mendo refert vetuſtiſſimum ſigillum in Sergio I. hiſce notis ſignatum BONΘH CEPΓIOY, quod perperam interpretatur *clamor Sergii*. Illud idem emendatius vulgavit deinde Papebrochius una cum aliis monimentis ejuſdem Sergii, & Zachariæ Pontificum, in Paralipomenis ad Conatum in Catalogos Pontif. editis poſt Propyleum ad Acta Sanctorum Maii: legit enim BOHΘH CEPΓIOY, parte una, altera ΘEOS, *quatuor literis per totidem Crucis ſegmenta partitis, ſitque hic ſenſus.* ADJVTOR SERGII DEVS. Vide Diſſertationem XXIII. al. XV. *de Pontificatu Agathonis*. Ibid. LXXXVI. *S. Sergius*, pag. 59. num. 7. Sigillum vero Papebrochius non Sergio Pontifici tribuit, ſed potius fuiſſe putat *Sergii Patriarchæ Conſtantinopolitani hæretici, ad Honorium Papam decipiendum ſcribentis de ſua fide Anno* DCXIII. Corrigendus quoque Boſius, *Roma Sotterranea &c.* Lib III. Cap. XLI. in eo fragmento vetuſti lapidis, in quo lapſu manifeſto legit BOXHTH.

Protulit cl. Gorius Pondus æreum veterum Chriſtianorum quadratæ formæ, Tomo I. Numiſmatum Muſei Florentini Tab. CVII. num. II. hiſce literis in orbem ſignatum, AΓIA MAPIA BOHΘHCON. In quatuor anguis hæ literæ ſcalptæ ſunt, in unoquoque duæ. ΘЄ ΘX AP IC. In centro vero literæ ſingulares B S, quarum B, forma prorſus exotica, infra NIB. De eo tamen nihil protulit Tom. III. pag. 224. num. CCCXXXII. tamquam de parergo Operi additio. Hæc autem eſt interpretatio. SANCTA MARIA AVXILIARE. Literæ in quatuor partes diſpertitæ ſi conjungantur, DEI GRATIA, legi poſſunt. Quæ in centro ſunt, peritiorem requirunt hominem.

Illam formulam vetuſtiſſimam, ac piiſſimam imitantur etiam nunc Romani Pontifices, poſt ſollemnem ordinationem, brevioribus illis Litaniis, quæ ad Confeſſionem ſanctorum Apoſtolorum recitantur in Baſilica Vaticana, dum primam Miſſam ſollemni ritu celebraturus accedit Pontifex, in quibus Litaniis antiqua, ac peculiari conſuetudine ad invocationes ſingulas reſpondetur, TV ILLVM ADIVVA. Eædem Litaniæ recitantur pariter in Baſilica Lateranenſi, qua die Pontifex inſigni pompa, & comitatu illuc fertur ad capiendam de more illius Baſilicæ poſſeſſionem. Sed antiquam eamdem formulam imitati quoque ſunt nonnulli Principes, quorum nummos collegit in *Antiquariæ ſupellectilis portiuncula &c.* Paulus Petavius, ediditque Pariſiis Anno MDCX. Titulo *Veterum nummorum* ΓNΩPICMA. Opellam iterum recudit Albertus Henricus de Sallengre *in Novo Theſauro antiquitatum Romanarum* Tomo II. Edit. Hagæ Comitum MDCCXVIII. in fol. Vide *ibid.* Col. 1037.

netorum posterioris ætatis, ut monuimus in illustratione Floreni aurei veteris (1). Vidimus autem aliam antiquam gemmam, postmodum *eidem Musæo* additam, hisce literis exstantibus, & ex albo exscalptis

, una cum encarpo, sive corolla, area gemmæ rubricante, quæ aucto nonnihil ipsius gemmæ modulo heic exprimitur, legiturque, ΚΕ. ΒΟΗΘΙ. ΠΑΥΛΛΙΝΩ, hoc est. *Domine adjuva Paullinum* (2). Verum sæpe etiam apud alios vetustarum rerum illustratores, reperitur Nomen JESU contractum per hasce notas IC. XC. circa imagines JESU Christi. Ita apud Ciampinium (3) agentem de musivis operibus aliquando exsistentibus in Apside, sive Tribuna Vaticanæ Basilicæ veteris. Sed hæc satis esse putamus de hac formula Græcorum, quæ obvia est tum in nummis, ut diximus, tum etiam in sacris hujusmodi monimentis. Adeat Lector Nummum æreum veterum Christianorum ex *Musæo Victorio* prolatum (4), ubi proferuntur non nullæ gemmæ antiquæ cum eodem lemmate cælato. Et easdem

(1) Parte I. Cap. XVIII. pag. 128. *Item* Cap. XIX. pag. 139.

[2] Quis iste Paullinus fuerit, cujus nomen gemma refert, quum in eadem minime exprimatur, divinare opus esset, ut alicui ex multis ejusdem nominis, qui doctrina, & sanctitate clari sunt, tribueretur. Hoc maximopere evenire solet, quoniam a venditoribus locum unde emerserint vetusta cimelia, frustra requirimus; & si quid no- interrogati respondent, tamquam subleste fidei metuendum est testimonium. Igitur quisque tribuat, cui magis lubeat. Gemma quam multa præfert antiquitatis argumenta.

(3) *De sacris Ædificiis* Cap. IV. Sect. II. Tab. XIII. Sed in eodem Cap. IV. vide Sect. I. pag. 42.

(4) Parte I. Capite XXXII. *Item* Capite XXXV. & alibi etiam in eodem Commentario.

notas ſine imagine Salvatoris ſatis ſit videre apud Jacobum Sirmondum in diſquiſitione de Azymo (1), in Libro de Sacramentis apud Petrum Arcudium (2); & in Rituali Græcorum apud Jacobum Goar Ordinis Prædicatorum Theologum, inſigni eruditione conſpicuum (3), aliosque de iiſdem rebus tractantes.

Lectorem vero non ita dimittere volumus, ut credat pro lubito ſequiori adeo ætate JESU monogramma ſic expreſſum IHS, quaſi ſæculo XIV. vel XV. vetuſtius non fuerit; quin immo ad illud idem ultro redeuntes, majorem antiquitatem procul dubio ſecum ferre planum fiet. Nihilominus, & genio indulgentes, & quantum in nobis eſt, ſatisfacturi genio eruditorum virorum, lubet ea quæ diſſerimus, conquiſitis a vetuſtate exemplis, monimentiſque confirmare.

Heic ergo pro opportunitate deſcribenda ſunt, quæ olim legimus in vetuſto Codice edito Florentiæ (4), in quo Conſtantini Laſcaris *de octo Orationis partibus*, & alia multa ex variis auctoribus collecta, impreſſa ſunt: Inſcriptus eſt autem liber a Bernardo Junta *Petro Victorio Paulli Filio*. Quæritur igitur ibidem

(1) Operum Tomo IV. edit. Pariſ. M. DC. XCVI. Cap. IV. Columna 524. & 525.

(2) Edit. Lutetiæ Pariſior. in folio M DC. XXVI. Lib. III. Cap. XXXVIII. pag. 272.

(3) In adnotatis ad pag. 117. edit. Lutetiæ Pariſior. in fol. M. DC. XLVII.

(4) Opera & ſumtu Philippi Juntæ. *Anno a Nativitate* D. XV. *ſupra mille, Menſe Novembri. Leone Decimo Pontifice*, in 8.

dem (1): Quare CHRISTUS, & JESUS, ſic ſcribimus. XP̄S. IHS.

Quæ ſequuntur ſunt ea, quæ inde decerpenda duximus, & pro argumenti claritate deſcribimus. *χ. mutatur in c cum adſpiratione ſic ch, ut* χρύσης CHRYSES. χρυσόστομος CHRYSOSTOMVS. χρυσὸς CHRISTVS. *Quæ litera, quia figuram habet* X *noſtri, ſunt qui putant, quum ſic ſcribitur* XP̄S, *per* X, *&* P *ſcribi Latinas literas; quum ea, quæ* X *videtur ſit* χ, *& quæ videtur* P, *ſit* ρ; *& quamquam fere ſemper legimus in ſacris literis* CHRISTUS, *ſic ſcriptum* XP̄S; *Græce tamen ſcribatur, quum ſic ſcribitur. Latine enim ſcribendum eſt per ch adſpiratum, ſic,* CHRISTUS: *Eodem modo decipiuntur in* JESUS, *quum ſic ſcribitur* IHS, *credentes hanc literam* H, *adſpirationem eſſe, quum ſit* ἦτα, *græca vocalis, quæ eſt* E *productum, tam apud nos, quam apud Græcos, ut* IHΣOYΣ JESUS. *Item, quia Græci* ἦτα *ſic etiam ſcribunt* H, *quæ litera eſt ſimilis noſtræ longiuſculæ adſpirationi, Latini ſic ſcribunt* IHS, *quod vulgus per adſpirationem ſcribi exiſtimat.* Alia nonnulla, quæ in eodem Codice edita ſunt, & rem,

(1) Vide pag. 1. *Item* pag. 271. Sed ita, ut in hac ipſa Diſſertatione deſcripſimus, pag. 274. *a tergo*.

Notandum vetuſtiores Typographos, editoreſque primores librorum, non nimium curaſſe numeris ſignare paginas, quod demum fecerunt politiores Typothetæ. Tunc igitur qui iiſdem libris uti commode volebant, adjuvandam memoriam attramento numeros adponebant paginis; ut vero minus moleſtum ſibi redderent eumdem laborem, numerum paginæ præfixum, partem anteriorem, poſterioremque ejuſdem paginæ deſignare volebant. Ideo igitur pag. 274. *a tergo* indicavimus, ut quærenti ſtatim occurreret quod voluerit. Sed ipſi quoque typographi hanc conſuetudinem ſignandi paginas tantummodo parte una, aliquando ſequuti ſunt:

rem, de qua agimus juvare poſſunt, quia minus neceſſaria videntur, ut locum hunc impleant, reiicimus ad calcem paginæ: Quid enim ſit adſpiratio in ſequentibus explanatur (1). Frater Angelus Rocca Ordinis Eremitarum ſancti Auguſtini, Sacrarii Apoſtolici Præfectus, & Epiſcopus Tagaſtenſis, de eodem contracto JESU Nomine per haſce literas IHS, agit variis locis (2), literam ἡπα falſo adſpirationem putantes redarguens de Græcæ linguæ inſcitia. Inquit Maurus Terentianus (3) in Carmine Trochaico quadrato catalectico.

Literam namque E videmus eſſe ad ἡπα proximam,
Sicut ο, & ω videntur eſſe vicinæ ſibi.
Temporum momenta diſtant, non ſoni nativitas:
Inde vertunt hanc in ἡπα ſæpe diphthongon Graii.
Quando quos ἵππεις ſolebant, aut ἀχάρνεις dicere,
Lævigant, ἵππηςque potius, aut ἀχάρνης nominant.

Sed apud Latinos etiam illud uſu veniſſe, te-

(1) Ità in eodem Codice loco citato. *Quoniam autem in ſermonem de adſpiratione incidimus, illud adnotatione dignum exiſtimavimus, acceptam eſſe adſpirationem noſtram ἀπὸ τῆς δασείας καὶ ψιλῆς accentibus Græcis. Nam illi daſiam, ſic notant ‘ & pſilen, ſic ’ quos accentus in unum conjungentes Romani, fecerunt eam adſpirationem, qua nos in grandiuſculis utimur literis. Qui tamen accentus, nunc fere exoleverunt apud Græcos, quorum loco juniores hiſce utuntur. ‘ ’ ut δασεῖα habeat figuram c noſtri, ſic ‘ ψιλὴ vero c inverſi, ſic ’ ; Et heinc puto nos accepiſſe adſpirationem, qua curſim ſcribendo utimur. Nam ſi addideris pſilen denſo, adſpirationem facies, ſed inflexam. Quamquam ætate noſtra plures rectam, quam flexam ſcribentes notant &c.*

(2) *In Tractatu de ſacratiſſimæ Crucis particula &c.* Cap. IV. Vide ſi vis noviſſimam editionem Operum ejuſdem Fr. Angeli Rocca, Romæ vulgatam in fol. *ex Typographia S. Michaëlis ad Ripam* Tomo I. pag. 264. Item in ſua *Bibliotheca Vaticana &c.* Operum ejuſdem editionis Tomo II. pag. 253.

[3] *De ſyllabis.*

teſtimonium perhibent antiqua marmora edita apud Gruterum, Fabrettum, & alios. Digna plane eſt, quæ iterum typis vulgetur antiqua inſcriptio, apud laudatum Gruterum (1) hoc modo expreſſa.

D . M
DANG. CONSIDIO
ALCIDH. TATAH. B
HNHMHRHNTI
ITHM. C. CONSIDIVS
ALCIMVS. PATRONO
BHNHMHRHNTI
LIBHRTIS. LIBHRTAB
QVH. POSTHRISQVH

In ea numquam adparet litera E. Latinorum, cujus loco perpetuo ſubſtituta eſt H, ἦτα, ſive Eta Græcorum. Aliud quoque Epitaphium idem Gruterus adfert (2), in quo nomen *Valeriani* habet H. pro litera E, legiturque VALHRIANVS; & ſæpe ſæpius pro E, ſive H, habet duplex II. cujuſmodi quamplura exempla indigitari poſſent. Conſulendus eruditiſſimus Fabrettus, Antiquarum Inſcriptionum Cap. V (3).

Anno CIↃ. IↃ. CC. XLI. aliquas Animadverſio-

[1] Pag. MCXIX. num. 9.
(2) Pag. DCCXLI. num. 9.
(3) Vide ſis pag. 397. Sed & paullo ante Capite eodem pag. 363.

ſiones edidimus in hanc vetuſtam Lamellam æneam *Muſei Victorii* (1) quibus, pro moduli

noſtri viribus illuſtrare conati ſumus officium ORTHRI AVGuſti Liberti PROCuratoris A' LORICATA. Pœnituit autem ſtatim, tam præcipites fuiſſe (2), quum

(1) Ex hac eadem Typographia Zempeliana.

(2) Sero memoriæ ſuccurrit illud inſigne Auguſto Cæſari tributum numiſmatis emblema FESTINA LENTE, circa anchoram, cui Delphinus circumvoluitur. Sed illud idem anchoræ cum Delphino ſignum occurrit ſine lemmate in numiſmatibus Titi Cæſaris Veſpaſiani, ut perhibet Antonius Auguſtinius Archiepiſcopus Tarraconenſis in Dialogo II. ubi Auguſti lemma fuiſſe prodit ΣΠΕΥΔΕ ΒΡΑΔΕΩϹ, quod Latine ſonat FESTINA LENTE. Ita enim demonſtrare volebant hi Romanorum Principes quantum in omni re prodeſſe ſoleat induſtriæ celeritas cum diligentiæ tarditate conjuncta. Fuit etiam eodem argumento ſapienter additum Fabio Maximo cognomentum perinde celebre, CVNCTATORIS. Certe *magna ſapientia eſt, non eſſe præcipitem in agendis*, inquit Joannes Gerſen, ſive Thomas a Kempis, ut alii putant, *De imitatione Chriſti* Lib. I. Cap IV. §. 2. vere enim diſcipulus eſt prioris poſterior dies. Veteres in adagiis, atque emblematibus, ſæpe variiſque modis, multa rerum documenta, poſterorum utilitati conſulentes comprehenderunt.

quum de nomine ejuſdem Liberti nihil protulerimus (1). Certum enim eſt in eo quoque nomine, H. pro litera E. uſurpatam fuiſſe more Græcorum. Sed jam ſatis a ſcopo aberravimus, nempe a re ſacra ad profanam divertentes, magis illuſtrandæ hujus Diſſertationis cauſſa.

Ergo ut argumentum reſumamus, Epiſtolas quaſdam heic ſubnectimus ex Spicilegio Lucæ D' Acherii (2). Prima pertinet ad Annum DCCCXXVII. quo Amalarius Epiſcopus ſcribit ad Hieremiam (3) Archiepiſcopum Senonenſem, & de Nomine JESU recte ſcribendo ſciſcitatur: Epiſtolæ hæc formula eſt.

Clariſſimo Patri, & acutiſſimo Rhetori
Hieremiæ Vati in noſtra Jeruſalem,
Amalarius.

Scribunt Salvatoris noſtri JESU *Nomen per adſpirationem, cujus rationis expers ſum. Scio vobis ignotum non eſſe, ſi alicujus rationis cauſſa poſtpo-*

F *na-*

(1) Idem nomen ORTHRI legitur in veteri lapide Columbarii Liberto rum, & Servorum Liviæ Auguſtæ, & Cæſarum apud Gorium pag. 89. num. XXIII. & apud cl. Blanchinium pagina 26. num. XXVI.

(2) Tomo III. edit. Pariſ. in fol. M.DCC.XXIII.

(3) Vide *ibidem* pag. 330. Quum autem Sæculi IX. monimentis Nomen JESU monogrammate deſcriptum, jam illuſtrare cœperimus, fruſtra poſteriores ævi multi lapides inſcripti, qui hac illac occurrunt; ſed & quædam numiſmata heic proferenda eſſent, quæ tribui ſolent Conſtantino IX. qui *Monomachus* dicitur, floruitque circa annum MXLI. vel Conſtantino *Porphyrogenito*. Aureos nummos duos ex Theſauro Fridericiano protulit Liebe, §. XXIX. pag. 87. primo iſtorum facile concedendos. Alia, quæ nomine Imperatoris carent hujuſmodi numiſmata, Joanni Zimiſcæ tribuuntur, qui eodem ſæculo IX. Imperium tenuit. Verumtamen Nomen JESU, non compendio, ſed omnibus literis expreſſum in illis eſt; & nos majoris antiquitatis monimenta, de eodem JESU Nomine, manifeſta facere hac Diſſertat. conamur.

natur poſt I, *adſpiratio in Nomine* JESU, *quam intimate filio veſtro, ſi adſit. Scio ſi eſt, adſore in promtuario mentis veſtræ, quod fluat ad me. Antequam pergeret Domnus Carolus Romam noviſſime, audivi Sacerdotes Galliæ noſtræ ſonare* GISVS; *quod neque cum Hebræis, neque cum Græcis conveniebat. Ab illo tempore audio* JESUS, *ut opinor, quod convenit cum Hebræis, quorum Ducis Nomen legitimus* JESUS. *Qui* JESUS *Nomine ſuo præfigurabat noſtrum* JESUM, *ut Sedulius.*

..... jam tunc famulata videbant
Sydera venturum præmiſſo Nomine JESUM.

Nam Græci his notis I. C. *conſcribunt illud Nomen, & legunt* IHCOYC. *Unde mihi videtur, ſi tamen vobis non alias, oportere ſcribi per* I. *&* H. *&* C. *ſive* S. *quod legitimus* JHESUS. *Quibus notis memoratum Nomen ſcribere debeam, oro ut mandetis.*

Quæſito ſatisfecit Hieremias Archiepiſcopus in hæc verba reſcribens (1).

Porphyrius Philoſophus Nomen JESU *in Anacroſtica ſua Latine ſcribit hoc modo* JHESUS, *quem novimus utriuſque Linguæ peritiſſimum fuiſſe, uſus videlicet.* Ita *Græca litera pro* H *longa, quam Græci in lingua propria pro* I. *longa ſemper ſonant. Latini vero pro* E. *longa. Alia vero ratione imitantes Hebræos* JESUM *pronunciamus, non per adſpirationem, ſed per* H. *Græcum ſcribentes.*

Rur-

(1) Exſtat Epiſtola in eodem Spicilegio Lucæ D'Acherii Tomo III. pag. 330.

Rurſus ita ſcribit idem Amalarius alia Epiſtola data ad Epiſcopum venerabilem Jonam, quaſi ad eamdem rem noſtram apertius declarandam (1).

Pater, intimate nato, quibus notis inferius figuratis rectius videatur vobis pingi Nomen JESU. IHC. *an* IHS. Cui ille. *Sicut* X. *&* P. (nempe chi, & rho), *Græcis literis, & alia qualicumque Latina convenienti ſuperioribus, ſcribitur Nomen Chriſti* (2), *ita* I. *&* H. *addita convenienti Latina ſcribitur* IHS.

Igitur abunde conſtat ex prolatis monimentis, ſæculo IX. uſu receptum eſſe, ut Nomen JESUS hiſce notis deſcriberetur. Intereſt tamen hoc loci memorare quædam numiſmata Flavii Baſilii, & Conſtantini ejus filii, edita a clariſſimis

(1) *Ibidem* pag. 330.

(2) Notandum Epiſcopum Jonam in hac Epiſtola ad Amalarium miſſa, ut dubiam rem quam cito ſolveret, non loqui de illo Monogrammate, quo Nomen CHRISTI, duabus tantum literis ſimul nexis, colligatiſque exprimitur hoc modo ☧, ſive ☧; tertiam enim aliam ✝ literam requirit. Sed de illis, qui quaſi currenti calamo ſcribentes, quin ſcribant, exempli gratia, CHRISTUS, IN CHRISTO &c. brevitatiscauſſa hiſce notis utuntur, partim Græcis, partim Latinis XPS, item $\overline{XPS}$. & IN XPO, ſeu IN $\overline{XPO}$ lineola ſuper ducta. Vide marmor vetuſtum editum a Boſio Lib. III. Cap. II. in quo legitur FIDELIS IN XPO. Idemque vulgavit Margarinus ex pavimento Baſilicæ a Conſtantino Magno extra Urbem conſtructæ in honorem ſancti Paulli Apoſtoli, adi pag. VII. num. 76. Is vero lineolam adponit in capite brevitarum literarum in illo marmore. Id ipſum cumulate videris apud Sertorium Urſatum *de notis Romanorum* pag. 453. & pag. 454. *Item* pag. 532. Latine vero ſcribebant IN $\overline{CHO}$, ſive PRO $\overline{CHO}$, nempe, IN CHRISTO, ſeu PRO CHRISTO, ut in lapide ſancti adoleſcentis, atque Martyris MARII, edito a Boſio Lib. III. Cap. XXIII. & poſtmodum a Boldetto Lib. I. Cap. XLIV. pag. 233. a quibus deſcripſimus.

TEMPORE ADRIANI
IMPERATORIS
MARIVS ADOLESCENS DVX
MILITVM QVI SATIS VIXIT
DVM VITAM PRO $\overline{CHO}$ CVM SAN
GVINE CONSVNSIT IN PACE
TANDEM QVIEVIT BENEMERENTES
CVM LACRIMIS ET METV POSVERVNT
ID. VI

Lapidem vulgavit quoque Urſatus *de notis Romanorum* pag. 78. Sed de hoc Monogrammate, alibi fuſius.

mis viris Cangio (1), Bandurio (2), & Begero (3), quorum unum ex Theſauro Mediceo protulit Clariſs. Gorius, dignitate *Præpoſituræ* inſignis Eccleſiæ S. Jo. Baptiſtæ, nuper Florentiæ auctus, Tomo I. numiſmatum maximi moduli Muſei Florentini (4), de quo nonnulla profert Tom. II. (5): habet autem circa Salvatoris protomen lemma. ✠ IHS XIS REX REϚNĀNTIVM. Et illos ſæculo IX. floruiſſe ſatis ſuperque compertum eſt; ita ut dubitare non liceat. Antiquum inſcriptum lapidem edidit Ciampinius (6), agens de Eccleſia in Monte Cœlio a ſancto Stephano nuncupata (cujus ſtructura, & forma in orbem ducta, vulgo occaſio exſtitit, ut dicere conſueverit, *San Steſano Rotondo*), quæ muſivis picturis decorata fuit An. DCXLV. Inquit idem exſtare marmor in Oppido Legiuni (7), parieti adhuc adfixum, meminitque translationis Corporum ſanctorum Primi & Feliciani ab Urbe Roma, Sergio Juniore, ſive II. Summo Pontifice qui, ut ibidem legitur, EREMBERTO INLVSTRI VIRO CONCESSIT.

Sacrum hoc monimentum vulgavit antea Gru-

(1) *In Familiis Byzant.* pag. 136. & ſeq.

(2) Tomo II. *Numiſmat. Imperat. Romanor.* pag. 724. & pag. 726.

(3) Tomo III. *Theſauri Brandeburg.* pag. 362.

(4) Tab. IV. Num. III.

(5) Claſſe I. Num. XV. pagina 25. & ſeq.

(6) *Veter. Monimentor.* Tomo II. Cap. XVI.

[7] Vicus eſt in Diœceſi Mediolanenſi. Michaël Antonius Baudrand in *Novo Lexico Geographico* inquit: *Legiodunum*, Legion, *Pagus Inſubriæ, apud oram lacus Verbani, & Beſutium, inter Angleriam, & Locarnum; ab Angleria* 8. *millia paſſuum: A Vareſio* 12. *A Mediolano* 42. *ſic a Legionibus dictus, olim Oppidum amplum, & antiquum &c.*

Gruterus in magno antiquarum inſcriptionum Theſauro (1): ſed quum multa dubitandi argumenta in eo cognoſcere ſibi videretur Ciampinius; ut tuto procedere, & difficultatibus diligentia, & ſtudio facilius obſiſtere poſſet, genuinum exemplar, ipſe inquit (2), ut tranſcriberetur curavit. In eo Monogramma Nominis JESU ita formatum eſt IHV. Ab eodem igitur deſcriptum (3), iterum typis recuſum heic accipe.

✠ HIC SCI PRIMI MARTYRIS CORPVS
VENERANDVM IN XPO HVMATVM QVIESCIT
QVOD DNO DIGNVS SERGIVS PAPA IVNIOR
EREMBERTO INLVSTRI VIRO CONCESSIT
AB VRBE ROMA CVM HYMNIS AC LAVDIBVS
SPALIBVSQ. CANTICIS DVM ESSET TRANSLATVM
QVEM INTER SCOS EIVS SPS TENEAT PRIMATVM
IN MVLTIS VIRTVTIBVS ET SIGNIS EST DECLARATVM
RECONDITVM EST CORPVS BEATI PRIMI MARTYRIS
CVM RELIQVIS SCI FELICIANI ANNO INCARNATIONIS
DNI NRI IHV XPI DCCCVI KL AVG INDIC VIIII ORDINANTE DOM
ANGILBTO ARCHIEPO ANNO XXIII PASSIO SCOR VI ID IVN.

Ciampinius erratum triplex notat in hoc Epigrammate. Annum igitur emendat DCCCVL (4). Indictionem VIII. reſtituit: annum vero Epiſcopatus Angelberti deſignat XVIII. erroriſque cauſſa expo-

(1) Pag. MCLXII. num. 2.
(2) Loco indicato pag. III.
(3) Vide eumdem Ciampinium *Veterum Monimentorum* Tom. II. Cap. XVI. pag. 112.
(4) *Ibidem* pag. 113.

expoſita inquit (1). *Anno Domini* DCCCVL. *vivebat Sergius Pontifex. Eodem anno recurrebat Indictio* VIII. *Eodemque tempore erat Annus* XVIII. *Angelberti*. Miramur autem tot Inſubres Scriptores, quot ipſe enumerat, de mendis hiſce caſtigandis non fuiſſe ſollicitos.

Nono item ſæculo cælatum fuit Epitaphium Arnulphi, quod Muratorius nuper vulgavit (2), & in Oppido Arſagi agri Mediolanenſis, in beatæ Mariæ *del Monticello* exſtare ſcribit. Eſt vero hujuſmodi.

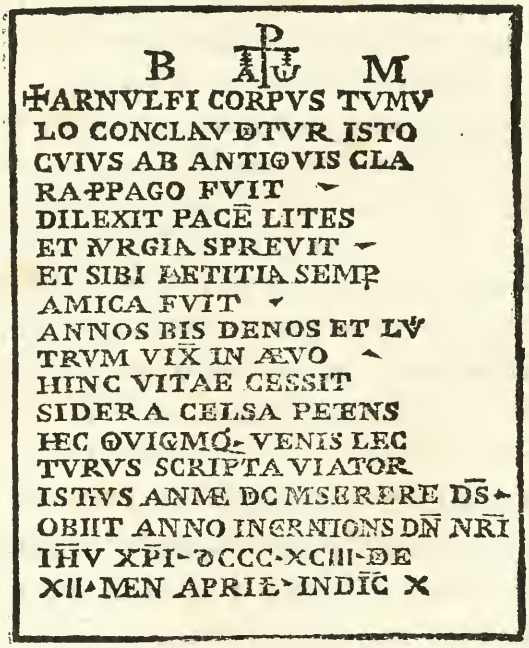

Eidem ſæculo IX. tribuit clarus Bonarrotius dipty-

(1) *Ibidem* pag. 114. *Inſcriptionum* Tomo IV. pagina
(2) *Novus Theſaurus Antiquarum* MDCCCXXXI. num. 9.

diptychum eburneum ſacrum ex Muſeo ſuo editum, & illuſtratum (1), quod olim pertinebat ad Monaſterium Rambonæ: ſed de eo plura idem Bonarrotius ſcripſit (2). Vulgavit antiquam picturam Petrus Lambecius ex antiquo Codice Bibliothecæ Cæſareæ manu ſcripto, quæ pictura pariter ſæculo IX. adſcribitur, in eaque titulus, qui ſuperſtat Chriſto cruci adfixo, legitur (3). IHC NAZARENVS REX IVDEORVM. In diptycho autem Bonarrotii. EGO SVM IHS NAZARENVS REX IVDEORVM (4).

Sed in ſacro triumphali Titulo, capiti Domini noſtri JESU Chriſti ſuperpoſito, & cruci infixo, Nomen ſanctum per ſingulas literas expreſſum fuiſſe non dubitamus, ut videlicet omnibus innoteſceret, quis ille Rex cruci per ignominiam, ludibrium, & infamiam defixus exſiſteret: neque enim Hebraice, Græce, & Latine titulum ſcribere fuiſſet opus, quando Regis Nomen, per ſyncopen, ſive nexu literarum contraxiſſent. Iſtud egregie demonſtraret ille idem Titulus vetuſtiſſimus; ſed malum, noſtroque damno infauſta res eſt, non integrum adhuc perſeverare in Baſilica Seſſoriana, ubi pars tantummodo ejuſdem inſigni veneratione coli-

(1) *Oſſervazioni ſopra alcuni frammenti di vaſi antichi di vetro ornati di figure &c.* Firenze. M.D.CC.XVI.

(2) *Ibidem* pag. 280.

(3) *Commentariorum de Auguſtiſſimæ Bibliotheca Cæſarea Vindobonenſi &c.* Tomo II. pag. 433.

[4] Conſule eumdem Bonarrotium pagina 265. & illam tabulam cælatam viriculo, ab ipſo editam.

colitur (1), & multis ab heinc ſæculis ſedulo cuſtoditur.

Narrat Gilbertus Genebrardus in Chronographia (2), repertum fuiſſe eumdem Titulum in Baſilica ſanctæ Crucis, *in medio templi pariete occluſum*, ævo Innocentii VIII. Summi Pontificis. Verum de re ipſa plenius agit Ciampinius in Opere de ſacris Ædificiis (3), ubi Hiſtoriam ipſius Tituli reperti, ſcriptam ab Stephano Infeſſura publici juris fecit.

Circa hæc tempora lubet ea referre, quæ de Placentia Urbe ſcribit Bernardus Montfaucon Monachus Ordinis S. Benedicti, Congregationis S. Mauri in Galliis (4). *Viſimus Eccleſiam beatæ Mariæ Majoris; hujus ſtratum, antiquum opus muſivum eſt, quo repræſentatur hiſtoria Judithæ. Figuræ magnam imperitiam, & barbariem olent. Monſtrant ibidem in Cappella quadam B. Mariæ Virginis, puerum* JESUM *geſtantis imaginem, ab ipſa Helena, ut narrant, Conſtantini matre confectam. In veſtibus* CHRISTI *infantis, hæ literæ ſparſim poſitæ videntur.*

VHS IHS

Ad hujus ævi terminos ſpectare quoque arbitramur numiſmata quædam ſuperſtitioſæ erudi-

(1) Imaginem ejuſdem Tituli triumphalis ærea tabula inſcalptam vulgavit cl. Lupius in Epitaphio Severæ Martyris illuſtrato, §. xv. Tab. XVIII. pag. 150. Deſcripſitque ab ænea alia antiquiori tabula, jam olim edita Anno Dom. MDLXXXII.

(2) Lib. IV. pag. 727. edit. Pariſ. in fol. M. DC.

[3] Cap. VII. pag. 119. & ſeq.

(4) In Diario Italico Cap. XXVIII. pag. 445. num. XV.

ditionis, magicis nonnullis characteribus, etiam imagine JESU CHRISTI, & aliis ſacris imaginibus, ſigniſque ditata (1), quemadmodum ſi cum illis comparandæ ſint, aliquæ gemmæ *Abraxeæ*, multo antea ab impio Baſilide, ejuſque ſectatoribus confectæ conſpiciuntur (2); aliquando cum imagine quoque Boni Paſtoris ovem ſuis humeris ſuſti-

(1) Originem, ni fallimur, habuerunt hæc numiſmata ab eo quod legitur in Deuteronomio Cap. VI. *Eruntque Verba hæc, quæ Ego præcipio tibi hodie, in corde tuo, & narrabis ea filiis tuis, & meditaberis in eis ſedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens, atque conſurgens, & ligabis ea quaſi ſignum in manu tua, eruntque, & movebuntur inter oculos tuos, ſcribeſque ea in limine, & oſtiis domus tuæ.* Quibus infecto animo digeſtis, poſteri facile in ſuperſtitionem prolapſi ſunt. Aliqua ex his numiſmatibus recentioris ætatis, ſæculo circiter undecimo tribuenda, & Hebraicis characteribus diſtincta, vidimus in Bibliotheca Rabbinica Domni Julii Bartoloccii Parte IV. quam abſolvit, ediditque in lucem D. Carolus Joſeph Imbonatus, multa proferens, potiſſime adverſus Carolum de Fabri, & Angelum Gabrielem Anguiſciolam hujuſmodi numiſmatum, editis libris qui damnati ſunt, acerrimos defenſores. Sed multo vetuſtiora Latinis literis, obſcuris tamen nominibus Angelorum, & Patriarcharum diſtincta, Crucis etiam figura admixta, vidimus in Muſeo Vallicellano, alibique. *Porro de remediis characterum*, videlicet: *Utrum quibuſdam verbis, vel characteribus ſacris inſit virtus ſanandi, vel præſervandi a peſte*, agit Philibertus Marchini Clericus Regularis Barnabita Congregat. S. Paulli, Libro cui titulus, *Belli Divini, ſive peſtilentialis temporis accurata, & luculenta ſpeculatio Theologica, Canonica &c.* In Philoſophicis de peſtilentia problematibus, Problemate XXXIII. edit. Floren. in fol. An. M. DC. XXXIII. pagina 41. Illud idem agit Athanaſius Kircherius in *Scrutinio Phyſico-Medico contagioſæ luis, quæ dicitur Peſtis*. Sect. III. Cap. V. pagina 113. & ſeq. edit. Lipſiæ in 4. Anno M. DC. LXXI. Uterque ſententiam negativam tuetur. Alios Scriptores, qui de hiſce characteribus meminerunt, quod plerumque ad ſuperſtitioſa nimis declinaverint, omittimus. Dicta eſt autem ſuperſtitio, ut inquit Iſidorus, *Orig.* Lib. VIII. Cap. III. *Quod ſit ſuperflua, aut ſuperſtatuta obſervatio.*

(2) Vocem ABPAXAΞ illuſtrat ſanctus Auguſtinus initio Libri de Hæreſibus ad Quodvultdeum, ubi ait: *Baſilidiani a Baſilide, qui hoc diſtabat a Simonianis, quod trecentos ſexaginta quinque cœlos eſſe dicebat, quo numero dierum annus includitur. Unde etiam quaſi ſanctum nomen commendabat quod eſt* ABPAXAΞ, *cujus nominis literæ, ſecundum Græcam ſupputationem eumdem numerum continent &c.* Ea de cauſſa, quod ſcilicet Sol eadem circuitione dierum totum anni ſpatium compleat, gemmas *abraxeas* dicunt antiquarii, quæ Solem, ſeu Mithram referunt forma Serpentis, Leonis &c. Et literis prorſus ſignificatione carentibus diſtinctæ ſunt; fortaſſe iis unice notis qui cælaverunt, vel cælare fecerunt: ſi tamen eorum alterutro exploratæ erant.

G

ſuſtinente, aliiſque oviculis circa pedes ; ſimilibus autem characteribus, a nobis quovis conatu numquam interpretandis, circum adpoſitis, cælatiſque. Quibus figmentis, abutebantur ſanctiſſimis Chriſtianorum dogmatibus, & piis inſtitutis. Sed hæc numiſmata, quamvis eadem impietate conſpurcata, vere poſteriorem illis gemmis ætatem ſapiunt: neque enim aliquod hujuſcemodi numiſma vidimus ſæculo ſecundo referendum, in quo Baſilides hæreſiarcha occubuit (1).

Sed VIII. quoque ſæculo idem monogramma Nominis JESU uſurpatum fuiſſe, ſunt aliqua illius ævi teſtimonia quæ doceant, publica jam luce donata a majoribus noſtris ; ita ut noſtrarum partium cura ſolummodo verſari deberet in eorumdem memoria hoc loci refricanda ; ne autem in ancipiti hæreat aqua, ſi interea ad conſulendos alios Scriptores (quorum opera edita ſunt antiqua monimenta), eos qui legerint amandaverimus; & in re gravi magis ſecure ſermocinari contingat, fidelibus oculis iterum nonnulla ſubiicere conſtituimus. Illud autem prodit evidenter inſcripta ea Columna, quam Panvinius edidit in antiquitatibus Veronenſibus (2). Item Ludovicus Moſcardus in Hiſtoria Veronenſi (3). Demum Juſtus Fontaninius Archiepiſcopus Ancyra-

(1) Hadriano Imperatore Baſilidem occubuiſſe notant Chronologi: obiit autem Hadrianus menſe Julio, Anno Chriſti CXXXVIII. quo Imperium ſumſit Antoninus, *Pius* nuncupatus.

(2) Lib. V. Capite XI. pagina 131. edit. II.

(3) Lib. IV. pag. 70.

cyranus in Diſco argenteo votivo veterum Chriſtianorum Peruſiæ reperto, quem commentario illuſtravit (1). Columnam ipſam igitur (2) iterum edendam curamus, putantes Lectoribus non inopportunam judicandam.

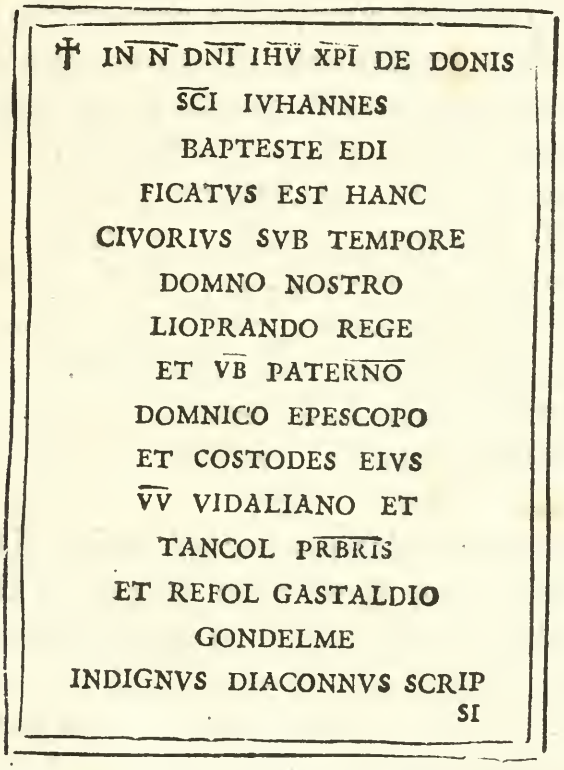

Porro ſæculo VIII. Catholicæ Eccleſiæ præerat Gregorius III. Pontifex Maximus, Baſilicæ

(1) Cap. XII. pag. 30.

[2] Duæ ſunt columnæ inſcriptæ, quæ de eodem Ciborio mentionem faciunt, utramque laudati Scriptores ediderunt. Nobis hæc una ſatis eſt pro re noſtra: aliam ideirco omittimus, quod ea, quæ utquumque redundare animadvertimus, omnino tamquam a noſtris curis aliena prætereamus.

Conſtantinianæ, in honorem ſancti Paulli Apoſtoli extra mœnia Urbis exſtructæ cultor eximius. Lapis in ea Baſilica adhuc exſiſtens, dicto fidem facit, quum *oblationes* multæ in eadem Baſilica quotidie faciendæ in eo præſcriptæ ſint; edicente Pontifice interpoſito anathemate, nemini licere futuris temporibus eaſdem *oblationes* minuere: lubet autem partem aliquam heic deſcribere, quæ ſatis faciat propoſito noſtro (1).

✠ INN DNI. DI. SALVATORIS. N.
IHY. XPI. BREVE. FACTA. A ME.
GREGORIO. TERTIO. PAPAE.
ſic DE. OBLATIONES. QVAE OFFER
RE. DEBENTVR. PER. SINGVLOS.
DIES. IN. ECCLESIA. BEATI.
PAVLI. APOSTOLI. STATVI.
ENIM. OFFERRI. &c.

Partem quoque alterius antiqui lapidis deſcribendam cenſui, ad hanc diem ſervati in Eccleſia, quæ vulgo dicitur ſancti Angeli ad Forum Piſcarium, a loco in quo conſtructa eſt, ita nuncupata: etenim circa illam fit continuo adlatorum in Urbem piſcium mercatura. In eo lapide multorum Sanctorum nomina deſcripta ſunt, quorum inſignes reliquiæ in eadem ſancti Angeli ſa-

(1) Inſcriptionem integram edidit Margarinus, facto ſui Operis hoc titulo: *Inſcriptiones antiquæ Baſilicæ S. Paulli ad viam Oſtienſem*, Romæ MDCLIV. in fol. Exſtare inquit, inter Altare ſancti Dionyſii, & primam columnam ad lævam in Navi media. Vide pagina IV. num. 30. Poſt Margarinum alii quoque ediderunt, quorum non eſt inſtituti noſtri ratio texere catalogum.

ſacra Æde, a vetuſtiori ætate repoſitæ fuerunt. Hic lapis epocham certam, qua cælatus fuit, expreſſam præfert, indicatque diem Dedicationis ejuſdem Eccleſiæ; eoque magis debet a nobis in pretio haberi, quod antiquitatem fere mille annorum æquet. Spectat enim ad eamdem ſæculi VIII. ætatem; quum THEODOTVS. HOLIM. DVX, ac deinde PRIMICERIVS. SCAE. SEDI. APOSTOLICAE, qui *ſic* Eccleſiam A. SOLO. EDIFICAVIT, in eodem marmore TEMPORIBVS. DOMNI. STEPHANI. IVNIORIS. PAPAE, illam ſacram Ædem ſe conſtruere feciſſe profiteatur, nempe ævo Stephani III. Summi Pontificis, qui ſecundus, non bene, ab aliquibus dicitur (1). Vulgavit hunc eumdem lapidem Joannes Marius Creſcimbenius (2), olim Baſilicæ ſanctæ Mariæ in Coſmedin Archipresbyter, multis

[1] Stephanus II. tribus elapſis diebus poſtquam Summus Pontifex renunciatus fuit, repentina morte interiit; eique mox ſucceſſor legitime, ac rite datus Stephanus III. apud aliquos origo fuit delendi a Catalogo Pontificum Romanorum eumdem Stephanum II. dicentes hujus nominis *ſecundum*, qui *tertius* dici jure debetur. Illo ævo nondum uſu receptum erat, ut Romani Pontifices, quum adſumerentur, ſive ordinarentur, nomen commutarent, alio ſibi adſcito, quod primo factum fuiſſe tradunt Hiſtoriæ, ab Hadriano III. Anno Chriſti DCCCLXXXIV. qui antea *Agapetus* dicebatur; quicquid dicat de Sergio II. Blondus Dec. II. Lib. II. & Martinus Polonus in Chronico, a quibus certe Platina accepit. Igitur, quum Stephanus II. & III. nomen ſuum vetus poſt adſumtionem retinuerint, & Tertius ſtatim poſt tres dies Stephano II. ſucceſſerit, vulgus, quod plerumque perperam in rebus minimis, aut non magnis; ac etiam gravioribus ſe habere ſolet, de duobus Pontificibus ejuſdem nominis, unum conflavit.

(2) *Stato della Baſilica Diaconale Collegiata, e Parrocchiale di S. Maria in Coſmedin &c. deſcritto da Gio. Mario Creſcimbeni, Arciprete della medeſima &c.* In Roma. MDCCXIX. in 4. Vide Lib. v. pag. 199. & ſeq. Sed in aliquibus antiquam lapidis orthographiam non ſequitur; quæ tamen, & ſi in deſcribendis veteribus monimentis omnino ſpectanda eſt, vetuſtati lapidis, rebuſque in eodem deſcriptis, neque demunt quicquam ponderis, neque addunt.

tis nominibus clarus (1), & ejuſdem lapidis hæ ſunt

(1) Multa ſunt quæ ſcripſit, ediditque Latino, & Patrio ſermone, tum ſoluta oratione, tum carmine, quæ ab eruditis viris æque laudantur. Sed illud in primis memorandum, Joannem Marium Creſcimbenium, adſumto paſtoritio nomine Alpheſibæi Carii (non enim licet in rebus Arcadicis ex inſtituto, niſi paſtorali uti nomine), unum ex primis Fundatoribus exſtitiſſe Academiæ Arcadum in Urbe, quæ ubique locorum paullo poſt, ipſo potiſſime rem urgente, Colonias illuſtres eodem titulo deduxit, & quammulta emiſit ſpecimina egregiorum ingenii monimentorum. Porro Arcadum titulo, illuſtri Academia in Urbe fundata III. Nonas Octobris Anno MDCXC. Is primus, univerſo annuente cœtu, ejuſdem Cuſtos Generalis renunciatus fuit, quod onus honoriſque genus tulit, ſuſtinuitque incredibili alacritate; ita ut moriens, & ſub pavimento, prope adytum Baſilicæ, cui præerat, adſiteratque diu Archipresbyter tumulatus, breviſſimo hoc elogio diſtinctus ſit, addita ſummo loco ſuo ſtemmati Syringe, Arcadum inſigni. Legendumque eſt. IOANNES MARIVS CRESCIMBENIVS, PRIMVS ARCADIAE CVSTOS.

Hæc autem addenda pro occaſione cenſemus, iis, qui ab Urbe diſtant albo Academicorum Arcadiæ adſcriptis, ſcitu non inopportuna. Igitur Creſcimbenio ſucceſſit *Phylacidas Lucinianus*, quo nomine cenſebatur *Franciſcus Lorenzinius* Romanus. Sed morte ſublatus eſt vir maxime clarus XVIII. Kal. Julii Anno MDCCXLIII. ac demum quinto nonas Octobris, eodem Anno MDCCXLIII. *Tertius* poſt *Creſcimbenium*, & *Lorenzinium* delectus eſt *Miræus Kopheaticus*, nempe *Michaël Joſeph Morei*, olim Generalis Arcadiæ Procuſtos; editiſque multis carminibus, & proſa, ſive ſoluta numeris oratione de literaria republica optime meritus.

Adnotatiunculam fortaſſe longiorem quam oportebat, nonnulli judicabunt; ſed qui huic Academiæ ſocius immerito cooptatus ſum, THEODEMI OSTRACINII nomine, multis ab heinc annis, ingrati animi vitio notari formidabam, ſi hanc qualemcumque laudationem adponere detrectaſſem. Si Poëſim amas, ſi multijuga eruditione delectaris, vide *l' Autunno Tiburtino di Mireo P. A.* edit. Romæ An. 1743. in 8

ſunt primæ lineæ noſtro inſtituto magis neceſſariæ.

HAEC SVNT NOMINA . SCORVM . CORVM
ſic BENEFICIA . HIC . REQVIESCVNT . IDEST.
DN̄I ET SALVATORI . N . IHV . XPI . SCAE QVAE
EIVS GENETRICIS . MARIAE DOMINAE . N. &c.

Reliqua conſulto omittimus, ne benevolos Lectores, Typographoſque tædio inaniter, ac fruſtra adficiamus (1). Eodem pacto miſſos facimus alios inſcriptos lapides ad utrumque ſæculum, VIII. videlicet, & IX. pertinentes; vetuſtiores lubentius daturi, ſi tamen omnimoda cura, atque impigro ſtudio adhibito contigiſſet editos, vel ineditos invenire, ac inſpicere.

Nummum Juſtiniani Secundi, ſeu Junioris, cujus hoc eſt lemma circa Imperatoris ſtantis imaginem. D N IVSTINIANVS SERVVS CHRISTI 3, & infra CONOB: Parte altera vero circa Chriſti protomen. IHS CRISTVS REX REGNANTIVM, memoravimus olim in Nummo æreo veterum Chriſtianorum explicato Parte I. (2), & ſæculo VIII. vel etiam VII. ſi vis, tribui poteſt, quum idem Juſtinianus II. regnare cœperit Anno DCLXXXV. a Philippico autem obtruncatus obierit Anno DCCXI. Cangius in Familia Heraclii Tabula III. aliud quoque numiſma profert ejuſdem Imperatoris, cujus lemma circa JESU Chriſti imaginem,

[1] Siquidem brevitati ſtudemus, volumen. quod aliis placet, evadat, non utique, ut diſſertatio liber, aut

(2) Capite XXXVII.

nem, parum differt a ſuperiori : monogramma vero Nominis JESU, idem omnino eſt. Sed numiſmata hæc alii pariter ediderunt.

Aliqua diplomata etiam antiquiora, in quibus Nomen Domini noſtri JESU Chriſti occurrit, non curavimus ad rem noſtram juvandam producere, quum vulgata ſint communibus Typothetarum characteribus, & ea in nobis non ſit oculis perluſtrare. Verum plura ex his conſcripta eſſe cum eodem a nobis hactenus illuſtrato monogrammate, poſtquam adeo vetuſta, ac ſincera monimenta vulgavimus, vix ullus remanet ſcrupulus, ac dubitandi locus. Ergo quam longiſſime ab ævo, quo florebat ſanctus Bernardinus Senenſis, ſacratiſſimum JESU Nomen hiſce ſiglis formare ſollemne erat, ut pluribus vetuſtis monimentis palam fecimus, & comprobavimus, variis prolatis exemplis Scriptorum ætate ejuſdem viri ſancti multo antiquiorum.

Verumtamen ſæculo IX. & VIII. ac etiam ſæculo VII. monimentum adhuc antiquius proferam, jam olim editum ab Aringhio (1), cælaturam nempe primorum Chriſti fidelium ex anulari onyche, *vix humani unguis menſura*, quam Ludovicus Compagnius (2), etſi ruditer ab artifice confectam, atque expeditam, apud ſe retinere

(1) *Romæ ſubterraneæ* Tomo II. Lib. v. Cap. IX. pag. 475.

[2] Aringhius inquit apud Ludovicum Campegium gemmam adſervari, errore, ut putandum eſt, typographico. niſi a Compagnio ad Campegium gemma tranſierit. Vide igitur Aleandrum juniorem pag. 13. mox citandum.

nere gaudebat, ut gaudere ſolent omnes, qui in aliqua re vetuſtiori comparanda, & poſſidenda, non ita facile conſiderant quid impenſum; immo vero, ſi quid in eruditione lucratum, magni faciunt. Singulari commentario eandem gemmam multo antea illuſtravit Hieronymus Aleander junior (1), dicavitque Franciſco Barberino S. R. E. Cardinali. Exprimit gemma ſymbolicam Petri Naviculam: Chriſtum quoque ſuper aquas gradientem, qui Petrum ne demergatur fluctibus, manu porrecta ſuſtinet. E regione legitur græcis literis IHC. ΠĒT. nempe IHCOYC, ſcilicet JESUS, & ΠETPOC, hoc eſt PETRVS. Sed iconem gemmæ accuratiſſime recuſam heic præſtat exhibere.

Ne tamen putet Lector eadem vetuſta gemma iterum prodita, nobis quodammodo cordi eſſe ipſam gemmæ interpretationem, quam Aleander, & Aringhius ſubdidere de Arca Noëmica, ultro dicimus eam probare non poſſe. Quis enim cordatus vir facile credat Arcam Noëmi ſuper arbore navis

[1] *Navis Eccleſiam referentis ſymbolum in veteri gemma anulari inſculptum &c.* Romæ MDCXXVI. in 8. Apud Franciſcum Corbelettum.

poſitam ab artifice, quanti vis rudi, atque imperito ? Illic igitur, nonniſi vela periclitantis naviculæ coarctata cognoſcimus; in avibus vero illis, & piſce natante, alia myſteria, quæ percenſere non eſt noſtri inſtituti ratio, multaque de hiſce ſymbolis egregie, atque eruditiſſime prodidit ipſe Aleander: Eſt autem quaſi rei nauticæ primum elementum, inſurgente procella, navigii vela quantocyus contrahere, ne magis agitatæ fluctibus illidantur naves, & quaſſentur. Ceterum ſi Arcam Noë, ea quæ vela contracta navis adfirmamus, adhuc velis fortaſſe repræſentare, neceſſe eſt omnino aliquid ſpatii intercedat a loco, ubi navis exſiſtit ad eum, in quo Arca efficta eſt; ita ut quam maxime ab ipſa navi Arca diſtare, atque in ipſo mari fluctuare deberet.

Sed mare in ea gemma non ita adſurgit, ut illam quoquo modo poſſit adtingere. Arca autem Noë temone, ſive gubernaculo caruit, remis quoque, arbore, ac velis; atque ita mari commiſſa, non ſine miraculo, ab omnipotentis Dei ineffabili providentia ducebatur, ac reducebatur; *requievitque*, ut habet Geneſis (1), *menſe ſeptimo, vigeſimo ſeptimo die menſis, ſuper montes Armeniæ*.

Illam rem non ita facile credibilem animadvertit optime Aleander (2), viſis apud Pere-

(1) Cap. VIII. verſic. 4. (2) Operis laudati pag. 14.

rerium nonnullis Arcæ formis (1), ab hac adſerta Arcæ figura prorſus diverſis : nec tamen ab adoptata opinione, cognitoque abſurdo receſſit, quum poſſet eadem quæ ſcripſit, etſi a navi diſtaret Arca, vel intacta relinquere, vel facili negocio, pene dictis ab eo cohærentia, ſimul omnia contexere. Nos longa vetuſtate gemmæ contenti ſumus, & illis characteribus in eadem cælatis, quibus de Nomine JESU, compendio primis temporibus Chriſtianæ Religionis formato, ſatis conſtare poteſt (2). Multam enim redolet antiquitatem rudis illa cælaturæ forma,

(1) In Commentariis ejuſdem in Geneſim. Vide ſis diſſertationem Octavii Falconerii de *Nummo Apamenſi* ad Petrum Seguinum, editam Romæ Anno M.DC.LXVII. in 8. Cl. Præſul Blanchinius in ſua univerſali Hiſtoria monimentis, ſymboliſque illuſtrata, Decade II. Cap. XVII. pagina 191. in Apamenſi nummo Ottoboniano, in Arcæ anteriori facie legit NI Ω, non autem NΩE, ut alii editores, ita ut NEΩ-KOPΩN debeat interpretari. Sed de eodem nummo, aliiſque hujuſcemodi forma ſignatis, multa dixerunt viri docti, quos paullo ante cl. Gorius recenſuit in numiſmatibus maximi moduli Muſei Florentini Tomo III. Claſſe II. num. CCXXXIIII. pag. 149. & ieqq. deſcribens tabulas Tom. I. numiſmat. productas, nempe Tab. LXXVI. N. III. Sæpe autem in antiquis monimentis Arca Noë expreſſa cernitur. Si qui vero de Arca, ejuſque conſtructione plura avent cognoſcere, adeant Opus de *Arca Noë* ab Athanaſio Kircherio elucubratum, editumque Amſtelodami in fol. Anno 1675. & ſimile Opus P. Bernardi Lamy.

(2) Hanc eamdem hiſtoriam periclitantis naviculæ, & Petri, cui CHRISTUS manum adjutricem porrigit, vidimus in *Muſeo Victorio* ab artifice recentiori cælatam egregie chalcedonio inſignis magnitudinis, & craſſitudinis uncialis & ultra, in quo mare ſubfuſcum comparet, reliquo chalcedonio ſubalbido : nubibus quibuſdam in ipſo gemmæ margine a natura formatis. Porro quæ pars nubes repræſentat, quaſdam habet variegatas nebulas, ſeu venas dixeris, quales fert achates. Duplex autem chalcedonii color, ſubfuſcus videlicet, ſive potius ſubcæruleus, ac ſubalbidus, non omnis a natura eſt ; ſed ſubalbida pars ſuperior adparet, quod ferra ſcindere, ante quam ſcalperetur, in ſegmenta voluerint, nec tamen uſque in finem ſciſſuram produxerint. Ergo pars adhuc integra ſubfuſcum retinuit colorem, quod ſolida ſit : pars autem altera, quæ in duo ſcindi cœpta eſt, ſubalbidum oſtentat, quod majorem, cauſſa ſubtilitatis, obtinuerit tranſparentiam ; ideoque magis diaphana, ac translucida eſt.

quæ ſuco omni excluſo, in ipſa nititur artis ſimplicitate.

Verum enim vero gemma, quam produximus, inſpectis certis indiciis, etſi vetuſtiſſima ſit, tamen, quod epocham conſtantem, & fixam illi tribuere nemo poſſit, eadem profecto nolumus, tamquam ſigillo uti ad claudendas noſtras haſce lucubrationes. Ineunte autem ſæculo III. JESU Nomen his literis IHC. expreſſum fuiſſe, numiſmate Alexandri Severi Romanorum Imperatoris mox producendo, pro coronide hujus diſſertationis tutiſſime firmabimus. Quo Lectori æquo, humanoque ſatisfeciſſe exiſtimamus.

Ergo exſtabat olim in Muſeo clari viri Marci Antonii Sabbatinii antiquarii in Urbe laudatiſſimi, æreum numiſma Alexandri Severi,

cujus imaginem ad formam vetuſti exemplaris æri inciſam, tenui pagellæ ſegmento, ſine ulla tamen illuſtratione ipſe vulgavit, & nos ab eadem cælatam buxo exactiſſime, iterum producimus. Ex una caput Imperatoris adparet leo-

nina

nina pelle veſtitum, ita ut ſola facies oblique formata videatur, cujuſmodi etiam viſitur in aliis numiſmatibus jam editis. Circum legitur ALEXSA---DRI. In averſæ partis area fingitur Aſella ſtans, & pullum ſuum lactans, ſupra Scorpius: Hoc autem eſt lemma in orbem deſcriptum. DN IHV XPS DEI FILI---VS, nempe DOMINVS NOSTER JESUS CHRISTVS DEI FILIVS.

Alexandrum ethnica pietate JESUM CHRISTUM quodammodo coluiſſe, monſtravimus in Commentario ad Nummum æreum veterum Chriſtianorum *Muſei Victorii* explicatum Parte I (1). Quid vero ſibi velit hoc monſtrum, quod in nummo fingitur, intelligent pleniſſime qui Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ vetuſtiores memorias non ignorant. Magnus Baronius ad Annum Chriſti CCI. (2), calumniam ab Hæreticis Gnoſticis ad Chriſtianos facile profluxiſſe opinatur, loquens de figura Aſini, cujus ſub imagine Deum adorare hi dicebantur, quemadmodum Gentiles de Judæis fabulati ſunt (3). Hæc etiam objecta fuiſſe Chriſtianis, præter Scriptorum teſtimonia, quæ ab ipſo Baronio cumulate recitantur, diſertiſſime oſtendit numiſma prolatum tunc temporis percuſſum. Ex libro, quem ſcripſerunt Gnoſtici de Stirpe Mariæ, multis horrendiſque portentis, & blaſ-

(1) Capite VI.

[2] Num. margin. XXV. uſque ad num. XXVII. Eadem adtingit quoque idem Baronius, ſed non ita clare ad annum Chriſti XLII. num. marg. XXXIII.

(3) Videſis Tacitum, *Hiſtoriarum* Lib. V. Cap. II. & IV.

blaſphemiis ſcatentem, aliqua ad rem magis declarandam excerpſit ſanctus Epiphanius (1). Proinde legitur apud Tertullianum (2), picturam quamdam ſua ætate, palam propoſitam fuiſſe Romæ, cum inſcriptione. DEVS CHRISTIANORVM ONONYCHITES. Sed hæc omnia plene digeſta ſunt in Annalibus Eccleſiaſticis (3).

Apud Bonarrotium in Obſervationibus ad vitrea fragmenta figuris ornata, repertaque in ſacris cœmeteriis, ſemel occurrit figura Aſini (4), ornamentum fundi vitrei vaſis rotundi, cujus in area ſuperne legitur, ASINVS. De eadem figura multa erudite ſcribit laudati Operis auctor (5): etenim quam ſæpe ſculptura, picturaque hoc animal expreſſiſſe veteres Chriſtianos, ſeorſim etiam ab aliqua hiſtoria nos monet. Nec diſſimulavit, licet paucis contentus, calumniam illam adverſus Chriſtianos evulgatam, fortaſſe originem duxiſſe ab ipſa frequentiori conſuetudine fingendi hujus animalis figuram.

Huic numiſmati comites, alia quoque adhuc inedita adjicenda ſunt, quæ ſervabantur olim a Franciſco Palatio in Urbe antiquario, duobus ab heinc annis vita defuncto

(1) Hæreſi XXVI.

(2) In Apologia Cap. XVI. Vide quoque Minutium Felicem in *Octavio*. Florebat autem Tertullianus Sæculo III. ineunte, Alexandro Severo Imp.

(3) Locis citatis.

(4) Tab. IX. Fig. IV. In Familia Cornelia notum eſt ASINAE cognomentum: Idem dici poteſt de Gente ASINIA. Sed ab animalibus *Porcios, Vitulos, Thorios*, & alios nuncupatos fuiſſe, docent qui de Nominibus Romanorum, & Numiſmat. Familiarum ſcripſerunt.

(5) Pag. 71. & ſeqq.

cto (1). Unum & alterum parte una caput exhibet Alexandri, leonis pelle contectum, ut in ſuperiori exprimitur. Unius in peripheria legitur ALEXA---NDER. Et in averſa parte, ſine lemmate idem monſtrum profertur. In altero circum legitur ALEX-- XANDR. litera X. bis repetita, & in poſtica repræſentantur cum ſuis ſymbolis, Hercules, & Minerva, pariter ſine ulla inſcriptione. Aliud numiſma eumdem Alexandrum refert, laurea corona circa tempora redimitum, cum lemniſcis de more pendentibus, prominente dextero humero cum parte pectoris, effuſa deſuper chlamyde, & circum legitur, IOVIS FILIO. In adverſa parte idem omnino monſtrum, quod in primo, & ſecundo numiſmate perſpeximus. Tribuiſſe autem ſibi Alexandrum Severum, quæ potiora ab Alexandro Magno geſta narrantur, quaſi alter Macedo eſſet, quis ignorat? Quare tamquam IOVIS FILIVS, & ipſe ſupra humanum genus ſeſe efferebat, & magnifice gloriabatur (2).

Igitur in opprobrium Chriſtianorum, qui æque ac Judæi, per jocum *Aſinarii* dicebantur a veteribus, tria hæc numiſmata edita fuerunt ab eodem Alexandro Severo Imperatore, ut putandum

[1] Obiit Romæ An. MDCCXLIV. Undecimo Kal. Maii, tumulatus ad Ædem, in honorem S. Nicolai Deo ſacratam, quam vulgo nuncupant ſancti Nicolai *in Arcione*.

(2) Porro ea de cauſſa in numiſmatibus aureis, argenteis, æreiſque Alexandri Macedonis, cornu Ammonis frequentiſſime obſervatur. Jupiter enim Ammon ad fines Libyæ, quæ Africæ regio eſt, inſigni templo ab illis Gentibus exſtructo, Arietis imagine colebatur,

dum eſt, quando in illa pictura, de qua nonnulla loquuti ſumus, myſteria eorumdem Chriſtianorum irriderent Gentiles, quæ falſo quamvis, ac doloſe ab impoſtore conficta, ſibi tamen videbantur in eadem, tamquam vera, detecta cognoſcere.

Utquumque de hoc monſtro ſit, de Monogrammate Nominis JESU, teſtimonium ceteris longe vetuſtiſſimum, in eo numiſmate Lectores accipiant, & quæ monimenta illuſtriora contigit ſcribenti mihi præterire, ſi ab ipſis fuerint quomodocumque indicata, rem nobis gratiſſimam facturos eſſe ſciant, ut magis ornate de ſanctiſſimo JESU Nomine (1), ſi oportuerit, iterum tractare conemur: parati quippe ſumus doceri ſemper ex monito Lucii Annæi Senecæ, qui ſapientiſſime ſcribit (2). TAM DIV DISCENDVM EST. QVAM DIV NESCIAS. ET SI PROVERBIO CREDIMVS. QVAM DIV VIVAS.

(1) S. Auguſtinus, *de Civitate Dei* Lib. XVIII. Cap. XXXII. ubi, de *Prophetiâ, quæ in Oratione Habacuc, & Cantico continetur*, ſapientiſſime diſſerit, ad examen revocans illud ejuſdem Habacuc Cap. III. Verſ. 18. quod in variis Codicibus diverſimode legitur: *Ego autem in Domino exultabo*, GAVDEBO IN DEO SALVTARI MEO *&c.* inquit: *Melius autem mihi videntur quidam Codices habere*: GAVDEBO IN DEO JESU MEO, *quam hi, qui volentes id Latine ponere*, NOMEN *ipſum non poſuerunt*, QVOD EST NOBIS AMICVS, ET DVLCIVS NOMINARE. Vide notatiunculam in hac diſſertatione de Monogrammate SS. NOMINIS JESU, poſitam ad calcem paginæ 2.

(2) Epiſtola LXXVI. nempe Libri X. Epiſtola VII. Scribit Cicero *Tuſculanarum Quæſtionum* Lib. I. pag. 151. *Nec me pudet . . . . fateri neſcire quod neſciam*. Sidonius autem Apollinaris *ad Felicem* ſcribens in ſuis Panegyricis, inquit.

. . . . . TANTA NVLLVS SCIT, MIHI CREDE, QVANTA NESCIT.

MAN-

MANTISSA

AD PRAECEDENTEM DISSERTATIONEM

DE VETUSTATE

ET FORMA

MONOGRAMMATIS

SANCTISSIMI NOMINIS

JESU

Omne quodcumque facitis in verbo, aut in opere, omnia in NOMINE DOMINI JESU CHRISTI, gratias agentes Deo, & Patri per ipſum.

S. Paulli Apoſt. Epiſtola ad Coloſſenſes, *Cap.* III. *Verſic.* 17.

MAN-

MANTISSA
DE MONOGRAMMATE
SANCTISSIMI NOMINIS
JESU

ABSOLUTA dissertatione de vetustate, & forma Monogrammatis sanctissimi Nominis JESU, extra ordinem monimentum hoc adponere, visum est, in quo idem Monogramma cum aliis sacris imaginibus, atque emblematibus exprimitur. Ponitur autem loco non suo; certis enim temporibus adsignare nequivimus, occasione qua id monimentum constructum est haud quaquam explorata.

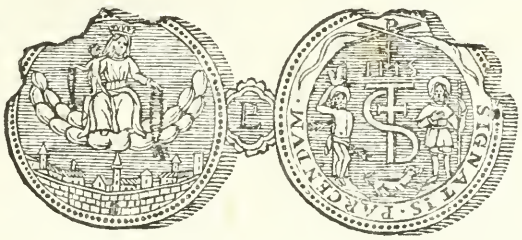

Plumbea lamina hæc est rotundæ formæ servaturque in *Museo Victorio*. In ea, parte antica spectatur beata Virgo MARIA nubibus insidens, corona redimita caput, puerum JESUM genibus suis stantem sustinens dextera manu, sinistra Rosarium, sive coronam precatoriam extendit, porrigitque ad Urbem quamdam amplissimam, in

inferiori parte laminæ expreſſam converſa; ſimilemque coronam precatoriam geſtat, ac verſus eamdem Urbem protendit puer JESUS. Parte altera expreſſæ ſunt imagines ſanctorum Sebaſtiani, viri barbati figura (1), trunco adligati, ac ſagittis confoſſi, & Rochi peregrinorum more veſtiti, baculum oblongum ſiniſtra geſtantis, cujus ante pedes canis viſitur panem ore deferens, blandientis ſtatu. Exſurgit inter eos litera T, cujus haſta longior perpendicularis, alicubi diſſecta eſt ad formam Crucis, eidemque permixta eſt litera S.

Arbitramur literam T. ſignum ſalutare contine-

(1) Exſtat Romæ in Exquiliis, Titulo Eudoxiæ Deo dicata Eccleſia, quæ a ferreis catenis S. Petri Apoſtoli, ibidem longe ab hoc ævo ſervaris, dicitur *ad vincula S. Petri*: ibique opere muſivo conſtructa eſt perantiqua imago ſancti Sebaſtiani Martyris, videlicet tempore Agathonis Pontificis. De hac imagine primus egit Paullus Diaconus in Hiſtoria *de geſtis Langobardorum* Lib. VI. Cap. III. agit etiam Baronius in Annalibus Eccleſiaſticis ad Annum Chriſti DCLXXX. num. 52. Item in notis ad Martyrologium Romanum ad diem XIII. Kal. Februarii lit. c. Bollandus quoque ſuo loco; ac poſtremo Ciampinius, qui imaginem ipſam exacte delineatam, & æri inciſam edidit Libro II. *Veter. Monim.* Cap. XVII. Tab. XXXIII. ibique ſanctus Sebaſtianus non imberbis, & nudus, ſed ſenili adſpectu, ac decore veſtitus effingitur, contra communem noſtræ ætatis pictorum, & ſculptorum conſuetudinem, qui ſuo marte ad oſtentationem artis potius, quam ad hiſtoriæ veritatem, juvenem exprimere ſolent, & imberbem amictu depoſito. Clamant adverſus hanc artificum licentiam Baronius, & Bollandus, ut magis honeſtati conſulatur; nec tamen adhuc quicquam profecerunt.

Male autem Ciampinius Lib. eodem *Vet. Monim.* eodemque Capite ſupra citato, pag. 116. putans ex Annalibus Eccleſiaſticis, ea quæ Bollandus recitat deſcripſiſſe, inſurgit adverſus eumdem, quod, ut ipſe ait, Baronii ſententiam alteraverit; quin ipſe Ciampinius eo loci redargui debet, quod non animadverterit, Bollandum ex notis ejuſdem Baronii ad Martyrologium Roman. ea ſumſiſſe, ad ſupradictam diem XX. Januarii, in qua S. Sebaſtiani Martyris memoria recolitur. Fruſtra igitur tres Baronii impreſſiones inſpexiſſe inquit, in quibus relatam a Bollando ſententiam non invenit, & minus ad rem faciunt ſequentes querelæ. Sed poſt obitum auctoris vulgata eſt pars ſecunda Veterum Monimentorum: neque vero Ciampinius amoverat, ut in adagio eſt, MANVM DE TABVLA.

tinere, ac prodere; illud autem magis oſtendunt litera s, & forma Crucis. Dici etiam poſſet, duabus hiſce literis s. t. ſimul commixtis Græcam vocem σταυρός deſignari, quæ Crucem ſignificat. Vide *Stauroſtichon*, nempe Heroicum Poëma de Myſteriis Dominicæ Crucis a Joanne Franciſco Pico elaboratum (1). Sed non eſt tantæ antiquitatis id monimentum, ut Græco-Latina inſcriptione, atque eruditione præſtare nobis videatur; altero enim ab heinc ſæculo, vel paullo ante formatum fuiſſe credimus.

Super Tau, Nomen JESU ſanctiſſimum ita expreſſum eſt IHS, & ſuper H, Crucis figura attollitur. Demum in ſummitate hujus Crucis Monogramma ☧ deſcriptum eſt. Itaque JESUS CHRISTUS interpretari debet.

Salutare ſignum inter imagines ſanctorum Sebaſtiani & Rochi, ſacrum amuletum fuiſſe hoc numiſma demonſtrat, adverſus morbi peſtilentialis furorem, pie ab aliquibus hominibus in ea Urbe, quæ ibidem expreſſa eſt, uſurpatum. Quare inferne adpoſitum eſt lemma: SIGNATIS. PARCENDVM, tamquam ab Angelo percutiente intactis in communi malo relictis, & relinquendis, quod alias ab Ezechiele narratur Cap. IX. Videſis Tertullianum *adverſus Marcionem* Lib. III. Cap. XXII. & ite-

(1) Hoc opus inter Scriptores Germanicos Marquardi Freheri reperies Tomo II. pag. 242. Ideo autem heic recenſemus, quod ipſe titulus Operis ſatis illuſtret rem noſtram; ceterum agit auctor de Crucibus, quas in Germania ſuo ævo cœlitus delapſas, & in veſtibus hominum impreſſas referebant.

& iterum Lib. *adverſus Judæos* Cap. XI. Sed vide etiam in præcedenti diſſertatione adnotata ad calcem paginæ 32.

Plura de hoc monimento minime ſubnectimus, quum nihil ultra progredi quiverit noſtræ perquiſitionis ſtudium, ut ſupra diximus, arctato tempore currentis prœli. Relicta igitur, ſi cui lubeat, de eodem ampliori dicendi facultate, ne interea viris eruditis lateret hæc etiam ſe exercendi occaſio, ultro monimentum producere fategimus, ſola illius deſcriptione propoſita.

Ea vero omnia, quæ huc uſque de NOMINE ſancto tuo, pie JESU elucubravimus, in die ultionis nobis profutura confidimus; nullum enim laudis, vel præmii ſtudium, aut ſollicitudo nos excitavit ad ſcribendum, ſed propoſitum unice nobis fuit, placere tibi, hominibus non diſplicere, quibus rem utilem, ni fallimur, contra ingenii tenuitatem conantes, præſtare curavimus. Igitur quoniam SVFFICIENTIA NOSTRA EX DEO EST (1), ſi quid utilitatis ex hoc ſcripto, cujuſquam bono futurum ſit, ut aliquando emergat, NON NOBIS, DOMINE, NON NOBIS (2), SED NOMINI TVO DA GLORIAM.

(1) S. Paulli Epiſtola II. *ad Corinthios* Cap. III. Verſic. 5. Inquit DEVS in Evangelio ſancti Joannis Cap. XV. Verſic. 5. SINE ME NIHIL POTESTIS FACERE.

(2) Pſalm. CXIII. Verſic. 9. A quo Verſiculo initium ſumunt Hebræi Pſalmi CXV.

VIVAT. VALEAT. QVI. LEGIT

IMPRI-

IMPRIMATUR,
Si videbitur Rmo Patri Magiſtro Sacri Palatii Apoſtolici.

F. M. de Rubeis Archiep. Tarſi Viceſg.

IMPRIMATUR.
Fr. Nicolaus Ridolfi Magiſter Sac. Palatii Apoſtolici Ordinis Prædicatorum.

IMPRESSIT ROMAE
EX ARCHETYPO
IOANNES ZEMPEL TYPOGRAPHVS
PROPE MONTEM IORDANVM
ANNO A PARTV VIRGINIS
ↃIↃ. IↃ. CC. XLVII.
MENSE PRIMO

DE EMBLEMATE

MUSEI VICTORII

ET DE NONNULLIS NUMISMATIBUS

ALEXANDRI SEVERI

EPISTOLA

AD VIRVM CLARISSIMVM

PAULLUM MARIAM PACIAUDI

CLERICUM REGULAREM

DE MUSEI VICTORII EMBLEMATE

ET DE NONNULLIS NVMISMATIBVS

ALEXANDRI SEVERI

SECVNDIS CVRIS EXPLANATIS

ROMAE

TYPIS ZEMPELIANIS. M. D. CC. XXXXVII.

SVPERIORVM PERMISSV

Hoc præſtat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli poteſt, ex amicitia non poteſt: ſublata enim benevolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet.

Cicero in Lælio, *ſive Lib.* de Amicitia *pag.* 485. *Operum Tomo* IV. *Edit. Venet.* ex Officina Lucæ Antonii Juntæ, *in fol. An.* MDXXXVI.

Imprimatur,

Si videbitur Reverendiſſimo Patri Magiſtro Sacri Palatii Apoſtolici.

F. M. de Rubeis Archiep. Tarſi Viceſg.

Imprimatur.

Fr. Raymundus Palombi Magiſter Socius Reverendiſſimi Pat. Mag. Sac. Pal. Apoſt. Ordinis Prædicatorum.

AD VIRUM CLARISSIMUM

PAULLUM MARIAM PACIAUDI

EYXAIPEIN

Irantur omnes qui vetuſtatis monimenta perſcrutantur, quique rei literariæ magis cultam ſupellectilem, per honeſtum otium rimari ſolent. Mirantur certe qui te norunt omnes, vir clariſſime, poſt nuper editam Romæ typis Zempelianis diſſertationem *de vetuſtate, & forma Monogrammatis ſanctiſſimi Nominis* JESU, cujus in prima facie legitur auctoris emblema ΘΕΟΣ. ΚΑΙ. ΗΜΕΡΑ. Tuam idem emblema præferentem, mox Neapoli prodiiſſe, cui titulus: *Diſſertazione di Paolo Maria Paciaudi &c. ſopra una ſtatuetta di Mercurio &c.* Quis enim facile non æſtimaverit ad te utramque lucubrationem pertinere? Quandoquidem nomen tuum in ipſa fronte tuorum Opuſculorum expreſſum eſt; & celebre habetur per Italiam, cujus plures inſignes Civitates, & loca, tuis concionibus e ſuggeſtu recitatis peragraſti, & ultra montes illuſtre quoque eſt ſcriptis tuis prælo conſignatis. Tamen, quod in eadem

dem prima diſſertationis fronte de Monogrammate SS. Nominis JESU, *antiquis emblematibus, non antea vulgatis, ex* MUSEO VICTORIO *referta* dicatur; atque eadem emblemata ſuis locis opportune adlata, fortaſſe non inepte explicata ſint, oculatus Lector, auctorem illius diſſertationis in eodem *Muſeo Victorio* latere, quaſi per tranſennam deprehendere ſibi viſus eſt, exemplum monſtrante *Glyptographica diſſertatione*, in Urbe vulgata anno MDCCXXXIX. memoratis typis Zempelianis, quæ licet anonyma quoque prodierit in lucem, ipſomet emblemate diſtinguitur, verſaturque circa *duas Gemmas vetuſtiſſimas emblematibus, & Græco artificis nomine inſignitas, quæ exſtant Romæ in Muſeo Victorio*.

Rem ita ſe habere magis aperte prodit liber Florentiæ impreſſus anno MDCCXXXVIII. & patrio ſermone conſcriptus, titulo: *Il Fiorino d'oro antico illuſtrato, diſcorſo di un Accademico Etruſco indirizzato al Sig. Dottore Antonio Franceſco Gori Lettore delle Storie ſacra e profana nello Studio Fiorentino* (1). Cujus in epiſtola nuncupatoria ad eumdem clariſſimum Gorium (2), auctor, de more, ſe latere velle ait, ſuo emblemate contentum. ΘΕΟΣ. ΚΑΙ. ΗΜΕΡΑ.

Ad hæc recenſenda Opuſcula non animum incendit vana libido placendi ſibi, ſed impulit occa-

(1) *Nella Stamperia di S. A. R. Per i Tartini, e Franchi. in 4.*

[2] Pag. VIII. Modo in Baſil. S. Joan. Florentiæ Præpoſiti munere fungitur.

occaſio ; ſive potius neceſſitas mittendi ad te hanc epiſtolam , quaſi nolentem coëgit , omiſſis aliis nonnullis ex eodem *Muſeo Victorio* variis temporibus evulgatis Opuſculis , quod illo emblemate , ſuique auctoris nomine , inſtinctu bonæ fidei procedente ſcriptore , deſtituantur . Fuit etiam opus aliquid coram exponere , ut vitam adhuc vivere , juvante DEO OPTIMO MAXIMO , teſtaremur hoc ſcripto , & ne videremur (1)

Vel Lyra , quæ reticet , vel qui non tenditur arcus .

ſive potius ſtupidus homo , & cui plumbeum ingenium ſit , & cum Juvenale (2)

. . . . . *truncoque ſimillimus hermæ .*

His enarratis , face veritatis , quæ una eſt omnibus , prælucente , quis non credat jam jam illam illuxiſſe DIEM ſuo emblemate præſignatam, qua tandem aliquando DEI nomine invocato , foras erumpat *Muſei Victorii* obſcurus hactenus illuſtrator (3) , & nomen ſuum prodat , in arenam elato mucrone tecum deſcenſurus in prælium ? Hoc ſcripto tamen , ſuæ imbecillitatis numquam oblitus , doctorum virorum ſententiam elicere quærit ; & inſtat dumtaxat , ſuam ne , an potius in tuam partem propendeat ; victas manus libenter

(1) Claudian. in *Panegyri* de IV. Honorii Conſulatu . Verſ. 224.

(2) *Satyrar* . Lib. III. Verſ. 275. ſive *Satyra* VIII. Verſ. 53.

(3) Illud emblema , ut ad *Muſeum Victorium* ſingulariter pertinere demonſtraretur , palmarum ramis , & lauri , utrimque apte diſpoſitis ornatum fuiſſe , quiſque ictu oculi perſpiciens , facile deprehendit .

ter daturus, ſi oportuerit, exemploque vetuſtioris ætatis, ſive medii ævi, ſive etiam poſtremæ ætatis oſtendatur alterius emblema alteri, eodem ſuperſtite, impune licuiſſe uſurpare ſibi; ſin minus, tibi ſollemniter, & cuilibet alteri intimetur, quovis quæſito colore in aliis edendis lucubrationibus, hoc emblemate ΘΕΟΣ. ΚΑΙ. ΗΜΕΡΑ. uti amplius NON LICERE.

Quoniam vero res ipſa ſatis perſpicue cognita gentibus poſtulat, aliqua ſollicitudine animum noſtrum ex hac cauſſa moveri, quomodo poſſumus demonſtrare (humanum enim eſt hoc pati, & multa in Urbe tuæ diſſertationis exemplaria circumferuntur), pauca ex iis, quæ de vetita monetarum imitatione, in illuſtratione Floreni aurei veteris (1), annis ſuperioribus digeſſimus, perſtringamus.

Monet vir doctus Antonius Stephanus Cartarius in Prodromo Gentilitio (2), eadem inſignia diverſarum Familiarum arbitrio, neque uſurpari poſſe, neque deberi; cujus rei teſtem adfert poëtico ſtilo ludentem Arioſtum (3) in eo poëmate, cui titulus Orlandus (4). Sed ut ſerio rem ſe agere cognoſcatur, ab Hiſtoria ſumit, ducitque argumenta ſuæ demonſtrationis. Narrat ergo, inter Hugonem ab Hardingh, virum

(1) Parte I. Cap. XVIII. pag. 114.
(2) *Prodromo Gentilizio, ovvero Trattato delle Armi, ed inſegne delle Famiglie &c.* Roma MDCLXXIX. in 8.
(3) *Ibidem* Lib. V. Cap. II.
(4) Canto XXVI. Stanze 98. e ſegg.

rum Anglum, & nobilitatis ſplendore commendatum, Guillelmumve Seintlow, natione Scotum, quæſtionem graviſſimam exortam, atque agitatam fuiſſe anno MCCCXII. quod uterque iiſdem inſigniis uteretur. Miſſis utrimque, qui nunciarent non ſemel alterius querelas, demum aliquando dicta die, ſtatutoque certaminis loco, paribus armis congreſſi ſunt. Robertus autem Rex Scotorum Hardinghio Seintlowium cedere decrevit (1).

Majoris ponderis, ac momenti ſunt quæ addimus; pari ſiquidem de cauſſa prælia non levia inter magnos Principes interceſſere. Notum eſt, inſigne Regni Svecorum a vetuſtiori ævo eſſe tres aureas Coronas ſcuto cærulei coloris adpictas. Poſt Acta autem *Unionis*, ut vocant, *Hæreditariæ*, firmata Anno MDXLIV. in Conventu Aroſen ab *Ordinibus*, ut ipſi ajunt, *Generalibus*, Rege Svecorum Gunſtavo I. Chriſtianus III. Danorum Rex, quem de more regionis illius dicunt etiam Chriſtiernum, eaſdem tres coronas in ſcuto cæruleo depinxit; ægre enim admodum tulit ſollemnibus illis Actis jus ſucceſſionis in Regnum Svecorum ſibi præreptum: id igitur veteribus ſimultatibus adjectum, inter Reges finitimos cauſſa diſſidiorum, & malorum incredibilium fuit,

(1) Sententiam a Rege Scotorum in hac cauſſa latam die 11. Aprilis Anno MCCCXII. Regni ſui VII. refert Joannes della Biſcia in adnotatis ad Vptonem. Sed eamdem pro inſtituti ratione deſcriptam adfert quoque laudatus Cartarius Lib. V. Cap. II. pagina 472. & pag. 473.

potiſſime poſt obitum Gunſtavi, & ejuſdem Chriſtiani III. Itaque legimus in Theſauro Rerumpublicarum Parte II. Tit. XVI. (1), in Excerptis miſcellaneis de Regno Sveciæ (2): *Ei ſucceſſit Ericus, qui graviſſimum per* VIII. *annos cum Friderico* II. *Rege Daniæ bellum geſſit &c.* Singula apud Scriptores de rebus Svecorum, & Danorum facile reperies, e quibus aliqua Fineus Orontius de Brianuille, & Bernardus Juſtinianus (3); item Cartarius (4), & alii quammulti reliqua deſcripſerunt.

Sed fortaſſe longius quam par eſt aberrat ſermo. Abeſt profecto a nobis quam longiſſime talis vindex animus (5), nec aliter quam calamo res erat æquo jure tranſigenda. Emblema vero noſtrum (hoc firmum ratumque eſſe debet), modo ſumſiſti tibi. Plura poſt hæc non oportet exempla congerere: Signum enim noſtrum, quo interdum loco Gentilitii ſtemmatis uti conſuevimus, eſt ſcu-

(1) Auctore *Philippo Andrea Oldenburger.* Edit. *Genevæ apud Samuelem de Tournes.* M.D.LXXV.

(2) §. XXXVII. pag. 235.

(3) *Giuoco d' Arme de' Sovrani, e degli Stati d'Europa &c. tradotto dal Franzeſe.*

(4) *Prodromo Gentilizio &c.* Lib. V. Cap. II. pag. 473. e ſegg.

(5) Caput hujus epiſtolæ literam M. ea de cauſſa ornavimus potius gemma *Minervam* repræſentante, quum *Martem gradivum*, ſive *ultorem* exprimere potuiſſemus, quomodo in antiqua carneola *Muſei Victorii* cælatum vidimus; & occurrit etiam in numiſmatibus Romanorum Imperatorum, aliiſque gemmis ab aliis editis illuſtratiſque. Eodem autem Minervæ typo uſi ſumus in *Animadverſionibus ad Lamellam æneam vetuſtiſſimam* Anno CIↃ.ↃↃ.XLI. & in *Deſcriptione numiſmatis Hieronymi Equitis Odam* anno inſequenti: utraque noſtra lucubratiuncula Romæ edita hiſce typis Zempelianis. Aliquâ de hac Minervæ gemma Etruſci operis utrobique ſuis locis dicta, ſi datur a gravioribus per otium ſecedere, ibidem in adnotationibus iterum legere, quæſo non pigeat.

ſcutum lemmate ſignatum . ΘΕΟΣ . ΚΑΙ . ΗΜΕΡΑ . quod in noſtris Opuſculis diſtinguendis, nullo umquam refragante, aliquando adhibere ſolemus, & quo etiam utimur pluribus ab heinc annis, ad ſignandas Epiſtolas , quum nobis magis lubet . Quomodo ergo Gentilitia alterius inſignia, ſi alter tentaverit uſurpare , culpæ reus merito haberetur , & lege lata coërceri, mulctarique deberet, ita de emblematibus , ſive lemmate ſentiendum eſt , quando ab aliquo ſuis uſibus adoptata eſſe, vel certo ſcitur, vel etiam ab homine ingenuo, & bene morato prudenter dubitari poteſt .

Ceterum ſi alium quempiam fortaſſe contigerit invenire, qui retro actis temporibus hoc idem emblema , potiſſime Græco idiomate expreſſum, quemadmodum nos utimur , adhibuerit , quod hactenus nobis incompertum eſt, libris Adagiorum , ſive etiam Emblematum Eraſmi (1) , Paulli Manutii (2) , Andreæ Alciati (3) , Paulli Jovii (4) , Paulli Maccii (5) , aliorumque nonnullorum exploratis (6) ; hoc ſaltem eſſet in medium profe-

(1) Edit. *Francofurti* in fol. Anno M.DC.LVI. Cui plures de Adagiis Scriptores adjecti ſunt . Editio altera, *Amſtelodami* cIↃ. IↃ. C L. *apud Ludovicum Elzevirium* in 12.

(2) Edit. *Flor.* 1575.

(3) Edit. *Lugd. apud Guliel. Rovilium* 1551. in 8.

(4) *In Vinegia appreſſo Gabriel Giolito de' Ferrari* . MDLVI. in 8.

(5) *Bononiæ* 1628. in 4.

(6) Perluſtravimus quoque Opera nonnulla Antonii Caraccioli Clerici Regularis Theatini , viri doctiſſimi ; ſuſpicabamur enim Latinum hoc emblema , DEVS ET DIES , ſuis uſibus deſtinaſſe , ſed fortaſſe oculus nimis feſtinanter excurrens , locum præteriit ; ſive potius in ſua quatuor antiquorum Chronologorum editione , cui Appendices addidit, aut in aliis ejuſdem Operibus , quæ adhuc videre non licuit , expreſſum eſt : Plura enim deſiderantur in publicis hiſce Bibliothecis .

rendum, ut rei exemplo etſi minus honeſto quis frueretur: vel alios illo itidem emblemate eodem tempore, quo alter utebatur, impune abuſos fuiſſe, quod tamen neque credibile videtur, multoque minus verum putandum eſt; vel hoc ævo id cuique liberum eſſe, quod neque concedi poteſt, neque probari.

His expoſitis, omnibuſque conſpicue patefactis, & a te etiam, qui clara mente, egregioque ac promto judicio polles, fortaſſe probatis, conſequenter tibi ceteriſque aliis, NON LICERE illo uti emblemate, omnium ſuffragiis, ac nemine diſcrepante, teque ſine ulla querela, ſine jurgio adſenſum præſtante decernendum eſſe minime dubitamus.

II. CONvertamur modo pacifice, ut inter amicos decet (rei aliquantiſper odioſæ memoria non ſopita modo, ſed prorſus abolita, atque extincta), ad ærea illa numiſmata non antea ab aliis evulgata, quæ in diſſertatione de Monogrammate SS. Nominis JESU nuper edidimus, quæque Alexandro Severo, Juliæ Mammææ filio, non ſine argumentis bene multis, adſcribere curavimus, quorum tria, etſi diverſæ magnitudinis formata, eodem prorſus emblemate parte adverſa inſignita ſunt, licet unum tantummodo, quod in ordine primo loco delineare, ac cælare fecimus, lemmate diſtinguatur: reliqua enim

enim duo nulla inſcriptione in poſtica ſignata ſunt. Placet autem tecum agere de iiſdem numiſmatibus, quibus illud Monogramma (1) ſæculo III. ineunte adhiberi conſueviſſe, exponentes lemma, quod unius in gyro legitur, quaſi digito monſtravimus. Igitur in præſentia videamus, an eadem Juliano Apoſtatæ, ſive alteri cuiquam ex Romanis

(1) Duo heic reponenda ſuccurrunt circa idem Monogramma SS. Nominis IESU, quæ poſt editam diſſertationem animadvertimus. Alterum eſt titulus ille marmoreus in Urbe repertus in perſcrutando tumulo S. Flavii Clementis Anno MDCCXXV. die XXII. Januarii, in quo e converſo epitaphii, tria ſunt conſpicua Monogrammata: eorumque medium literis HC ſimul junctis compactum eſt, quibus Nomen IESU a veteribus expreſſum fuiſſe, quoniam H. literam I. quoque comprehendit, jam opus non eſt pluribus denuo probare. Duplicem lapidis faciem ęri cęlatam vide apud cl. Eduardum de Vitry Societatis Jeſu Presbyterum pag. 4. & pag. 5. in Opuſculo Urbini edito an. MDCCXXVII. cui titulum fecit. *Titi Flavii Clementis viri Conſularis, & Martyris tumulus illuſtratus*. Alterum eſt quod legitur apud cl. Mutatorium Tomo III. *Antiquitatum Italicarum medii ævi*, in quibuſdam fragmentis Romanæ Hiſtoriæ Cap. VI. Columna 273. ubi de quadam Societate piorum hominum agitur, qui cum Fratre Venturino Bergomate Ordinis Prædicatorum, ſæculo XIV. nempe an. MCCCXXX. IV. Romam perrexerunt menſe Martio. Porro ruditer deſcribens anonymus auctor uniformes veſtes a Fr. Venturino ſuæ Societati adtributas, præ ceteris, quæ magis ad rem noſtram pertinebant hæc ait. *Portavano una gonnella bianca, lunga, paſſata mezza gamma. Sopra la gonnella portavano uno tabarretto de biado, corto ſi allo jenuocchio. In gamme portavano caize de bianco. De ſopra le caize portavano caizaroni de corame, fino a miezza gamma. In capo portavano una cappellazza de panno de lana biada, ne la quale da la fronte portavano uno* IHS. *La parte de ſopra era bianca, la parte de miezzo era roſcia. In pietto portavano una Palomma bianca, la quale teneva in vocca uno ramo de oliva in ſegnio de pace. Ne la mano ritta portavano lo bordone. Ne la manca li Paternoſtri &c. . . . Uno Confalone de zennato aizavano, lo quale donao alla Minerva. A lo die preſente penne ne la voita de la Minerva ſopra la Cappella de' Miſſore Latino &c.* Hic Fr. Venturinus inter beatos Ordinis Prædicatorum ab ipſis recenſetur. Meminit inter vetuſtiores de hac eadem Societate non ſine aliqua diligentia Joannes Villanius Hiſtoriarum Parte II. Lib. XI. Cap. XXIII. Meminit quoque inter recentiores ſcriptores Scipio Ammiratus Hiſtoriarum Parte I. Tomo I. Lib. VIII. pag. 395. Verum nullus ita ſingulariter rem proſequutus eſt, uti vulgatus anonymus, a quo hæc deſcripſimus. Iſta autem, quæ ſecundo loco heic recenſentur, ad ea referti velim, quæ diximus in diſſertatione de Monogrammate SS. Nominis IESU pagina 25. uſque ad pag. 29. ubi de Societatibus, ſive Sodalitiis SS. Nominis IESU ab Ord. Prædicat. inſtitutis, ſermo eſt.

nis Imperatoribus, potius quam Severo tribui umquam debeant. Verum, ut illuc quo tendimus, recto tramite, qui brevior eſt ceteris (1), pertingamus, ea quæ lucubravimus heic repetere minime gravemur, ipſis numiſmatibus denuo prolatis, tibique exhibitis, additis præterea aliis argumentis, quibus a nobiſmetipſis propoſitæ noſtræ menti, temporis fallendi gratia, aliquæ objectiones diluuntur.

Scripſimus ergo exſtitiſſe olim in Muſeo clari Viri Marci Antonii Sabbatinii antiquarii in Urbe laudatiſſimi æreum numiſma Alexandri Severi (2), cujus imaginem ad formam vetuſti exemplaris æri inciſam, tenui pagellæ ſegmento, ſine ulla tamen illuſtratione ipſe vulgavit, ab eaque nos cælatam exactiſsime iterum in eadem diſſertatione produximus, & paullo poſt pro opportunitate rurſus exhibemus.

Ex una parte caput Imperatoris adparet leonina pelle veſtitum, ita ut ſola facies oblique formata videatur, cujuſmodi quoque viſitur in aliis numiſmatibus jam editis. Circum legitur ALEXSANDRI adjecta poſt x. littera s. & ſecunda litera A, tam-

[1] In Mathematicis diſciplinis ante quam *Problemata* tractanda ſumantur, *Definitiones*, *Poſtulata*, *atque Axiomata* ad erudiendos tyrones proponuntur. Recta autem linea definitur ſic ab Archimede: *linea recta eſt minima linearum eoſdem terminos habentium*.

(2) Hoc numiſma multis ſolutis nummis ſcutatis, & pluſquam facile credi poſſit, emit Abbas le Blond annis ſuperioribus; & quampluribus coëmtis aliis antiquis numiſmatibus, aureis maxime atque argenteis, potiſſime ex eodem Muſeo Sabbatinio, ſecum in Gallias adduxit.

tamquam Δ Græcorum, triangulo æquilatero formata. In averſæ partis area fingitur Aſella ſtans, & pullum ſuum lactans, ſupra Scorpius: Hoc autem eſt lemma in orbem deſcriptum. DN IHV XPS DEI FILI...US, nempe DOMINUS NOSTER JESUS CHRISTUS DEI FILIUS.

Ante quam ad alia progrediamur, notatiunculam, quæ in editione noſtræ diſſertationis exciderat, heic ſuo loco reponere conſtituimus, proderit enim nonnihil iis, quæ infra dicenda ſunt. Siquidem menſe Octobri natum eſſe Alexandrum Severum nobis diſerte oſtendit Sebaſtianus Tillemontius (1), ex Herodiani Libro V. recenſitis illius vitæ annis, menſibus, diebus. Itaque prima die Octobris, inquit (2), natus eſt Alexander; verum enim vero mihi videre videor, illo quidem menſe natum eſſe, die tamen XXI. Sol enim Zodiaci ſigna percurrens ſua orbita annuo itinere, menſe Octobri ſignum Scorpionis adſequitur. Qua-

[1] *Hiſtoire des Empereurs &c.* Tomo III. Editionis Venetæ in 4. apud Franciſcum Pitteri. MDCCXXXII.

(2) Pag. 157.

Quapropter in hoc numiſmate, aliiſque mox producendis, atque illuſtrandis, ad indicandum ejuſdem Alexandri Horoſcopum (1), ſive tempus nativitatis, Scorpionis typum expreſſum fuiſſe, & facile argui poteſt; & eos qui hæc numiſmata nobiſcum ſentiunt Alexandro Severo eſſe tribuenda, fortaſſe non longe a vero aberrare dignoſcitur.

Ad titulum D. N. quod ſpectat (hoc enim pariter in diſſertatione omiſſum fuit, & aliquo examine perpendendum videtur), etſi non obvius eſt Alexandri ætate, non caremus tamen exemplis illius ævi, potiſſime vero apud Gruterum (2) in Tabula Fratrum Arualium, in qua ipſi Alexandro idem titulus D. N. hoc eſt DOMINUS NOSTER, certis notis adtribuitur. Alia exempla profert Cangius in diſſertatione de inferioris ævi numiſmatibus (3), quæ huc adferre ſuperſedimus, parum enim illis fidimus. Quod autem ipſe Alexander, ut refert Lampridius (4) ſe noluerit, ac vetuerit etiam DOMINUM appellari, id quoque argumento eſſe poteſt, jam conſuetudinem illa ætate invaluiſſe Romanos Imperatores nuncupari DOMINOS. Illud abunde oſtendit doctiſſimus S. R. E. Cardinalis Noriſius (5), ac deinde Spanhemius

(1) Ita in numiſmatibus Aug. Cæſaris ſæpe occurrit Capricornus, ut ajunt Aſtrologi & Mathematici, ejus *Aſcendens*.

(2) Pag. CXXI. num. I.

(3) Num. marg. XXIV.

(4) In Alexandri vita Cap. IV.

[5] In diſſertatione *de numiſmate Imperatorum Diocletiani, & Maximiani*. edit. Florentiæ in 4. an. 1675. Cap. I. pag. 4. & pag. 5.

mius (1) & poſt ipſos fuſe proſequitur eruditiſſimus Georgius, ab intimo ſanctiſſimi Domini noſtri BENEDICTI XIV. Pontificis Maximi ſacello, in diſſertatione de Monogrammate CHRISTI DOMINI (2). Itaque dicendum, ſæculo III. ineunte hunc titulum uſurpatum, rem non eſſe omnino novam exemplis velle demonſtrare. Sed inquies, id prorſus Noriſius negat factitatum in nummis, in quibus, *primus omnium*, ait (3), DOMINI *titulum uſurpavit Diocletianus*, & *privato jure* tantummodo ab adulatoribus id factum in aliis, quæ exſtant monimentis. Verum non ſe DOMINUM in hoc numiſmate Alexander appellavit. Sed ſi teſtimonia illius ætatis hunc titulum Alexandri Imperatoris nomini aliquando præfixum oſtendunt, quare JESU CHRISTO ab eis adfigi potuiſſe non credamus? maxime, ut infra monſtrabimus, quod non in obſequium & venerationem, ſed ficte & ironice, ac quaſi per ludum tribueretur. Hac eadem improbi animi ſcelerata ſententia JESUM NAZARENUM, Gens Hebræorum perditiſſima, REGEM JUDAEORUM appellavit (4), ita ut ſero etiam eos pœnituerit, & a Pilato poſcerent, ut titulus ille Cruci adfixus tolleretur, reſponſum autem a Pilato acceperunt (5), *quod ſcripſi, ſcripſi*.

Certe Alexandrum Severum ethnica pietate

(1) Diſſertatione XII. *de præſtantia, & uſu numiſmatum*.

[2] Capite IV. §. VII. pagina 22. & pag. 23.

(3) Loco ſupra citato pag. 4.

(4) S. Joannes in *Evangelio* Cap. XIX. Verſ. 19.

(5) *Ibidem* Verſic. 22.

JESUM CHRISTUM quodammodo coluiſſe, monſtravimus in Commentario ad Nummum æreum veterum Chriſtianorum *Muſei Victorii* explicatum Parte I. (1). Quid vero ſibi velit hoc monſtri quod in nummo fingitur, intelligent pleniſſime, qui circa Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ vetuſtiores memorias ſedulam navarunt operam. Magnus, ac Venerabilis vir Cæſar Baronius S. R. E. Cardinalis, Congregationis Oratorii Presbyter ad annum Chriſti CCI. (2) calumniam ab Hæreticis Gnoſticis ad Chriſtianos facile profluxiſſe opinatur, de figura Aſini differens, cujus ſub imagine Deum adorare hi dicebantur, quemadmodum Gentiles de Judæis fabulati ſunt, ut Cajus Cornelius Tacitus recenſet in Hiſtoriis (3). Hæc etiam objecta olim fuiſſe Chriſtianis, præter Scriptorum teſtimonia, quæ ab ipſo Baronio cumulate recitantur, diſertiſſime oſtendit numiſma prolatum tunc temporis percuſſum. Ex libro, quem ſcripſerunt Gnoſtici de Stirpe Mariæ, multis horrendiſque portentis, & blaſphemiis ſcatentem, aliqua ad rem magis declarandam excerpſit ſanctus Epiphanius (4). Proinde legitur apud Tertullianum (5), qui eodem ſæculo III. ineunte, Alexandro Severo Imperatore florebat, picturam quamdam ſua ætate palam in Urbe

[1] Cap. VI.
[2] Num. XXI. uſq. ad Num. XXVII. eadem adtingit quoque ad an. Chriſti XLII. num. XXXIII. ſed minus expreſſe.
(3) Lib. V. Cap. III. & Cap. IV.
(4) Hæreſi XXVI.
(5) In *Apologia* Cap. XVI. Videſis Minutium Felicem in *Octavio*.

Urbe propoſitam fuiſſe, cum lemmate. DEUS CHRISTIANORUM ONONYCHITES. Sed hæc omnia plene digeſta ſunt in Annalibus Eccleſiaſticis (1).

Apud Bonarrotium in Obſervationibus ad vitrea fragmenta figuris ornata, repertaque in ſacris cæmeteriis ſuburbanis, ſemel occurrit figura Aſini (2), ornamentum partis imæ vitrei vaſis rotundi, cujus in area ſuperne legitur ASINUS. De eadem figura multa erudite ſcribit laudati Operis auctor (3): etenim quamſæpe ſculptura, picturaque hoc animal expreſſiſſe veteres Chriſtianos, ſeorſim etiam ab aliqua hiſtoria monet lectorem. Nec diſſimulavit, licet paucis ſe expediat, calumniam illam adverſus Chriſtianos evulgatam, fortaſſe ab ipſa frequentiori conſuetudine fingendi hoc animal originem duxiſſe.

Huic numiſmati veluti ſocia, alia quoque paullo ante a nobis edita (4), quæque heic etiam adjecta ſunt, deſcribere lubet, atque illuſtrare. Ea ſervabantur olim a Franciſco Palatio Urbis

(1) Locis ſupra citatis.

(2) Tab. IX. fig. IV. Eadem identidem apud Boldettum occurrit, *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj de' SS. Martiri &c.* Lib. I. Cap. XXXIX. pag. 205. In Familia Cornelia ſatis notum eſt ASINAE cognomentum. Idem de Gente ASINIA dici quoque poteſt; Sed ab animalibus *Porcios*, *Vitulos*, *Thorios*, aliosque tum a quadrupedibus, ac bipedibus; tum etiam ab avibus, ac piſcibus nuncupatos fuiſſe, docent qui de Nominibus Romanorum, & Numiſmatibus Familiarum, ſive Romanarum hiſtoriarum volumina publico bono deſcripſerunt.

[3] Pag. 71. & ſeqq.

(4) In diſſertatione *De vetuſtate, & forma Monogrammatis SS. Nominis* IESU *&c.* pag. 60.

Antiquario (1), anno MDCCXLIV. vita defuncto (2). Nunc vero exſtant apud Virum cl. Rm̃um P. Domnum Joannem Franciſcum Baldinum Clericorum Regularium Congregationis Somaſchæ Procuratorem, ut ajunt, Generalem, quocum una gratulandum, hæc ipſa numiſmata in ſuo Muſeo ad hanc diem Romæ perennare, ubi deſcripti hactenus numiſmatis aliud ſimile vetuſtum exemplum vidimus, adhuc aſperum, literis etiam utrimque maxime conſpicuis, quod identidem apud eumdem Palatium ſervabatur. Unum & alterum parte una caput exhibet Alexandri leonis pelle contectum, ut in ſuperiori exprimitur. Unius in peripheria legitur ALEXA . . . . NDER. Et in averſa parte, ſine lemmate idem monſtrum profertur, ſigno quoque Scorpionis ſuperne adpoſito. In altero circum legitur ALEX . . . . . XANDR. litera x. bis repetita, & in poſtica repræſentantur cum ſuis ſymbolis Hercules, & Minerva, pariter ſine ulla inſcriptione. Aliud numiſma eumdem Alexandrum refert laurea corona circa tempora redimitum, cum lemniſcis de more pendentibus, prominente dextero humero cum parte pectoris, effuſa deſuper chlamyde, & circum legitur, etſi literæ admodum detritæ ſint,

JOVIS

(1) Id muneris eo conſilio in Urbe inſtitutum eſt, ut Romanæ vetuſtatis monimenta diutius conſerventur, conſtituto publica pecunia annuo penſo Urbis Antiquario; Neque enim eodem inconſulto diſtrahi poſſunt quæ vetuſtatem ſapiunt; Nunc autem eo fungitur officio vir cl. Rodulphinus Venuti nobilis Cortonenſis.

(2) Obiit Romæ XI. Kal. Maii.

JOVIS FILIO (1). In adverſa parte idem omnino exhibetur monſtrum, quod in primo, & ſecundo numiſmate perſpeximus; idemque ſignum Scorpionis exprimitur, item ſine ulla inſcriptione. Tribuiſſe autem ſibi Alexandrum Severum, quæ ab Alexandro Magno potiſſime geſta eſſe narrabantur, quaſi alter Macedo ita cenſeri poſſet (2), quis ignorat? Quare tamquam JOVIS FILIUS, & ipſe ſupra humanæ conditionis ſtatum

[1] In aliis Alexandri Severi numiſmatibus perſæpe occurrit: JOVI CONSERVATORI: JOVIS PROPVGNATOR: JOVI PROPVGNATORI: JOVI VICTORI: JOVI VLTORI Eadem numiſmata deſcribuntur ab Occone, & plenius a Mediobarbo in Occone auctо, ubi legimus pag. 318. Edit. Mediolani in fol. an. MDCCXXX. *Scribit Lampridius in Elagabalo pluribus modis necem Alexandri ab Antonino tentatam ſemper incaſſum, unde poſt occiſum Elagabalum* JOVI CONSERVATORI *ſalutem debere teſtatus eſt &c.* Ideo in noſtro numiſmate, vere, ac propriè dicitur IOVIS FILIVS, juxta Gentium ſententiam, quæ JOVEM DEVM, & DEORVM MAXIMVM in ſua cæcitate cenſebant.

(2) Ita ſcribit in *Alexandro Severo* Lampridius. *Alexandri habitu nummos plurimos figuravit, & quidem electreos aliquantulos, ſed plurimos tamen aureos &c.* Quatuor apud Occonem occurrunt ejuſdem numiſmata capite leonina pelle tecto: in primis duobus unice legitur ALEXANDER. parte antica, ubi caput. In aliis duobus alterum habet ALEXANDER MAG. Alterum. ALEXANDER MAGNVS MACEDON. Qua de re ibi ex eodem Lampridio hæc notantur. *Omina imperii hæc habuit, primum quod ea die natus eſt, qua defunctus vita Magnus Alexander dicitur, deinde quod in Templo ejus Mater enixa eſt, tertio quod ipſius Nomen accepit.* Sed Lampridius heic adulatoris officio fungitur; vidimus enim ſupra cum Tillemontio Alexandrum Severum menſe Octobri natum fuiſſe: Magnum autem Alexandrum menſe Junio vita defunctum ferunt. Carolus Patinus vir cl. reique antiquariæ meritiſſimus, in ſuo Numiſmatum Theſauro Amſtelodami edito in 4. Anno M. DC. LXXII. ſuis ſumtibus, hæc alia ex eodem Lampridio collegit pag. 122 *Nutrix ei Olympias data eſt, quo nomine mater Alexandri appellata eſt. Nutritor Philippus provenit caſu unus ex ruſticis, quod nomen Patri Alexandri Magni fuit. Legit & vitam Alexandri, quem præcipue imitatus eſt, etſi in eo condemnabat ebrietatem, & crudelitatem in amicos. Libenter audivit ſi quis ei recitavit Alexandri Magni laudes, aut meliorum retro Principum, aut magnorum Urbis Romæ virorum. Agoni præſedit, & maxime Herculeo in honorem Magni Alexandri. Reſervabat in menſa unum poculum, quod amicis exhibebat in honorem Alexandri Magni. Alexandrum vero Magnum inter Divos, & optimos in Lario majore conſecravit.*

tum ſeſe efferebat, & magnifice gloriabatur (1).

Igitur in opprobrium Chriſtianorum, qui æque ac Judæi, per jocum *Aſinarii* dicebantur a veteribus, tria hæc numiſmata edita fuerunt ab eodem Alexandro Severo Imperatore, ut putandum eſt, quando in illa pictura, de qua ſupra loquuti ſumus, myſteria eorumdem Chriſtianorum irriderent Gentiles, quæ ab ipſis lumine veræ fidei miſere deſtitutis, non niſi titulo ſuperſtitionis comprehenſa, tamquam ſpectaculum ignaro populo exhibebantur.

Nomen autem ipſum, quod in hiſce numiſmatibus exprimitur, ad eumdem Alexandrum illa pertinere facile prodit, maxime vero, quod Leoninis exuviis ornato capite ab aliis vulgata ſint his ſimilia nonnulla ejuſdem numiſmata. Sane caput junioris hominis, non Juliano Apoſtatæ, ſi placeat id objicere, ea quæ proferimus tribuenda eſſe ſinit, quum ſenior eſſet, & barbatus incederet Julianus; illa vero omnia junioris ætatis ſpecie confecta ſunt; eorumque poſtremum, caput decore laureatum exhibet, juxta purum putum morem illius ævi; ac præſertim quum delineata eo modo ſit veſtis Imperatoris. Itaque ſi hoc numiſma ad Alexandrum ſpectare dixerimus, cujus imago, ut evidens eſt, non Her-

(1) Ea de cauſſa in numiſmatibus aureis, argenteis, æreiſque Alexandri Macedonis, cornu Ammonis quamſæpe obſervatur. Jupiter enim Ammon ad fines Lybiæ, quæ Africæ regio eſt, inſigni templo ab illis Gentibus exſtructo, Arietis imagine colebatur. Vide ſis Suidam, Ariſtophanem &c.

Herculis, ſive Macedonis forma fucata eſt; neque etiam genas lanugine veſtitas oſtendit, cetera quoque a nobis vulgata ipſi tribuenda eſſe ſtatuendum videtur; quorum adverſa pars, ſeclu-ſo lemmate, eodem emblemate, ſignoque Scorpionis diſtinguitur. Diximus enim, eadem ætate qua vixit Alexander Severus, Tertullianum floruiſſe, qui picturæ in Urbe ſuo ævo propoſitæ hiſtoriam, noſtris numiſmatibus admodum cohærentem diſerte commemorat.

Quomodo autem in vulgus mitti hujuſmodi numiſmata permiſerit Alexander, qui teſte Lampridio (1) JESU CHRISTI imaginem in ſuo Larario ſervabat, facile quiſque intelligere poteſt, ſi mente perpendat ethnica eum pietate Chriſtum coluiſſe; ideoque ejus imaginem promiſcue cum aliis adſervabat. Verum multa, quæ de eodem narrata & ſcripta erant, facile aures ſuas implebant, non animum movebant. Heinc patriis legibus vivens, Chriſtifideles non eodem animo proſequebatur. Quid ergo mirum ſi dedecoris nota adverſus Chriſtianos ſignata, cudi, vulgarique conceſſerit hæc numiſmata, quando picturam ipſam memoratam publice proponi, non ſine coævis teſtimoniis, ut ſuo loco monſtratur, adſenſum præbuiſſe, luce meridiana clarius evincitur?

Hæc, vir clariſſime, de hiſce numiſmatibus ad

(1) In *Alexandro Severo* Capite XXIX. & etiam Capite XLIII.

ad te mittenda eſſe judicavimus, ſecundis curis expolita, ut judicio tuo perpendas, caſtiges etiam, ſi aliquo medicamine fieri meliora poſſe cognoveris. Hanc vero noſtram qualemcunque epiſtolam, ut æqui bonique conſulas, teque diu ſoſpitem ſerves velim, victurus ipſe *pancratice*, *atque athletice* (1), amicus autem tuus ex animo uſque ad cineres.

(1) Plautus in *Bacchide* Act. II. Scen. III. Verſ. 14. perſimilem uſurpavit idem Plautus in *Epidico* Act. I. Scen. I. Aliam formulam huic

ROMÆ ex MUSEO VICTORIO Kal. April. MDCCXLVII.

EXCVDIT
JOANNES ZEMPEL PROPE MONTEM JORDANVM

ORNATISSIMO VIRO

PAULLO MARIÆ PACIAUDI

CLERICO REGULARI THEATINO

FELICITATEM

MISISTI ad me Epiſtolam tuam ſatis officioſam, Paciaudi eruditiſſime, datam Neapoli Nonis Octobris, ſimulque nonnulla exempla nuperæ Diſſertationis tuæ, quam inſcripſiſti: *Oſſervazioni di Paolo Maria Paciaudi Teatino ſopra alcune ſingolari e ſtrane Medaglie &c.* Hæc omnia IV. Eidus Decembris a Palearinis accepi in Urbe typographis & bibliopolis. Tuæ autem Epiſtolæ exemplar heic excudendum curavi, ut ſciant eruditi viri quanti faciam amicitiam tuam, humanitatem, & urbanitatem. Ea igitur ſic habet.

All' Illmo Sig. Sig. Prone Colmo il Sig. Cavaliere Franceſco Vettori

Con alcuni Libri *Roma*

L'onore, che V. S. Illma mi fece l'anno ſcorſo indirizzandomi una Lettera elegantiſſima, eſigeva qualche atteſtato di riconoſcenza. La pregai di permettermi di inſcriverle qualche opera. Ella coll'uſata modeſtia ricusò queſto mio umiliſſimo ufficio. Per adempiere in qualche modo alla mia obbligazione, ho ſtampato un operetta drizzata a un dotto Cavaliere,

liere, ma V. S. Illma ci fa la prima figura in tutta la ſcrittura. Gliene mando per ora 4. eſemplari, e ne conſervo quanti ne vorrà per conto ſuo. Sentirò con piacere ſe mi accorderà benigno compatimento, e raccomandandomi alla ſua grazia mi raffermo

Di V. S. Illma

Napoli 7. Ottobre 1748.

Devmo, Obblmo Serv. e Amico
Paolo Maria Paciaudi Teatino

Mox relatis literis tuis reſpondere in hæc verba, quæ ſcriptis mandamus, e re noſtra duximus non negligendum. Ergo in ipſa fronte Diſſertationis tuæ, quum ea numiſmata æri inciſa conſpexerim, de quibus egi tecum parte altera Epiſtolæ meæ ad te datæ Kal. Aprilis elapſi anni MDCCXLVII. illico rem deprehendi, de qua monitum te eſſe velim; ſcilicet numiſma, quod tabula ibidem exhibet quartum in ordine, vel non eſſe idem, quod ipſi illuſtravimus; vel eum qui miſit ad te graphidem & ære incidit, ſuo marte delineaſſe ac cælaviſſe. Sane Alexandro Severo adſcripſimus eadem numiſmata; quod ſi cuipiam minus arrideat, is profecto ignorat, poſtquam Diſſertationem *De vetuſtate & forma Monogrammatis ſanctiſſimi Nominis* JESU vulgaverimus, *Muſeo noſtro* additum eſſe majoris moduli præclarum numiſma ex eorum genere, quæ *Cotroni* vulgo dicuntur. Ipſum, ſi DEUS cœptis noſtris faverit, inciſum ſpectabis aliquando in quadam Diſſertatione noſtra, quam de cultu ſuperſtitioſo Cybelis apud veteres ſcripſi, & viro

do-

doctiſſimo atque amiciſſimo Antonio Franciſco Gorio S. Jo: Baptiſtæ Præpoſito, jamdiu Florentiam miſi, ut inclytæ SOCIETATI COLUMBARIÆ a me inſcriptam offerret, Tomo II. Diſſertationum illius SOCIETATIS inſerendam. Certe in hujuſce numiſmatis parte antica Alexandri caput leonis exuviis contectum expreſſum eſt; ſignum item in ea parte exſcalptum conſpicitur, ſimilitudinem habens cum aliqua coronæ forma, cujus in area litera S. evidenter impreſſa eſt. Quare ſi eamdem literam cum Alexandri nomine componas, facile Alexandro Severo tribuendum eſſe numiſma pronunciaveris.

Pro certo habeas me hiſce diebus ægra valetudine affectum fuiſſe, ita ut contra votum lecto decumbere coactus ſim. Teſtem appello tum Domnum Antonium Franciſcum Vezzoſi amicum meum, & Theatinæ tuæ Congregationis alumnum doctiſſimum, tum alios, quos perhumaniter, ut ii aſſolent, me convenientes, pro more meo excipere haud opportunum exiſtimavi, ne deeſſem officiis urbanitatis. Equidem Diſſertationem tuam legam quantocius: in ea namque multiplicis eruditionis tuæ flores jam mihi videor olfacere. Hoc verumtamen ſcias oportet, ſi contradicendi ſtudium in ea conſiderare, & aliquo modo introſpicere poterimus, reſponſum a nobis aliud ne exſpectes; non enim

ut

ut faſtidium capiam ſcribo, ſed honeſtæ occupationis, & animi levandi cauſſa. Interim, quod valeas gaudeo, tibique DEUS OPTIMUS MAXIMUS vitæ annos centum ſuperaddat his queis vixiſti, & eruditioni tuæ virtutum exempla in te prorſus exprimenda concedat, quibus in tua Congregatione ſanctiſſimi viri CAJETANUS & ANDREAS præfulſere, & quas in tuis concionibus aliis prædicas neceſſarias ad æternam gloriam conſequendam. Ceterum tuus ero ſemper.

DABAM ROMÆ EX MUSEO NOSTRO EIDIBUS DECEMBRIS MDCCXLVIII.

EXCUDEBAT
JOANNES ZEMPEL PROPE MONTEM JORDANUM
SUPERIORUM PERMISSU

DISSERTATIO

APOLOGETICA

DE QUIBUSDAM

ALEXANDRI SEVERI

NUMISMATIBUS

AD VIROS DOCTOS

CULTORES SINCERÆ VERITATIS

ROMAE
EX TYPOGRAPHIO ZEMPELIANO CIↃ. IↃ. CC. XXXXIX

SUPERIORUM PERMISSU

CREDIBILIA NONNULLA SUNT FALSA, SICUT INCREDIBILIA NONNULLA SUNT VERA

Sanctus Augustinus Epist. CLIII. *alias* LIV. *ad Macedonium*

IMPRIMATUR

Si videbitur Reverendissimo Patri Sacri Palatii Apostolici Magistro

Pro R. P. D. Vicesg. I. Simonettus Locumten.

IMPRIMATUR

Fr. Raymundus Palombi Mag. Socius Reverendissimi Patris Sacri Palatii Apostolici Magistri Ordinis Prædicatorum

DISSER-

DISSERTATIO APOLOGETICA

DE QVIBVSDAM NVMISMATIBVS ALEXANDRI SEVERI

QUOD hactenus, auſpice DEO OPTIMO MAXIMO, mihi contigit, doctiſſimi Viri, æqui humanique Lectores, ut nihil dicendum aut ſcribendum aggreſſus fuerim, niſi animo lubenti ac volenti, idipſum in præſentiarum ſortiri non licet; quum invita plane Minerva, quod antehac facere devitavi, calamum tractare dextera, & chartas rigare atramento compellar. Viri etenim, qui meam, ut ipſe profitetur, amicitiam colit, circa quorumdam veterum monimentorum noſtras explicationes atque ipſa monimenta, recenſeri ac ſerio expendi a me oportet opinionem & nonnullas Obſervationes, a veritate, ut ego quidem ſentio, prorſus alienas. At quum doctiſſimus & eruditiſſimus hic Vir, me nihil hujuſmodi cogitantem ad experimentum ingenii provocaverit (qui etſi latere cupiam, jucunde tamen vetuſtas memorias

& ſacras maxime contemplari, in iiſque occupari ex veteri meo inſtituto in deliciis habeo); imo poſtquam epiſtolæ humaniſſimæ per tabellarios non ſemel ultro citroque perlatæ ſunt, inopinato ſtilum in mea ſcripta convertere atque exercere prior inſtituerit, typiſque publicis ſuas lucubrationes evulgaverit, neminem mirari putaverim, ſi ea qua honeſtos homines decet modeſtia, cauſſam meam agam, ut veritas rerum a nobis propoſitarum magis magiſque eluceſcat: Agam vero vel invitus, illud unice poſtulans, ut vos, ornatiſſimi Viri, ſinceram rei veritatem præ oculis habentes, veſtro judicio quod juſtum fuerit in hoc negotio decernatis, & is, qui me ſuaviter & tranquille incumbentem ſtudiis literarum quodammodo perturbavit, pacato animo, quomodo & ego hæc literis mando, ſcriptum hocce meum percurrat, ac ſententiam veſtram amplecti ſit paratus.

Ut igitur a ſummo capite exordiamur (neceſſe enim eſt rem repetere ab initio), ærea quatuor numiſmata non antea vulgata, quorum uni divinum JESU CHRISTI Nomen hiſce figlis IHV ſæculo III. ineunte expreſſum fuiſſe contendimus, viris doctis exponere conati ſumus in Diſſertatione *De vetuſtate & forma Monogrammatis Sanctiſſimi Nominis* JESU. Primum illorum, quod Alexandri Severi caput leonina pelle ornatum referre diximus, oblique delineatum eſt, ſic adje-

adjecto ALEXSΔ—DRI nomine, ut poſt x. litera s. conſpiciatur; & proxime ſubſequens elementum, quod A. eſſe debebat, formam habeat Græcæ literæ Δ. In poſtica viſitur Aſella ſtans, & lactans pullum ſuum, ſupra Scorpius. Lemma, quod in orbem deſcriptum eſt, ita ſe habet. D N IHV XPS DEI FILI—VS. hoc eſt DOMINVS NOSTER IESVS CHRISTVS DEI FILIVS. Numiſma ſecundum refert perſimile Alexandri caput, nomen autem ſic legitur ALEXA—NDER. In exergo idem prorſus emblema, quod in ſuperiori deſcripſimus, evidens eſt, ſed ſine lemmate. Numiſma, quod tertium in ordine cælandum curavimus, eodem typo caput Alexandri exhibet, expreſſo heinc & illinc nomine, ut vides, litera x. repetita in hunc modum ALEX—XANDER. In averſa parte vero Hercules & Minerva cum ſuis ſymbolis repræſentantur. Quartum numiſma protomen Imperatoris oſtendit redimitam circa tempora corona laurea pendentibus lemniſcis, prominente autem dextero humero cum parte pectoris, ſupereffuſa chlamyde. Circum legitur, *etſi literæ admodum detritæ ſint*. IOVIS FILIO. Hæc recitavimus in præfata Diſſertatione (1), & in Epiſtola ad cl. Paciaudum data Kal. Aprilis MDCCXLVII (2). Quod ſequitur eſt

(1) Edit. Romæ Typis Zempelianis CIↃ. IↃ. CC, XLVII. in 4. pag. 60. & ſeqq.

(2) *De Muſei Victorii Emblemate, & de nonnullis numiſmatibus* ALEXANDRI SEVERI *ſecundis curis explanatis.* Romæ Typis Zempelianis in 4. pag. 14. & ſeqq.

eſt exemplum, forma, ac modulus eorumdem ex ære numiſmatum a nobis illuſtratorum.

Delineata fuere hæc numiſmata adhuc vivente Franciſco Palatio Urbis Antiquario, qui apud ſe ea ſervabat, quique obiit Romæ an. MDCCXLIV. ut in eadem Diſſertatione notavimus(1), & pariter in prædicta Epiſtola (2); delineavitque Salvator de Hectore Romanus pictor eximius, in deſignandis antiquis numiſmatibus, aliiſque eruditæ vetuſtatis monimentis in Urbe diu verſatus, ac modo Siciliæ Civitates & Loca peragrans, atque delineans veteres illius Regni nummos, quos P.D. Joſephus Pancratius Theatinus, amicus noſter, aliquando proferet in lucem emendatiores, & auctiores quam antea prodierint.

In deſcribendis ac repræſentandis hiſce numiſmatibus, primo, ſecundo, ac tertio, nihil obiicitur nobis in Obſervationibus Paciaudianis, lis eſt de noſtra circa eadem opinione. Non enim Alexandro Severo,

(1) Pag. 63. (2) Pag. 20.

vero, ſed Juliano Apoſtatæ tribui oportere hæc numiſmata contenditur, quamvis hujus Imperatoris non adpareat nomen. Sed in re literaria unicuique liberum eſt proferre quod ſentit. De quarto dumtaxat mota lis eſt momenti quidem non levis, ſi numiſma a nobis viſum & illuſtratum idem cum eo ſit, de quo in hujuſmodi Obſervationibus agitur. Etenim in area numiſmatis, ubi IOVIS FILIO nos legimus, *etſi literæ admodum detritæ ſint*, Obſervationum auctor nonniſi literas D. N. V. perſpicere valuit, tametſi numiſmata exploraverit adſpectu vario, fricuerit, olfecerit (1). Præterea imaginem format non laurea corona redimitam, ſed gemmato diademate coronatam. Heinc, quod literas D. N. V. ſibi videre videatur, legit DOMINVS NOSTER VALENTINIANVS. Exiſtimat autem idem Obſervationum auctor Juliani typum, in hoc quarto numiſmate forte fortuna cum Valentiniani imagine fuiſſe conjunctum errore monetarii. Demum omnia hæc monimenta opinatur eſſe Amuleta. Hæc eſt ſumma rerum, quæ in illis Obſervationibus proferuntur, & adverſus lucubrationes noſtras vulgantur, adferuntur, digeſtæ ſunt. Quibus compoſite atque ordinatim ſatisfaciendum, ne videamur inani ſtudio verborum ambagibus inniti, & in reliquis deficere: neque enim

(1) *Oſſervazioni di Paolo Maria Paciaudi Teatino ſopra alcune ſingolari e ſtrane medaglie.* Napoli MDCCXLVIII. pag. 13.

enim ſine lege vagari lubet, ut aliqui faciunt in hoc ſcribendi genere, qui cum rationibus careant quibus ſe tueantur, hac illac ſeſe plerumque obvertunt ac circumagunt, prout ſibi magis expedire arbitrantur. Veritas dilucide expoſita (1) firma erit rerum quæ in controverſiam cadunt apologia.

Sed ut ſecurim ad radicem ponamus, antequam ultra gradiamur, declarare opus eſt unde ἀμφιβολία, quæ, uti nobis apparet, dubiam reddidit mentem auctoris Obſervationum, emanaverit. Porro fallacia in eo ſita eſt, ſi viri docti, quibus ſincerum pectus, nos humaniter audiant, ut nota illa D, quam ipſe putavit literam eſſe D, duas, non unam tantummodo, literas complectatur. Itaque recta linea eſt omnino litera I. & qua ita ↄ. ſinuatur, literam O. diſtinctam efformat, ac proinde literæ I. O. ſtatim conſpicuæ eſſe poſſunt. Quod autem numiſma nonnihil detrimenti ab ærugine, ſive ab edaci rubigine multorum annorum ſpatio contraxerit, viſus non omnino intentus, vel non bene purgatus literam D. ex duabus facile conflavit. Quæ ſequitur in noſtro numiſmate litera eſt V. itaut primis duabus copulata reddat IOV. Verum nimia inſpectoris ſollicitudo ex inæqualitate areæ hujus numiſmatis addidit

(1) *Veritas nuda ac ſimpliciter prolata magis placet, & humanos animos attrahit*, inquit vir el Joan Lami *Lib. De eruditione Apoſtolorum* Cap. XIV. pag. 331.

didit literæ v. haſtam pendentem literæ o. proximiorem, formavitque ſibi literam N. Ergo duæ literæ D. N. ut ita dicam, ſub glaucomate, tres literas diſtinctas in luce purgata nobis oſtendunt, nempe IOV. ut mox dicebam. Tertia litera, quam ipſe efformat, eſt v. ſed, quid non facit opinio? Hæc litera conſtat item ex duabus, I. videlicet atque S. Si, qua conjungi oporteret, literam v. inſpexeris diligenti examine, apertam conſpicies, itaut indicio ſit literas eſſe duas, non unam. Rurſus haſtam hujus literæ ultimam ſi videris non rectam, ſed nonnihil inflexam, ſinuoſam, tortuoſam, nonne literam S. illam eſſe dices? Quiſquis igitur oculo irretorto, non erranti, non juxta mentis ſententiam, quam forte ſibi perperam præformarit, ſed juxta eam, quam prætulimus facem numiſma inſpexerit; haud dubia res eſt, quin repente, nulloque negotio in opinionem noſtram deſcendat, ſibique perſuadeat, IOVIS legendum eſſe, non literas D. N. V. At de his plura inferius.

De reliqua epigraphe, quod nihil ipſi videre contigerit, nihil pictori ac cælatori ſuo, non nimis ſolliciti ſumus, quandoquidem ut manifeſte demonſtravimus, quod viderunt parum eſt, neque illud eſt, quod erat videndum.

Quid ſimile accidit in illuſtratione Anaſtaſii Tomo IV. Vitarum Romanorum Pontificum in

ſancto Eugenio (1), ubi anulus aureus quamminimus Gentilium ſignatus exhibe-

adclamatione ita-tur. Hæc autem inſcriptio, in qua legi debuerat MAXIMAE. VITA, ab illuſtratore proponitur tamquam in ea legeretur MAXIM. AEVITA, ſumta litera A. quæ non habet haſtam tranſverſam pro litera L. græcorum more formata Λ. atque erudita adnotatione de infantulis a parentibus Eccleſiæ oblatis adjecta (2).

Multa quidem ſunt quæ de literariis commodis ex numiſmatum diligenti inſpectione capiendis, licet hæc eruditi ſciant, in ipſa Obſervationum introductione exponuntur; quod autem ex Ænea Vico (3), viro editis ingenii monimentis claro, & cui plurimum debent qui antiquorum numiſmatum ſtudio delectantur, *Gambellum*, *Cavinos*,

(1) Edit. Vaticanæ in fol. pag. 62.

(2) Vetuſtum lapidem editum a cl. Georgio Tomo II. *Liturgiæ Romani Pontificis* Diſſertatione I. Cap. VI. in duo Epitaphia perperam diviſit Marangonius in Appendice ad Acta S. Victorini pag 130. Quem minus opportune ſequutus eſt cl. Muratorius Tom. IV. novi Theſauri antiquarum inſcriptionum, primam Epitaphii partem referens Claſſe XXV. pag. MDCCCXXXIV. num. 3. Alteram in Appendice pag. MMI. num. 8. Emendatiorem ergo nuper produxit in lucem ad exemplaris formam cælatum vir Liturgica eruditione, probitate, atque humanitate preſtans P. D. Antonius Franciſcus Vezzoſi C. R. in Præfatione ad Tomum IV. novæ editionis Operum Ven. Servi Dei Joſephi Mariæ Cardinalis Thomaſii pag. XXIII. notatoque quadratarii mendo, quod ratum haberi putat ab eruditis vitis, inſervire poſſe opinatur *ad evincendum*, ut ipſe inquit pag XXIV, *& pueros olim in Lectorum Ordinem cooptatos fuiſſe*. Cælator autem in efformanda litera I. poſuit in Epitaphio literam F. inverſo ordine E. verbo QVI itaut pene ademerit ſpem animadvertendi ſit ne litera I. vel E. Ceterum marmor exſtat in Muſeo lapidario doctiſſimi viri S. R. E. Cardinalis Dominici Paſſionei in Tuſculana Camaldulenſi Eremo ſibi conſtructo, & AVGVSTI LECTORIS DE BELABRVM (quod eſt VELABRVM), memoriam refert, QVI VIXIT ANNOS P. M. XII.

(3) *Diſcorſi di Meſſer Enea Vico Parmigiano ſopra le medaglie degli antichi &c.* Lib. I. Cap. XXIII.

nos (1), alioſque non paucos veterum numiſmatum imitatores ; atque ideo corruptores dixerim (2),

 deſcri-

(1) Hujus excellentis in arte viri numiſma auro illitum, abſolutiſſimi operis exſtat *in Muſeo Victorio* (duobus enim metallis compactum cuſumque eſt, cujuſmodi nonnulla antiqua numiſmata aliquando, raro tamen, occurrunt), Chriſti imaginem pectore tenus repræſentans, capillatam, & de more barbatam, facie non plena ſed dimidia cum hoc lemmate PORVS CONSILII FILIVS In inferiori parte exſecti pectoris, literis quamminimis legitur cælatoris nomen, A. tamen & prima litera N. ſimul junctis. IOANNES CAVINEVS. Parte altera Chriſtus in Cruce pendens ſpectatur pedibus ſubpedaneo defixis, expreſſo in Cruce recentiori hoc Titulo I. N. R. I. quo utuntur etiam noſtro ævo artifices Chriſtum Crucifixum exprimentes. Prope Crucem heinc ſtat Beata Virgo MARIA paſſis manibus Filium reſpiciens : illinc Diſcipulus, quem JESUS diligebat, dextera ad pectus converſa, ſiniſtra expanſa ; Magdalena vero flexis genibus Crucem ulnis complectitur. Hoc emblemate circumpoſito. OMNIA SVRSVM TRACTA SVNT. Indicat adpoſitum ſchema duplici metallo percuſſum fuiſſe numiſma, lineola illa, quæ in utraque parte ſerpit circa literas.

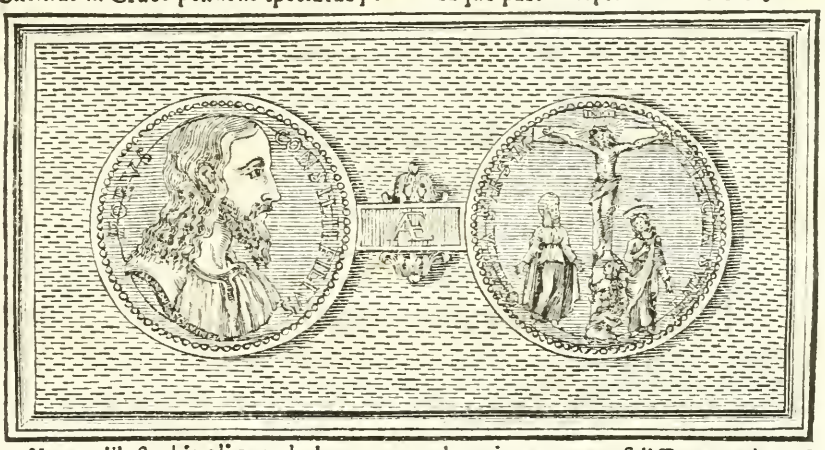

Verum illuſtrabit aliquando hoc numiſma cl. Dominicus Maria Manni, quando ſigillum æneum annis ſuperioribus a nobis eidem dono datum proferet in lucem, cujus in gyro leoninum hoc carmen cælatum eſt. XPE PORO PARCE &c. De utroque autem PORO, quoniam longe vetuſtius eſt numiſmate ſigillum, atque ideo ad eumdem PORVM ſpectare non poſſunt ſigillum & numiſma, nihil inpræſentia ſuccurrit quod producamus.

(2) Horum nonnulli ; erant enim plerique rei numiſmaticæ callentiſſimi, vel antiquos typos fidiſſime & adamuſim renovarunt ; vel antiquorum numiſmatum vitiarunt imagines, aliquando etiam circumpoſitas inſcriptiones, in alias formas mutando ipſas imagines & literas ; vel novos typos excogitarunt, ut novorum numiſmatum curioſitate ductos vetuſtatis ſcrutatores magis allicerent ad emendum. Aurea invenire licet hujuſmodi numiſmata, argentea, ærea cujuſcumque moduli, quæ antiquis permixta, vix peritiſſimus quiſque dignoſcat, niſi monitus.

deſcriptos viderimus (1); ac pene ad noſtram ætatem perveniatur, quum memoria recenſeatur *Michaëlis d' Arvieux*, *& Nicolai Cocornier*, hiſque ſubiiciatur etiam *Franciſcus Treviſanus*, olim Veronenſis Epiſcopus, cujus opera, aliqua antiqua numiſmata, genio quo ferebatur, ſtudioſe vitiata, Virum alioquin clariſſimum Vaillantium deceperunt, hæc ſerio conſiderata dubitandi nobis anſam præbuere, num aliquis ingenioſus homo, poſtquam a nobis hæc de quibus agimus, numiſmata delineata fuere, viriculo examinare aggreſſus ſit, & literas D. N. V. quas tuto contemplandas delineator ac cælator expoſuit in ſchemate, auſu temerario tentaverit induſtrius exprimere, ipſas literas magis formatas cælans, tollendo reliqua ſibi minus evidentiora. Ego plane ſponſor non accedam. Sunt enim hodiedum qui in his occupantur malo reipublicæ literariæ incredibili, & alicui fortaſſe, illorum nonnulli, aliis vero plures innoteſcunt.

Ceterum vitio vertitur & opponitur nobis (quoniam eadem numiſmata Alexandro Severo adſcripſimus), minus concors aliis ipſius Severi imaginibus ſimilitudo, quare Obſervationum auctor Magni Alexandri imaginem in iiſdem numiſmatibus, quaſi penicillo Raphaëlis Sanctii depictam ſubſtituit. Heinc cum Patino (2), *Reclinatio*

(1) *Oſſervazioni &c.* pag. 13. (2) *Imperat. Romanor. Numiſmata &c.*

natio cervicis , quam Plutarchus commemorat , & a Lyſippo feliciter expreſſa fuit , obtruditur · Heinc cum Sponio , ac Tillemontio Gallice deſcribitur Alexander Macedo , & pariter Alexander Severus , ut in ea re , in qua , ipſo judice , defecimus & peccavimus , melius inſtruamur . Primus , ut a veteribus memoratur , formidabile quiddam in facie inſitum referebat . Alter econtrario , tanquam formoſus Princeps ac decorus , & ab omni faſtu alienus (1) commendatur · Verumenimvero ſi numiſmatum cuſor Alexandrum Severum cum Tillemontio delineaſſet *avec le viſage aimable &c.* , leonis tamen exuviis induto capite (quod placuiſſet auctori Obſervationum) , quis non crederet perſonatum virum adamuſſim fuiſſe expreſſum ? Quis in eo novum Macedonem deprehenderet ? Quis non potius Dejaniram Herculis uxorem , ſive Jolem ſibi perſuaderet exſcalptam ? Egregia ſane

(1) Inquit Lampridius in Alexandro Severo Cap. IV. *Erat corporis venuſtate decorus , ut hodieque in picturis & in ſtatuis videmus* . Meminit Cælius Rhodiginus *Lectionum antiquarum* Lib. XXVI. Cap. XXX. jocandi quoddam argumentum vulgus ex eo ſumſiſſe , quod nempe Alexander Severus ſæpe lepuſculorum cibo in menſa uteretur : quædam enim opinio perſuadebat credulos , leporum carnes formæ gratiam conferre poſſe : Heinc (ſi numeros & regulas ſcribendi carmina non ita exacte ſervatas reſpicias ac requiras) , hi lepidi verſus manarunt .

Pulcrum quod vides eſſe noſtrum
REGEM ,
Quem SYRVM *ſua detulit propago ,*
Venatus facit , & lepus comeſus ,
Ex quo continuum capit leporem .

Quibus Græce reſpondit Imperator , nihil indignatus .

Pulcrum quod putas eſſe veſtrum
REGEM
Vulgari miſerande de fabella ,
Si verum putas , non iraſcor .
Tantum tu comedas velim lepuſculos ,
Ut fias , animi malis repulſis ,
Pulcer , ne invideas livore mentis .

Videſis editionem in folio qua utimur , typis Danielis Fieveti an. M. DC. LXVI. vulgatam Francofurti & Lipſiæ , Column. 1476. Et Lamprid. Cap. XXXVIII.

ſane viri forma, atque inſignis vultus decor ac venuſtas, mitiſque animus, nonniſi palliatus leonina pelle feritatem oſtentans, a nullo umquam pro Macedonico Alexandro ſumeretur, qualis exiſtimari volebat Alexander Severus. Igitur ut eumdem Severum veluti alterum Macedonem artifex repræſentaret, ipſius Macedonis effigiem uſurpare, ejuſque formis uti opus habebat: Ac proinde ſi Macedonis caput quodammodo in hiſce numiſmatibus ipſe quoque Obſervationum auctor cognoſcit; intelligere utique debebat ſub illo iconiſmo Severum eſſe adumbratum, cujuſmodi facies oblique formata & leonina pelle comta viſitur etiam mea ſententia (1) in aliis numiſmatibus jam editis (2).

Fatemur tamen, cæco Marte, in multis ſignis marmoreis æneiſque, & in aliis indubiæ vetuſtatis monimentis Auguſtorum & Auguſtarum, aliorumque illuſtrium virorum imagines, quamvis Heroum ſpecie repræſententur, plerumque eorumdem veras effigies, & oris lineamenta magis expreſſa præferre ac conſervare · Sed quare ita ſe geſſerint in hiſce numiſmatibus, ut nonnihil a prototypo cuſores diſceſſerint, puto ſatis eſſe quæ dicta ſunt, ut ab omnibus facile poſſit intelligi, & ſine hæſitatione probari.

Quod autem in numiſmatibus & in lapidibus

(1) *Diſſertat. &c.* pag. 60. & p. 61. *Epiſt.* pag. 14.

(2) *Oſſervazioni di Paolo Maria Paciaudi &c.* pag. 18.

bus vetuſtis ad cultiorem etiam ætatem ſpectantibus nonnulla cacographiæ exempla & græcas aliquas literas cum latinis elementis aliquando fuiſſe admixtas, horum monimentorum illuſtratores animadverterint, id novum profecto non eſt. Si vellemus heic eadem exempla congerere, & moleſtiam vobis, Viri doctiſſimi inferre videremur, & chartas nonniſi erroribus ac mendis impleremus. Qua ætate imperavit Alexander Severus, jam cultus literarum & artium cœperat in deterius declinare. Dicto fidem faciunt ejuſdem numiſmata magni moduli, quæ ſatis oſtendunt non adeo elegantes fuiſſe artifices, ut erant vetuſtiores. Nil itaque mirum, ſi minus concinne procuſa ſint hæc minora numiſmata a nobis depromta, quæ non factum Principis produnt, non provincias debellatas, non triumphales pompas, non Circenſes ludos, non Operum publicorum magnificentiam, non denique Reipublicæ facinus laudabile, reſque præclare geſtas exhibent, quemadmodum in aliis numiſmatibus hæc deſignata conſpicimus. Non enim in excudendis noſtris hiſce nummis cuſorum princeps eſt adhibitus, ſed alios quoſcumque, artis haud prorſus ignaros huic operi abunde ſufficere exiſtimatum fuit. Sane Chriſtiana Religio nondum Senatui Populoque Romano cordi eſſe cœperat, etſi Principi nempe Alexandro Severo, quodammodo non diſplicebat: quinimo

Sena-

Senatus, & maxime Populus, quemadmodum Judæos, ſic etiam Chriſtianos deſpiciebat.

Porro huc ea pertinent, quæ de Chriſtianæ Religionis contemtu non ſine prævia meditatione tractavimus parte altera Epiſtolæ noſtræ de titulo D. N. videlicet DOMINVS NOSTER. Licet enim validis argumentis demonſtraverimus (1) *conſuetudinem illa ætate invaluiſſe, ut Romani Imperatores nuncuparentur* DOMINI (quibus addenda, ſi lubet, quæ Julius Cæſar Bulengerus recenſet (2) in Opere de Romano Imperatore); quoniam tamen cum viris doctis, quos nominatim percenſui, numiſmatum uſum adverſus alia monimenta pugnantem reperiebamus, diximus in eadem Epiſtola (3). *Verum non ſe* DOMINVM *in hoc numiſmate Alexander appellavit. Sed ſi teſtimonia illius ætatis hunc titulum Alexandri Imperatoris nomini aliquando præfixum oſtendunt, quare* IESV CHRISTO *ab eis adfigi potuiſſe non credamus? maxime ut infra monſtrabimus, quod non in obſequium & venerationem, ſed ficte & ironice, ac quaſi per ludum tribueretur &c.* . Nobis profecto adhuc non innoteſcit quare heic adverſus ea quæ adſeruimus Cangius adferatur in medium (4); nos enim aperte ſcripſimus (5). *Alia exempla profert Cangius in Diſſertatione de inferioris ævi numiſmatibus* (6), *quæ huc*

(1) Pag. 16.
(2) Lib. 1. Cap. XXXVI.
(3) Pag. 17.
(4) *Oſſervaz.* pag. 20.
(5) *Epiſt.* pag. 16.
(6) Num. marg. XXIV.

huc adferre ſuperſedimus, parum enim illis fidimus.

Præterea quum de Alexandri Severi pietate nonnihil memoriæ mandaverimus in Commentario ad Nummum Æreum veterum Chriſtianorum, (1) prout ſcribendi occaſio ferebat, heic noſmetipſos purgare de eo debemus, quod *in opprobrium Chriſtianorum* hęc numiſmata eodem Alexandro Imperatore cuſa fuiſſe dixerimus, & in Diſſertatione *de vetuſtate & forma Monogrammatis ſanctiſſimi Nominis* JESU (2), & in ſupramemorata Epiſtola (3). Multa vero ſunt quæ utrobique tractavimus *de Aſini* figura cultuque (4), eorumdem numiſmatum averſam partem expendentes; quæ area numiſmatis plus minuſve expanſa, in tribus conſtanter eadem eſt. Neque injucundum foret, aut ab argumento alienum, his adſuere quicquid de Aſinino cultu collegit vir doctus, Chriſtianus Franciſcus Paullinus, Libro *de Aſino* (5) ſectione III. quæ *Sacra* continet, ac potiſſime in ejuſdem Sectionis Capite VII (6), ubi *De ficta & ſuperſtitioſa Onolatria* differit. Illud autem inprimis conſiderandum propoſuimus, ut aliquo modo animi conſilium aſſequeremur, quo hæc numiſmata cuſa fuere; *Tertullianum, qui eodem ſæculo* III. *ineunte*

C

(1) *Nummus æreus veterum Chriſtianorum Commentario in duas partes diſtributo explicatus &c.* Part. I. Cap. VI.

(2) Pag. 63.

(3) Pag. 22.

(4) *Diſſertat. &c.* pag. 61. & ſeqq. *Epiſt.* pag. 18. & ſeqq.

(5) *Chriſtiani Franciſci Paullini de Aſino Liber Hiſtorico-Phyſico-Medicus, ad normam Imperialis Academiæ Cæſ. Leopoldinæ Nat. Curioſ. ſcriptus &c.* Francofurti ad Mœnum, *impenſis Joh. David Zunneri.* Anno M.DC.XCV.

(6) Pag. 205. & ſeqq.

unte, Alexandro Severo Imperatore, florebat, ſcripſiſſe (1), *picturam quamdam ſua ætate palam in Urbe propoſitam fuiſſe cum lemmate* DEVS CHRISTIANORVM ONONYCHITES (2). Quid, quæſo, ad rem magis adpoſite e coævo ſcriptore proferri poterat, qui factum viderat, aut videre plane valuit? Quid ad illuſtrandam hanc hiſtoriam excogitari poteſt, Tertulliani auctoritate validius aut præſtantius? Hoc igitur pro certo habentibus nobis, an in honorem, an vero in opprobrium Chriſticolarum, picturam illam, de qua ſermo eſt, fuiſſe propoſitam adſeverabimus? Nulla certe in ea pictura deprehenditur honoris ſpecies, aut decoris. Quandoquidem *Chriſtiani æque ac Judæi, per jocum Aſinarii dicebantur* (3); & Alexander Severus, quum magnopere faveret Judæis (4), quibus potiſſime in Paleſtinæ regione ampla conceſſerat privilegia, ut narrat Origenes (5), adagio aptiſſime excogitato, dice-

(1) *In Apolog.*

(2) *Diſſertat. &c.* pag. 62. *Epiſt. &c.* p. 18. & p. 19. His quæ ibidem ſcripſimus adde, quæ profert Cælius Rhodiginus *Lectionum antiquarum* Lib. XXI. Cap. XXIV. Col. 1187. & Lib. XXX. Cap. XXI. Col. 1701.

(3) *Diſſertat. &c.* p. 63. *Epiſt.* p. 22.

(4) Lampridius Cap. XXII. *Judæis privilegia reſervavit &c.*

(5) Epiſtola ad Africanum §. 14. pag. 28. *Certe nunc cum Judæi Romanis imperantibus didrachma pendunt, quantam concedente Cæſare in ipſos auctoritatem habeat Ethnarcha, ut nihil differat ab eo qui regnum obtineret in gentem, ſcimus qui ſumus experti. Fiunt etiam judicia latenter ſecundum legem, & nonnulli morte damnantur; non quidem cum plena omni ex parte libertate; ſed tamen non inſcio Imperatore: idque in regione gentis longo tempore commorati didicimus & pro certo accepimus &c.* Videſis Operum Origenis Tom. I. edit. Græc. Lat. in fol. Pariſiis MDCCXXXIII. opera & ſtudio D. Caroli Delarue Presbyteri & Monachi Benedictini e Cong. S. Mauri.

Floruit autem Origenes, Clementis Alexandrini diſcipulus, ævo Alexandri Severi, eumque Julia Mammæa Alexandri mater, quæ de ejus virtute optime ſentiebat, ad ſe accivit, & coram adloqui voluit; ipſique honorem ac reverentiam adhibuit, ut tradit Euſebius *Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ* Lib. V. Cap. XVI.

dicebatur vulgo SYRVS ARCHISYNAGOGVS, quemadmodum docet Lampridius (1), & poſt eum clariſſimus Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ parens, Venerabilis DEI ſervus, Cæſar Cardinalis Baronius ad annum Chriſti CCXXIV (2). Præſtat ergo eadem, quæ in Epiſtola ad eumdem Paciaudum data Kal. Apr. MDCCXLVII. iterum huc revocare. *Quomodo autem*, ſic ſcripſiſſe memini (3), *in vulgus mitti hujuſmodi numiſmata permiſerit Alexander, qui teſte Lampridio* (4), JESU CHRISTI *imaginem in ſuo Larario ſervabat, facile quiſque intelligere poteſt, ſi mente perpendat Ethnica eum pietate* CHRISTUM *coluiſſe; ideoque ejus imaginem promiſcue cum aliis adſervabat. Verum multa, quæ de eodem narrata & ſcripta erant, facile aures ſuas implebant, non animum movebant. Heinc patriis legibus vivens, Chriſtifideles non eodem animo proſequebatur. Quid ergo mirum, ſi dedecoris nota adverſus Chriſtianos ſignata, cudi vulgarique conceſſerit hæc numiſmata, quando picturam ipſam memoratam publice proponi, non ſine coævis teſtimoniis... adſenſum præbuiſſe, luce meridiana clarius evincitur?*

Non abs re erit hoc in loco adnotare mendum chronologicum, quod nobis excidit, & Obſervationum auctorem, licet in multis nos repre-

C 2 hende-

(1) In Alexandro Severo Cap. XXVIII. *Volebat videri originem de Romanorum gente trahere, quia eum pudebat* SYRVM *dici: maxime quod quodam tempore feſto, ut ſolent Antiochenſes, & Ægyptii, Alexandrini laceſſiverant eum convitiolis,* SYRVM ARCHISYNAGOGVM *eum vocantes, &* ARCHIEREA *&c.*

(2) Num. IX.

(3) Pag. 23.

(4) In Alexandro Severo Cap. XXIX. & Cap. XLIII.

hendere ſatagentem, fugit. Circa tempus, quo Tertullianus Apologeticum ſcripſit, error iſte verſatur. Nos enim de egregii Operis ætate perinde loquuti ſumus, ac ſi imperante Alexandro lucubratum fuiſſet. Sed aliter ſe res habet: hanc etenim Chriſtianorum defenſionem exequutus eſt Tertullianus, circa annum Chriſti CCV. ut notat Pagius Num. VI. percenſens Annales Eccleſiaſticos Cardinalis Baronii, ad annum Chriſti CCI. Num. XXVII. Tenebat autem Romanum Imperium tunc temporis Septimius Severus, non Alexander, qui imperare cæpit anno æræ Chriſtianæ CCXXIV. ſed hoc ipſo anno CCV. natus eſt idem Alexander menſe Octobri, ut ipſe Pagius notat in iiſdem Annalibus Eccleſiaſticis ad annum CCXXXVII. Num. III. Itaque dies natalis ejus eodem anno eſt conſignandus, quo Romæ pictura memorata publice exhibebatur, & in quo Tertullianus ſcribebat; neque aliud quodammodo exprimunt hæc numiſmata, niſi memoriam illius picturæ, quando Imperator renunciatus Judæis æque ac Chriſtianis favebat; eiſdemque numiſmatibus additus eſt Scorpius (loco, quem Mathematici dicunt Apogæum), ut ad Alexandrum eadem ſpectare apertius cognoſceretur. Hæc vero qui modo legerint, paullo poſt commodius animo percipient.

Verum, ut eo, unde paullulum diſceſſimus, regrediamur; ſi quis picturam illam, de qua Tertul-

tullianus loquitur, variis modis; qui tamen eodem collinearint, expreſſam fuiſſe diceret, a veritate non longius recederet. Nam Tertullianus ipſe in prælaudato Apologetico, impudentiſſimam, qua Chriſtifideles inſimulabantur, de Aſinino cultu calumniam propulſans, alibi *caput Aſini* commemorat, alibi *imaginem auribus Aſininis* indigitat. Equidem *caput Aſini* memoratur etiam a Minutio Felice in Octavio; & is eadem, qua Tertullianus ætate florebat. Utquumque ſit, quum plurima legerim in illis Obſervationibus, quæ ſelectam auctoris eruditionem manifeſtant, ſed videntur nobis minus conſona horum numiſmatum typis, potiſſime circa explanationem emblematis, quod pene iiſdem formis cælatum eſt in tribus ex hiſce numiſmatibus (etenim ea fuiſſe loco *Amuletorum* magno apparatu & longa verborum textura aſſeritur), dicam breviter quid de eo cogitaverim, licet uſque in hanc diem ſuperſederimus noſtram promere ſententiam & conjecturam, & animum noſtrum fallere neſcium aperire; ſatius enim ea exiſtimavimus, quæ tum in Diſſertatione (1), tum etiam in Epiſtola noſtra dixeramus (2): plane reliqua mox proferenda in mente retinuiſſemus, niſi novo hoc ſyſtemate propoſito, apud minus intentos, fundamenta noſtræ opinionis infirmari, ac quasi labefactari poſſe videremus.

Chri-

(1) Pag. 61. (2) Pag. 18.

Chriſtianam Religionem, antequam ea naſceretur, in ſacris Bibliis pleniſſime a ſanctis Prophetis conſtat eſſe deſcriptam. Hi namque Divino ſpiritu afflati, Meſſiæ adventum prænuntiaverant, & ea etiam, quæ DEI FILIVS homo factus, & cum hominibus in mundo degens geſturus eſſet, præmonſtrarunt. Quæ omnia ordinatione divina impleta ſunt, ut humanum genus pretio ſanguinis FILII DEI redimeretur a peccati jugo, & Paradiſi portæ per eum qui DOMINVS eſt, ita nobis Chriſtifidelibus aperirentur. Quum igitur Chriſtiana Religio in Lege Moſaica, quæ a DEO lata erat, non obſcure fuerit prænunciata; ac proinde quaſi lactem ſuxerit a Divinis Scripturis, & Gens Hebræa ab Ethnicis, qui Chriſtianos & Judæos ſimul confundebant (1), per jocum *Aſinaria* diceretur; heinc factum eſt, ut Chriſti cultores eadem allegoria *Aſinarii* nuncuparentur (2). Quapropter, ſi quid video, *Aſella pullum lactans* in hiſce

(1) Ethnicos vel minimum diſtinxiſſe Chriſtianos a Judeis teſtis eſt Svetonius in ea decreti formula quam adfert in Claudio Cap. XXV. inquiens, IVDÆOS *impulſore* CHRESTO *aſſidue tumultuantes* ROMA *expulit*. De illo autem multa docte commentatur Jacobus del Monaco, Libro Italico idiomate conſcripto adverſus Nicolaum Falconem, quo de calumnia cultus ASININI veteribus Chriſtianis imputati diſſeruit: illum vide §. VI. pag. 23. & ſeqq. Ad ea vero quæ ille ſcribit de voce CHRESTO pro CHRISTO, videtur addendus Lactantius Lib. IV. *De vera Sapientia* Cap. VII. & nonnulla, quæ a Commentatoribus eo loci notantur; quæque ad Svetonium ſupra citatum animadvertit Beroaldus, & ad Tacitum in Annalibus Lib. XV. Cap. XLIV. profert Juſtus Lipſius.

(2) Adjuvarunt ipſi hujus ſcommatis ineptiam, quum ſibi nomina frequenter imponerent ASINVS, ASELLVS, ASELLIVS, ASELLICVS &c., quæ in vetuſtis Chriſtianorum lapidibus occurrunt: his etenim *Humilitatis & Patientiæ* exemplar ſibi proponere in mente habebant ad Chriſtum prototypum reſpicientes, qui earumdem virtutum in ſe ipſo præclariſſima nobis exempla imitanda reliquit.

hiſce numiſmatibus expreſſa eſt, ut Chriſtiani ita illuderentur, quemadmodum ad Judæorum irriſionem, hos appellatos fuiſſe *Aſinarios* certo novimus. Itaque ut hujus contemtionis ac deſpicientiæ memoria in animis hominum remaneret ſempiterna, *in opprobrium Chriſtianorum* hæc numiſmata procuſa eſſe, adfirmandum videtur.

Hanc opinionem de hiſce numiſmatibus, adverſus Chriſtianos cuſis, veriorem eſſe ſemper exiſtimavimus. Verum ne ulla voluntatis in hanc rem propenſione nos captos eſſe ſuſpicemini, ornatiſſimi Viri; movemur certe nonnihil Lampridianis narrationibus, quibus Alexandrum Severum in JESUM CHRISTUM adeo pium fuiſſe memoriæ traditum eſt, ut eidem templum excitare, & inter Deos eum referre cogitaverit; Chriſtianis quoque eum admodum faviſſe manifeſte narratur; juvarique poteſt quodammodo hæc opinio, ejuſdem Imperatoris numiſmate maximi moduli, quod infra a nobis producetur: in eo enim parte una Alexandri caput conſpicitur exſcalptum, parte altera CHRISTI Monogramma. Sed apud eumdem Lampridium, ipſum Alexandrum agnoſcentes SYRVM ARCHISYNAGOGVM, & Judæos (quibus æque ac Chriſtianis Imperator favebat), *Aſinarios* appellatos fuiſſe apud Tertullianum, quo tempore ipſe natus eſt; in hiſce numiſmatibus omnia hæc expreſſa eſſe concluſimus atque comperimus; vide-

videlicet nativitatis Alexandri tempus, cum Scorpionis ſigno apogæo, & *Aſinarios* æque Judæos ac Chriſtianos nuncupatos. Quod, ut ſupra dictum eſt, difficile honori a quibuſvis tribuetur: neque poſſe cenſemus a quoquam adfirmari, inſcio Imperatore hæc numiſmata fuiſſe ab aliquo cælata, & per modum joci, ſive paſquilli, ut vulgo dicimus, vulgata, ut Imperatoris gratiam hoc ludo iniret; ut eumdem Imperatorem adverſus Judæos & Chriſtianos inflammaret; ut a Deorum cultu ipſe Imperator hilum non diverteret. Pœnam enim capitis incurriſſet quiſquis ille eſſet, Principis ſummum jus lædens, & pupillam oculi, ut dicitur, feriens per ſummum nefas, tentata rei monetariæ uſurpatione, ut in Codicibus juris planum eſt, & in Floreno aureo veteri illuſtrato monſtravimus (1). Igitur in eadem ſententia cogimur permanere, itaut *in opprobrium Chriſtianorum* hæc ipſa numiſmata cuſa fuiſſe dicamus. Non tamen ita firmiter illi adhæremus, ut, veritatis cauſſam in hac Diſſertatione tractantes, oppoſitam opinionem ſolidis argumentis deſtitutam prorſus judicemus; ac proinde tamquam probabilem a viris doctis ſuſtineri poſſe arbitramur.

Tollitur plane hac noſtra methodo, obſcura eorumdem numiſmatum referata hiſtoria, omne robur & vis argumentis, rerum exuberanti ele-

(1) *Il Fiorino d'oro antico illuſtrato*. Firenze. MDCCXXXVIII. Part.I.Cap.XVII.

elegantia dictarum de Amuletis in hiſce Obſervationibus, & magis candida ac ſimplex apparet problematica ſolutio ænygmatis. Siquidem quicquid de Amuletis ibidem profertur pro illuſtratione horum numiſmatum, ideo ſe produxiſſe auctor oſtendit, ut abrogata memoria Alexandri Severi, cui eadem numiſmata nos adſcribimus, Juliano Apoſtatæ ejus loco tribuantur; ſed recte conſideranti, non immerito forte videbitur res obſcura enucleari ope alterius obſcurioris & magis implicatæ, confuſæ, ac tenebricoſæ: quum poſt multa nihil certi tandem concludatur; & ipſe auctor Obſervationum, peracta veluti navigatione, vela contrahens, demum quaſi portum teneat, nihil aliud, inquit (1) continere Obſervationes ſuas niſi *Divinationes*.

Interea, ſi temporis fallendi gratia hæc numiſmata credere oporteret Amuleta, non eſſent profecto tam ſeræ ætati tribuenda, ut tantummodo ſæculo IV. labenti vel exeunti, aut ſæculo V. quibus floruere ſancti Joannes Chryſoſtomus & Auguſtinus adſcriberemus (2): ubi enim veteres hi Patres de Amuletis loquuntur, non ita de illis fantur, quaſi eadem ſua ætate cæperint excogitari, & in ipſis NOMEN DEI admiſceri, aut NOMEN CHRISTI. Sicut ergo jam ante eorumdem ſanctorum Patrum ætatem *præcantatores*, & *excantatrices* ab

(1) *Obſervat.* pag. 57. (2) *Obſervat.* pag. 33.

ipſis commemoratas, ita etiam Amuleta, quibus ad præſtigia perditi illi homines utebantur, exſtitiſſe non dubitamus; ac proinde qui prædictorum Patrum ævo aderant hiſce malis artibus edocti, ab aliis ſenioribus eadem pice infectis didicerunt. Sed eſto; ſint Amuleta hæc numiſmata, ut vult auctor Obſervationum. Deſcendens ipſe ad uſum eorumdem Amuletorum, poſt plura luculenter dicta, inquit caput Alexandri Magni in hiſce Amuletis (1) adverſus infortunia cælatum fuiſſe: Aſinum & Scorpionem ad fatales morſus ejuſdem Scorpionis evitandos, & JESU NOMEN, ut facilius hæc Amuleta a Chriſtianis hominibus, adoptarentur. Ita vero finem dicendi facit de hiſce Amuletis (2). *Un Criſtiano non avrà preſo queſto rimedio invece d' andarſi a proſtrare, e piangere avanti ad Iſide, come facean gl' Idolatri?* Dum hæc legeremus, & nedum ſæculo IV. vel ſæculo V. ſed nullo umquam tempore in ſchola ſanæ Theologiæ iiſdem Amuletis uti licuiſſe conſideraremus, quemadmodum Chriſtifidelibus eorumdem uſus heic videtur adprobari, ne ante Iſidis ſimulacrum ſe proſternerent, quaſi ſacrilegium immane non ſit, neque eſſet illo ævo uſus horum præſtigiorum; in mentem venit, typographorum incuria aliquid ab autographo demtum fuiſſe, dum illæ Obſervationes

(1) Græci Ἀλεξιφάρμακον dicunt Amuletum, quia ad ſanitatem pertineret: etiam περίαμμα, μεριάπτον &c. quia pendens ad collum geſtabatur; quam ſuperſtitionem anathematizat Eccleſia.

(2) *Oſſervaz.* pag. 37.

tiones excuderentur; indeque factum, ut ille gravis error emerſerit: nihil enim hujuſmodi ſuſpicari poſſumus de Viro doctiſſimo, & in ſacramorum diſciplina verſatiſſimo.

Quum vero de typo Aſellæ pullum lactantis abunde dixerimus, quem veluti Amuletum propoſuerat auctor Obſervationum, ratio poſtulat de typo quoque Herculis & Minervæ aliqua ſubdere; in eo etenim Amuletorum arcana eodem modo ille agnoſcit, ideoque numiſma vult eſſe Amuletum. Refert hunc typum numiſma tertium in ordine, quod curavimus cum aliis dumtaxat incidendum, ut nomen & maxime imago Alexandri iiſdem leoninis exuviis de more comta ac decorata, in hoc pariter ejuſdem moduli numiſmate, a reliquis minime diſcrepans, conſpiceretur. Heinc igitur ſupervacaneo labore illud illuſtrare neque cogitavimus umquam, neque aggreſſi ſumus. Præterea de eadem adverſa parte numiſmatis, in qua Hercules & Minerva cælati ſunt, neceſſe non fuit nobis differere, quum nihil ad rem noſtram illuſtrandam pertineret, de qua in aliis numiſmatibus agere potiſſimum inſtitutum erat, videlicet de Monogrammate ſanctiſſimi Nominis JESU: de Aſella pullum lactante; & de Scorpionis ſigno, quorum certe nihil in hoc numiſmate expreſſum eſt. Nihilominus Alexandrum Severum *Agoni* præſediſſe, *& maxime Herculeo* in honorem Magni Alexandri,

meminimus cum Patino ex Lampridio in ſæpe memorata Epiſtola parte altera (1); itaut profundo ſilentio nos intactum præteriiſſe numiſma tertium, dici tam libere non debuerit (2). Quamquam vero hæc a nobis enunciata ſint in numiſmate quarto, inde tamen, eò ubi res poſtulat, facile poſſunt referri.

Ceterum de Ethnico Principe loquentibus nobis, quis dubitaverit, quin Herculem (3) & Minervam (4), Deos Gentilium celeberrimos, coluerit idem Severus, maxime ne videretur a ſuis diſſentire? Profecto non ſemel œconomica ratio Regnantium Religioni præjudicio fuit; itaut quod in animo Principis pie ſancteque conſtitutum erat, poli-

(1) Pag. 21.

(2) *Obſervaz.* pag. 37.

(3) Vetuſtiſſimam Herculis ſtantis iconculam ex ære, operis non ſpernendi, altam circiter uncias v. Clava inſtructam & Leonis exuviis, nuper miſit ad nos Antonius Maria Spina Ripanus Congregationis Oratorii Presbyter in Patria ſua, qui Nummophylacium ex iis numiſmatibus, quæ ibidem e terra eruuntur accurate digeſſit; illudque Herculis ſignum in agro ſuburbano fuiſſe repertum, per epiſtolas nobis humaniter aſſeruit. Caput autem Herculis ex ære ſummæ antiquitatis atque optimæ notæ altum circiter uncias VII. ſervatur pariter *in Muſeo Victorio*, & oculos vacuos habet, qui gemmis in ſimilitudinem oculorum efformatis, vel cryſtallo montano ſive foſſili antiquitus ornati ac repleti erant. In gemmis item apud nos caput Herculis, & non ſemel imago diverſimode cernitur expreſſa.

(4) Sæpe occurrit *in Muſeo Victorio* Minervæ imago, potiſſime in gemmis exſcalpta, tum pectore tenus galeata & ægide inſtructa; tum etiam ſtantis ſpecie, pariter protecto capite galea & ægide munita, atque haſta, ærata cuſpide formidanda, variis modis. Onychi anulari circa hujuſcemodi Minervæ figuram, cujus dexteræ manui inſidet Bubo, ſive Noctua, avis Attica eidem ſacra, inciſæ ſunt circum hæ literæ P. AE. VIT. quas, fauſta adclamatione legendas propono. PVBLIO. AELIO. VITA. vel PVBLI. AELI. VITA. dono enim mittebantur, ut moris erat, hujuſmodi gemmæ. Verum, ſi cui magis arrideat eaſdem literas purum nomen referre, PVBLIVS. AELIVS. VITALIS. non repugnabo. Sunt etiam *in eodem Muſeo* Minervæ ſymbola nonnulla, ſine illius imagine aliis gemmis inſcalpta, quas gemmas anulis inſerebant veteres, falſa Numinis religione ducti.

politiæ cauſſa totum inverteretur, quemadmodum demonſtrant exempla quamplura, quæ in hiſtoria diverſi temporis ſuccurrunt, damno Catholicæ Fidei ferme inexplicabili (1). Verumenimvero, qui hoc animo illuſtrare cogitaret Auguſtam hiſtoriam Romanorum Imperatorum prioris ævi, & aliorum Principum infelicis Gentilitatis, ut Amuleta eſſe decernat ea numiſmata, quæ Herculem & Minervam, alioſque Gentium Deos repræſentant, & ad celebrandas Principum virtutes Fortitudinem, Pietatem, Religionem, Sapientiam &c. percuſſa ſunt, is numiſmata omnia Imperatorum aut Regum, in quibus Deorum imagines frequenter obviæ ſunt, judicare poterit, quandocumque lubeat, genus Amuletorum. Colligant vero hæc qui velint, nos ad alia properamus.

Equidem neceſſe eſt de quarto numiſmate inſtaurare ſermonem, in quo caput Imperatoris lauream coronam geſtare diximus, non gemmatam; & epigraphen IOVIS FILIO, non literas D. N. V. circum legi, ſatis aperte ſupra manifeſtavimus, adeout nobiſcum ſentiet quiſquis opinionem ſuam rationibus ſubiicere non gravetur: mens quippe homi-

(1) Hæc ſcribit Lampridius in Alexandro Severo Cap. XLIII. *Chriſto templum facere voluit, eumque inter Deos recipere. Quod & Adrianus cogitaſſe fertur, qui templa in omnibus Civitatibus ſine ſimulacris juſſerat fieri: quæ hodie, idcirco quia non habent Numina, dicuntur Adriani, quæ ille ad hoc paraſſe dicebatur: ſed prohibitus eſt ab iis, qui conſulentes ſacra, repererant omnes Chriſtianos futuros, ſi id optato eveniſſet, & templa reliqua deſtruenda &c.* Alia hujuſmodi exempla facile his addent eruditi Viri.

hominis bene inſtituti cedere debet veritati. De eadem ergo epigraphe a nobis expoſita, quod ipſe harumce Obſervationum auctor miretur IOVIS FILIO nullibi in aliis numiſmatibus ſe legiſſe, licet ante Alexandrum Severum alii quoque Imperatores Alexandri Macedonis æmulatores eadem inſania, eodemque œſtro jactantiæ laboraverint, ut IOVIS FILII, & ipſi reputari voluerint, hoc unum nobis lubet dicere: eadem nempe de cauſſa omnia hæc aliaque numiſmata, quæ ob hoc ipſum quod ſingularia ſint, in aliquibus Muſeis maxime celebrantur, tamquam ſuppoſititia & falſa pro ſua voluntate reiicere ipſe poterit, quod iiſdem typis non antea ſignata viderit; quaſi omnia vetuſta numiſmata in apricum ætas jam protulerit, & nulla ſit ſpes aliquid novi ab Africæ finibus, ut in adagio eſt, ad nos adhuc deferri poſſe. Quod quam longe a veritate ſit diſſonum, facile novit quiſque bonæ mentis homo, & rei antiquariæ nonnihil peritus: quum dietim emergant res nobis incognitæ, quibus antiquitas mirifice illuſtratur.

Ut autem in omnibus, quantum licet, morem gerere videamur laudato Obſervationum auctori, reliqua de hac epigraphe IOVIS FILIO, quæ ſubinde commentatur, ut idem numiſma cum aliis tribus conetur potius Juliano Apoſtatæ adſcribere, quam Alexandro Severo, percenſeamus. Variis ille argumentis, momentiſque probatæ hi-

ſtoriæ

ſtoriæ nos admonet, eumdem Julianum, nedum quaſi alter Macedo eſſet ſe credi voluiſſe, ſed etiam, narrante Socrate in ſua Hiſtoria (1), Alexandri Macedonis animam in ſe tranſiiſſe, juxta Pythagoræ & Platonis ſententiam, quam tenebat. Quare ſi Alexander Macedo vere IOVIS FILIVS reputabatur, fortaſſe ea opinione ductum Julianum, hoc lemmate numiſma cudiſſe, non ſine aliqua veri ſimilitudine poſſet adfirmari. Ruit tamen ſponte ſua hujus argumenti nutans & vere non ſatis firma concluſio. Eadem enim, qua Julianus dementia affectus fuit Antoninus Caracalla, qui ſæculo integro & circiter dimidio ipſum præceſſit. Porro Antoninus Caracalla, teſtibus Herodiano & Dione, ſtatimac Thraciæ partes attigit Macedoniæ regioni finitimas, Alexander evaſit; itaut ſive ærea, ſive marmorea ſigna, quæ in multis Civitatibus ſibi juſſit adponi, duplici capite formata eſſent, in modum Jani bifrontis, & Alexandrum Magnum ſimul & Caracallam referrent. Imo, uti habet Dio apud Xiphilinum (2), Romam Senatui literas miſit, in quibus vere ſe Alexandrum eſſe, & animam illius jam in ſe recepiſſe dictitabat. Eapropter Alexander, & totius Orientis Auguſtus nuncupabatur. Hæc omnia cl. Bonarrotius recitat in Carpineis maximi moduli numiſmatibus (3). Præterea de eodem Caracalla ſcri-

(1) Lib. III. Cap. XXI. (2) In Caracalla. (3) Pag. 167. & p. 168.

ſcribit Victor in Epitoma. *Corpore* ALEXANDRI MACEDONIS *conſpecto*, MAGNVM *atque* ALEXANDRVM *ſe juſſit appellari, aſſentantium fallaciis eo perductus, ut truci fronte, &* AD LAEVVM HVMERVM CONVERSA CERVICE, *quod in ore* ALEXANDRI *notaverat, incedens, fidem vultus ſimillimi perſuaderet ſibi &c.* CERVICEM autem RECLINEM jam ſupra memoravimus in Alexandro cum Plutarcho. Sed Caracallæ MAGNI quoque titulum in variis antiquis monimentis adtributum animadvertit idem Bonarrotius (1).

His ergo ita digeſtis & expoſitis, quis non videat, ſi nos velimus, hæc numiſmata, nedum Alexandro Severo, cui nos adſcripſimus, verum etiam Marco Aurelio Baſſiano Antonino Caracallæ poſſe quodammodo adfingere? Hic quippe IOVIS FILIVS dici etiam poterat ac reputari. Sed quiſquis eam, quam in hiſce numiſmatibus explicandis nos ivimus, viam expenderit, is procul dubio adfirmabit, Alexandri nomen Alexandro Severo referri debere; quicum potiſſime congruunt, quæ de pictura a Tertulliano memorata alibi narravimus, & quæ nonniſi ad ejuſdem Auguſti ævum, quo nempe natus eſt, ſpectare, veluti digito demonſtravimus. Alexandri ſcilicet ætate florebat Tertullianus, qui rem ſuis temporibus celebrem & in vulgus notiſſimam deſcribens, memoriæ poſterorum conſignavit.

Ve-

(1) *Oſſervaz. iſtoriche ſopra alcuni medaglioni antichi &c.* pag. 170. & p. 171.

Verum, ut validiori ac veluti Achillæo argumento Juliano Apoſtatæ adſcribatur idem numiſma quartum in ordine cælatum, abolito lemmate IOVIS FILIO, reponuntur ut ſupra diximus, literæ D. N. V. quas ipſe auctor Obſervationum legit DOMINVS NOSTER VALENTINIANVS (1). Proh DEVS IMMORTALIS! Quomodo, ut Juliano tribuatur hoc numiſma, licet extemplo ſic ad Valentinianum confugere, ut pars averſa ejuſdem numiſmatis Juliano Imperatore procuſi, dicatur oſcitanter jugata cum capite Valentiniani? Quoniam vero eumdem Valentinianum Chriſtianum eſſe cognoſcit laudatus auctor, ſe convertit ad monetariorum errorem. Talia quærentem effugia atque diverticula abire ſinam, & quæ heic proferre poſſem, ſilentio præteribo. Ea tamen moderatione, quam in principio hujus Diſſertationis polliciti ſumus, ut fidem promiſſis adjiciamus, & erga auctorem Obſervationum exhibeamus reverentiam; dicemus tantummodo. Non heic profecto ſatis eſt Froëlichius de nummis monetariorum culpa vitiatis, ut Juliano tribuatur hoc numiſma, quod ipſo quoque animadvertente (2), neque pertinere ad Valentinianum umquam poteſt.

Quoniam igitur numiſma quartum in ordine, lemma IOVIS FILIO præfert circa imaginem, non vero literas D. N. V. quod hactenus argumentis confir-

(1) *Obſervaz.* pag. 42. (2) Ibidem pag. 42.

mare conati ſumus, conſequens eſt illud quoque Alexandro Severo tribuendum eſſe, cui alia in eadem tabula cælata numiſmata, ut mea fert opinio, debent attribui. Et ſi Alexandro Severo adſcribendum eſt illud, laureatam potius quam gemmatam coronam debuiſſet pictor & cælator adfingere, ut in noſtra tabula ad fidem exemplaris delineatum numiſma exhibetur; potuit tamen areæ ejuſdem numiſmatis inæqualitas, quæ nonnihil ab ævo æroſa ac vitiata eſt (1), præbuiſſe erroris occaſionem. In illa ergo areæ inæqualitate (ſi tamen numiſma adhuc ſincerum eſt, quod erat quando primum cum ceteris fuit delineatum), vir videns lauream coronam facile conſpicit ac diſtinguit, itaut caput Imperatoris adpareat *cujuſmodi viſitur in aliis numiſmatibus*, expreſſumque ſit *juxta purum putum morem illius ævi* (2).

Sed quando etiam concederetur contra noſtram ſententiam, in hac imagine Alexandrum Severum gemmatam coronam uſurpaſſe, non adeo longe receſſiſſet cuſor ab inſtituto illius ævi, ut penitus damnandus eſſet: quum conſtet alios Imperatores ipſo Alexandro vetuſtiores eodem gemmato diademate non ſemel uſos fuiſſe. Itaque Commodus, ut tradit Dio, coronam gemmis contextam aliquando adhibebat, & Eliogabalus ejuſdem Alexandri proxime anteceſſor, gemmatum quo-

(1) Æruginis ac rubiginis ſpecies expendit egregie Bonarrotius in Numiſmatibus Muſei Carpinei pag. 324. & p. 325.

(2) *Epiſt.* pag. 14. & p. 22.

quoque diadema uſurpare conſuevit, ut Lampridius ſcribit (1). Mos autem conſtanter utendi gemmata corona tribuitur a Victore in Epitoma Aureliano, qui xx. circiter annis poſt Alexandrum Severum Imperator eſt renunciatus. At de his, tamquam minus opportunis, dictum ſatis arbitramur.

Aliud argumentum poſterioris ætatis horum numiſmatum, eorumdem cælaturam eſſe autumat auctor Obſervationum, quod ea rudioris operis formas referat, ſed heic operæ pretium eſſet iterare paullo ante prolata, quum de cacographiæ exemplis in vetuſtis monimentis occurrentibus illo etiam ævo, in quo artes magis florerent, ſermonem faceremus: illic enim aſſerebamus in numiſmatibus, quæ factum Principis non exprimunt, veteres non adeo cultos artifices adhibuiſſe. Sed quoniam in via ſumus, quo illa invitat, recta progrediamur.

Quum igitur in his numiſmatibus Alexandri caput occurrat leonis pelle contectum, & minus affabre percuſſum a monetariis videatur, eadem facili negotio comparantur Nummis Contorniatis, de quibus tractarunt egregie ſingulari Opere Sigebertus Havercampus, & in ſuis doctiſſimis lucubrationibus Cangius, Morellius, & alii, ex quibus omnibus in re antiquaria idem Haver-

(1) *Romanorum aliquot Imperatorum Hiſtor.* In Eliogabalo Cap. XXIII.

campus *Magnus Magiſter* dicitur in iſtis Obſervationibus (1). Adſurgimus libenter Majoribus natu, veneramur eorumdem doctrinam, rerum profundam intelligentiam, virtutem eximiam (2). Totum plane quod uſque in hanc diem proferri ſolet de hiſce numiſmatibus Contorniatis ab eis, qui tempus inferioris ætatis illis adſignant, verſatur tum circa minus laudabilem cælaturæ modum, tum in eo, quod ad Circenſes ludos hi nummi ſpectarent. Audiſtis, eruditiſſimi Viri, quæ momentis primæ objectionis repoſuimus; non abutemur patientia veſtra, ut reſponſa ad ea, quæ ſecundo loco objecta ſunt, ſine tædio ac moleſtia audiatis.

Nullus certe illorum, qui de Nummis hiſce Contorniatis ſcripſerunt, vidit umquam maximi faciendum numiſma; ſiquidem Contorniatum, *Muſeo Victorio* adauctum elapſo an. MDCCXLVIII. paullo poſt quam Diſſertatio *De vetuſtate & forma Monogrammatis ſanctiſſimi Nominis* JESU, & ſæpe memorata Epiſtola vulgatæ a nobis ſunt. Id numiſma, ut ſupra obiter memoravimus, parte una Alexandri caput habet expreſſum oblique, & leonis pelle decoratum, circa quod ita nomen legitur in area ALEXA—NDER. Præterea in centro cujuſdam circuli, qui ornatu quodam exteriori coronæ formam prope imitatur, ſed corona non

(1) Pag. 23.
(2) Vide Lucium Annæum Senecam *Epiſt.* LXIV. ſive Lib. VIII. *Epiſt.* VII. Quæ eſt laudatio Quinti Sextij.

non eſt, litera s. adparet. Quicquid autem de hujus literæ ſignificatione dixerimus, res ardua eſt ſcopum attingere. Quamobrem, quod in poſtrema Epiſtola ad cl. Paciaudum data eidibus Decembris MDCCXLVIII. (1), videlicet die tertia poſtquam ejuſdem Obſervationes ad nos perlatæ ſunt, ea propoſitio exciderit, nimirum, ut ſi Alexandri nomini eadem litera s. jugaretur, ſtatim Alexandri Severi nomen emergeret, nos lapſum emendare conſtituimus, & emendatum eſſe decernimus; in illa enim Epiſtola, ceteris omnibus in ſuo robore permanentibus, de hac litera ſingulari, fortaſſe non bene pronunciavimus. Sed Alexandri nomen expendamus, quomodo cum averſa parte numiſmatis liceat componere.

Revera, quis umquam adfirmaverit cum Havercampo & aliis ſupra recenſitis, ad Alexandrum Magnum, & ad Circenſes ludos numiſma referendum eſſe, cujus in adverſa parte nonniſi Monogramma Chriſti ita ☧ expreſſum eſt? Dicet ne auctor Obſervationum & hoc numiſma eſſe Amuletum? Dicet ad Julianum Auguſtum pertinere? Neminem veſtrum putaverim hæc confirmaturum: etenim Julianum bellum indixiſſe literæ x. *Chi*, jamdiu notavimus in Commentario ad Nummum æreum veterum Chriſtianorum (2), ex

(1) Excudit Romæ Joannes Zempel. (2) Part. II. Cap. XI. pag. 75.

ex ipſo ΜΙΣΟΠΩΓΩΝΕ ejuſdem Juliani. Neminem quoque ſerio dicturum arbitramur, hoc Monogramma cum eo, quod in Ptolomæi numiſmatibus viſitur, aliquid commune habere; itaut quemadmodum nonnulli ſtudent illud monogramma cum ipſo Ptolomæo conjungere, quaſi epitheton illi additum exiſtimantes (quæ opinio noſtram emendationem inutilem redderet, ſi probaretur a nobis), vel ſignum monetarii &c. ſic quiſpiam putet Alexandro Magno aliqua ratione poſſe congruere in noſtro numiſmate. Error enim palmaris eſſet; quippe in illo Ptolomæi nummo, parte antica illud ſignum occurrit, non exſtans, ſed exciſum: in noſtro parte altera expreſſum eſt, & eamdem implet, aliquibus circulis ornamenti gratia circumdatum. Porro monogramma in nummo Ptolomæi eum ſitum occupat, ut reſpondeat quidem literæ s. prope Alexandri faciem exciſæ, non autem monogrammati, quod in adverſa parte numiſmatis, ut diximus, cælatum eſt. Quum ergo Alexandro Magno noſtrum numiſma ex argumentis adlatis nullo modo poſſit adtribui, utique Alexandro Severo adjudicandum eſſe contendimus. De illo Ptolomæi numiſmate egimus in alia Diſſertatione noſtra, quæ DEO dante, propediem vulgabitur, & hunc titulum præferet. *De* CHRISTI *Nomine Monogrammate expreſſo, Lucerna fictili veterum Chriſtianorum, aliiſque ſacræ antiqui-*

quitatis monimentis, quæ in Muſeo Victorio exſtant, illuſtrato.

Decreveram hoc numiſma, tamquam gemmam in altera noſtra lucubratione inclytæ SOCIETATI COLVMBARIAE dicata, ſed nondum edita, (qua de Cybelis cultu ſuperſtitioſo apud veteres diſſeruimus), cælatum primo ſpectandum proponere Viris illis eruditiſſimis; ſed moleſtum id ſcriptionis genus, quemadmodum in Epiſtola paullo ante memorata, & ad Paciaudum miſſa Neapolim, veteris iſtius monimenti deſcriptionem præter intentionem noſtram e manibus elicuit atque abſtraxit: ita *ex Muſei noſtri* forulis, in quibus aliqua ſupellex reconditur apto tempore depromenda, immature dixerim, & quaſi per vim præreptum ipſum numiſma huc advocavit,

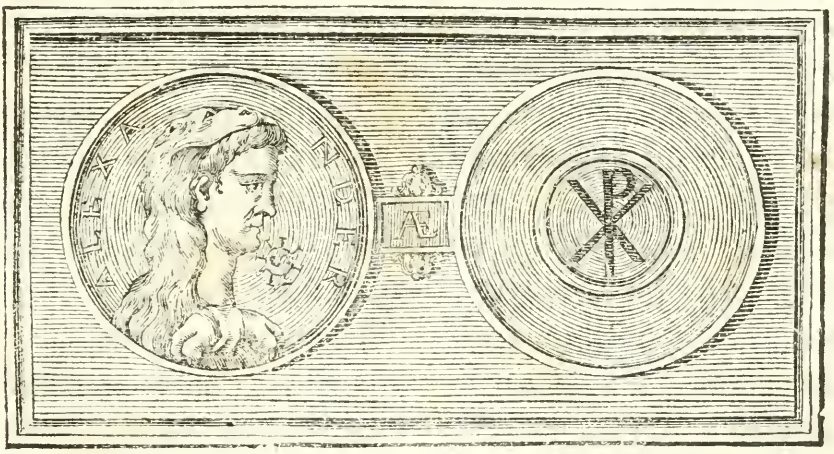

ne rei deſiderium, periculum quod in mora eſt, incommodo damnoque noſtro, confirmaret.

Deni-

Denique, ut Obſervationes ſuas ad optatum finem auctor perducat, ſignum Scorpionis in hiſce numiſmatibus non indicat, ipſo judice, Horoſcopum, ſive tempus nativitatis Alexandri Severi: quod in memorata Epiſtola (1) curavimus demonſtrare. Concedit ipſe, neque enim inficiari poſſet, eumdem Alexandrum menſe Octobri natum fuiſſe, quo Scorpionis ſignum tangit Sol Zodiaci ſemitam percurrens, negat tamen Scorpionem Horoſcopum, ſive ſignum eſſe nativitatis (2). Virtutem veſtram expoſtulo atque obteſtor, Viri doctiſſimi, ne hac dicendi ratione commoveamini. Mihi in animo eſt, quando ſcriptoribus probatæ fidei innitimur, & in numiſmatibus expreſſa ſymbola & ſigna optime reſpondent hiſtoriæ, non eſſe perturbandam rerum geſtarum narrationem, nec permittendum, ut peregrina rei antiquariæ eruditione cuiquam a veritate longius vagari liceat. Si in Auguſti numiſmatibus Capricornus non indicat ejuſdem Principis Horoſcopum, quod tamen Svetonius ſcribit, & ipſe Auguſtus de eo Signo, quod vere ſuum Horoſcopum crederet, plurimum ſibi blandiebatur: Quomodo verum eſſe quiverit, quod Spanhemius, Angelonius, & alii ſelecta eruditione præſtantes viri ſcripſerunt, prorſus ignoramus. Auguſtus namque comite Agrippa, ut ii tradunt vetu-

(1) Pag. 15. & p. 16. (2) *Obſervat.* pag. 26.

vetuſtorum ſcriptorum auctoritate freti, Mathematicum Theogenem conveniens Apolloniam, ab eo nativitatis ſuæ documenta accepit, quibus de hoc eodem Horoſcopo, aliiſque permultis futuræ ſuæ proſperitatis ſignis idem Auguſtus docebatur. Illo igitur Capricorni ſigno ob celebris Mathematici judicium, quod etiam opinioni ſuæ cohærebat, maxime delectatus, numiſmata auro argentoque plurima conflavit, quæ Tiberius poſtmodum ex ære reſtituit. Inquit Svetonius in Auguſto (1). *Tantam mox fiduciam fati Auguſtus habuit, ut Thema ſuum vulgaverit, nummumque argenteum* NOTA SYDERIS CAPRICORNI, *quo natus eſt percuſſerit*. Quamvis autem Svetonius, ubi de anno nativitatis Auguſti ſermonem facit (2), ipſum IX. Kal. Octobris ortum duxiſſe teſtetur, videlicet die XXIII. Septembris, quando Sol Libram percurrit, non Capricornum, qui Decembrem reſpicit; ſatis tamen exploratum eſt, ipſum Auguſtum opinionem & voluntatem ſuam, quam Mathematici auſpiciis ſuis, ominibuſque foverunt, veritati prætuliſſe (3); & Libræ Capricornum antepoſuiſſe, quem in ſuum Horoſcopum adſcivit & adſumſit.

F Id

(1) Cap. LXXXXIV.

(2) Cap. V.

(3) Alexandrum Severum tenaciſſimum fuiſſe propoſiti & opinionis ſuæ indicat præ ceteris Lampridius Cap. XXVIII. ſupra alibi citato, inquit enim de eo loquens. *Volebat videri originem de Romanorum gente trahere, quia eum pudebat* SYRVM *dici &c.* & Cap. XLIV. idem Lampridius ſcribit. SYRVM *ſe dici noluit, ſed a Majoribus* ROMANVM *& ſtemma generis depinxerat, quo oſtendebatur genus ejus a Metellis deſcendere &c.* Qui autem dubitaverit contra fidem hiſtoriæ Alexandrum non fuiſſe SYRVM? Locus, in quo natus eſt, duplici nomine dicitur a Victore, *Cæſarea, & Archa* a Lamprid. *Archa, Cæſarea, & Arcena.*

Id potiori jure dicendum de Veſpaſiano, cujus in numiſmatibus pariter occurrit Capricornus: ſiquidem, uti fertur, is natus eſt menſe Decembri, quo Sol curſum ſuum peragens, Capricorni ſignum attingit. Nihilominus Obſervationum auctor Capricornum in Veſpaſiani numiſmatibus cælatum, aliud quam ejuſdem Horoſcopum aut tempus nativitatis deſignare conſtanter adfirmat (1). Qua ratione? Quia videlicet in aliis aliorum Imperatorum numiſmatibus reperitur aliquando Capricornus, quorum nativitatem conſtat menſe Decembri non contigiſſe. Cujuſnam ſit ponderis hoc argumentum, æqui humaniique Lectores attente conſiderate, Vos judices eſtote. Peculiares ego rationes protuli, queis evincitur ſatis, Capricorni ſignum in Auguſto, & in Veſpaſiano ad eorum nativitatem referri poſſe ac debere, quamtumlibet in aliis aliorum Principum numiſmatibus rem ſecus ſe habere ingenue fatear. Scorpionis itaque ſignum in iis numiſmatibus quæ illuſtravimus, ad Alexandri Severi Horoſcopum ſpectare, veritati apprime conſonum videtur; præſertim quum apogæum illud Signum in hiſce monimentis ſemper conſpiciatur, & de eodem Alexandro hæc ſcriptis commiſerit Lampridius. (2) *Aruſpicinæ quoque peritiſſimus fuit* ΟΡΝΕΟΣΚΟΠΟΣ MAGNVS, *ut Vaſcones, & Hiſpanorum & Pannoniorum*

(1) *Obſervaz.* pag. 26. & p. 27. (2) Cap. XXVII.

rum augures vicerit &c. Certumque ſit, ipſo Lampridio (1) teſte, prædictum Auguſtum nedum toleraſſe ut Mathematici & Genethliaci in Urbe degerent, verumetiam præcepiſſe, quod alias vetitum fuerat (2), nempe ut publice profiterentur, ac docerent. Quinetiam ſubdit idem Lampridius (3). *Rhetoricis, Grammaticis, Medicis,* ARVSPICIBVS, MATHEMATICIS, *Mechanicis, Architectis ſalaria inſtituit, & auditoria decrevit, & diſcipulos cum annonis pauperum filios, modo ingenuos* (4) *dari juſſit &c.*

Nec refugit animus ut credam (quum tam

F 2 ſæpe

(1) Cap. XXVII. *Facundiæ fuit Græcæ magis quam Latinæ, nec verſu in venuſtus; & ad Muſicam pronus: & ita quidem, ut ex ejus juſſu Mathematici publice propoſuerint Rom, ac ſint profeſſi ut docerent &c.* Heinc Origenes Homil. XX. in Jerem. Cap. L. Edit. Delarue Tom. III. *Sunt autem Chaldæorum apothecæ* DOCTRINAE NATIVITATVM.

(2) Mathematicos nedum ab Urbe verum etiam ex Italia Senatus-conſulto pulſos fuiſſe conſtat non ſemel, ex Annalibus & Hiſtoriis Cornelii Taciti, quem conſulas velim *in Annalibus* potiſſime Lib. I. Cap XXXII. & Lib XII. Cap. LII. item *Hiſtoriarum* Lib. I. Cap. XXII. & Lib. II. Cap. LXII.

(3) Cap. XLIV.

(4) Quod ſpectat ad *diſcipulos cum annonis pauperum filios, modo ingenuos*, ferme idem videtur eſſe cum eo, quod ipſe Lampridius inquit Cap. LVII. *Puellas & pueros quemadmodum Antoninus* FAVSTINIANAS *inſtituerat*, MAMMAEANAS & MAMMAEANOS *inſtituit &c.* Sed de hiſce puellis & pueris, quos ALIMENTARIOS vocabant, nonnulla profert doctiſſimus Gorius Tomo II. Inſcriptionum antiquarum in Etruriæ Urbibus exſtantium pag. 348. & ſeq. & in Inſcript. Donianis ab eodem Gorio editis, & notis illuſtratis, Claſſe V. pag. 164. & p. 171. Plura vero ſuppeditat ingens ænea Tabula in agro Placentino reperta anno MDCCXLVII. ab ipſa Placentia, in finibus Æmiliæ, milliario XVIII. quæ ad Trajanum Auguſtum pertinet, OPTIMVM PRINCIPEM a veteribus appellatum. Hoc inſigne vetuſtatis monimentum, quod longitudine ſuperat ulnas VI. & altitudine ulnas III; videlicet palmos Romanos architectonicos XIII. circiter protenditur in longum, & altitudinis palmos VI. cum dimidio ſuperat (quemadmodum, una cum eruditiſſimo & longe amiciſſimo Viro, Reverendiſſimo P. Domno Alexandro Joſepho Clappinio Congregationis Canonicorum Lateranenſium Abbate Generali, exacte æſtimata Placentina Romana naque menſura novimus), in præſentia Placentiæ ſervatur, ſed Ædibus & Muſeo Capitolino plane dignum, & publica luce digniſſimum eſt, ſcriptis ſuis illuſtrant Muratorius, Maffejus, aliique Viri clariſſimi.

ſæpe Alexandri Severi imaginem Macedonis ſpecie expreſſam videamus, & eumdem IOVIS FILIVM ſe dixiſſe conſideraverimus; quumque eſſet admodum ARVSPICINAE addictus), fortaſſe & ipſum Severum Pythagoricam ΜΕΤΕΜΨΥΚΩΣΙΝ admiſiſſe; ideoque Alexandri Magni animam ſe geſtaſſe, & in ipſa nativitate in ſe tranſiſſe, hoc Scorpionis Horoſcopali ſigno ſuo, & ipſius Alexandri Macedonis imagine quodammodo demonſtrare, & confirmare voluiſſe in hiſce numiſmatibus, non obſcure apparet.

Neque omittendum videtur quod ſcribendo dicendoque in mentem revocatur: Quum enim in gemmis cælatis ſæpe videre contigerit, *Arietes* inſcalptos, *Tauros*, *Cancros*, *Leones*, *Lances*, ſive *Libellam* (*Trutinam* etiam ipſam dicas, ſive *Stateram*), *Capricornum*, *Scorpionem &c*, quorum lapillorum nonnulli *in Muſeo Victorio* ſervantur; nobiſcum reputavimus has eaſdem gemmas, non otioſe, non ad artis culturam, non denique ſine myſterio cælatas fuiſſe; ſed licet aliis fortaſſe placeat ſecus opinari, ad cæleſtia Zodiaci ſigna referri poſſe conſiderantes, eorum Horoſcopum plerumque putavimus indigitare, qui eaſdem cælari fecerunt, quique nativitatis ſuæ auſpicia inde ſumere arbitrabantur.

Lapis in Cæmeterio ſanctorum Gordiani & Epimachi repertus anno MDCCXIV. vulgatuſque in

Opere

Opere de ſacris Cæmeterijs (1) a cl. Marco Antonio Boldetto in Urbe Canonico inſignis Baſilicæ ſanctæ Mariæ Tranſtyberim, indicat Menſem, Diem, Lunam; Signum quoque CAPRICORNI, & Horam Noctis IIII. qua PVER SIMPLICIVS NATVS eſt; cælatuſque eſt DIVO IOVIANO AVG ET VARRONIANO COSS, videlicet anno æræ Chriſtianæ CCCLXIV. Ille idem lapis in Prolegomenis ad Tom. II. Anaſtaſii Vitarum Romanorum Pontificum (2), notis Hiſtoricis, Chronologicis, atque Aſtronomicis illuſtratur egregie a doctiſſimo Præſule Franciſco Blanchinio, qui ab eodem Boldetto lapidem acceperat. Demum idem marmor edidit cl. Lupius Societatis JESU Sacerdos in Epitaphio Severæ Martyris illuſtrato (3). Palmam ex omnibus, qui ad illuſtrandum lapidem ſymbolam ſuam contulerunt, videtur tuliſſe Blanchinius: eodem enim anno in epitaphio expreſſo, ut moris erat, indicatis Conſulibus, VIII. idus Maij, die Saturni, quæ etiam Sabbati a nobis dicitur, hora IV. noctis, LVNA *fuit juxta motus medios in gradu* 16. 21.[1] II.[2] CAPRICORNI (4)... *uti ex Tabulis Aſtronomicis patere cuique poteſt* ... Itaque *eadem hora gradus ille* CAPRICORNI *cum* LVNA *ſurgebat ab Horizonte ortivo* ... *dum* PVER SIMPLICIVS *naſcebatur*.

Heinc inſpicientibus nobis, ut ſupra dictum eſt,

(1) *Oſſervazioni ſopra i Cimiterj de' ſanti Martiri &c.* Lib. I. Cap. XIX. pag. 84.

(2) Edit. Vatic. pag. LXVIII.

(3) §. V. pag. 18.

(4) Vide pag. LXIX.

eſt, gemmas antiquas cælatura diſtinctas (quas otii fugiendi cauſſa, & ut in iis quæ neſcimus jucunde erudiamur, præ manibus habere ſolemus), non inopportunum viſum eſt, Carneolam vetuſtiſſimam & pulcerrimam *Muſei Victorii* in lucem producere : quippe in ea SCORPIVS affabre exſcalptus eſt, LVNAM *falcatam*, ut dicunt, cornibus apprehendens; quam gemmam ad rem Aſtronomicam ſignificandam duximus pertinere ; aliamque Carneolam paullo minus aream expanſam habentem, pariter ſigno SCORPII cælatam, ad illud idem referendam eſſe , ex eo conjicimus, quod nempe, circa figuram SCORPIONIS literas habeat inſcalptas HERMIA, ad MERCVRIVM fortaſſe deſignandum. Hiſce vero gemmis, momentiſque rerum, nil minus deferri volumus , quam iis , quæ ad illuſtranda Alexandri Severi propoſita numiſmata, conferre poſſunt plurimum .

Adde nunc ab uberiorem noſtræ opinionis explanationem , ea quæ de ævo picturæ a Tertulliano memoratæ, & de pictura ipſa jam diximus: Adde Alexandri nomen , quod legitur in tribus ex hiſce numiſmatibus a nobis editis: Adde & aliud longe majoris moduli numiſma paullo ante in hac Diſſertatione vulgatum, in quo ejuſdem Alexandri caput leonis pelle contectum eſt, & in exergo nonniſi Monogramma Chriſti cælatum conſpicitur. Ita enim magis firmiter de ætate

te eorumdem numiſmatum quicumque velit judicium ferre poterit, & ad Alexandrum Severum, non ad Julianum Apoſtatam (1), neque ad Valentinianum Auguſtum, ſpectare hæc numiſmata, omnes aperte cognoſcent. Ea, quæ de Juliano afferuntur in Obſervationibus, meræ conjecturæ ſunt, & jure meritoque ab ipſo auctore *Divinationes* (2), ut alibi quoque diximus, appellantur. Etenim nihil prorſus de Juliani nomine in iiſdem monimentis, nullibi Juliano Imperatore mentio de ſupradicta pictura, quæ ad annum Chriſti CCV. ſpectat, quo Alexander Severus ortum duxit, & quando Tertullianus rei ſcriptor & teſtis in vivis erat. Nihil ævo Juliani de Judæis, nihil de Chriſtianis, qui ætate Alexandri Severi æque *Aſinarii* (3) dicebantur.

Extra chorum fortaſſe verſari, & canere videbimur nonnullis, ſi quicquam hoc loco dixerimus de interpretatione Legis XXXIV. ff. de Uſufruct. *Numiſmatum aureorum, vel argenteorum, quibus*

(1) Hic etiam *Parabata* dicitur in Lexico Svidæ.

(2) *Obſervaz.* pag. 57.

(3) De hiſce irriſionibus, conviciis injuriis, agit eruditiſſime Vir cl. Fr. Thomas Maria Mamachius Ordinis Prædicatorum Theologus Ciſanatenſis Lib. I. *Originum & Antiquitatum Chriſtianarum* Cap. III. §. XVII. pag. 91. Fuſius vero Cap. III. in quo *De calumniis quibus Ethnici ſunt noſtros homines infectati*, ac potiſſime §. V. pag. 119. & ſeqq; Hæc quidem magis opportune legi debuerant in hac ipſa Diſſertatione, ſive in notis ad calcem pag. 21. vel 22. ſed commiſſis operibus typographicis præloque illis paginis, huc potius referre lubuit, quam omittere; hujus enim Viri, cujus humanitatem & eruditionem ſuſpicimus, amicitiam colere nobis ſuaviſſimum eſt; quemadmodum, honori ducimus, meminiſſe in Diſſertatione *De vetuſtate & forma Monogrammatis ſanctiſſimi Nominis* JESU, doctiſſimi, ac Reverendiſſimi Viri P. Magiſtri Antonini Bremond, qui modo ejuſdem Ordinis Magiſtri Generalis munere, magna ſui nominis laude, fungitur.

quibus pro Gemmis uti ſolent, Uſu-fructus legari poteſt. Sed quum earumdem Obſervationum auctor illam tribuat (1) Herculi Franciſco Dandini Pandectarum Interpreti clariſſimo in Academia Patavina (2), noſtra quoquo modo intereſt illum admonere, hanc Spartam a nobis fuiſſe præoccupatam; & ſi a graviſſimis occupationibus ſacrarum Concionum, quibus totus addictus eſt, & quibus vel recitandis, vel elimandis ac perpoliendis fortaſſe diſtinetur, per otium tantiſper ipſe diverterit, facile eamdem reperiet in noſtro Opere de Aureo Nummo veteri illuſtrato (3), quod Opus Florentiæ prodiit in lucem anno MDCCXXXVIII. nempe annis VII. antequam Dandinus *De ſervitutibus prædiorum interpretationes per Epiſtolas* vulgaret, quæ Veronæ typis prodierunt anno MDCCXLV. Verum hæc leviter atque obiter nobis adtigiſſe ſufficiat.

Quod reliquum eſt, Viri doctiſſimi, ea quæ hactenus elucubravimus idcirco vobis inſcripſimus, ut, quod initio hujus Apologeticæ Diſſertationis præfati ſumus, perſpicue intelligeretis, nimirum veritatis magis elucidandæ cauſsam huc uſque nos egiſse. Eam igitur, quum nos obtinuiſſe exiſtimemus, Vobis plane, qui literarum laude, & morum ſeverita-

te

(1) *Oſſervaz.* pag. 32.

(2) Is obijt annis ſuperioribus, non ſine lacrymis eruditorum, qui plura ab eo adhuc expectabant.

(3) *Il Fiorino d' oro antico illuſtrato &c.* Parte II. Cap. XXX. pag. 275. & pag. 276. Sed vide quoque Ludovicum Cælium Rhodiginum *Lectionum antiquarum* Libro X. Capite II. Columna 497.

te commendamini ; & quibus res difficiles graviſſimaſque tractare familiare eſt , ſine ullo coloris medicamine manifeſtaſſe contenti ſumus. De hoc autem veſtrum erit ſapienter decernere : quippe alienum eſt a nobis controverſias agitare ; quinetiam a Vobis ipſis bene inſtitutis atque humaniſſimis Viris , quod in Diſſertatione *De vetuſtate & forma Monogrammatis Sanctiſſimi Nominis* JESU nuper ſcripſimus (1) , parati ſumus ſemper edoceri.

TV . QVICVMQVE . LEGIS . SIT . TIBI . SVAVITER (2)

(1) Pag. 64.
(2) Ex vetuſto lapide apud Gorium Tom. I. *Inſcript. antiquar. in Etruriæ Vrbibus exſtan.* p. 59. Num. CXXXXII.

Qui enim poſſum non cupere verum invenire, quum gaudeam ſi ſimile veri quid invenerim? ſed ut hoc pulcerrimum eſſe judicem, vera videre: ſic pro veris probare falſa turpiſſimum eſt.

Cicero in Luculło

EXCVDIT
IOANNES ZEMPEL IN VRBE TYPOGRAPHVS
PROPE MONTEM IORDANVM
ANNO REDEMTIONIS CHRISTIANAE CIↃ. IↃ. CC. XXXXIX
INDICTO PROXIME IVBILAEO VNIVERSALI
IN BASILICA PRINCIPIS APOSTOLORVM
A SANCTISS. D. N. BENEDICTO XIV. PONT. OPT. MAX.
XV. MAII
IN DIE FESTO ASCENSIONIS DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI

DISSERTATIO
PHILOLOGICA

DISSERTATIO
PHILOLOGICA
QUA

NONNULLA MONIMENTA SACRÆ VETUSTATIS

EX MUSEO VICTORIO
DEPROMTA

ÆRI INCISA TABULA

VULGANTUR, EXPENDUNTUR, ILLUSTRANTUR

ROMÆ MDCCLI.

EX TYPOGRAPHEIO PALLADIS

AD THEATRUM POMPEII

SUPERIORUM FACULTATE.

Etſi . . . . . omnis cognitio multis eſt obſtructa difficultatibus, eaque eſt & in ipſis rebus obſcuritas, & in judiciis noſtris infirmitas, ut non ſine cauſsa antiquiſſimi & doctiſſimi invenire ſe poſse quod cuperent, diffiſi ſint, tamen nec illi defecerunt: neque nos ſtudium exquirendi defatigati relinquemus: neque noſtræ diſputationes quicquam aliud agunt, niſi ut in utramque partem, dicendo & audiendo eliciant, & tamquam exprimant aliquid, quod aut verum ſit, aut ad id quam proxime accedat.

Cicero in Lucullo.

SIL-

SILVIO . VALENTI

S. R. E. CARDINALI . CAMERARIO

SS. D. N. BENEDICTI . PP. XIV.

A . SECRETIS

VIRORUM . LITERATORUM . PATRONO

SCIENTIAE . REI . ANTIQUARIAE

BONARUMQUE . ARTIUM

RESTITUTORI . VINDICI . PROPAGATORI

DISSERTATIONEM . PHILOLOGICAM

QUA . NONNULLA . MONIMENTA

SACRAE . VETUSTATIS

EX . MUSEO . VICTORIO . DEPROMTA

ILLUSTRANTUR

NICOLAUS . ET . MARCUS . PALEARINI

ROMANI . TYPOGRAPHI

D. D. D.

PRAEFATIO
AUCTORIS

SUS invaluit, ut priuſquam proferantur in lucem aliqua monimenta, horum vulgator, præmiſſa epiſtola, lectorem adloquatur, eumdemque compendio admoneat, tum exponendo rerum ſcribendarum ordinem, tum etiam omnis ſcriptionis occaſionem explanando. Laudabilem illam conſuetudinem, aliquando nos quoque preſſo veſtigio ſequuti ſumus, ſed in hac edenda lucubratione, parerga potius, aliaque ornamenta operi adjecta deſcribere conſtituimus, ut ea pariter aliqua luce perfundantur; reliqua enim ab ipſo operis contextu omnia patere facile poſſunt, quin ſupervacaneo labore ac ſtudio in iis modo immoremur. Igitur, ut quantocius promiſſa ſolvamus, quoniam initiales literæ Diſſertationis & hujus Præfa[illegible]is, vetuſtis gemmis *ex Muſeo Victorio* delineatis cælatiſque inſignitæ ſunt, ab illis exordiamur. Omni quippe ævo fuerunt, ac modo ubique gentium ſunt tirones, qui latitantia in eiſdem gemmis myſteria laudant, nec intelligunt (1), ſibique referari optant plurimum,

(1) Inquit Cicero *in Lucullo* p. 33. *Pictor videt quæ nos non videmus &c.*; & S. Auguſtin. Homilia ſive Serm. XLIV De Verbis Domini. *Quemadmodum qui videt literas in Codice optime ſcripto, & non novit legere, laudat quidem antiquarii manum, admirans apicum pulcritudinem, ſed quid ſibi velint, quid indicent illi apices neſcit; & eſt oculis laudator, mente non cognitor. Alius autem, & laudat artificium, & capit intellectum: ille utique, qui non ſolum videre, quod commune eſt omnibus, poteſt, ſed etiam legere, quod qui non didicit, non poteſt. Ita &c.*

eorumque bonam indolem fraudare non decet. Ceteris vero, qui hæc omnia optime norunt, hæc ipſa offerenda a nobis ſunt, ut monimenta tamquam non antea ab aliis vulgata reſpiciant, & noſtras qualeſcumque obſervationes, tamquam ipſis tironibus neceſſarias, benigne ferant.

Litera I. quæ Diſſertationis caput eſt, ornatur vetuſtæ gemmæ non ineleganti ſphragiſmate, ſancti JONAE Prophetæ ſignum præferente. Exprimitur autem JONAS expanſis elatiſque manibus erumpens, & fere medius prominens ab ore Ceti, eumdem rictu magno eructantis incolumem. Hoc ſignum, ſatis notum eſt, & mortem, & reſurrectionem Domini noſtri JESU CHRISTI præſignaſſe: Etenim tribus diebus in ventre Ceti detentus fuit JONAS, quemadmodum tribus diebus manſit CHRISTUS in ſepulcro (1). Omnes in eo conveniunt Patres, poſtquam ipſe CHRISTUS in Evangelio arcanum expreſſit, declaravitque. Nam Scribis & Phariſæis petentibus ut inſigne aliquod miraculum ab eodem fieret, reſpondit (2). *Generatio mala & adultera ſignum quærit, & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum* JONAE *Prophetæ*. Antiqui igitur Chriſtiani ſacras teſtamenti veteris hiſtorias, pictura ſculpturaque effingentes, nonniſi CHRISTUM in mente habebant, qui prototypus, ſive exemplar fuit illarum imaginum. Proinde, ni mea me fallit opinio, quam adpoſite in recentiori aureo hujus anuli circulo utrimque expreſſum eſt CHRISTI Monogramma: heinc rectum ☧; indeque decuſſatum

(1) Evangel. *S. Matthæi* Cap. XII. Verſic. 40. (2) *Ibidem* Verſic. 39.

tum ☧ ; adjecto lemmate ab ejuſdem ſancti Matthæi Euangelio deſumto (1). PLUS. QUAM. JONAS. HIC. Illud autem in hac noſtra gemma, quæ tota ſubobſcura eſt, & tamen nonnihil translucida, notatu dignum cenſemus, quod circa cælaturam circulus cæruleus ſuperexſtat, aquæ marinæ colorem exprimens, quo uſus eſt artifex opportune, quaſi Cetum in mari natantem effinxerit. Gemma *Onyx* eſt, quæ ab antiquariis vulgo dicitur *Niccolo*.

Ceterum in eo rei geſtæ exemplo, quadruplex prodigium a DEO patratum agnoſcunt ſacri Expoſitores. Quod ſcilicet cum aliis cibis, quibus veſci Cetus conſueverat, contritus & abſumtus JONAS non fuerit. Quod totus abſorptus temperatum aërem in ventre Ceti reſpirare potuerit. Quod nidore, ac fætore exanimatus non ſit. Quod mente æque ac viribus ſanus inde emiſſus evaſerit. Sanctus Hieronymus (2), Prophetam æquiparat tribus pueris in fornace ignis ardentis occluſis; comparat etiam infantibus in utero matris tamdiu degentibus illæſis, DEI omnipotentia regente ac protegente illos. Sancti JONAE Prophetæ memoria in Martyrologio Romano recolitur XI. kalendas Octobris, eademque die ipſius meminit Græcorum Menologium.

Litera V. quæ prima eſt hujus Præfationis, ornatur antiqua gemma, ſed inferioris ætatis cum imagine VERONICAE, nimirum VERAE ICONIS Domini noſtri JESU CHRISTI velo impreſſæ. Velum ipſum utraque manu expanſum tenet ſancta illa mulier, ab

(1) Evangel. S. *Matthæi* Cap. XII. Verſic. 41. (2) In expoſitione JONAE Prophetæ.

aliquibus BERENICES (1), ſive e re ipſa quam geſtat, VERONICA græco-latino vocabulo appellata, nam illius nomen ignoratur. Hanc eamdem gemmam alias vulgavimus, neque inſalutatam præterivimus aureum nummum veterem illuſtrantes (2). Ne igitur actum agamus, neve reprehendi in eo poſſimus, quod in aliorum lucubrationibus facile nobis diſpliceret, Lectorem eo amandamus. *Quoties enim dicimus, toties de nobis judicatur*, inquit ſapienter Cicero (3), *cujus autem in dicendo aliquid reprehenſum eſt, aut æterna in eo, aut certe diuturna valet opinio tarditatis*.

Emblemata, quæ in ornatu frontis primæ paginæ hujus noſtræ Diſſertationis cælata ſunt, tria exhibent veterum Chriſtianorum antiqua monimenta, tribus orbiculis diſtincta. Medium locum occupat Carneola, Beatam MARIAM Virginem, quæ puerum JESUM in ſinu geſtat, ſcalptura depreſſa repræſentans. Ævum, quo pietas potius quam artes valerent, gemma redolet; ejuſque area lineolis interductis ſimilat reticulare opus, ſive mavis, muſivum antiquum.

Imago Beatæ Virginis MARIAE cum JESU puero, quamvis non adeo frequenter occurrat in vetuſtis monimentis, ac potiſſime in iis, quæ Neſtorianam hære-

(1) Nonnulla adfert Baronius in Annalibus Eccleſiaſticis ad annum Chriſti XXXIV. Num. CXXXIII. Utitur vero teſtimonio Mariani Scoti in Chronico ad annum Chriſti XXXIX. Floruit autem Marianus Fuldenſis Monachus Sæculo XI. Scripſitque libros tres Chronicorum. Fallitur tamen uterque, nempe Baronius & Scotus in recenſendo Methodii Chronico, quem tribuunt ejuſdem nominis Epiſcopo & Martyri. Chronici enim illius Operis alium Methodium auctorem fuiſſe inter eruditos non amplius dubitatur.

(2) *Il Fiorino d' oro antico illuſtrato &c.* Part. IV. *Oſſervaz.* al Num. XXX. §. 12. pag. 433. & pag. 434. Opus prodivit in lucem Typis Florentinis An. MDCCXXXVIII in 4°.

(3) *De Oratore* Lib. I. pag. 141.

hæreſim antiquitate præcedunt, tamen in cubiculis ſacrorum Cœmeteriorum, non ſemel conſpicitur, ut monent Bonarrotius (1), & Boldettus (2). Hic autem in antiquo vitro auro depictam exhibet ejuſdem beatiſſimæ Virginis MARIAE imaginem, ulnis geſtantem fructum ventris ſui benedictum, quibus Diaconus ſacris veſtibus indutus adſtat flabellum tenens. Sed de hoc ſacræ vetuſtatis cimelio idem Boldettus ediſſerit (3).

Utrimque vitrea duo auro bracteata ſigna expreſſa ſunt, quorum primum ad dexteram collocatum, unum ex tribus pueris, ſive ANANIAM, vel AZARIAM, ſeu MISAELEM in fornace poſitum exhibet, Rege Nabucodonoſor mandante: Quorum ne vel capillum quidem, aut veſtes flamma ignis violavit, nedum vitam, aut ſanitatem. Depictus eſt ſtans, expanſis manibus, quo modo orabant Chriſtiani, phrygio pileolo, ſive tiara in capite obtectus, bracciſque ſuis indutus (4). Præterea flammas quaquaverſum eluctantes delineavit artifex, indicium mulctæ, ſeu crudelis pœnæ Regis efferum decretum ſententiamque ſubſequutæ.

Plura de his Sanctis Martyribus habent Severanus (5), & Aringhius (6): Aliqua demum Boldettus (7), vitrum antiquum prodens multis inſigne ſacris

(1) *Oſſervazioni ſopra alcuni frammenti di vetro ornati di figure &c.* pag. 10.

(2) *Oſſervazioni ſopra i Cimiterj &c.* Lib. I. Cap. XXXIX. pag. 202. & pag. 203.

(3) Indicato loco.

(4) *Daniel.* Cap. II.

(5) Lib. IV. Cap. XIX. *Item* Cap. XXXV. & Cap. XXXVI.

(6) *Roma ſubterranea* Tom. II. Lib. VI. Cap. XXV.

(7) *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj de' Santi Martiri, ed antichi Criſtiani di Roma &c.* Lib. I. Cap. XXXIX. pag. *198*.

Obiit autem vir clarus pridie nonas Decembres anno MDCCII. ætatis LXXXVI. diebus XV. Qui Chriſtiano more juſtis perſolutis in Baſilica Fontis

ſacris myſteriis, in quibus tres pueri, Babylonicæ fornacis igne examinati conſpiciuntur.

Hoc autem monitos volumus Lectores noſtros, ut quum Romæ ſubterraneæ auctores in hac Præfatione, & Diſſertatione laudatos invenerint, plerumque in illis nomen quoque viri cl. Joannis Bottarii ab intimo Sacello Benedicti XIV. Pontificis Maximi comprehenſum eſſe intelligant, qui duobus voluminibus eaſdem ſacras imagines ab ipſis editas iterum vulgavit, & ſuis notis etruſco idiomate conſcriptis nuper illuſtravit.

Aliud vitrum ad ſiniſtram aptatum, TOBIAM juniorem, filium ſenioris TOBIAE meditandum proponit, quum ad Tigrim Aſiæ fluvium myſticum cepit piſcem

Fontis Olei, ſive Calliſti, ubi diu Canonicus exſtiterat, humatus fuit; ibique hac memoria diſtinguitur marmori inciſa, poſitaque in muro dextrorſum in veſtibulo Sacrarii.

D. O. M.
M. ANTONIO BVLDETHO ROM.
PROTONOT. APOST.
SACROS. HVIVS BASIL. FONT. OLEI
CANONICO
S. CONG. INDVLGENTIIS, AC RELIQVIIS
PRAEPOSITAE CONSVLTORI
COEMETERII S. MM. VRBIS CVSTODIAE
EXTRAHENDISQ. EOR. CORPORIBVS
AD ANNOS L. DEPVTATO
IN VATIC. BIBLIOTHECA LINGV. HEBR.
SCRIPTORI
DOCTRINA, RELIGIONE, AC PIETATIS
OFFICIIS ORNATISSIMO
CVIVS EXVVIAE
IN POLYANDRO CANONIC.
RESVRRECTIONEM EXPECTANT
SANCTIMONIALES CHARITATIS
ORD. CISTERC. CIVIT. ANAGNIAE
HAEREDES EX ASSE
FVNDATORI SVO B. M.
G. A. M. P. P.
VIX. ANN. LXXXVI. D. XV.
OB. IN P. PRID. NON. DEC.
ANN. M. DCC. IL.

Exſtat autem prope Sacellum S. Rochi, ad lævam portæ, qua in ipſum hujus Baſilicæ Sacrarium itur.

piſcem (1), quem adhiberet *ad medicamenta utiliter* (2), ex monito AZARIAE, ſive RAPHAELIS ANGELI, comitis eidem a Deo dati (3). Porro felle piſcis illius, patris oculos linivit (4), mandante Angelo (5), & vidit pater (6), benedixitque DEO, & gaviſus eſt (7). Vitrum huic noſtro pene ſimillimum edidit Bonarrotius (8). Picturas vero ex cubiculis cœmeteriorum delineatas, plures vulgarunt laudati ſcriptores Boſius & Severanus (9), & Aringhius (10). Boldettus etiam in illo vitro, in quo tres pueri ſpectantur igne probati, eamdem TOBIAE hiſtoriam expreſſam edidit (11).

Vacuum quod ſupererat paginæ poſt abſolutam Præfationem, fragmentum vitrei calicis implet, ſex æqualibus ſpatiis, totidem ſanctorum imagines continens; aliamque præterea in centro, comprehenſam orbiculo, omnes pectore tenus expreſſas. Sed quæ in medio viſitur non eſt integra, & ex reliquis imaginibus, una tota integra eſt, alia pene integra, alia vero fere dimidia; neque enim quicquam plus remanet venerandi, ſacrique hujus monimenti. Fragmentum dono mihi traditum fuit pluribus ab heinc annis

(1) *Tobiæ* Cap. VI.

(2) *Ibidem* Verſic. 5.

(3) Cap. V. Verſic. 17. & Verſ. 18. *Raphaël* autem exponitur *Medicina* DEI, nempe a *Rapha*, quod eſt *curavit*, *ſanavit*, & ab *El*, DEUS. Ideoque ſe dicit eſſe *Azariam*, hoc eſt *Auxilium* DEI; quin immo, filium *Magni Ananiæ* ſe nuncupat. *Ananias* enim *Donum* DEI explicatur. Vere hæc omnia præſtitit Angelus Raphaël *Tobiæ* ſeniori, juniorique. Ceterum notum eſt proprio nomine carere Angelos; illudque a miniſterio ſumere, quod, jubente DEO, aliquando exercent, quemadmodum advertit Sanctus Pontifex Gregorius Magnus Homilia XXXIV. in Evangel.

(4) *Tobiæ* Cap. XI. Verſic. 13.

(5) *Ibidem* Verſic. 8.

(6) *Ibidem* Verſic. 15.

(7) *Ibidem* Verſic. 16. Verſ. 17. & Verſ. 21. Vide quoque Cap. XIII.

(8) *Oſſervazioni ſopra alcuni frammenti di vetro ornati di figure &c.* Tav. II. Fig. 2. Vedi la pag. 16 e ſeg.

(9) *Roma Sotterranea &c.* Lib. IV. Cap. XVIII. pag. 596. e ſegg.

(10) *Roma Subterran. &c.* Tomo I. & Tom. II.

(11) Lib. I. Cap. XXXIX. pag. 198. Boldetti Elogium edidit cl. P. Zacharias, *Storia Letteraria d' Italia* Tom. II. pag. 540.

annis ab eruditiſſimo atque amiciſſimo viro, aulæ Romanæ Præſule, cujus nomen in Diſſertatione quoque Glyptographica celebravimus (1), Leone Strozio; illorum enim, qui veram amicitiam profitentur, quod admodum rari ſint (2), etiam poſt obitum ſuave eſt nomen memorare (3).

Imago, quæ in medio hujus vitrei vaſis eſt, facile ſanctum PETRUM Apoſtolorum Principem refert; id que ex literis, quæ adhuc exiſtunt, videtur non immerito conjici poſſe. Siquidem literæ tantum RUS, quæ poſtrema ſunt nominis PETRUS, modo adparent. Aliæ imagines ſanctos HIPPOLYTUM, & TIMOTHEUM referunt, deperditis aliis iconibus, & area vitri reliqua ob vetuſtatem, vel etiam indoctæ, aut temerariæ manus injuriam.

Hæ imagines toga pallioque omnes veſtitæ ſunt, & habet unaquæque ſacrum volumen, quod manu geſtat ante pectus. Adeo multa de hiſce rebus dixerunt eruditi viri, ut pietati, & curioſitati hominum ſufficere

(1) Cap. xxv. pag. 78. Sed in Hiſtoria ss. VII. Dormientium, & alibi ſæpe meminimus.

(2) *Beatus qui invenit amicum verum*, inquit Eccleſiaſtes Cap. xxv. & Eccleſiaſtici Cap. VI. legimus. *Amico fideli nulla eſt comparatio. Quam magnum bonum ſit Amicitia adeoque rarum*, ait Cicero Lib. 1. *de Finibus &c. ficta veterum fabula declarant. In quibus tam multis, tamque variis ab ultima antiquitate repetitis, tria vix amicorum paria reperiuntur, ut ad Oreſtem pervenias, prefectus a Theſeo.* Videſis pag. 8. quæ ad hanc rem faciunt in Opuſculo, cui titulum fecimus. *Numiſma Hieronymi Equitis Odam ex Muſeo Victorio prolatum*, editumque Romæ in 4. ex Officina Typographica Joannis Zempel anno CIↃ. IↃ. CC. XLII. Porro Amicitia eſt: *Rara avis in terris &c.*

(3) Vide Homeri *Iliad.* ſive *de Bello Trojano* XXII. Achillis verba ad Achivos. In antiquo lapide apud Gruterum pag. DCXV. num. 2. eodemque apud Gorium, *Inſcription. Antiquar. in Etruria Urbibus ex tantium* Tom. 1. pag. 191. legimus ΤΟΥϹ ΑΓΑΘΟΥϹ ΚΑΙ ΘΑΝΟΝΤΑϹ ΕΥΕΡΓΕΤΕΙΝ ΔΕΙ. Quod eſt: *Bonis etiam mortuis benefacere oportet.* Ibidem pag. 188. & ſeq. Epitaphium græce ſcriptum occurrit, ad quemdam nomine *Geminum* pertinens, qui etiam *Petrocorax* dicebatur. Huic cum *Amicos ſupra ſe ipſum honoraſſet, Fratres, memoria & gratia cauſſa*, monumentum poſuerunt, quod mirarentur poſteri; in eoque ſcripſerunt. ϹΕ ΠΑϹ ΠΑΡΑΓΩΝ ΟΝΟΜΑΖΗ ΑΓΑΘΕ ΠΕΤΡΟΚΟΡΑΞ, videlicet *Te omnis prateriens nominet bone* PETROCORAX. Et in urna marmorea, quam ibidem refert ipſe Gorius Tom. 1. pag. 64. num. CLXXXI. id unice inſcalptum eſt. ΤΩΝ ΑΓΑΘΩΝ Η ΜΝΗΜΗ ΑΕΙ ΘΑΛΗΣ, quod eſt. *Bonorum memoria ſemper florens.*

cere poſſint. Aliquid autem occurrit in hoc vitro, quod excitet admirationem: etenim Sanctorum nomina, non intra ſpatium uniuſcujuſque depictæ imaginis ſunt deſcripta, ſed, quod eſſe novum puto, circa lineas, quæ ſpatia diſtinguunt; ut non ita facile dixeris. Hic TIMOTHEUS eſt, ille HIPPOLYTUS. Certe dimidium nominis IPPOL (ſine adſpiratione enim hoc nomen deſcriptum eſt), ſupra lineam legimus, ubi una imago eſt; ITUS, infra, ubi alia ſequitur imago, cujus ad ſiniſtram legis TIMO, & poſt lineam alteram, eodem ordine ubi alia exſtat imago, TEUS, & ſic de ſingulis licet arguere, quæ amplius non exiſtunt. Si ſecus legeris, literas videlicet, quæ utrimque ſunt circa unam imaginem lineis comprehenſam, nomen emergit TIMOITUS. Itaque prior lectio, quam propoſuimus, omnino probanda videtur.

Natalis dies ſancti TIMOTHEI, qui ſancti Pauli Apoſtoli fuit diſcipulus, in Martyrologio Romano recenſetur ad diem XI kal. Februarii; ejuſque reliquiarum translationis memoria, ad diem VII. Eidus Maii.

HIPPOLYTUM, volens lubenſque crediderim heic exhiberi non alium ex multis, qui occurrunt ejuſdem nominis, niſi Martyrem, quem Prudentius libro de Coronis, Hymno celebravit (1), & qui ad Oſtia Tyberina ligatis pedibus ad colla indomitorum equorum per tribulos, & carduetum crudeliter tractus, toto lacerato corpore eidibus Auguſti, ut in eodem

(1) ΠΕΡΙΣΤΕΦΑΝΩΝ, Hymno XI. *Paſſio HIPPOLYTI Martyris ad Valerianum Epiſcopum.*

Martyrologio habemus, glorioſam pro JESU CHRISTI fide mortem oppetiit. Plane celeberrimum Romæ fuiſſe Natalem hujuſce ſancti Martyris diem, ejuſque memoriam ſplendidiſſimam, eo loci monet Ven. DEI Servus, ſanctæ Romanæ Eccleſiæ Cardinalis Baronius ex eodem Prudentio (1). Multaque nuper adjecit, Vir cl. Dominicus Georgius, Rhodiginus (2), in adnotatis ad Martyrologium Adonis, cujus editionem curavit locupletiorem nitidioremque. Idem vero inquit: *Nihil celebrius in Eccleſia Catholica de veterrimo cultu* S. HIPPOLYTI *Martyris hac die* (3). Sed in Actis Martyrum ſinceris vide, ſi lubet, clariſſimi Ruinart admonitionem præviam in Martyrium ſancti HIPPOLYTI; ejuſdem enim viri opera ac ſtudio, collecta, ſelecta, atque illuſtrata ea ſunt. Profecto is putat (4). *Duplicem* HIPPOLYTUM *hac die*

(1) Lit. A.

(2) Deceſſit relicto ſui deſiderio XII. Kal. Auguſti anno MDCCXLVII. ætatis LVIII. excurrente cum quinquageſimum ſeptimum expleviſſet. Tumulatus autem ad ſacram Ædem ſanctæ MARIÆ *in Via*, nuncupatam Paræciam domicilii ſui in Regione Trivii, ex qua hoc epitaphium deſcripſimus, ſcalptum in exiguo lapide, nullo ornamenti genere decorato: neque enim faſcia aliqua, aut ſaltem linea ulla circumſepit ipſum epitaphium.

D. O. M.
DOMINICO GEORGIO
ſic RODIGINO BENEDICTO XIIII PP
AB INTIMIS SACELLANIS VIRO
ERVDITISSIMO OB SINGVLAREM
MORVM INTEGRITATEM RERVMQVE
ECCLESIASTICARVM PERITIAM DVM
VIXIT BENEDICTO XIII
CLEMENTI XII
ET BENEDICTO XIV
PONTIFICIBVS MAXIMIS ACCEPTISSIMO
SEBASTIANVS GEORGIVS
FRATRI BENEMERENTI FECIT
OBIIT IN PACE ECCLESIAE XII. KAL
AVGVSTI AN. MDCCXLVII. AET. LVII.

Poſitum illud eſt a cornu Evangelii ad Aram principem illius Eccleſiæ, prope gradum, quo adſcenditur in Presbyterium.

(3) Ad diem XIII. Auguſti pag. 403.

(4) Edit. Veron. in fol. MDCCXXXI. ex Typographia Tumermanniana pag. 144. §. 4.

die XIII *Augusti celebrari*: *unum a Prudentio memoratum*, *alterum vero beati* LAURENTII *socium*. Chamillardus, & Christophorus Cellarius, qui Prudentium illustrarunt commentariis, in varias iverunt opiniones, quæ a Sollerio, aliisque viris doctis non probantur. Verum hanc litem dirimendam aliquando confidimus, quum in lucem prodibit cl. amici nostri Constantini Rogerii, Præfecti insignis Bibliothecæ Renati Cardinalis Imperialis, Dissertatio de sancto HIPPOLYTO Portuensi ab ipso Georgio laudatam (1).

Ut autem celeberrimum eumdem sanctum Martyrem in hoc sacro vitreo monimento expressum fuisse arbitremur, facit potissime habitus, quo vestitus est, toga videlicet, ac pallium; quinetiam volumen, quod, ut supra diximus, manu gestare videtur, quemadmodum TIMOTHEUS. Itaque militem illum non esse oportet adfirmare, cujus non est tractare sacros Codices. Fuit plane miles HIPPOLYTUS sancti Laurentii socius, quem ipse baptizavit, quique dicitur a Ruinartio (2) eadem die, qua Portuensis Episcopus, coronatus, diverso licet genere Martyrii. Abundabat enim Gentilitas inventis crudelitatis, quibus CHRISTI cultores cruciaret, atque occideret.

TIMOTHEUM in alio quoque vetusto vase vitreo depictum exhibemus ex *Museo nostro* in sequenti Dissertatione (3). HIPPOLYTI vero imaginem ex alio vitreo vase veterum Christianorum vulgavit Aringhius [4], cum imaginibus aliorum Sanctorum, in-

 scripto

(1) Vide pag. 404. (2) Pag. 144. §. 4.
(3) Pag. 39.
(4) *Romæ Subterraneæ* Tom. II. Lib. IV. Cap. XXVII. pag. 265.

ſcripto unicuique proprio nomine. PETRUS. PAULUS. LAURENTIUS. SVSTUS, ideſt SIXTUS (1). CIPRIANUS. EPOLITUS. nempe HIPPOLYTUS; Aliamque vitream lamellam deauratam protulit Boldettus (2), aliis Sanctorum iconibus ſociatam, ita deſcriptis circum eorum nominibus. AGNES. VINCENTIUS. POLTUS, hoc eſt HIPPOLYTUS.

Hæc ſunt munuſcula, humaniſſime lector, quæ ſi tibi offerem, non injucunda fore putavimus. Sunt hæc ornamenta, quæ Diſſertationi noſtræ accedunt, non otioſa & oculos unice allicientia, ſed animum potius mentemque Chriſtiani hominis paſcentia, videlicet hominis ad pietatem formati. Profecto rerum ſacrarum monimenta ſunt hæc, plerumque ad Divinas Scripturas pertinentia, quibus meditandis, etſi ea, quæ ex noſtris adverſariis proferimus, leviuſcula ſint, & fortaſſe minus idonea, fructum tamen uberrimum ipſemet capere poteris, ſanctorum Patrum, doctorumque virorum ſcripta pervolvens, qui toti fuerunt in libris Divinis exponendis, atque illuſtrandis. *Publicæ profiteor*, inquit ſanctus Auguſtinus [3], *tantam eſſe Chriſtianarum profunditatem literarum, ut in eis quotidie proficerem, ſi eas ſolas ab ineunte pueritia uſque ad decrepitam ſenectutem, maximo otio, ſummo ſtudio, meliore ingenio conarer addiſcere.*

VIVAS. VALEAS. (4). AMERIS. A. PRINCIPE

IEPO-

(1) Vide quæ in hac Diſſertatione noſtra exponuntur pag. 38. & ſeqq.

(2) *Oſſervazioni ſopra i Cimiterj de'SS. Martiri &c.* Libro 1. Capite XXXIX. pagina 194. Tabula III. num. 5.

(3) Epiſtola III.

(4) IN. HILARITATE. VULTUS. REGIS. VITA. *De Parabolis Salomonis* Cap. XVI. Verſic. 15.

FRagmentum insigne auro bracteatum vitrei calicis veterum Christianorum, pluribus ab heinc annis, e sacris suburbanis cœmeteriis erutum, de quo in Præfatione diximus pag. VII. & sequentibus. Prodit nunc primum EX MVSEO VICTORIO, delineatum, ærique incisum ad fidem antiqui monimenti.

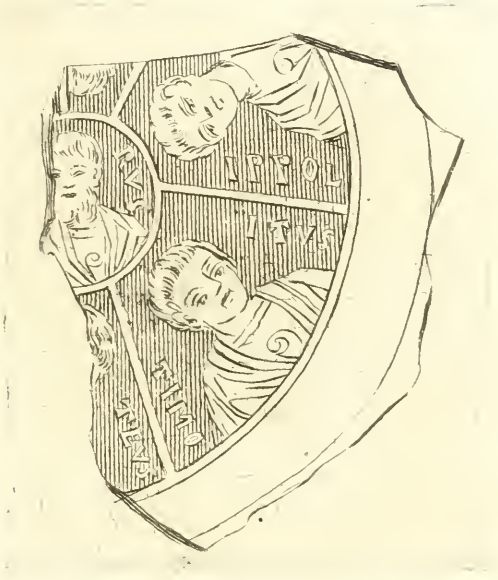

Apes quodammodo debemus imitari, quæ vagantur, & flores carpunt: deinde quicquid attulere disponunt, ac per favos dividunt: & succum varium in unum saporem mixtura quadam, & proprietate spiritus sui mutant. Nos quoque quicquid diversa lectione quæsivimus, committemus stilo: ut in ordinem eodem digerente coalescat &c.

Macrobius *Saturnal. Lib. I.*

AD-

AD PROBATIONES

JUssu Reverendiſſimi Patris ſacri Palatii Apoſtolici Magiſtri, attente perlegi *Diſſertationem Philologicam in nonnulla Muſei Victorii ſacra Monimenta*: cumque illam omnigena eruditione refertam, & fidei ac bonis moribus in nullo adverſantem invenerim, dignam omnino cenſeo, quæ typis conſignetur.

Romæ IV. idus Junii MDCCLI.

Dominicus Theoli Linguæ Hebraicæ
Profeſſor in Urbis Archigymn.

MAndante Reverendiſſimo Patre Joſepho Auguſtino Orſi, ſacri Palatii Apoſtolici Magiſtro, legi *Diſſertationem Philologicam, qua nonnulla monimenta ſacræ vetuſtatis &c. illuſtrantur*; nihilque in ea reperi aut Catholicæ Fidei, aut bonis moribus adverſum; imo non pauca deprehendi Chriſtianæ Religionis noſtræ pios ritus comprobantia, & rerum antiquarum ſtudioſis profutura. Plurima itaque Auctoris, veterum monumentorum ſcientia præſtantiſſimi, eruditione ſcatentem librum hunc, apprime dignum cenſeo, ut in publicam lucem prodeat.

Dabam VII. kal. Julii Anno Domini MDCCLI.

Philippus Laurentius Dioniſi Sacroſanctæ
Vatic. Baſil. Clericus Beneficiatus.

IM-

IMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendiſs. Pat. Mag. Sac. Pal. Apoſtolici.

F.M.de Rubeis Patriarcha Conſtantinopolitanus Viceſg.

IMPRIMATUR,

Fr. Joſeph Auguſtinus Orſi Sac. Pal. Apoſt. Mag. Ord. Præd.

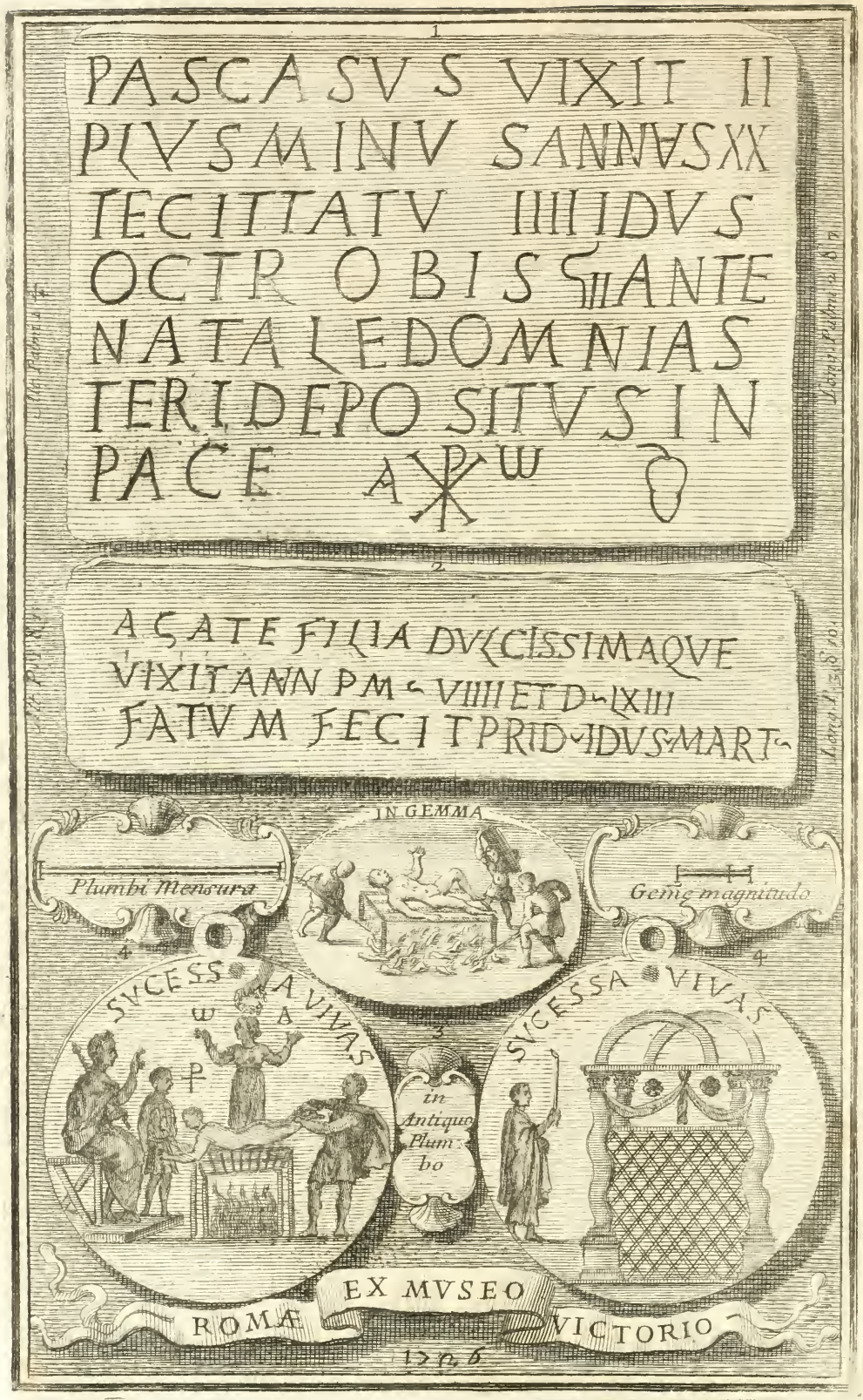
1
PASCASVS VIXIT II
PLVSMINV SANNVSXX
TECITTATV IIIIIDVS
OCTR OBIS ANTE
NATALEDOMNIAS
TERIDEPOSITVSIN
PACE
2
AGATE FILIA DVLCISSIMAQVE
VIXITANN PM VIIII ET D LXIII
FATVM FECIT PRID IDVS MART
IN GEMMA
Plumbi Mensura
Gemæ magnitudo
4
SVCESSA VIVAS
3
in Antiquo Plumbo
4
SVCESSA VIVAS
EX MVSEO
ROMÆ
VICTORIO
1726

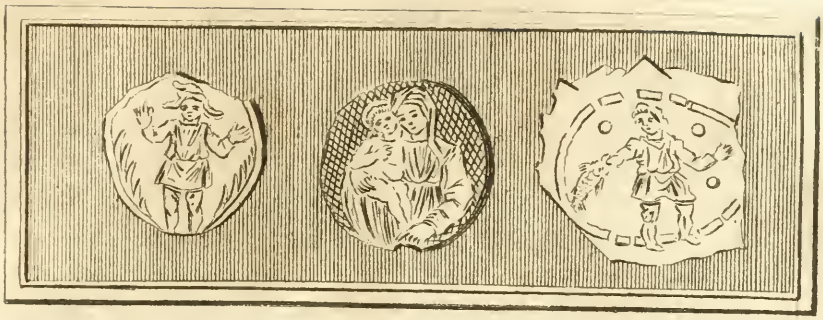

DISSERTATIO

PHILOLOGICA

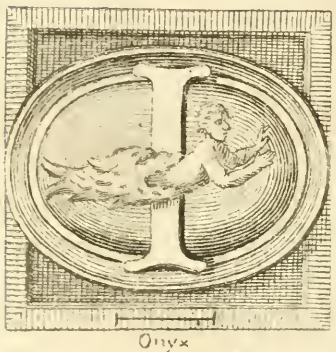

Onyx

TA me vehementer excitavit atque impulit ad inquirenda vetera Chriſtianorum monimenta, pene ab ipſa adoleſcentia præconcepta, & quaſi ingenita quædam erga illa veneratio, ut, quoties ad manus meas perveniebat aliquod hujuſmodi rerum ſacrarum κειμήλιον, gaudio geſtirem, quaſi ditior ob illas acceſſiones evaſiſſem. Sed nec vana erant præludia; nemo enim ſubacti ingenii vir non magni faciet ea monimenta; quippe quæ longævæ ætatis merito ſpectanda ſunt; quin etiam utilitate quam præſeferunt, ab omnibus maxime obſervari operæ pretium fuerit, ſive lapides inſcripti, ſive gemmæ cælatæ ea ſint, ſive numiſmata, aliaque id genus ſacra lipſana. Neque vero, aut quæ frequenter in eiſdem occurrit plane rudis atque informis imaginum delineatio, aut inconcinna malaque ſcribendi ratio legibus orthographicis omnino oppoſita, a veteri meo inſtituto avocare me umquam valuit. Quin potius, *rudi certe ſtylo, & barbara emendatione notabiles*, ex hoc ipſo lapides illos quamdam veluti adquirere raritatem cum clariſſimo Fabretto ſæpe demirati ſumus (1); atque ea in hiſce monimentis ſimplicitate, plerumque ritus, mores, &

A inſti-

(1) *Inſcripti. num antiquarum, quæ in ædibus paternis aſſervantur &c.* Cap. II. pag. 109.

inſtituta majorum noſtrorum dilucide, aptiſſimeque revelari cognovimus, quibus edocti, ad imitanda eorum veſtigia atque exempla, non modo ducimur, verum etiam trahimur, ac ferme compellimur.

Eximium ergo lapidem primorum eorumdem Chriſtifidelium ex *Muſeo Victorio* viris eruditis exhibere decrevi nonnullis meis exercitationibus, DEO juvante, explanatum, quibus indigere videbatur. Quamquam vero ea ſit lapidum cælandorum ratio, ut rerum præteritarum ordo poſteris, præſentis autem ætatis acta iis qui exiſtunt, luculenter, ac nitide exponantur; illudque omnium elegantiſſimum a doctis viris exiſtimetur epitaphium, quod arctiori methodo pauciſque plurima lucide commemorat: nihilominus apertiſſima quæque, ut ita dicam, lapſu temporis rubiginem talem induerunt, ut nonnulla in epitaphiis antiquis occurrant, quæ vix, aut ne vix quidem dignoſci queant, tametſi cura diligentiaque non modica adhibeatur. Ærumnam hanc ſubierunt monimenta, inprimiſque inſcriptiones, quæ Chriſtianam Religionem adtingunt. Etenim temporum injuriæ, plane inevitabili, hoſtes Chriſtiani nominis acceſſere, qui turpiter, atque inhoneſte ea omnia, quæ profutura eſſent, & animum noſtrum juvare poterant rebus obſcurioribus explicandis, diſſiparunt, attriverunt, conſumſerunt.

Chartulas blaſphemus olim
Nam ſatelles abſtulit,

inquit Prudentius (1),

Ne tenacibus libellis
Erudita ſæcula,
Ordinem, tempus, modumque
Paſſionis proditum,
Dulcibus linguis per aures
Poſterorum ſpargerent.

Sane anno MDCCXX. Dum ſacris cæmeteriis purgandis ex pio inſtituto Romanorum Pontificum Præfecti ad hæc conſtituti de more invigilarent, & Foſſores ad opus incumberent, inter mul-

(1) ΠΕΡΙΣΤΕΦΑΝΩΝ. Hymn. *de ſanctis Martyribus Calagurritanis*.

multos inſcriptos lapides in lucem emiſſos e cæmeterio Commodillæ, ſive ſanctorum Felicis, & Adaucti (1), Via Oſtienſi, unum plane ſingularem, memoria ASTERII Martyris inſignitum contigit mihi animadvertere, qui ut *Muſeo Victorio* adjungeretur, non ita multo poſt adniſus ſum, reſque accidit ut erat in votis. Illum ergo adquiſitum noſtrique juris factum (quamquam juvenilis ætas vix ſineret, commentaria noſtra typis mandari, eaque legenda eruditis viris exhiberi), æri cælatum, illuſtratumque, jam tum edere in vulgus cogitavimus, ſed ob alia *ejuſdem Muſei* monimenta tum ſacra, tum profana a nobis interea temporis explicata ac edita, in hanc uſque diem coacti ſumus moram trahere. Ut igitur quod olim elucubravimus, tandem aliquando e forulis, in quibus latebat, prodeat in manus hominum, ab ipſo vetuſti lapidis epitaphio legendo exordiamur, reliqua poſtmodum, ſi DEVS bene verterit, noſtriſque laboribus fortiter, benigneque adſtiterit (2), non inutiliter deſcripturi. Sciendum autem hunc lapidem e vinea Mandoſia, quæ prædicto ſuburbano cæmeterio imminet erutum fuiſſe (3) cum aliis pluribus, quorum alterum *in eodem Muſeo* ſervatum, cælatum pariter in ea tabula, quam huic Diſſertationi præmittimus, licet ſpectare (4): & hunc ipſum opportuniori loco noſtræ hujus Diſſertationis expendemus. Primum vero epitaphium, quod pluribus

A 2 argu-

(1) Acta paſſionis ſanctorum Felicis & Adaucti erudito Commentario illuſtravit vir doctus Franciſcus Valeſius, dum viveret amicus noſter. Exſtat ejuſdem viri epitaphium marmore inſcalptum in Æde ſacra beatæ MARIÆ Virginis, in *Poſterula* nuncupata, in Vico qui dicitur *dell' Orſo*, muro adfixum prope portam, quod tale eſt.

FRANCISCO VALESIO
CAROLI FILIO ROMANO
VIRO PROBITATE ERVDITIONE AC MODESTIA
SINGVLARI
PHILIPPVS VALESIVS FRATRI
AMANTISSIMO MOERENS POSVIT
VIXIT AN. LXXII. MENS. I. DIES III.
OBIIT DIE XVII. MAII. A. D. MDCCXLIII.

Hic autem eſt titulus Commentarii. *Gli Atti de' glorioſi Martiri Felice, e Adauto volgarizzati, ed illuſtrati di alcune annotazioni da un Divoto de' medeſimi Santi &c.* In Roma. Appreſſo Gio. Maria Salvioni &c. MDCCXXXIII. in 4°.

(2) Ἐκ Διὸς ἀρχώμεθα &c. *A Jove exordiamur*, ſive *A Jove principium &c.* inquit Aratus in Phænomenis; ab illo enim felicem fauſtumque auſpicabantur Ethnici exitum rerum omnium ſuarum. Nos autem, non niſi a DEO OPTIMO MAXIMO, vero rerum principio, TRINO & VNO, ab ejuſque laudibus operum noſtrorum primordia inchoamus, & omnem eorumdem ordinem, progreſſum, & finem illi commendamus.

(3) Boldetti. *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj de' ſanti Martiri, ed antichi Criſtiani &c* Lib. II. Cap. XVIII. pag. 582.

(4) Conſule eumdem Boldettum Lib. II. Cap. VI. pag. 412.

argumentis insigne est, legi hoc modo debet. PASCHASIVS VIXIT PLVS MINVS ANNIS VIGINTI DVOBVS FECIT FATVM QVARTO IDVS OCTOBRIS OCTAVO, *nempe die*, ANTE NATALE DOMNI ASTERI DEPOSITVS IN PACE CHRISTI, qui est ALPHA, & OMEGA, ideſt *Principium*, & *Finis*.

Quisnam fuerit Paschasius iste, cui titulus inscriptus est, difficile omnino est demonstrare. Nomen autem, si divinare liceat, a Festis Paschalibus, in quibus non incongrue ortum duxisse putamus, facile derivatum est; ejusque rei conjecturam facimus ex vetusto, ac insigni monimento, quod viri clarissimi Norisius S. R. E. Cardinalis (1), & Fabrettus (2), ediderunt, & cujus initium, primarum linearum ordo ac symmetria est hujusmodi.

NATV. SEVERI NOMINE. PASCASIVS
DIES PASCALES PRID NOV APRIL N
DIE IOBIS &c.

Conjecturam nostram ex hoc monimento valde confirmari nemo non videt. Ita quidem, si daretur otium, per singula discurrendo, facile animadverti posse monstraremus, plerumque Epiphanii nomine ab Epiphaniæ festo die, & Sanctes a festivitate omnium Sanctorum nuncupari modo etiam plerosque solere, quod in hisce sollemnioribus anni temporibus ii ortum fuerint sortiti. Pervetus iste in Ecclesia Catholica mos est, ac valde laudandus, ut scilicet iis memoria Religionis, cui sacro vinculo addicti sunt, numquam excidat, & diem natalitium suum mysteriis sanctissimis consecratum reminiscantur: qua pia institutione, & vitia devitentur, & animus virtutibus excolatur. Neque alia de caussa beatorum Petri, Paullique Apostolorum nomina baptizatis frequenter imponebantur, ut inquit Eusebius (3) ex Epistola Dionysii Episcopi Alexandrini. Eodem quoque argumento sanctus Joannes Chrysostomus (4), sanctorum virorum nominibus liberos in sacro fonte Baptismatis insigniri commendat, videlicet, ut illorum patrocinio hi freti, & in fide stabiles permaneant,

(1) Dissertat. *ad Fast. Consul. Anonymi.* pag. 577.
Pag. XXXIII. primæ editionis.
(2) *Inscription. Antiq.* Cap. VIII. *Num.* LXX.
(3) *Historiæ Ecclesiasticæ* Lib. VII. Cap. XXV.
(4) Homil. XXI. *in Genesim.*

neant, & lubricas exitialeſque vitiorum ſemitas tutius effugiant. Ideo in Concilio Nicæno ſancitum (1). *Ne Fideles imponant filiis ſuis nomina Gentilium*. Nonnulli, ut notum eſt, Ruffino ac Theodoreto nimis fortaſſe adhærentes, canonem hunc Patribus Nicænis abjudicant; ſed alii plerique Patres & Concilia paullo poſt habita, ipſum inter ceteras Nicænæ Synodi ſanctiones abſque ulla hæſitatione adnumerant.

Hac hypotheſi non temere propoſita, ac conſtituta, Paſchaſii nomen cum adſpiratione deſcribi oporteret, ſed fidere etymologiis nominum, vocabulorumque rerum, res incerta eſt, & inconſtans fundamentum, cui inniti, non ſatis tutum. Certum autem eſt idem Paſchaſii nomen, & cum adſpiratione, & ſine ea reperiri in aliis monimentis veterum Chriſtianorum, Paganorumque apud editores antiquorum inſcriptorum lapidum. Quamobrem etſi veriſſima fortaſſe ſit conjecturæ expoſitio, & vetuſtatis præclaro teſtimonio fulciatur; nihilominus vere proprieque nulla ratio etymologica Paſchaſiani nominis adferri poteſt, quæ Chriſtianis æque, ac Gentilibus ſit communis. Itaque re ſerius conſiderata, æquo Lectori noſtros conatus, quicumque ſint, circa rem hanc ratos habere liberum eſto. Nos de etymologia ejuſdem nominis longiorem diſputationem texere, Grammaticis omnino relinquimus, & confeſtim ad alia progredimur.

Vixit Paſchaſius, ut ſupra notatum eſt, annis plus minus viginti duobus, uſurpata in lapide litera v. pro I. ſive pro litera o: utroque enim modo legi poteſt; Annis nempe viginti duobus, atque etiam ſi mavis, annos viginti duos. Has autem literarum varietates non infrequenter admiſit antiquitas; ſatiſque eſt in hanc rem indicare Claudii Dauſquii Tornacenſis Orthographiam (2), reliquis omiſſis, qui de hiſce rebus ex profeſſo tractarunt. Ego vero ſententiam meam proferam. Valde ſuſpicor, lithographum inſcripto titulo, ſe in delineanda litera v. ab idiomatis latini præſcriptis legibus aberraſſe animadvertentem,

(1) Canone XXX.

(2) Tractatu II. Sectione III. Conſule quoque doctiſſimum Henricum Cardinalem Noriſium, *Cenotaph. Piſan.* Diſſertat. IV. Cap. IV. & Spanhemium *de Præſtantia Numiſmat.* Diſſertat. XI.

tem, in formam literæ o. mutandum curaſſe ipſum elementum v. quod idcirco haſta interjecta diſſecuit, ut Tabula æri inciſa ad vetuſti marmoris exemplum fideliter oſtendit. Ceterum pari mendo vitiatos alios quoque lapides aliquando inſpeximus apud editores veterum monimentorum. VIXIT. ANNVS. L. legitur penes Gruterum (1) in Theſauro antiquarum inſcriptionum; ubi etiam habemus ANNVS DVO (2): alioſque duos vetuſtos lapides admodum ſimili cælaturæ vitio notabiles poſtmodum protulit cl. Lupius e Societate JESU Sacerdos in Diſſertatione de epitaphio Severæ Martyris (3).

Binas illas unitates annorum numero XX. ideo ſuperadditas fuiſſe conijcimus, ut loco quam poterat proximiori ſcalptor adponeret; locumque magis opportunum certe non invenit in illa ſatis ampla area, quæ ſupererat linea prima: neque enim linea ſecunda illas unitates capiebat, nec locus aptus eiſdem, tertiæ lineæ caput, ne legentibus epitaphium eo loci aliquam obſcuritatem parerent, aut turbationem. Sunt autem in vetuſtis lapidibus frequentiſſima literarum ſupplementa, etiam, quod mireris, media quandoque dictione, nimirum, ut caſtigentur hoc pacto ſphalmata quadratariorum, qui Græcam, & Latinam linguam callere videntur, dum epitaphia cælant, quum tamen nihil horum umquam didicerint.

De formula PLVS MINVS, titulis cinerariorum ollarumque, & ſarcophagorum ſæpiſſime inſcripta fuſius dicere non eſt neceſſe: quum præſertim etiam in poëſi, atque oratione ſoluta numeris frequenter occurrat. Eam quippe ornandi ſermonis cauſſa adhibent Plinius (4), Plautus (5), Terentius (6) &c. Lepidiſſime autem de more Martialis habet (7).

Speranti plures, nam ſtare aut creſcere debent
Munera, venerunt PLUSVE MINUSVE *duæ.*

Conqueritur ſcilicet de Poſthumiano, a quo libras argenti non minus quatuor exſpectabat, quale munus ante annos x. ab eodem

(1) Pag. MCXLVIII. num. 4.
(2) *Ibidem* num. II.
(3) §. XIII. pag. 110
(4) *Hiſtoria naturalis* Lib. XVI. Cap. XI.
(5) *Captivi duo* Act. V. Sect. III. Item *Menæchmi* Act. IV. Scen. II.
(6) *Phormion* Act. III. Scena III.
(7) *Epigrammaton* Lib. VIII. Epigr. LXXI.

eodem acceperat in Saturnalibus . Conſueverunt veteres hanc eamdem formulam aliquando exprimere prioribus tantum literis ſingularibus P. M. brevitatis gratia : Trita ſane res eſt apud eruditos , ex obſervatis a Probo , Manutio , Scaligero , Urſato , & aliis (1) , qui ſeſe in antiquis monimentis explanandis , exercuerunt .

Poſtquam anni , quibus vixit Paſchaſius in epitaphio recenſiti ſunt, de obitu ejuſdem agitur . Sequitur ergo FECIT FATV, ideſt FECIT FATVM; ſed hanc phraſim male interpretati ſunt aliqui (2); erroriſque cauſſam ſumſere a litera F. , quæ quum in antiquo marmore ſecta infra de more non ſit , litera T. perperam credita eſt ab iiſdem, ac propterea legere non dubitarunt, FECIT TATV, videlicet, FECIT TATA (3) . Qua in expoſitione procul dubio lapſi ſunt . Nam ſi in voce FATVM litera F. uſurpetur pro litera T. pari argumento litera F. in verbo FECIT pro litera T. ſumenda foret ; neque enim ſecta ea eſt. Quænam vero tunc eſſet hujus verbi ſignificatio ? Germana itaque tituli expoſitio hæc eſt . FECIT FATVM , cui mirum in modum favet marmor aliud in eodem *Muſeo Victorio* ſervatum , in eademque Tabula ſumma fide cælatum (4), & in Lucinæ cæmeterio (quod ut alibi in hac Diſſertatione diximus , ſub vinea Mandoſia, Via Oſtienſi (5), latebat), anno MDCCXIV . repertum ; cujus tandem veriſſima lectio eſt hujuſmodi , ſi ad normam orthographicam expendas. AGATHA FILIA DVLCISSIMA QVAE VIXIT ANNIS PLVS MINVS NOVEM ET DIEBVS SEXAGINTA TRIBVS FATVM FECIT PRIDIE IDVS MARTIAS . Non licet igitur in lapide Paſchaſiano phraſim interpretari FECIT TATA . Quandoquidem par eſt in utroque marmore legendi ratio , in quibus poſt denunciatos vitæ annos illico dies obitus memoratur . Sic in epitaphio Paſchaſii FATVM FECIT *quarto*

(1) Qui de Notis Romanorum ſcripſerunt , omnes hac de re conveniunt , ita ut opus non ſit quidquam dictis addere , & Lectorem ſupervacaneis notationibus gravare . Videſis *Il Fiorino d' oro antico illuſtrato &c.* Parte IV. in Obſervationibus ad Num. XXXII. §. 3. pag. 445. & ſeq.

(2) Boldett. *Oſſervaz. ſopra i ſacri Cimiterj &c.* Muratorius , *Novus Theſaurus veterum inſcriptionum &c.*

(3) Boldettus loco citato lib. II. Cap. XVIII. pag. 582. Murator. Tom. IV. citati *Operis* , pag. MCMXX. num. 6. Uterque ſatis inemendatum evulgavit hunc lapidem , ut mirum ſit , eo loci dixiſſe Muratorium , e ſchedis ſuis ſe vulgaſſe .

(4) Vide Tabulam æri inciſam , & Diſſertationi præpoſitam num. 2.

(5) Boldett. Opere paullo ante citato Lib. II. Cap. VI. pag. 412.

to idus Octobris, & in ſaxo Agathæ FATVM FECIT *pridie idus Martias*. Porro rem acu tetigit cl. Eduardus Corſinius ex Clericis Regularibus Scholarum Piarum Diſſertatione II. in Opere de Notis Græcorum (1). Ceterum exempla literæ F. non ſectæ bifariam, ut in marmore Paſchaſiano vidimus, multa occurrunt (2) veſtigantibus antiquos titulos inſcriptos, ac potiſſime veterum Chriſtianorum.

Alium lapidem eodem dicendi modo conſpicuum vulgavit Marangonius in Appendice ad Acta S. Victorini Epiſcopi Amiterni & Martyris illuſtrata (3) ex cæmeterio Cyriacæ, Via Tiburtina.

D N. MAGNO MAXIMO AVG. II. CONSS
III IDVS MAIAS FATVM FECIT. LEO ET
DEPOSITVS PRIDIE IDVS MAIAS BENE
MERENTI IN PACE

Innoteſcit præterea ex hoc marmore dies obitus Leonis, quæ fuit XIII. menſis Maij, & depoſitionis ejuſdem, quæ fuit XIV. ipſius menſis. Sed de hac re nonnihil dicendum infra. Prima autem linea hujus epitaphii aliquantulum ſalebroſa, fidem ſequitur alterius vetuſti lapidis, qui penes Donium hanc præfert epigraphen (4).

DVLCISSIMAE . FILIAE . ADEODATE
QVE VIXIT ANNOS XVIII
ET MS. V
DEPOSITA XVI. KAL. FBR
CONS
MAGNO . MAXIMO AVGVSTO
PATER CELESTINVS FECIT
ET . CVM . MARITO . F. MENS . XI

In Hiſtoria autem Auguſta unus reperitur FLAVIVS MAGNUS MA-

(1) *Notæ Græcorum collectæ & illuſtratæ &c.* Florentiæ Anno MDCCIL. ex Typographia Imperiali in fol. Vid. pag. XXIV.

(2) Boldettus hunc edidit lapidem. *Oſſervazioni ſopra i ſacri Cimiterj &c.* Lib. II. Cap. IV. pag. 363.

ANTIOCHIDI . TILIE
CONSTANTIVS

Heinc vero in lapide exlata eſt imago ſtantis mulieris elatis manibus, orantis in modum: in medio Bonus Paſtor, ovem humeris geſtans: illinc Arbor. Exemplum aliud ſi cupis, vide epitaphium QVARTINAE ab eodem Boldetto vulgatum Lib. II. Cap. VIII. pag. 429. ea enim dicitur DVODECIM TILIORVM MATER. Utrobique litera T. locum occupat, literæ F. Sed non eſt operæ pretium in his diutius immorari.

(3) Pag. 104.

(4) *Inſcriptiones Antiquæ Donianæ* Claſſ. XV. num. 67. pag. 538.

MAXIMVS, quem prælio vicit Theodosius, & morte sublatum ferunt anno Christi CCCLXXXVIII.

At ne scrupulum alicui iniiciat in lapide Christianorum veterum offendisse illud FATVM FECIT, exemplum e cæmeterio Priscillæ ad Viam Salariam jamdiu protulit Fabrettus (1) eo epitaphio, in quo legitur FATIS. DECESSIT. INIQVIS. Aliud item metro solutum Arelatæ exstans, refert Sponius in Miscellaneis eruditæ antiquitatis (2). Idem quoque ad veteres Christianos attinet, tametsi habeat hanc formulam, IN FATA CONCESSIT. Sed in alio lapide penes Bosium (3), & Aringhium (4), *Lachesim, & Tænarias aquas* memoratas reperimus, *inconsiderate potius quam impie*, ut inquit laudatus Fabrettus (5).

In vetustissimo sepulcrali titulo SALVIDIENAE FAVSTILLAE, & in alio FELICVLI CRESCENTIS, legitur insigni sphalmate in Gruterianis inscriptionibus (6), FATVS MALVS. Hic autem vita cessit puer annorum sex; illa adolescentula annorum quindecim.

Occurrunt sequentes formulæ apud Cajum Cornelium Tacitum in Annalibus, FATO OBIIT (7), FATO FVNCTA EST (8); & in Vita Julii Agricolæ (9), FATVM EXCEPISTI, aliasque similes a cultissimis Gentilium Scriptoribus usurpatas facile quidem esset cumulare, sed cui bono? Et quis hominum opus non existimet prorsus supervacaneum? Quid vero Ethnici suis in tenebris viventes *Fati* vocabulo intelligerent, explanat Manutius in Commentariis ad Ciceronem (10), mortis causas in duo genera dividens, *aut enim*, inquit ipse, *intus oriuntur, aut extra: intus, vel natura, vel fato; extra, vel vi, vel casu. Natura moriuntur, quibus in senectute animam e corpore, quasi sua manu natura molliter educit, quod accidit, quum vitalis calor paullatim extinguitur. Fato, qui morbo aliquo, ante illam diem, quò per ipsam naturam pervenire licuisset,*

 vitam

(1) *Inscription. antiquar.* Cap. II. pag. 112. num. 276.

(2) Sectione VIII. pag. 286.

(3) *Roma sotterranea &c.* Lib III. Cap. I. pag. 429.

(4) *Roma Subterranea &c.*

(5) *Inscript antiq.* Cap. II. pag. 112.

(6) Pag. DCLXII. num. 5. *Item* pag. DCLXI. num. 6.

(7) *Annal.* XIV. Cap. LXII. num. 6.

[8] *Ibidem* Cap. XII. num. 7.

(9) Cap. XLV. num. 5.

(10) *Epistolarum*, quas Familiares appellant. Lib. IV. Epist. XII. pag. 174.

vitam amittunt. Ideoque in Catone majori idem Cicero ſcribit (1). *Vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus maturitas.* Hæc enim vis, *Fati* nomine dicebatur. Inquit item Philippica I. in Marcum Antonium (2). *Præter naturam, præterque Fatum &c.* & Virgilius de Didone agens in ſua Æneide (3).

Nam quia nec Fato, merita nec morte peribat &c.

Etſi de hiſce locis multi multa dicant, nobis tamen Manutiana explanatio impenſe arridet. Ejuſdem Manutii Commentaria ad Orationem pro Quinto Ligorio conſulas velim (4), variiſque aliis locis (5). Item Marcum Antonium Muretum (6). Præterea Jacobum Gutherium de jure Manium ſcribentem adire poteris (7), & percurrere Raphaëlis Fabretti eruditas notationes ad inſcriptiones antiquas (8); ac potiſſime ejuſdem Ciceronis librum *de Fato* (9).

Paſchaſius ergo raptus præpropera morte, annum ſcilicet agens vigeſimum ſecundum, dicitur *Fatum feciſſe*. Agatha pariter, quæ vixit circiter annos novem, *Fatum fecit*. Quicumque ille eſt, qui *Fatis deceſſit iniquis*, conſtat eum, circiter vigeſimum ætatis annum, vitam exegiſſe. Geminus, qui *fidelis in Fata conceſſit*, vixit annis octo ſuper triginta, menſibus duobus, diebus ſex. Horum certe nullus, nedum prætertranſierat, ſed neque conſtitiſſe dici poteſt cum Dante Aligherio (10).

Nel mezzo del cammin di noſtra vita.

Verbum *Facio* apud Latinos ad res varias ſignificandas adhiberi ſolet. Itaque ſæpe transfertur ad res omnino diverſas. Exempla quamplura ex optimis quibuſque vetuſtis Scriptoribus excerpta ordine alphabetico digeſſit Marius Nizzolius, in quibus tamen,

(1) Sive Lib. *de Senectute*, Operum Tomo IV. pag. 513.

[2] Pag. 719. fere in principio.

[3] Lib IV. Verſ. 696.

[4] Pag. 232.

[5] *Epiſtolar.* Lib. V. Epiſt. IX. pag. 196. &c.

[6] Invectiva III. in Catilinam.

[7] Lib. I. Cap. II. & Cap. III. & Lib. eodem Cap. XII.

Toletanæ Eccleſiæ Archiepiſcopus S. Julianus Lib. I. ΠΡΟΓΝΩΣΤΙΚΩΝ, ſive *de Origine humanæ mortis* Cap. II. *Tria*, ſcribit, *ſunt genera mortis. Acerba infantum: Immatura juvenum: Naturalis ſenum.*

[8] Cap. II. pag. 86. & p. 87.

[9] Operum Tomo IV. pag. 364. & ſeqq.

[10] *Inferno* Canto I. verſ. 1. Illuſtratores Operum Dantis Aligherii, ad hoc carmen plura dixerunt, ætates hominum diverſimode metientes. Adi Commentaria Chriſtophori Landini & aliorum: Sed infra in hac ipſa Diſſertatione de hac eadem re aliqua legentibus occurrent.

men, FATVM FACERE, non comprehenditur. In illis animadvertimus, FVNVS FACERE, pro eo quod eſt *occidere*, & *curare funus*, ex Plauti Aſinaria (1).

Arg. (*Mater ſupremum mihi tua dixit, domum ire juſſit.*
Phil. (*Acerbum* FVNVS *filiæ* FACIET, *ſi te carendum eſt.*

Eodem modo, FVNVS FACERE, ad ſignificandam curationem funeris, occurrit in antiquo, variiſque imaginibus cælato marmore Villæ ſuburbanæ Pamphiliorum, quod edidit Ficoronius in Tractatu *Della Bolla d'oro de' Fanciulli nobili Romani, e quella de' Libertini* (2).

Lapis qui ſequitur, & Volſiniis adhuc exiſtit prope ſtathmum, vel tabernam, ſive diverſorium campeſtre ad uſum vaſis aquarii pro animalibus expoſitus, ad Lucium Canulejum ſpectans, editus eſt a Grutero (3). Eumdem vulgavit Fabrettus (4), ac poſtremo in Hiſtoria Volſinienſi Andreas Adamius (5), & nos aliquando illac iter facientes, Florentiam verſus progreſſuri, exſcripſimus in hunc modum.

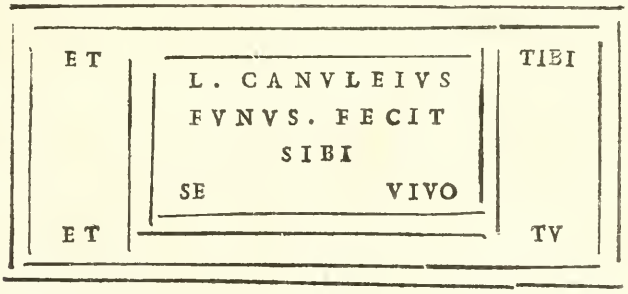

Breviter ad hoc marmor ſic commentatur Fabrettus (6). *Funus ſibi feciſſe, raro & nullo quod legerim antecedente exemplo Carolum Quintum Hiſpaniæ Regem glorioſiſſimum Regno relicto audivimus. Sed nihil tale apud Ethnicos memoratur.* Andreas Adamius, illud FVNVS FECIT SIBI SE VIVO, interpretatur de ſepulcro (7) quod SIBI VIVO Canulejus

(1) Act. III. Scena II. Verſ. 4. & 5.
(2) Pag. 19.
[3] Pag. DCCCC. num. 10.
(4) *Antiquar. Inſcription.* Cap. X. pag. 755. num. 615.
[5] *Storia di Volſeno &c. deſcritta in quattro libri dall' Abbate D. Andrea Adami &c.* in Roma 1737. in 4. Tomo II. Lib. IV. pag. 138.
(6) *Antiq. inſcript.* Cap. X. pag. 755.
(7) Lib. IV. pag. 140.

nulejus FECIT ; ſepulcrum enim ad funus pertinet , & ad exſequias , ſive ad juſta perſolvenda ; id vero magis conſonum videtur rationi & veritati .

Columella de terræ generibus agens (1) , *Nullum* , ait , *deterius habetur genus , quam , quod eſt ſiccum pariter , & denſum , & macrum , quia quum difficulter tractetur , tum ne tractatum quidem gratiam refert , nec relictum , pratis vel paſcuis abunde ſufficit . Itaque hic ager , ſive exercetur , ſeu ceſſat , colono eſt pœnitendus , ac tamquam peſtilens refugiendus . Nam ille* MORTEM FACIT , *hic teterrimam comitem mortis famem &c.*

In hoc Columellæ textu , active accipiendum eſt verbum *Facio* , ut MORTEM FACIT , idem valeat , ac *mortis cauſſam adfert* . At ubi legimus in lapide Paſchaſiano , & in epitaphio Agathæ , FATVM FECIT , hæc formula utrobique ſe habet paſſive , ſumiturque pro *Obiit* .

Huc uſque dictis adiiciendum videtur , ipſum verbum FECIT , aliquando pro *obiit* uſurpatum fuiſſe in nonnullis inſcriptionibus veterum Chriſtianorum ; non enim improbandæ ſunt conjecturæ , quæ valido aliquo argumento nituntur . Exemplum mihi videre videor in epitaphio ſancti PROCI Martyris , quod , una cum ſacris ejuſdem reliquiis , & vaſe ſanguinis , in cæmeterio ſancti Thraſonis , Via Salaria repertum , ſanctiſſimus Dominus noſter BENEDICTUS XIV. Pontifex Maximus , ad Metropolitanam Bononienſem Eccleſiam ſuam , ſancto PETRO Apoſtolorum Principi nuncupatam , miſit menſe Aprili , anno MDCCXLV. ornatiſſima epiſtola illuſtratum , illud vero ita ſe habet (2) .

PATER FILIO PROCO QVI
VIXIT ANNIS VIIII. MENS. VIII.
IN PACE FECIT .

Licet enim in marmore , ubi nomen adeſt , quod verbum FECIT regat , optime legendum ſit . FILIO PROCO IN PACE QVI VIXIT ANNIS VIIII. MENSIBVS VIII. PATER FECIT ; nihilominus optime quoque , imo polite legitur , quemadmodum in eodem epitaphio

[1] *De re ruſtica* Lib. II. Cap. II.

[2] *Lettera della Santità di noſtro Signore* BENEDETTO PP. XIV. *Al Capitolo e Canonici della Chieſa Metropolitana di Bologna &c. In Bologna.* MDCCXLV. *Nella Stamperia del Longhi, Stampatore Arcivescovile* . in fol. Vide pag. 8.

phio expreſſum eſt. PATER FILIO PROCO QVI VIXIT ANNIS VIIII. MENSIBVS VIII. itaut, verbum FECIT redundare prorſus videatur: Ergo, ſi ita cenſeant eruditi viri, illud IN PACE FECIT, pro eo, ni fallimur, legittime ſumi poteſt, quod eſt IN PACE OBIIT.

Ex eadem phraſi, FATVM FECIT, circa eadem tempora geminum epitaphium Paſchaſii, atque Agathæ exſcalptum fuiſſe docemur; quin etiam ex admodum ſimili characterum forma, facile argui poteſt, non longe poſt obitum Paſchaſii vita defunctam fuiſſe Agatham, ſive e contrario: uter enim eorum prior e vita migraverit, ignoramus. Plane adeo perſimiles ſunt apices ductuſque literarum, ut, quaſi ejuſdem quadratarii rudi ſcalpro utrumque lapidem cælatum eſſe, quiſquis viderit pene fateatur.

Notandum eſt pariter in epitaphio Agathæ, poſt annos VIIII. quibus ea vixit, dies LXIII. numerari, qui menſes duos & amplius conſtituunt; attamen indicare menſes neglexit epigrammatarius, ſola poſt annos, ut dictum eſt, dierum enumeratione notata (1). Quod in aliis lapidibus rariſſimum eſt. Menſium enim, & eorumdem in certas dies diviſio eſt vetuſtiſſima (2).

Lite-

[1] Fabrettus editam a ſe vetuſtam inſcriptionem Cap. v. pag. 422. num. 389. quæ, ut ipſe obſervat, *poſt enumeratos decem menſes, alios dies* LI. *quaſi menſis alterius portionem adjungit*, pene ineptam reputans, de illa hæc habet. *Unde in mentem venit intercalarium illud Cephaleditanum* XLV. *dies longum, ut Verris, novi illius Aſtrologi anomaliæ occurreretur, de qua* IV. *Act. Cicero, ut reliqui menſes in ſuam rationem reverterentur.*

Menſes in certos dies diſcretos, etſi non apud omnes par fuerit numerus dierum, neque apud eaſdem Gentes idem ſemper fuerit, qui literas vel a limine ſalutarunt, ſciunt. Dies autem LXIII. fere apud omnes menſium duorum ſpatium excedebant. Sed heic juvat vetuſta quædam epitaphia indicare, in quibus menſium expreſſio omittitur, & peculiari modo dierum numerus deſignatur. Gruterus pag. DCLXXXV. num. 7. marmor hoc promit. D.M. SEX GESAN. SEX. FIL. PAL. FESTI. VIX. AN. XI. D. L. Idem ſeq. pag. num. 7. D. M. HELIADI FILIAE PIEN. FECER. PAREN. VIXIT ANN. III. D. XXXVIIII. Item aliud pag. DCXCII. num. 1. D. M. M. IVSTIN. MARCELLI INFANTIS DVLCISSIMI QVI VIXIT ANNVM VNVM DIES XXXXVII. M. IVSTINVS SECVNDINVS ET PRIMARIA MARCELLINA PATRES AMISSIONE EIVS ORBATI P. C. ET SVB ASCIA D D e. Plura de hac eadem re veterum monimentorum exempla non adferimus, ne terminos adnotationum prætergre diamur.

(2) In more fuit apud varias Gentes annum in menſes XII. partiri. Nam de Ægyptiis atque Alexandrinis ſatis conſtat Diſſertatione *de Menſibus Ægyptiorum* edita Florentiæ a cl. viro Nicolao Averanio Anno CIↃ.IↃ.CC. XXXVII. De Hebræis ſatis eſt locus in Divinis Scripturis occurrens Lib. III. *Regum* Cap. IV. Verſ. 7. *Habebat autem Salomon duodecim Præfectos ſuper omnem Iſraël, qui præbebant annonam Regi, & domui ejus: per ſingulos enim menſes in anno, ſinguli neceſſaria miniſtrabant &c.* Sabini Italiæ Populi, & ipſi annum in XII. menſes dividebant, quos tandem Romani quoque ſequuti ſunt, auctore Numa Pompilio, ſecundo eorumdem Romanorum Rege, qui menſes duos ſuperaddidit menſibus decem a Romulo conſtitutis, curſum ſolis exactius dimetiendo. De Anno Romuli diſerte Ovi-

dius

Litera M. verbo FATVM, fortaſſe per incuriam antiquarii omiſſa eſt, quemadmodum apud virum clariſſ. Antonium Franciſcum Gorium, Florentiæ *Præpoſitum* inſignis Baſilicæ ſancti Joannis Baptiſtæ (1), in Donianis inſcriptionibus ab eo editis legitur (2). DOMVS. C. VALERI. HERMAISCI. TEMPLVM. SERAPIS. SCHOLA FAVSTINIANA. FECIT. ideſt *Scholam Fauſtinianam*, alibique in eodem Opere in alio vetuſtiſſimo lapide (3). SOLARIV. HVIVS. MVNIMENT. pro eo quod eſt *Solarium*. Frequens eſt apud eumdem Gorium in Columbario ſive Monumento Libertorum & Servorum Liviæ Auguſtæ & Cæſarum. DAT. OLLA, omiſſa in fine litera M. (4). Quod item occurrit apud clariſſ. Præſulem Franciſcum Blanchinium in illuſtratione ejuſdem Monimenti (5), Via Appia prope Urbem detecti anno MDCCXXVI. Alios vetuſtos titulos inſcriptos, ubi ea macula apparet, cl. Lupius in epitaphio Severæ Martyris recenſet (6). Gruterus vero in Indice eorum quæ ad Grammaticam pertinent,

dius ait Lib. I. *Faſtor.* Verſ. 27.

Tempora digereret cum conditor Urbis, in anno
Conſtituit menſes quinque bis eſſe ſuo.

Et Lib. III. *Faſtor.* Verſ. 121. inquit.

Annus erat, decimum cum Luna repleverat Orbem.
Hic numerus magno tunc in honore fuit.

Plura de anno in menſes XII. diſtributo jam non eſt neceſſe depromere, ac de illis dicere omittimus, qui apud Plinium *Nat. Hiſt.* Lib. VII. Cap. XLVIII. annum *æſtate unum determinabant, & alterum Hyeme*; itemque de aliis, qui *quadripartitis temporibus*; *ſicut Arcades, quorum anni trimeſtres fuere*; & de iis, *qui Lunæ ſenio, ut Ægyptii*. De quibus omnibus agit accurate Averanius Diſſertatione mox memorata. Non inutile tamen erit, quamquam aliter aliqui judicabunt, recenſere nonnullas eo ſpectantes Inſcriptiones. Gruterus. pag. DCLXXXVII. num. 7. hunc refert lapidem. IANVARIAE QVAE VIX. ANN. XIII. MENS. XL. D. IIII. FECIT Q. MAGIVS HILARIO PATER FILIAE DVLCISSIMAE ET SIBI POSTERISQVE SVIS. Fabrettus *Antiquar. Inſcription.* Cap. III. pag. 222. num. 588. ex Grutero pag. MLII. num. 11. hunc alium vulgavit. D. M. IN PACE FLANNIGGO. SCVTARIVS SCOLA TERCIA. QVI. VIX. ANN. L. M. XV. MILITAVIT. ANN. VI. COGNATVS. DVLCISSIMVS. SORORIO AMANTISSIMO. Eumdem edidit quoque Gorius *Inſcript. Etrur.* Tom. III. pag. 337. Hæc quæ ſequuntur Epigrammata. Vide apud Murator. *Vet. Inſcript.* Tom. IV. pag. MCMXXXIII. num. I. SERVILIVS PATRI BENEMERENTI PASTORI QVI VIXIT ANNIS LXII. M. XV. MORTVS VII. IDVS APRILES. *Ibidem* pag. MCMLVII. num. 5. VICTORIA QVAE VIXIT ANNIS XLVI. MENS. XXXVI. DECESSIT NON. SEPT. IN PACE BENE VRSACIVS EI FECIT. Sed jam ſatis.

(1) De ea dignitate, quam Florentiæ variis temporibus Optimates tenuerunt, itidemque viri doctrina ac pietate clari, conſuli inprimis poteſt Ferdinandus Leopoldus *del Migliore*, Opere typis vulgato, cujus titulus eſt. *Firenze illuſtrata &c.* vide pag. 102. & alibi. Ceterum Præpoſitus S. Joannis Baptiſtæ clero iſtius Baſilicæ præeſt, & privilegiis honoribuſque Protonotariorum Apoſtolicorum extra Urbem degentium gaudet, atque ornatur.

(2) Claſſe II. num. 10. pag. 65.

(3) Claſſe XII. num. 4. pag. 395.

(4) *Monumentum, ſive Columbarium Libertorum & Servorum Liviæ Auguſtæ, & Cæſarum &c.* Florentiæ. Apud Tartinium & Franchium. CIↃ. IↃ. CC. XXVII. in fol.

(5) *Camera ed inſcrizioni ſepulcrali de' Liberti, ed Ufficiali della Caſa di Auguſto &c.* In Roma. M.DCCXXVII. in fol.

(6) §. XIII. pag. 111. & ſeq.

tinent (1), M. finale perſæpe omiſſum in antiquis epigrammatibus advertit.

Ergo, ut eodem ordine, quo cœptum eſt procedat examen, & animadverſiones ad antiquam inſcriptionem noſtram lucidius exponantur, Paſchaſius FATVM FECIT, ſive obiit IIII. IDVS OCTOBRIS, die ſcilicet XII. menſis Octobris. In lapide ex oſcitantia ſcalptoris irrepſit OCTROBIS, nempe litera R. poſita inter T. & O. quemadmodum in Tabula æri inciſa fideliter exprimi curavimus. Mendum huic ſimile in indicatione ejuſdem menſis Octobris refert lapis a Marangonio vulgatus in Appendice ad Acta ſancti Victorini (2). Verum plurima ejuſmodi cacographiæ exempla omne ævum ſuppeditat. Apud Sponium in Miſcellaneis eruditæ antiquitatis (3), in Tabula ænea Hadriano Imperatore ſcripta, ipſius Conſulatu III. [ſi tamen ſcripturæ vitio tribuendum ſit], occurrit. DAT. NON. OCTVBRIS. Adhibita litera V. loco literæ O. Quamvis autem in monimentis Ethnicorum nonnumquam aliquæ ſphalmatum turpitudines & labes demonſtrari poſſint, tamen in lapidibus, qui e cryptis veterum Chriſtianorum eruuntur, multo plures notantur Latinæ linguæ maculæ, & errata. Quum enim Chriſtiani Nominis perſequutores eouſque inſanirent, ut Fideles defunctos, ne humari quidem paterentur (4). veræ Religionis cultores, quos maxime urgebat ſolicitudo fratres ſuos IN PACE CHRISTI mortuos tumulandi, non ſelectos lapides perveſtigabant, ſed quoſcumque obvios arripiebant (5): non rhetorum elo-

(1) Poſt Theſaurum antiquarum inſcriptionum, Indicis Parte V. Cap. XIX. lit. M.

(2) Pag. 105.

(3) Sectione VIII. pag. 278.

(4) Apud Prudentium ΠΕΡΙΣΤΕΦΑΝΩΝ. In Hymno in laudem S. Vincentii Martyris, Tyrannus excandeſcens ait.

Sed reſtat illud ultimum,
Inferre panam mortuo,
Feris cadaver tradere,
Canibuſque carpendum dare.
Jam vunc & oſſa extinxero,
Ne ſit ſepulcrum funeris,
Quod plebs gregalis excolat
Titulumque figat martyris &c.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Mergam cadaver fluctibus &c.

(5) Idcirco mirum non eſt, in ſacris ſuburbanis cæmeteriis nonnullos reperiri lapides Gentilium, in uſus Chriſtifidelium adhibitos. Quæcumque enim tabulæ ad manus erant, ſive fictiles, ſive marmoreæ (tabula, ſi ſcripta eſſet, inverſa), occludendis Chriſtianorum tumulis adhibebantur. Si qui igitur epitaphia Gentilium in noſtris cæmeteriis aliquando deſcribunt, ii profecto ſcire debent, inverſos tantum lapides, non vero epitaphia lapidibus hiſce ex altera parte inſcripta uſibus Chriſtianorum inſerviiſſe, uti appoſite monuerunt

eloquentiam quærebant, ſed quovis vel rudi ſermone contenti erant ad memoriam amicorum conſervandam, & ad leniendum potius animi mœrorem, quam ad pompam, & ad oſtentationem Ethnicorum imitandam. Ideo in illis titulis puritas intentionis, ac pietas magis elucet, quam elegantia orationis, & induſtria operoſa præſtantis artificis. O TEMPORA INFAVSTA, legimus in epitaphio ſancti ALEXANDRI Martyris, qui Imperatore Antonino paſſus eſt (1). O TEMPORA INFAVSTA QVIBVS INTER SACRA ET VOTA NE IN CAVERNIS QVIDEM SALVARI POSSIMVS. QVID MISERIVS VITA SED QVID MISERIVS IN MORTE CVM AB AMICIS ET PARENTIBVS SEPELIRI NEQVEANT &c.

Ut autem magis aſſerta remaneret dies, in qua Paſchaſius occubuit, notato in epitaphio IIII. IDVS OCTOBRIS, additur ϛII ANTE NATALE DOMNI ASTERI. ſcilicet *octavo ante Natale Domni Aſterii*. Sigma-tau Græco more in lapidibus antiquis ſæpius expreſſum expendit abunde Fabrettus (2), adverſus Reineſii aliorumque opinionem, & pro Senario numero reſtituit, teſtimonio vetuſtiſſimi Codicis collectionis Conciliorum apud cl. Joannem Mabillonium (3), in quo hæc nota ϛ. quinarium numerum v. Ordine perpetuo ſubſequitur. Confirmat etiam aliis argumentis, ac potiſſime duobus antiquis epigrammatibus, Conſulatu ſeptimo Valentiniani Auguſti cum Avieno diſtinctis, quorum in altero Conſulatus ejuſdem Valentiniani Romanis hiſce notis VII. exprimitur, in altero, Græco-Latinis hiſce ſiglis ϛI. recenſetur. Eamdem notam ϛ. ſæculo III. jam uſurpatam, videlicet Conſulibus

nuerunt editores, & illuſtratores Romæ ſubterraneæ. Quippe noſtra etiam ætate loculi defunctorum aperti ſunt, quorum externa facies memoriam Chriſtiani viri exhibebat, partem autem averſam, quæ ſcilicet legi, niſi reſerato loculo nequibat, epitaphio viri Gentilis inſtructam videre contigit, cujus ſepulcro aptatus pridem lapis fuit, indeque in proximum fortaſſis cæmeterium poſtea translatus. Si qui vero ex iiſdem lapidibus ad Chriſtifideles nullo modo pertinent, facile everſis Gentilium ſepulcris, quæ in ſuperioribus viis, atque vineis erant, in ſuppoſita cæmeteria, quæ vel ſponte non raro fatiſcunt, ejuſmodi lapides ſunt prolapſi.

(1) Ediderunt epitaphium ſancti ALEXANDRI Martyris, ex cæmeterio Calliſti erutum, Boſius cum Severano Lib. III. Cap. XXIII. Aringhius Lib. III. Cap. XXII. Boldettus Lib. I. Cap. XLIV. pag. 232.

(2) *Antiquar. Inſcription.* Cap. VIII. p. 540. Beda Lib. III. *de Indigitatione*, ſcribit, Græcos tres numeros expreſſiſſe propriis notis, quæ ex Alphabeto non ſunt. Prima eſt ϛ. nota numeri VI. Altera ϟ. quæ vocatur *Cophæ*, & valet inter notas numericas XC. Tertia eſt ϡ. *Enneacoſia*, quæ valet DCCCC.

[3] *De re Diplomatica* Lib. II. Cap. XXVIII. num. 12

libus Tuſco & Anulino, Imperium Romanum moderante Diocletiano, diſerte oſtendit cl. Bonarrotius Senator Florentinus in Præfatione ad vitrea Fragmenta (1), & cl. Gorius Tomo I. antiquarum inſcriptionum in Etruriæ Urbibus exſtantium [2]. Loquitur item de hac nota ς. pro Senario numero adhibita Maffejus in Hiſtoria Diplomatica variis locis [3]. Poſt tot egregios Scriptores non oportet alios memorare. Adlatis monimentis lapis noſter Paſchaſianus accedat, ſed infra apertius res declaranda eſt. Interea de Natale DOMNI ASTERII ſermonem inſtituamus.

Porro *Natale* pro obitu uſurpatum, quum de illis agitur, qui Chriſtianæ Fidei teſtimonium ſanguine ſuo ac vita fortiter data ſignarunt, paſſim occurrit in Martyrologio Romano [4]. Mors enim juſtorum initium eſt æternæ felicitatis, quæ eſt vita animæ, quare inquit Prudentius [5], de Paſſione Hippolyti Martyris.

Jam quum ſe revocat decurſis menſibus annus,
Natalemque diem Paſſio feſta refert &c.

Ejuſdem vocabuli notionem antiquus auctor poſt alios vetuſtiores Patres explicat in Sermone de Nativitate ſancti Joannis Baptiſtæ, ubi ait [6]. *Nullius hominis Nativitatem præter ſolius* DEI, *in auctoritatis arcem recepit Eccleſia, hujus iſtius exceptione ſervata. Novit enim, quia melior eſt dies mortis die Nativitatis, & quod ortus hominum triſtitia comitetur: inde eſt, quod diem mortis Martyrum, non Nativitatis ſollemnizat Eccleſia;* MORTEM TAMEN EORVM, NATALITIORVM NOMINE NOMINANS, *quibus eſt de morte* NATALIS. *Tunc enim cæperunt de morte naſci ad vitam, quum vitam depoſuerunt pro vita &c.*

Auctor etiam Sermonum in Antiphonam *Salve Regina*, qui ſancto Bernardo adtribuuntur, in laudibus beatæ MARIÆ VIRGINIS

C ſeſe

(1) Pag. XVIII.

[2] Pag. 169.

[3] Pag 112. & pag. 135. Lampridius, Sigma, ſive Græci Alphabeti literam c. quod ſinuata ſit, inſtar menſæ eſſe inquit. Quare Sidonius Apollinaris, ad Pontium Leontium, de quodam Pago ſpecioſo in eam formam ſinuato, ait.

Cominus erigitur vel prima vel extima turris,
Mos erit hic Dominis hibernum Sigma locare.

(4) Vide Baronium in Præfatione ad Martyrolog. Roman. Cap. IV. & ejuſdem notas ad diem III. Januarii. lit. c.

(5) ΠΕΡΙΣΤΕΦΑΝΩΝ, ſive *de Coronis* Verſ. 3526. pag. 756. In editione Lugdunenſi Veterum Poëtarum Latinorum An. M. D. C. III. Tomo II.

[6] Edidit hunc Sermonem Joannes Mabillon, Operum ſancti Bernardi Volumine II. inter Opera ſuppoſititia, & aliena, ſed ſatis antiqua &c. Pariſiis. M. DC. LXXXX. in fol. Vide §. V. Columna 678.

ſeſe effundens, Sermone IV. ita habet [1]. *Denique nullius, præter te, niſi* DOMINI FILII TVI, *& Joannis Baptiſtæ, qui utique ſancti nati ſunt, colit Nativitatem &c.*, diem ſcilicet temporalis eorumdem ortus. Ac propterea Sermone II. in Feſto ſanctorum Apoſtolorum Petri & Paulli recitato, ſanctus Bernardus hæc profert [2]. *Non eſt, Fratres, Nativitatis humanæ ſollemnitas iſta, ſicut paullo ante beati Joannis diem Natalitium celebraſtis. Ille enim naſcens honoratur, quia naſcitur ſanctificatus. Denique in Joanne ſolo celebrior eſt Paſſione Nativitas. Quia etſi paſſus pro* CHRISTO *eſt, quum pro juſtitia & veritate occubuit, evidentius tamen natus pro eo eſt, nimirum homo miſſus a* DEO, *qui in hoc natus eſt, & ad hoc venit in mundum, ut perhiberet teſtimonium veritati &c.* In Epiſtola Smyrnenſis Eccleſiæ de Martyrio ſancti Polycarpi legimus apud Euſebium (3), eamdem Eccleſiam ἐπιτελεῖν τὴν τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ ἡμέραν γενέθλιον, εἰς τε τῶν προηθληκότων μνήμην, καὶ τῶν μελλόντων ἀσκησίν τε καὶ ἑτοιμασίαν &c. Natalem ejus Martyrii diem celebrare, tum in memoriam eorum, qui hoc certamen ſubierunt, tum ad exemplum & eruditionem aliorum, qui ad idem certamen impoſterum vocati eſſent &c. Videat Lector quæ ad hunc locum notat Jacobus Uſſerius (4). Eamdem vero Epiſtolam cum Uſſerii notationibus apud Ruinartium reperiet in Actis Martyrum ſinceris ab eo vulgatis (5). Dictis concinunt Acta ſanctorum Pionii & Sociorum ejus Martyrum. En horumce Actorum verba (6). *Secundo itaque die ſexti menſis, qui dies quarto idus Martias, die Sabbati majore, Natale Polycarpi Martyris celebrantes genuinum, Pionium, Sabinam, Aſclepiadem, Macedoniam quoque, & Lemnum Presbyterum Catholicæ Eccleſiæ, vis perſequutionis invenit &c.* Quibus paullo poſt ſubduntur iſta. *Ergo ante diem quam Natalis Polycarpi adveniret &c.* Verum audire præſtat duos Catholicæ Eccleſiæ Doctores eximios, qui rem, de qua agimus, luculentiſſime tradiderunt. Horum prior, nempe ſanctus Ambroſius, in Sermone de ſancto Euſe-

[1] §. III. Columna 731. in eodem Volumine II.

(2) Operum ſancti Bernardi Volumine I. quod Opera genuina complectitur, recenſente Mabillonio. Videſis Columna 992. §. IV.

(3) *Hiſtoriæ Eccleſiaſticæ* Lib. IV. Cap. XV.

(4) Pag. 42.

(5) Edit. Veronæ in fol. MDCCXXXI. Vide §. XVIII. pag. 37.

(6) §. II. pag. 118. Memoria ſancti Pionii legitur in Martyrologio Romano die 1. menſis Februarii, ubi cum aliis XV. paſſum fuiſſe notatur.

Euſebio ita loquitur (1). *Depoſitionis ipſa dies Natalis dicitur, quod delictorum carcere liberati, libertati naſcimur Salvatoris &c.* Poſterior autem, videlicet ſanctus Petrus Chryſologus in Sermone CXXIX. (2) ſic docet. *Natalem ergo ſanctorum cum auditis, chariſſimi, nolite putare illum dici, quo naſcuntur in terra de carne; ſed de terra in cælum, de labore ad requiem, de tentationibus ad quietem, de cruciatibus ad delicias, non fluxas, ſed fortes & ſtabiles & æternas, de mundanis riſibus ad coronam & gloriam: tales Natales digne Martyrum celebrantur &c.* Conſtat ergo *Natalis* vocabulo emortualem Sanctorum diem uſu Eccleſiaſtico fere deſignari conſueviſſe. Dicimus fere; non enim hujuſmodi regula plus æquo eſt protendenda; qua quidem, ne de aliis loquamur, minime comprehenduntur, tum Redemtoris noſtri IESV CHRISTI, tum beatiſſimæ ejus Genitricis MARIAE, & ſancti Præcurſoris BAPTISTAE Natales dies: hi namque in vetuſtis Martyrologiis & Kalendariis notantur hoc modo. VIII. KAL. *Julii. Nativitas Præcurſoris* DOMINI = VI. *Idus Septembris. Nativitas* DEI *Genitricis* MARIAE = VIII. Kal. *Januarii. Nativitas* DOMINI *ſecundum carnem.* In aliquibus autem æque vetuſtis Codicibus Martyrologiorum & Kalendariorum, ſub *Natali* voce ſic indicantur. VIII. Kal. *Julii. Natalis ſancti* IOANNIS BAPTISTAE = IX. *Kal. Januarii. Vigilia Natalis* DOMINI = VIII. *Kal. Januarii. Natalis* DOMINI *noſtri* IESV CHRISTI *&c.* Martyrologia & Kalendaria, quæ obſervanda proponimus edita ſunt opera & ſtudio cl. Dominici Georgii poſt Martyrologium Adonis Archiepiſcopi Viennenſis (3), quo Lectores amandare ſatius duximus. Interim ex prælibatis deducimus *Natale* idem ſignificare quod *Nativitas*, adeo ut æque ſynonima cenſenda ſint hæc vocabula, quæ obitum ſive paſſionem Sanctorum translate ſignificant; quia ex hac luce migrantes, novam vitam vivere incipiunt, non amplius fragilem mortalemque, ſed æternam & in ſæcula duraturam.

Sunt autem qui memoriam ſanctæ Agnetis illuſtrantes, non

(1) Sermone LVII. Edit. Mon. S. Mauri. Paris. 1690. Operum Tomo II. pag. 469. & p. 470. in alia edit. Serm. LXX. Alibi Serm. XVI.

(2) Edit. Pariſiis in fol. an. MDCLXXI. curante Theophylo Rainaudo Societatis IESV Theologo. Vid. pag. 363.

(3) Edit. Romæ in fol. An. MDCCXLV. hiſce TYPIS PALEARINIANIS.

ſine vetuſtorum monimentorum teſtimonio, atque auctoritate diſtinguunt *Natale de Paſſione* ab ejuſdem *Natali de Nativitate*. Porro ad hæc aſſerenda juvant quamplurimum Sacramentaria Gelaſianum & Gregorianum: edita quoque nonnulla Martyrologia & Kalendaria, in quibus *Natale* utrumque memoratur. Profecto ſanctæ Agnetis *Natale de Paſſione* recenſetur ad diem XXI. *Natale* vero *de Nativitate* ad diem XXVIII. Januarii. Idipſum *Natale de Nativitate* Rabanus *Genuinum* dixit ad eamdem diem XXVIII. Januarii, & in Epternacenſi Martyrologio dicitur *Ingenuinum*. Primum *a Genere*; Secundum *ab Ingenuitate* auſpicatur ſignificationem. Ergo *Natale de Paſſione*, Martyrium ea die paſſam fuiſſe ſanctam Virginem Agnetem, ideoque cælo natam fuiſſe, nobis in mentem revocat. *Natale de Nativitate*, ſive *Genuinum*, ſive *Ingenuinum* dixeris, eum diem, quo ipſa Virgo in terris nata eſt, indicare videtur. Sed plura de eadem re nuper dicta ſunt ab eruditiſſimis viris Alexio Symmacho Mazochio, & P. Ludovico Sabbatinio in Commentariis ad vetuſtum marmoreum Kalendarium Eccleſiæ Neapolitanæ (1). Plura quoque a doctiſsimo Dominico Georgio in notis ad Martyrologium Adonis (2). Multa etiam a clariſsimo P. D. Antonio Franciſco Vezzoſi Clerico Regulari Theatino in nova editione, quam molitur, & ſtrenue proſequitur, Operum Ven. Servi DEI Joſephi Mariæ Thomaſii S. R. E. Cardinalis, Tomo IV. qui Reſponſoria & Antiphonas pſalmodiis interiiciendas comprehendit (3). Itaque ſaltem V.° Chriſti ſæculo, quo S. Gelaſius floruit, duplicem Feſtivitatem ſanctæ Agnetis celebratam fuiſſe, in dubium revocari non poteſt. IV.° enim *ſæculo*, inquit ibidem Mazochius (4). *Nullum ejus Feſti* (videlicet de Nativitate ſanctæ Agnetis), *veſtigium, in Bucheriano Kalendario occurrit, in quo tantum prius Feſtum ſic conſignatur*. XII. KAL. FEBR. AGNETIS IN NOMENTANA.

Lectorem heic monitum volo, laudatum Mazochium, quoniam legerat Codicem Sacramentorum Romanæ Eccleſiæ Leo-

[1] Edit. Neapoli. CIↃ IↃ CC XXXXIIII. in 4. Vide adnotationes diei XXI. Menſis Januarii ſubjectas.

(2) Ad diem XXI. Januarii. *Item* ad diem XXVIII. ejuſdem Menſis.

(3) Edit. Romæ. MDCCXLIX. in 4°. pag. 268. & ſeqq.

(4) Pag. 18. §. VII.

Leonianum, quem edidit vir cl. P. Joſephus Blanchinius Oratorii Romani Presbyter, nobiſque amicitiæ vinculo conjunctus (1); legerat etiam *Codices Sacramentorum nongentis annis vetuſtiores*, editos a Ven. Thomaſio (2), errore deceptum, fidenter ſcripſiſſe, *in Leoniano Sacramentario* (3), *jam duplex Agnetis Feſtum occurrit. Prius de Paſſione, poſterius de Nativitate. Quare*, idem inquit, *ea credo ſaltem initia feſti Nativitatis ſanctæ Agnetis fuiſſe*. Porro deeſt in Sacramentario Leoniano menſis Januarius, in quo de Feſtivitatibus ſanctæ Agnetis ſupra recenſitis mentio fieri deberet: deſunt pariter menſes Februarius & Martius; neque integer eſt menſis Aprilis, ut in Prolegomenis ad Anaſtaſium Tomo IV. videri poteſt (4). In *Codice* autem *Sacramentorum Romanæ Eccleſiæ*, quem Lib. II. citati Operis (5) Cardinalis Thomaſius, jure *Codicem Gelaſianum* appellat, ita legitur (6). IN NAT. SANCTAE AGNETIS VIRGINIS DE PASSIONE SVA XII. KAL. FEBRVARIAS. Item (7). IN NATALE EIVSDEM (ſanctæ Agnetis) DE NATIVITATE. V. KAL. FEBR. Primo igitur, dum ſatagit Mazochius recitata verba ex Gelaſiano Codice deſcribere, librum ipſum editum a Ven. Thomaſio, loco Leoniani Codicis allegavit, dein nimium memoriæ fidens, eadem omnia ſe legiſſe arbitratus eſt etiam in Codice Leoniano.

Mos celebrandi *Nativitatem* hujus ſanctæ Virginis quamdiu perduraverit, non eſt cur inveſtigemus: certe aliquando exolevit; nam in Martyrologio Romano habetur tantummodo ad diem XXVIII. Januarii. *Romæ ſanctæ Agnetis ſecundo*. Ubi loci Baronius animadvertit vetuſtam admodum eſſe talem hujus diei memoriam; eademque ſanctæ illius Virginis *Adparitionem* dumtaxat deſignari, qua *parentibus ad ſepulcrum ejus vigilantibus, choro ſanctarum Virginum comitata &c.* (8) *conſolata eſt eos*, prout continent ejus res geſtæ, quæ habentur apud ſanctum Ambroſium [9]. Ego

(1) Prolegom. ad Anaſtaſ. Opuſc. II. pag. XII. Tom. IV.

(2) Romæ 1680. in 4.o

(3) Vid. Kalendarium Neapolitan. pag. 18. §. VII.

(4) Opuſculum II. *Codex Sacramentorum vetus Romanæ Eccleſiæ a ſancto Leone Papa I. confectus*. Vide pag. XII.

(5) *Codices Sacramentorum nongentis annis vetuſtiores &c.* edit. Romæ in 4.o 1680.

(6) Pag. 144. §. VI.

(7) Pag. 145. §. VII.

(8) Vid. in not. lit. A.

(9) Lib. IV. Epiſt. XXXIV. editionis Romanæ Dominici Baſæ. in fol. MDLXXXV. pag. 215. & ſeqq.

Ego vero, quum hunc morem celebrandi duplicem *Nativitatem* ſanctæ Agnetis, diſciplinæ veteri Eccleſiaſticæ omnino adverſari perſpicerem, aliquid ſtatuere ea de re decreveram, quod conjectura me adſequutum eſſe putavi. Igitur, ſi viri docti probaverint, Feſtum ſanctæ Agnetis; quod *Natale de Nativitate* dicitur in hiſce monimentis die XXVIII. Januarii, nihil aliud indicare crediderim, quam hujus ſanctæ Virginis famigeratam *Adparitionem*, ſeu *Viſionem*, qua de vera ejuſdem in cœlum *Nativitate*, quæ die XXI. Januarii contigit, certiores facti Chriſtifideles, *Secundo* Feſtum Agnetis celebrare occœperint. At vero, non multo poſt (ut fit in rebus humanis, quæ tempore currente obſcurantur, veraſque notiones amittunt), quum in vetuſtioribus Eccleſiaſticis monimentis unice deſcriptum reperiatur *Natale de Nativitate* [quod myſterio non carere putandum eſt], fortaſſe in eam opinionem nonnulli deſcenderunt; ut exiſtimarent naturalem *Nativitatem* celebrandam eſſe, eamque aliquando celebrarunt, itaut *Natale genuinum*, itemque *ingenuinum*, ut ſupra vidimus, nuncupaverint, pieque crediderint *Natale generis* illa ipſa die contigiſſe; atque ita adjectum eum diem fuiſſe faſtis Eccleſiaſticis, qui modo ob vetuſtatem, quam præſeferunt, jure meritoque maxima ſunt in exiſtimatione ac pretio habendi.

Hujus obſervationis occaſione in mentem ſcrupulus venit, fortaſſe errorem quemdam in Acta ſancti Pionii ſuperius recenſita, amanuenſis vitio irrepſiſſe, a viris eruditis, quod ſciam, hactenus inobſervatum. Certum eſt enim, in illis Actis memoratum *Natale* Polycarpi *genuinum*, nullo umquam tempore celebratum fuiſſe ex vetuſta Eccleſiæ diſciplina, ſed *Natale Paſſionis* tantum; ac proinde rem ſerio perpendentes, quum in Martyrologiis idem Pionius dicatur Martyrio coronatus cum aliis quindecim, ſuſpicati ſumus, *genuinum* non eſſe illic adpoſitum, tamquam *Natalis* epitheton, ſed proprium nomen unius ex quindecim Martyribus, qui cum Pionio paſſi ſunt, denotare. Revera ex variantibus diverſorum Codicum lectionibus, quæ a Ruinartio adferuntur, in Codice altero Colbertino legit ipſe *Jenuinum*,

nuinum, prima litera longa, majuſcula nempe [1]. Nec ſuſpicio prorſus vana eſt, aut ſolido caret fundamento, quum in Martyrologio Romano *Genuini* mentio non ſemel occurrat. Genuini enim Epiſcopi memoria recolitur ad diem v. Februarii; & in Appendice ad Martyrologium Adonis apud Georgium, ad diem IX. Octobris legimus. *Romæ Marcellini & Genuini, & inter duas Lauros Priminæ*. Itaque legendum in eiſdem Actis propono. *Natale Polycarpi celebrantes, Genuinum, Pionium, Sabinam, Aſclepiadem, Macedoniam quoque, & Lemnum Presbyterum Catholicæ Eccleſiæ, vis perſequutionis invenit*.

Quam prave ac ſubdole verſuteque Rhenanus illum Tertulliani locum. *Oblationes pro defunctis*, PRO NATALITIIS ANNVA DIE FACIMVS (2), *de Natalitiis* more Gentilium ſit interpretatus, noverit quiſquis adeat Jacobum Pamelium falſa ejuſdem Rhenani commenta pie doctiſſimeque confutantem in adjectis notationibus, quas inter potiſſime animadvertendum eſt ſancti Cypriani teſtimonium (3). Sane de incruento Sacrificio, quod annuo recurrente die obitus ſanctorum Martyrum DEO offerebatur, pro ſua opportunitate loquitur eo loci Tertullianus. Illud *tempus faciendi Domine &c.* (4), priuſquam Miſſæ ſacrificium inchoëtur, coram Sacerdote recitat Diaconus, ut habetur in veteri Liturgia ſancti Joannis Chryſoſtomi; Denique verbum FECIT, apud celeberrimos Latinos Scriptores maxime uſurpatum, quum ſermo haberetur de ſacris Gentilium, nemo neſcit (5). NATALES autem *Cæſarum* (6), Virorum quoque illu-

(1) Edit. Veronæ &c. pag. 118. in notatione tertia ad calcem paginæ.

(2) Lib. *De Corona Militis* Cap. III.

(3) Epiſtola XXXIV. ad Presbyteros & Diaconos Eccleſiæ Carthaginenſis. num. 13.

(4) Pſalm. CXVIII. Verſic. 126.

(5) Etſi nonnulla jam dicta ſint a nobis de verbo *Excio*, addendum tamen heic eſt, tum a Gentilibus, tum a Chriſtianis Scriptoribus uſurpatum hoc verbum fuiſſe ad exprimendum id quod eſt *Sacrificio*. Ceterum quoniam hæc ſparta ab aliis adornata eſt, Chriſtianorum exempla nonnulla videat Lector in *Hierolexico* Dominici & Caroli Fratrum Macri. Reliqua ad Gentiles pertinentia viderit *in Lexico Romanarum antiquitatum* Samuelis Pitiſci.

(6) Conſule Suetonium in Vitis XII. Cæſarum, & alios, qui hiſtorias Imperii Romani deſcripſerunt. Vide item Julium Cæſarem Bulengerum *in Imperatore Romano*. Lib. III. Cap. II. Jacobus Sponius in Miſcellaneis eruditæ antiquitatis Sectione VI. pag. 218. ſequentem lapidem vulgavit, Romæ exiſtentem ad ſancti Pancratii, cujus acceperat deſcriptionem ex Abbate Doni Florentino. Inquit autem idem Sponius. *Natales Auguſtorum quotannis celebrari ſolebant, non ſine magnis impenſis, quarum rationes curabant & exſcribebant his deſtinati Tabularius*,

illuſtrium (1), & Amicorum (2); a nonnullis etiam proprios ſummopere cultos (3), oſtendunt cippi marmorei, vetuſtæ inſcriptæ columellæ, & alia antiqua monimenta. Præterea Urbium illuſtriorum NATALES ſumtuoſiſſime celebratos fuiſſe teſtantur antiqui Scriptores, & numiſmata; ac præſertim Romanæ Urbis (4), & Con-

rius, *ſive Vicarius Tabularii*. Porro lapis ita ſe habet.

GAENAEO
AVG. N. VERN.
ADIVTORI
TABVLARI
NATALIS AVG.
N. DISP. FRATRI
MERENTI
FECIT

Sponii vero recenſitam interpretationem rejecit Fabrettus *Antiquar. Inſcription.* Cap. IV. pag. 295. iterumque in notis pag. 335. ibi enim NATALIS, nomen eſſe contendit, non Officium; & jure quidem meritoque. Etenim NATALIS memoriam GAENAEO FRATRI ſuo FECIT. Hic erat in Familia Auguſti ADIVTOR TABVLARII; ille autem DISPENSATOR. Revera tamen Suetonius in Auguſto, differens *de dilectione Romanorum ad eum*, inquit Cap. LVII. *Equites Romani* NATALEM *ejus*, *ſponte atque conſenſu*, *biduo ſemper celebrarunt &c.*

(1) Pluribus, quæ adferri poſſent, exemplis prætermiſſis, Senecæ ea de re adducimus teſtimonium: Is enim Epiſtola LXIV. ſive Lib. VIII. Epiſtola VII. ad Quintum Sextium, ita inquit. *Quid ni ergo* (quædam exemplaria habent, *ego*), *magnorum virorum & imagines habeam incitamenta animi*, *&* NATALES *celebrem*? *Quid ni illos honoris cauſſa ſemper appellem*? *Quam venerationem præceptoribus meis debeo*, *eamdem illis præceptoribus generis humani*, *a quibus tanti boni initia fluxerunt &c.* Addendus Senecæ Cornelius Nepos in Elogio Timoleontis pag. 299. ait enim. *Prælia maxima* NATALI DIE *ſuo fecit omnia*, *quo factum eſt*, *ut ejuſdem* NATALEM, *feſtum haberet univerſa Sicilia &c.*

(2) Auſonius Epiſt. IX. Paullo 5. *Sed feſtos*, *quia ſæpe dies partim ipſe meorum Excolui*, *inque vicem conviva vocatus adivi*, NATALIS *ſi forte fuit ſollemnis* AMICO *&c.*

(3) Inquit Cicero Lib. II. *de Finibus bon. & mal.* pag. 82. edit. Venetæ Lucæ Antonii Juntæ in fol. Operum Tomo IV. *Hæc ego non poſſum dicere*, *non eſſe hominis*, *quamvis & belli & humani*, *ſapientis vero nullo modo*, *Phyſici præſertim*, *quem ſe ille vult putari*, *ullum eſſe cujuſquam* DIEM NATALEM. *Quid*? *vere ne poteſt eſſe dies ſapius*, *qui ſemel fuit*? *Certe non poteſt*. *An ejuſdem modi*? *Ne id quidem*, *niſi quum multa annorum interceſſerint millia*, *ut omnium ſyderum eodem unde profecta ſint*, *fiat ad unum reverſio*. *Nullus eſt igitur cujuſquam* DIES NATALIS. *At habetur*, *& ego ſcilicet id neſciebam*. *Sed ut ſit*, *etiam ne poſt mortem coletur*, *idque teſtamento cavebit is &c.* Verum adverſus Ciceronis opinionem in baſi quadrata apud Gruterum legimus pagina CCCXXII. num. 4. CAPVT EX TESTAMENTO CETRANIAE SEVERINAE, ubi præ ceteris ait teſtatrix EX REDITV. HS. QVATERN. M. N. OMNIBVS ANNIS. FRID. IDVS. IVN. DIE. NATALIS. MEI. OLEVM. SINGVLIS. VOBIS. DIVIDATVR. ET EX REDITV. HS. BINVM. MILLIVM. N. MANES. MEOS. COLATIS &c. Videndus item Jacobus Philippus Thomaſinus Lib. *de Donariis*, *ac Tabellis votivis* Cap. IX. pag. 91. & ſeqq. aliique. Sed *Geneſis* Cap. XL. Verſ. 20. Grande convivium memoratur, quod Pharao pueris ſuis facere conſueverat DIE SVO NATALI. Chriſtianos etiam dies ſuos NATALITIOS aliquando celebraſſe, & memoriæ poſterorum configmaſſe in lapidibus deſcriptos, fidem faciunt vetuſta marmora, quæ in Commentario ad Nummum æreum *Muſei Victorii* edidimus Parte II. Cap. XVII. dum *de Baptiſmo* diſſereremus. Hiſce monimentis, quæ alia occaſione ab aliis antea vulgata erant, alia plura, ſi velit, eruditus Lector adjunget.

(4) NATALE Urbis Romæ XI. Kal. Maii Romani veteres celebrabant, die ſcilicet XXI. Aprilis, qua die *Palilia* (quæ etiam *Parilia* dixerunt), ſollemni ritu perſolvi mos erat, *Pali* Deæ. Siquidem, capto ab avibus auſpicio, ſelegit Romulus hunc diem Urbis mœnibus delineandis.

Qua-

Conſtantinopolitanæ (1), quæ numiſmata in *Muſeo Victorio*, alibique ſervantur.

Quare inquit Propertius *Elegiarum* Lib. IV. *Eleg.* IV.

Urbi feſtus erat, dixere Palilia Patres.
Hic primus capit manibus eſſe dies.

Ovidius, Sulmone in Pelignis natus. Lib. IV. *Faſtorum* circa finem ait.

Apta dies legitur, qua mania ſignet aratro.
Sacra Palis ſuberant, inde movetur opus.

Et Lib. XIV. *Metamorphoſeon* Verſ. 775.

. . . . . *Feſtiſque Parilibus, Urbis*
Mania conduntur &c.

Scribit Plutarchus in Vita Romuli. Edit. Lutetiæ Pariſior. in fol. An. M. DC. XXIV. Tom. I. Græc-Lat. pag. 23. *Conditam Urbem in confeſſo eſt* XI. *Kal. Majas, quem diem Romani* PATRIAM NATALEM *appellant, habentque feſtum.* Julius Solinus Polyhiſtor. Cap. II. inquit. *Romulus . . . auſpicato murorum fundamenta jecit duodeviginti natus annos* XI. *Kal. Majas. Hora poſt ſecundam ante tertiam* (vel, ut in aliis libris legitur, *ante tertiam plenam*) *ſicut L. Taruntius prodidit Mathematicorum nobiliſſimus: Jove in piſcibus: Saturno, Venere, Marte, Mercurio, in Scorpione, Sole in Tauro: Luna in Libra conſtitutis; & obſervatum deinceps, ne qua hoſtia Parilibus ederetur, ut dies ille a ſanguine purus eſſet, cujus ſignificationem de partu Iliæ tractam volunt &c.* Hæc autem tidet Cicero Lib. II. *de Divinatione*. Operum Tomo IV. pag. 354. poſtquam enim Lucii Taruntii Firmani familiaris ſui opinionem de NATALI VRBIS expoſuit. *O Vim maximam erroris! exclamat. Etiam ne* VRBIS NATALIS DIES *ad vim ſtellarum, & Lunæ pertinebat &c.*? Mamertinus etiam *Genethl. Maximiani*, Romanæ Urbis NATALEM DIEM celebratum fuiſſe memorat ubicumque locorum Imperatores ea die fuiſſent, etiamſi longe ab Urbe Roma, & ab Italia abeſſent.

Numiſmata majoris minoriſve moduli, quæ NATALE Urbis memorare cenſentur, quod ſcilicet cuſa fuerint, ut recurrente NATALI Urbis ſpargerentur in vulgus, habent protomen mulieris obliquam, pectore tenus loricatam & galeatam, cum lemmate INVICTA ROMA. Item VRBS ROMA. In exergo plerumque Lupa exprimitur, ſubpoſitos lactans gemellos, Romulum & Remum. In area vero aliquorum ſupereminent duo ſydera. Sed in Parte adverſa horumce numiſmatum, viſitur aliquando ingens quercus, quam aquilæ duo heine inde reſpiciunt. Nonnumquam una tantummodo, D Mul-eaque grandior aquila, veluti pedibus incedens, & caput venuſte ac ſuaviter arborem verſus reflectit, alis aliquantulum explicatis. Servantur ea *in Muſeo Victorio*, ubi etiam nonnulli ſunt nummi minuti, adoleſcentis laureati imaginem præferentes, adjecto copiæ cornu, ſive ejus loco, Victoriola. Circum legitur POP. ROMANVS. Parte altera, ſertum quoddam cum gemma cuſum eſt, nummi peripheriam exornans. In centro nummi, Stella radiis octo inſignis emicat: infra legitur CONSE. Sed alio etiam typo occurrunt *in eodem Muſeo*. Aliquos ex his in Theſauro Morelliano a Sigeberto Havercampio illuſtrato reperies Tab. I. Tab. II. & Tab. III. Adiſis pagina 474. & ſeqq. Lege autem & notationem, quæ mox ſequitur.

(1) Hujus Urbis NATALEM DIEM refert Menologium Græcorum ad diem XI. Menſis Maii Conſulendus etiam Idacius in Faſtis ad Conſules GALLICANVM II. & SYMMACHVM. Genebrardus item ad eamdem diem refert dedicationem Urbis Conſtantinopolitanæ, nempe V. Eidus Martias; eademque die nummos æreos minutos cum Urbis imagine cuſos, & populo diſtributos fuiſſe ſuſpicatur. Certe nummus exſtat *in Muſeo Victorio* eodem typo ſignatus, quem nummi præferunt Romanæ Urbis galeatæ in ſuperiori adnotatione deſcripti. Legitur in gyro CONSTANTINOPOLIS. In parte adverſa Victoria cernitur alis inſtructa, & protenſa ad clypeum ſiniſtra. Legitur infra SHANI.

Nummos maximi moduli, alterum VRBIS ROMAE, alterum CONSTANTINOPOLIS, vidimus apud Carolum Patinum *in Theſauro Numiſmatum* pag. 206.

Civitas hæc olim *Ligos*, poſtea *Byzantium* dicta eſt, donec ipſam Conſtantinus Magnus, ſubſtructionibus molibuſque ædificatis, & ad æmulationem antiquæ Romæ magnifice auctam, ut Roma altera videretur, ſuo nomine donavit. Videſis ſanctum Hieronymum in Chronico, Zonaram, Caſſiodorum, Ammianum Marcellinum, alioſque. Ceterum in Codice Theodoſiano Lege II. *De Feriis* DIEM NATALEM Romanæ Urbis & Conſtantinopolitanæ, *Feſtum* haberi præcipit ſanctio Imperialis, quæ ſic habet. *Hit adiicimus* NATALITIOS DIES *Urbium maximarum*, ROMAE, *atque* CONSTANTINOPOLIS, *quibus debent jura deferre, quia & ab ipſis quoque natæ ſunt.*

Multis adnotatis circa NATALITIORVM notionem ab antiquis Chriſtifidelibus pro conſummatione Martyrii uſurpatam, & noſtro quoque ævo, Eccleſiaſtico ritu a majoribus accepto, ſollemnem, aliqua videntur addenda de titulo DOMNI, antequam de ASTERIO dicamus cujus NATALE recenſetur in epitaphio, & cui DOMNI titulus exhibetur. Hunc titulum ſelecta eruditione illuſtravit Ancyræ Archiepiſcopus Juſtus Fontaninius edito Commentario in Diſcum argenteum votivum Muſei Albani (1); legitur enim circa inſculptum in eo Diſco anathema. DE DONIS DEI ET DOMNI PETRI VTERE FELIX CVM GAVDIO. Vere autem vocabulum DOMNVS in honoris & venerationis ſignificationem remotiſſimis etiam temporibus adhibitum, in eodem Commentario evincitur (2), potiſſimum ex Commodiani teſtimonio (3), qui ibidem dicitur *Cypriano Epiſcopo, & Martyri æqualis*; itemque, *omnium, quos viri docti obſervaverint, antiquiſſimus*. Nos certe Commodiano addimus Cyprianum ipſum, qui hoc honoris titulo non ſemel afficit ſanctos CHRISTI Martyres in ſuis Epiſtolis (4), DOMNOS ſcilicet, ſive DOMINOS nuncupando eos, qui ad Martyrium erant deſtinati (5).

Ad hæc IESVS CHRISTVS, qui CAPVT EST MARTYRVM (6), DOMINVS

[1] Romæ ex Typographia Rochi Bernabò. An. MDCCXXVII. in 4°.

(2) Cap. XIV. pag. 36. & 37.

(3) *Ibidem* pag. 36. & p. 37.

(4) Videſis Epiſtolam XX. & Epiſt. XXI.

(5) Epiſt XX. *Celerinus Luciano Salutem: Hæc quum tibi ſcriberem* DOMINE FRATER, *gaudens & triſtis eram, gaudens eo quod audierim te pro Nomine* DOMINI *noſtri* IESV CHRISTI *Salvatoris noſtri tentum, & illius Nomen penes Magiſtratus hujus mundi confeſſum; triſtis autem &c. . . . . donec auxilium* DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI (ſubveniat), *& pietas per te, vel per eos* DOMINOS MEOS, *qui coronati fuerint &c. . . . . Rogo itaque*, DOMINE, *& peto . . . . ut ceteris collegis tuis, fratribus tuis*, DOMINIS MEIS *referas, & ab eis petas, ut quicumque prior veſtrum coronatus fuerit &c* Sed hic titulus honoris & venerationis pluries etiam in eadem Epiſtola occurrit.

Epiſtola XXI. *Lucianus Celerino* DOMINO, *ſi dignus fuero vocari collega in* CHRISTO, *Salutem -- Accepi literas tuas* DOMINE FRATER *dilectiſſime &c. . . . . Nunc, cariſſime, jam inter* MARTYRES *deputande &c.*

Ævo poſteriori titulum SANCTI, ac DOMNI æque uſurpatum fuiſſe, vetera monimenta aperte declarant. In Codice Vaticano ſignato num. 3835. literis uncialibus deſcripto circa ſæculum VIII. de quo plura habet paullo ante laudatus P. Joſephus Blanchinius, *in Evangeliario Quadruplici* Latinæ verſionis antiquæ, Parte II. pag. DCII. & ſeq. ita legitur. SERMONES DECEM S. LEONIS *De paſſione* DOMINI *&c.* SERMONES II. SANCTI LEONIS PONTIFICIS *De Aſcenſione* DOMINI *&c.* In fine vero eorumdem Sermonum legitur hoc modo *Expliciunt Sermones* DOMNI *Leonis Papæ de Aſcenſione* DOMINI *noſtri* IESV CHRISTI, *numero duo*. DEO *gratias*. TRES SERMONES S. LEONIS PONTIFICIS *de Penteceſten &c.*

[6] Conſule S. Auguſtini, Hypponenſis Epiſcopi Commentar. Pſalm. LXIII. Verſic. 2. & alios Patres.

MINVS appellatur Ambroſiano ritu. Plane inquit Joannes Mabillonius Muſei Italici Tomo I. Parte altera, in obſervationibus de ritu Ambroſiano (1). *Evangelio recitando, non nudum venerandi Nominis* IESV *vocabulum proferebatur Ambroſii ævo, ſed* DOMINVS IESVS *ſemper appellabatur. In Epiſtola* XVIII. *Rogavit quidam Phariſæus* DOMINVM IESVM, *& in Epiſtola* XLV. *Præteriens* DOMINVS IESVS *vidit a generatione cæcum. Idem ritus hactenus ſervatur in Eccleſia Mediolanenſi, quod etiam in Gallicana olim fiebat.*

His quæ diximus, veteres aliquot inſcriptiones ſubnectimus. In antiquo epitaphio e ſacris cæmeteriis eruto legimus.

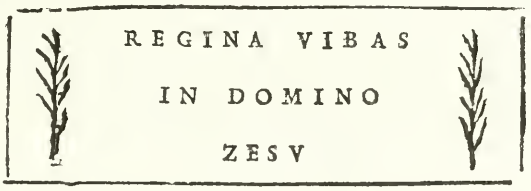

Ediderunt hunc lapidem Boſius & Severanus (2), Aringhius (3), Gruterus (4), Schacchius Fortunatus (5), Fabrettus (6), & Boldettus (7), qui aliud hoc marmor vulgavit ex cæmeterio ſancti Hippolyti (8),

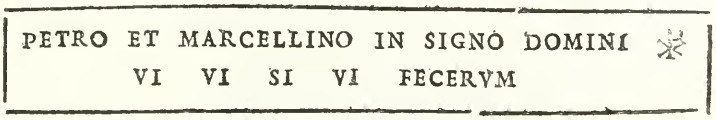

Legique debet PETRO ET MARCELLINO IN SIGNO CHRISTI DOMINI VIVI SIBI FECERVNT. Occurrit in antiquo marmore apud Lupium in Opere alibi laudato (9). ZHC ЄN ΘЄΩ KYPЄIΩ XPЄICTΩ, nempe VIVAS IN DEO DOMINO CHRISTO, & apud Fabrettum in hoc vetuſto Epigrammate pariter legimus, DEO DO-

(1) Edit. Lutetiæ Pariſior. An. MDCLXXXVII. in 4°. videſis §. X. Num. IV. pag. 105.

(2) Lib. III. Cap. LXI. pag. 483.

[3] *Romæ Subterraneæ* Tom. II. Lib. IV. Cap. XXXVII. pag. 262.

(4) Pag. MLVIII. num. 6.

[5] Lib. *De cultu & veneratione Servorum* DEI. *De notis & ſignis Sanctorum* Sectione IX. Cap. II. pag. 668.

(6) *Antiquar. Inſcription.* Cap. VIII. pagina 573. num. 149.

(7) *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj de' Santi Martiri, ed antichi Criſtiani &c.* Lib. I. Cap. XLIX. pag. 266.

(8) *Ibidem* Lib. II. Cap. III. pag. 345.

(9) §. XIX. pag. 191.

MINO CHRISTO (1). Initio enim Epigrammatis Crux apparet, quæ ad tuendam ſententiam noſtram confert plurimum; quippe CHRISTO Crux unice dicata eſt DOMINO noſtro.

† HIC . MIHI . CARA . PIO . TEGITVR . CONIVX . ECCE . SEPVLCR
EMERITA . SANCTIFICO . SEMPER . SOCIATA . PVDORE
* BIS DVODENOS . ET FIDA * DEO QVE PERTVLIT ANNOS
INVIOLATA MALO FELICI CONDITA LVCI
* SANCTIMONIVMQVE GERIT. * DOMINO. TRIBVENTE CORONA
LAVRENTIVS CONTRA VOTVM

Igitur ſi NATALE ASTERII jam e vivis erepti in epigrammate recenſetur, quod pene ſatis eſſe poteſt ex argumentis & exemplis paullo ante expoſitis adductiſque, ut eumdem Martyrem credamus, multo firmius in eadem ſententia perſiſtemus, quum DOMINI titulo ornatum perſpiciamus, qui pariter illa ætate ſanctis Martyribus, ut mox vidimus, tribuebatur.

Exſtant inter erudita marmora vulgata veterum Chriſtianorum nonnullæ inſcriptiones, ex quibus de Martyrio aliquid certum minime eruitur, etſi DOMNI titulus adpoſitus in eis legatur. Quæ ſequuntur id genus Epigrammata ex Fabretto deſcripſimus (2).

I. ☧ DOMINO FILIO INNO
CENTISSIMO ET
DVLCISSIMO BO
NO . SAPIENTI
PELAGIO. QVI. VIXIT.
ANNIS. VI. M. VII. D. XIIII
H. VIIII. SOCRATIANVS . ET
HYRENE. PARENTES. B. QVES
IN PAC

II. IN P AGE DOMINE FILIAE MARTYRIAE QVE VIXIT ANN. III MENSIS IIII.

De hiſce epitaphiis, quæ heic adferuntur, inquit idem Fabrettus. DOMINAM *vocaſſe uxorem, non fuit a latina proprietate alienum;*

(1) *Antiquar. Inſcription.* Cap. VIII. pagina 583. num 173. Adeundus Baronius ad annum Chriſti CCCCXVI. num. 23. Ubi Evodium citat Lib. de Miraculis S. Stephani.

(2) Cap. VIII. pag. 582. num. 168. num. 169. *Ibidem* Num. LXXXIX. Ea vero antiqua inſcriptio, quæ num. 4. a nobis deſcripta eſt, exhibetur ab eodem Fabretto Cap. V. pag. 422. num. 389.

num ; filium autem in puerili adhuc ætate eodem titulo decoraſſe , non quidem novum , ſed abſurdum videtur , tum apud Ethnicos &c. . . . tum apud Chriſtianos &c.

III. DOMINAE. MEAE. CONIVGI. STERCORIAE. INCOMPARABILI. VIRGINIAE. SVAE. CVM. QVEM. VIXI. ANN. XXVII. M. V. D. VI. ITEM. DOMINO. MEO. DVLCISSIMO. FILIO LEONTIO. QVI VIXIT. ANN. XIII. M. VIIII. PATER. INFELICISSIMVS. TIBI. ET. MATRI. TVAE. POSVIT.

IV. DOMINAE FILIAE VITALIANI FESTVS ET VRBI
CA PARENTES ET FESTA SORORI ME
RENTI POSVERVNT QVAE VIXIT ANNIS QVIN
QVE MENSIBVS DECEM DIEBVS QVINQVAGINTA
ET VNVM

Aliæ inſcriptiones a cl. Boldetto editæ , ſunt hujuſmodi (1) .

I. ☧ DOMINAE . FELICITATI . COMPARI SANCTAE . QVAE DECESSIT

II. DOMINO FILIO DVLCISSIMO CHALLOTI
VIXIT IN PACE ANN°. N°. III M LIIII D. I
DEFVNCTVS PRI IDVS IAN DEPOSITVS XVIIII
KAL FEB. SALVIANV PATER

III. DOMINA DVLCISSIMA
STERCORIA FILIA QVI
BIXIT. AN. II. MENS. IIII. IN
PACE DOMINI DORMIAS

IV. *ſic* DOMINE ALEXANDRE BENEMERENTI
QVE VIXIT . ANN. XXV. IN PACE DEP. V. KAL
OCTOB.

Sed ex pluribus hæc jam ſatis eſſe poſſunt propoſito noſtro . In his marmoribus nullum paſſi Martyrii indicium animadverterunt

(1) *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj de' ſanti Martiri &c.* Lib. I. Cap. XLVII. pag. 252. *Ibidem* Lib. II. Cap. VI. pag. 396. Et paullo ante Cap. V. pag. 383. idem epitaphium occurrit nonnihil immutatum . *Ibidem* Lib. II. Cap. VII. pag. 418. *Ibidem* Lib. II. Cap. XIII. pag. 488.

terunt editores, nihilque de hac re adnotarunt. Verum lapis alter inſcriptus, quem ſubdimus, omnibus indiciis ſigniſque diſtinguitur.

DOMINE
ſic SVAE. GRATE
ROCATIANVS

Eumdem primus vulgavit non multo antea Marangonius in Appendice ad Acta ſancti Victorini Epiſcopi Amiterni & Martyris (1), ex quodam ſarcophago, Via Salaria reperto in cæmeterio Thraſonis, ſeu ſancti Saturnini, in quo vas etiam ſanguinis repertum eſt. In eo ſarcophago, parte antica anaglyphis imaginibus ornata, bis imago GRATAE Martyris expreſſa eſt, ſtans, expanſiſque manibus. Uni ſuperſtat nomen GRATA. Alteri GRA-
ſic TE BENEMERENTI.

Marmor aliud, in quo legitur DOMINE ECCOMPARIAVAE &c. ſignato pariter loculo Vaſe ſanguinis, edidit Boldettus (2). Fortaſſe DOMNI, ſive DOMINI titulus CASTVLO quoque tribuitur in hac vetuſta, rudique prorſus inſcriptione, quam Fabrettus protulit (3).

QVORO SVN NOMI
NAE MASIME
CATIBATICV
ISECVNJV
MARTYRE ☧
DOMI INV
CASTVLV ISCALA

Ex ea certe, *verum cæmeterii Beati* CASTVLI *ſitum*, ipſe Fabrettus deprehendit. Conatum cl. Corſinii, iterum in hac Diſſertatione memorati, qui ad hunc lapidem illuſtrandum ſuam ſymbolam contulit (4), laudat vir doctus Franciſcus Antonius Zacharias Societatis IESV Presbyter, in Hiſtoria Literaria (5), quam nuper emiſit in lucem. Sed ultra pergamus.

In

(1) Pag. 86.
(2) Lib. II. Cap. VIII. pag. 433.
(3) *Antiquarum Inſcriptionum* Cap. VIII. num. XXVI. pag. 556.
[4] *Notæ Gratorum collectæ & illuſtratæ &c.* Diſſertat. II. pag. XXVII.
(5) *Storia Letteraria d' Italia &c.* Volume I. Lib. II. Cap. V. §. VI. pag. 228. in Venezia.

In Regione Cælii montis exiſtit etiam nunc ſacra Ædes ſanctæ MARIAE in DOMNICA nuncupatæ, vel ab Ædibus ſanctæ CYRIACAE, quas ibidem olim exſtitiſſe ſentiunt eruditi viri (CYRIACA quippe a Latinis DOMNICA, ſive DOMINICA dicitur; ac proinde a Scriptoribus Eccleſiaſticis ita indigitatur ejus Ædes, ſive etiam (1) ſanctæ MARRAE in CYRIACA); vel ab ejuſdem CYRIACAE piis operibus, queis continuo juvabat CHRISTI Martyres, DOMNOS, ſive DOMINOS, aliquando, ut dictum eſt, appellatos. Porro eodem DOMINI titulo decorantur a S. Gregorio II. Principes Apoſtolorum PETRVS, & PAVLLVS in ea cælata marmorea tabula; quæ in nova porticu Vaticanæ Baſilicæ muro adfixa adhuc viſitur, perenne monimentum donariorum, quæ idem Pontifex ſancto PETRO Apoſtolo, ejuſque vetuſtiſſimæ Baſilicæ munifice obtulit, atque elargitus eſt (2). Sed poſteriori ævo idem titulus perſæpe, ut notum eſt, non modo Sanctis, verum etiam Eccleſiaſticis, Religioſiſque viris, quin immo Magnatibus adhuc in vita manentibus addictus occurrit (3).

Jam vero DOMNVS, ſive DOMINVS, præterquam quod eſt titulus honoris & reverentiæ (4), fuit etiam aliquando nomen proprium tum apud Chriſtifideles, tum apud Gentiles. Salonæ in Dalmatia, quæ *Spalatum* hodie dicitur, Diocletiani Romanorum Imperatoris Urbe patria, Templum olim exſtitiſſe Jovi ſacrum ſcribit Sponius in Miſcellaneis eruditæ antiquitatis (5), quod

[1] Adi Pompejum Ugonium &c. Octavium Pancirolum. *I Teſori naſcoſti nell' alma Città di Roma &c.* & alios.

[2] Tabulam iſtam edidit Joannes Baptiſta Donius Lib. *de reſtituenda ſalubritate agri Romani* pag. 64. Paullus de Angelis in deſcriptione Baſilicæ Vaticanæ pag. 81. Baronius in Annalibus Eccleſiaſticis ad annum Chriſti DCIV. §. XV. Nonnulli tamen ex Editoribus erraverunt, adſcribentes lapidem & donaria ſancto Gregorio Magno, quum vere Gregorius hujuſce nominis Secundus, non autem Primus donator exſtiterit. Poſtquam hæc ſcripta a nobis ſunt, hoc ipſum in nupera Collectione Bullarum ſacroſanctæ Baſilicæ Vaticanæ obſervatum invenimus Tom. I. in calce pag. 8. Tabulam hanc ibidem habes, eidemque ex MS. Codice Bibliothecæ Vaticanæ, ſignato num. 6757. auctarium adlicitur, quod in vetuſto lapide modo deſideratur.

[3] Adi Cangium in Gloſſario *Media & infimæ Latinitatis* in voce DOMNVS.

[4] Fabrettus *Antiquar. inſcription.* Cap. VIII. pag. 582. num. 167. hunc vulgavit lapidem.

D. M PATER DOMINO
FILIO AMANTIO CARO DVL
CISSIMO CVIVS AFFECTVS ET BLANDITIES
ET CARITAS QVI MI DOLOREM ET
LVCTVM RELIQVIT VNICVS
IN DIEM VITE MEAE
QVI VIX. AN. VI. M. II. D. XV. MOR
HOR. NOCT. X

Inverſum ſe illum reperiſſe ait in cœmeterio ſanctæ Agnetis, & calce obductum.

[5] Sectione V. pag. 180.

quod in honorem DOMNII, ſive DOMNIONIS Epiſcopi, & CHRISTI Martyris modo dicatum eſt, cujus feſtus dies in Martyrologio deſcribitur tertio eidus Aprilis. Recenſentur etiam in Faſtis Sanctorum, non una vice, DOMNVS, & DOMNA; nomina quoque DOMNINI, ac DOMNINAE, quæ facili poteris perquiſitione nanciſci. DONNVS apud Gentiles proprium nomen eſt in ea inſcriptione, quæ in arcu Seguſinorum triumphali legitur, & in Præfatione ad Hiſtoriam Diplomaticam cl. Maffei edita eſt (1). Idem nomen exſtat in alio vetuſto lapide collectionis Donianæ (2), in qua alius item lapis DOMNIONIS nomine inſignitus profertur (3). De Julia DOMNA Septimii Severi Imperatoris uxore, nonnulla commentatus eſt Joſeph Juſtus Scaliger in animadverſionibus ad Theſaurum temporum Euſebii (4). Percurrere autem proderit Ezechielis Spanhemii Opus de Præſtantia & uſu numiſmatum antiquorum (5), & Meurſium in Gloſſario Græco-Barbaro, verbo Δομνα. Utrique autem, Chriſtiani ſcilicet ac Gentiles eamdem vocem DOMNVS, ſi licet conjectura uti,

Et datur occultum per proxima quærere verum,

ut Prudentius ait (6), a dictione DOMINVS derivarunt.

DOMINICVM plane dicitur in Faſtis Idatii ſacra majoris Ædis Conſtantinopolitanæ moles, DEO OPTIMO MAXIMO dicata. Etenim poſt par Conſulum, qui ſunt Conſtantius X. & Julianus III. ſic habemus: *His Conſulibus dedicatum eſt Conſtantinopoli* DOMINICVM *die* XV. *Kal. Martias* (7). Legimus etiam in Itinerario Hieroſolymitano, quod vulgavit Bertius (8). *Inde quaſi ad lapidem miſſum* (loquitur autem de monte Golgotha, in quo IESVS CHRISTVS DOMINVS noſter crucifixus fuit), *eſt crypta ubi corpus ejus poſitum fuit*,

[1] Ea eſt Epiſtola nuncupatoria ad Victorium Amedeum Sardiniæ Regem Sabaudiæ Ducem, quæ vicem Præfationis gerit, æreamque comprehendit Tabulam, ubi Arcus Seguſinorum cum emblematibus & vetuſta inſcriptione repræſentatur.

[2] Claſſe I. pag. 10. num. 36.

(3) Claſſe I. pag. 21. num 73.

(4) Pag. 230. Edit. Amſtelod.

(5) Tomo II pag. 294.

[6] In ΑΜΑΡΤΙΓΕΝΕΙΑ, ſive *De origine peccatorum*, Verſ. 148. Illud autem Opus ſcripſit Prudentius adverſus Marcionitas.

[7] Vide Pignorium *Symbolarum Epiſtolicarum* Lib. I. Epiſt. XXXII. quam ad Felicem Oſium miſit.

(8) *In Theatro Geographiæ veteris* Tomo poſteriori pag. 43. Edit. Amſtelod. in fol. an. CIↃIↃCXVIII. typis Iſaaci Elzevirii, ſumtibus Judoci Hondii. Sed adi Baronium ad diem VIII. Kal. Januarii in notis ad Martyrologium lit. g. ubi quam multa de hac voce diſſeruit. Nos ea de re diximus in illuſtratione Floreni aurei veteris Parte IV. pag. 371.

fuit, & tertia die reſurrexit, ibidem modo juſſu Conſtantini Imperatoris Baſilica facta eſt, ideſt DOMINICVM *miræ pulcritudinis &c.* Ut Gentilium ſive Paganorum teſtimonio confirmemus ejuſdem vocabuli originem, ſatis eſt indicare marmor antiquum apud Sponium (1), in quo DELICATVS quidam dicitur AVGVSTI ADIVTOR A COGNITIONIBVS DOMNICIS. Plura ſi cupiat de titulo DOMINI, adeat Lector Epiſtolam ad Virum clariſſimum & eruditiſſimum Paullum Mariam Paciaudi, parte altera (2), a nobis in Urbe datam Kal. April. Anno MDCCXLVII. & ea, quæ paullo poſt adjecimus in Diſſertatione Apologetica (3).

Poſt hæc omnia de NATALITIIS, deque titulo DOMNI præmiſſa, quibus ſancti CHRISTI Martyres, eorumque feſti dies vetuſtiori ævo diſtinguebantur, jam nunc de ASTERIO diſſerere oportet, cujus NATALIS dies in epitaphio noſtro memoratur, & cui DOMNI titulus rite tribuitur. Ex his autem ASTERIVM, nedum Martyrem fuiſſe cognoſcimus, ſed præclariſſimum Martyrem fuiſſe, plane colligimus; quum vix unum aliud exemplum, de quo infra erit ſermo, animadvertiſſe meminerimus in antiquitatibus Eccleſiaſticis, quas perluſtravimus. Itaque NATALI die ſancti ASTERII, quaſi nota characteris, vel Tribunicia quadam poteſtate, ſive aliqua Conſulum indicatione, quibus illa ætate diſtinguebantur ſinguli Romanorum Imperatorum anni (4), veteres Chriſticolæ in hoc lapide uſi ſunt, ut Paſchaſii dies obitus in memoria poſterorum perennaret. Verum enim vero, quum plures ejuſdem ASTERII nominis inſignes Martyres, variis locis pro Chriſtiana Religione fortiter paſſos colat Eccleſia Catholica, eorumque memoria in vetuſtis Martyrologiis, & in Romano quoque recolatur, locus in quo lapis repertus eſt; ac potiſſime dies paſſionis ejus, ſive NATALIS in eodem ſaxo notatus, cui ASTERIO ex multis conveniat ac debeatur, indices erunt.

In ipſo hujus Diſſertationis exordio dictum eſt, e cæmeteriis

E

(1) *Miſcellanea eruditæ antiquitatis &c.* Sectione VI. Pag. 207.

(2) Edit. Romæ Typis Zempelianis. M. D. CC. XXXXVII. in 4°. pag. 16.

(3) Edit. Romæ ex Typographio Zempeliano. CIↃ.ↃↃ.CC.XXXXIX. in 4°. pag. 16.

(4) Notas Conſulares, atque annos Tribuniciæ poteſtatis faces eſſe Hiſtoriæ, rebus geſtis temporibuſque deſignandis adprime utiles, ac fere neceſſarias, nullus dubitat. Sed magis ad rem facit lapis vetuſtus infra producendus, in quo NATALE SVSTI, ſive ſancti SISTI memoratur.

teriis ſuburbanis, Via Oſtienſi, emerſiſſe lapidem quem illuſtramus. Dictum pariter Paſchaſium obiiſſe IV. IDVS OCTOBRIS, ſcilicet ejuſdem menſis die XII. Rurſus hunc diem cum OCTAVO, nempe die, ANTE NATALE DOMNI ASTERI eſſe copulandum, ex ipſo lapide innoteſcit, & ex huc uſque obſervatis. Nunc ad magis particularia deſcendentibus occurrit nobis, in Martyrologio Romano DVODECIMO KAL. NOVEMBRIS, hoc eſt, die *vigeſima prima Octobris*, Paſſio ASTERII Presbyteri, & Martyris; ſed ipſa Martyrologii verba par eſt huc adferre; ſunt enim hujuſmodi: *Apud Oſtia Tiberina ſancti* ASTERII PRESBYTERI ET MARTYRIS, *qui ut in paſſione beati Calliſti Papæ legitur, ſub Alexandro Imperatore paſſus eſt*. Intercedunt vero dies octo a duodecima die, in qua deceſſit Paſchaſius, ad diem vigeſimam primam Octobris, in qua feſtum, ſive NATALE ASTERII celebratur, primis veſperis (1), ſeu pervigilio (2), ritu Eccleſiaſtico, die vigeſima perſoluto, quod aperte videtur indicare illud ANTE in marmore expreſſum, Latina phraſi in ceteris conſueta, ANTE DIEM &c., qua utitur perſæpe Cicero, tum in Oratione pro Publio Quintio (3), & in Lucium Catilinam (4), tum in Epiſtolis frequentiſſime.

(1) A primis veſperis inchoari feſta Sanctorum, indubia res eſt, noſtræ etiam ætatis conſuetudine, & uſu a majoribus accepto confirmata. Propterea ſollemniores eſſe ſolent ſecundis primæ veſperæ. Illud licebit arguere ab antiquo more Romanorum Pontificum, quo in Cappella Papali utuntur, in ea enim primæ veſperæ ſolummodo celebrantur.

(2) Antiquitus non eadem res erat vigilia, ac jejunium, licet poſtmodum utriuſque vocabuli ſignificatio confundi cæperit, noſtroque ævo, ni ſecus moneatur, eæ voces idem prorſus ſonant. Sane veteres Chriſtifideles ita vigilias Sanctorum ſolebant peragere, ut noctes, quæ diem feſtum celebrandum præcedebant, pſalmodiis & canticis recitandis inſomnes ducerent. Eaſdem vigilias Lib. II. *ad Uxorem* Cap. IV. *Nocturnas convocationes* nuncupat Tertullianus. Sanctus Iſidorus Epiſcopus Hiſpalenſis, *Originum* Lib. IX. Cap III. *De regnis, & militia vocabulis* agens, inquit. *Excubitores dicuntur, pro eo quod excubias ſemper agunt. Sunt enim ex numero militum, & in porticibus excubant propter regalem cuſtodiam. Excubiæ autem diurnæ ſunt, vigiliæ nocturnæ. Unde & Vigiles.* Ab his vero nomen accepiſſe *ſacras* Patrum noſtrorum *vigilias*, putamus neminem negaturum, quo pacto *Sacræ Stationis* vox, ut idem S. Iſidorus ait, *Originum* Lib. VI. Cap. XIX. *De militari exemplo nomen accepit*. De ſacris hiſce vigiliis multa habet Baronius in Annalibus Eccleſiaſticis, & præcipue ad annum Chriſti LI. num. marg. LXIX. item num. LXX. & num. LXXI.

(3) Operum Tomo I. pag. 4. *Proficiſcitur, Romam egreditur ante diem* IIII. *Kal. Februarii, Spurione & Norbano Coſs. Quæſo ut eum diem memoriæ mandetis.*

(4) Oratione I. *in Catilinam* pag. 388. *Meminiſti ne me ante diem* XII. *Kalend. Novembr. dicere in Senatu, certo die fore in armis, qui dies futurus eſſet ante diem* VIII. *Kalend. Novembris. C. Manlium audiciæ ſatellitem atque adminiſtrum tuæ: num me fefellit Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis? Verum id, quod multo magis admirandum, dies? Dixi ego idem in Senatu, eadem te Optimatum contuliſſe in ante diem V. Kal. Novembris &c.*

tiſſime (1). Idipſum deſignabant Græci hac compendiaria nota ⏊, quemadmodum in Theſauro antiquarum inſcriptionum variis locis notari poteſt apud Gruterum (2), & Fabrettum (3), qui doctiſſimus vir inquit (4). *Compendium illud* ⏊, *loco adverbii* πρὸς *notandum eſt, tamquam ſignificando tempori adhibitum, cujus vice Latini* ANTE DIEM *ſcribere ſolebant.*

Surius Tomo VII. Vitarum Sanctorum, ad diem XIV. Octobris, ſancti Calliſti Papæ deſcribens Acta Martyrii, ſive Paſſionem, inquit, ASTERIVM, unum ex Presbyteris ejuſdem Calliſti, noctu cum Clero ſanctum Pontificem tumulaſſe in cæmeterio Calepodii, Via Aurelia. *Poſt dies vero ſex*, in hunc modum proſequitur, *tenuit Alexander* ASTERIVM *Presbyterum, quem præcepit per pontem præcipitari, cujus corpus inventum eſt in Oſtia* [5]. Heinc quoque conſtat, poſt dies ſex a die decimaquarta, jubente Imperatore Alexandro, ASTERIVM ſubiiſſe Martyrium. Ergo dicamus oportet, die vigeſima prima Octobris in cælum emigraſſe. Ita porro legimus in Martyrologio Adonis XII. Kal. Novembris,

E 2 ubi

(1) Ad Lentulum, ad Tyronem, ad Atticum *&c.* Singula Ciceronis loca huc pertinentia recenſere non vacat, neque expedit. Omnis enim induſtria ſcribentis circa res obſcuriſſimas verſari debet, quo illæ e tenebris eruantur, & lucem qua carent omnibus modis adipiſcantur. Ceterum eadem phraſi ANTE DIEM utitur quoque Plinius *Naturalis Hiſtoriæ* Lib. XV. Cap. XVIII. *De Ficorum generibus* ſcribens: narrat enim quemadmodum Cato *perniciali odio Carthaginis flagrans, nepotumque Securitatis anxius, quum clamaret in omni ſenatu Carthaginem delendam, adtuit quodam die in Curia præcocem ex ea provincia ficum. Oſtendenſque patribus, interrogo vos, inquit, quando hoc pomum demtum putatis ex arbore? Quum inter omnes recens eſſe conſtaret: Atqui* TERTIVM, *inquit* ANTE DIEM *ſcitote decerptum Chartagine, tam prope a muris habemus hoſtem, ſtatimque ſumtum eſt Punicum tertium bellum, quo Charthago deleta eſt &c.*

(2) Pag. CCCXXX. num. 5.

(3) *Antiquar. inſcription.* Cap. VIII. pagina 587. num. XCIX. & num. CII.

(4) *Ibidem* pag. 587.

(5) Corpus ſancti ASTERII a Sergio II. Romano Pontifice in Titulum Equitii fuiſſe translatum notat Baronius in notis ad Martyrologium Romanum ad diem XXI. Octobris lit. c. Rei teſtimonium legimus etiam in vetuſto lapide hoc ævo adhuc exiſtente, muroque prædicti tituli adfixo in deſcenſu ad Hypogeum. Titulus autem Equitii, ut tyronibus, & peregrinis cultoribus ſacrarum antiquitatum Romanæ Urbis quoquo modo morem geram, vetuſtiſſimus eſt, & DEO dicatus in honorem ſanctorum Silveſtri, & Martini in Regione Montium; ſed vulgo plerumque dicitur *ſancti Martini in Montibus*. Idque nominis habet, non quidem a ſancto Martino Papa & Martyre, qui plura paſſus eſt ab Imperatore Græco Conſtante, ſæculo æræ chriſtianæ VII. ſed ab ejuſd m nominis Epiſcopo Turonenſi Martino, qui ſæculo IV. ſanctitate præfulſit. Certe in Synodo Romana ſub Symmacho Pontifice celebrata, Eccleſia ſancti Martini non ſemel memoratur; & Equitii Titulus dicitur in ſubſcriptionibus Felicis, Sebaſtiani, Adeodati, ac reliquorum hujuſce Tituli presbyterorum. Conſule Mabillonium in Commentariis ad Ordinem Romanum Cap. III. Corpora eorumdem ſanctorum, nempe Martini Epiſcopi Turonenſis, & Martini Papæ in eadem ſacra Ædc pietas Fidelium veneratur.

ubi de ASTERIO Presbytero ; & pridie eidus Octobris, ubi de Calliſto Pontifice agitur ; ac proinde evidentiſſimi erroris convincitur Surius, qui poſt hæc, citato ſupra loco ait (1), *a quibuſdam Chriſtianis ſepultum* ASTERIVM *in eadem Civitate Oſtienſi quarto decimo Kalendas Novembris*, nempe die decima nona Octobris. Quiſque profecto videt luce meridiana clarius, ſex integris diebus elapſis poſt decimam quartam, diem vigeſimam primam ex ordine neceſſario ſequi, non utique decimam nonam. Antiquum igitur noſtrum Paſchaſii monimentum adamuſſim convenire deprehenditur cum Martyrologio Adonis, & Romano.

Sanctorum Martyrum dies NATALES, quibus glorioſam pro CHRISTO mortem oppetierunt, diligenter adnotari præcepit inſtituitque ſanctus Clemens Romanus Pontifex, ſi fidem habemus Hiſtoriæ Pontificali, quæ Anaſtaſio S. R. E. Bibliothecario tribuitur (2). Antherus etiam ſummus Pontifex fuit admodum ſollicitus, ut Acta Martyrum deſcriberentur (3). Rem urgebat deinde ſanctus Fabianus Papa, ut in eadem Hiſtoria memoratur (4). Sed invictiſſimum hujuſce moris teſtimonium habemus in ſancti Cæcilii Cypriani Epiſtolis, ubi glorioſiſſimus Martyr ſic ait (5). *Dies eorum, quibus excedunt, adnotate, ut commemorationes eorum inter memorias Martyrum celebrare poſſimus*. Non deſunt aliorum ſanctorum Epiſcoporum vetuſtiſſima monimenta, quibus miniſtri ſacrorum admonentur de notandis, conſcribendiſque diligenter Actis Martyrum, prænotatis annis, menſibus, ac diebus paſſionis eorumdem. Quotannis autem eaſdem commemorationes

(1) Ad diem XIV. Octobris.

(2) In Vita ſancti Clementis apud Anaſtaſium Bibliothecarium edit. Rom. Jo. Mariæ Salvioni Typographi Vaticani an. CIↃ.IↃ.CC.XXIII. Tom. II. pag. 41. & ſeqq. legimus. *Hic fecit* VII. *Regiones dividi Notariis fidelibus Eccleſiæ, qui geſta Martyrum ſollicite & curioſe, unuſquiſque per Regionem ſuam, diligenter perquirerent*. Vide quæ ad hunc locum notant Antonius Dadinus Altaſerra, Franciſcus Bencinius, & Alphonſus Ciaconius.

(3) *Ibidem* in Vita S. Antheri pag. 183. *Hic geſta Martyrum diligenter a Notariis exquiſivit, & in Eccleſia recondidit; propter quod a Maximo Præfecto Martyrio coronatus eſt*.

(4) In Vita ſancti Fabiani Tomo II. pag. 186. & ſeqq. *Hic regiones diviſit Diaconibus, & fecit* VII. *Subdiaconos, qui* VII. *Notariis imminerent, ut geſta Martyrum in integro colligerent*. Vide notationes Altaſerræ, Bencinii, Blanchinii, & Pagii, quibus omnia plene illuſtrantur.

(5) Epiſtola XXXVII. Ad Clerum Chartaginenſem *De Confeſſoribus in carcere conſtitutis*. Cyprianus autem dicitur cognomento Cæcilius, quod fuerit a Presbytero hujus nominis baptizatus, ut monet S. Hieronymus Lib. *de Scriptoribus Eccleſiaſticis*.

rationes oblatis DEO incruentis ſacrificiis celebrare conſueviſſe Chriſtifideles idem ipſe Cyprianus docet luculentiſſime (1).

Quid vero de Paſchaſiani lapidis ætate ſentiendum? Nos quidem opinamur, tertio Eccleſiæ ſæculo, quo CYPRIANVS, & ASTERIVS pariter occubuere, inſcalptum fuiſſe marmor cum epitaphio Paſchaſii. Noſtræ hac de re conjecturæ ſunt hujuſmodi. Alexandro Severo Imperatore, ſæculo tertio ineunte, Martyrii palma ASTERIVM eſſe coronatum die vigeſima prima Octobris; Paſchaſium vero diebus octo ante ejuſdem ASTERII NATALE, ſive annuam paſſionis commemorationem deceſſiſſe perſpeximus. Quare etſi annus, quo ASTERIVS Martyrium ſubiit minime deſcriptus fuerit in noſtro epitaphio; tamen non longe ab heinc (& fortaſſe ipſo Alexandro adhuc ſuperſtite, licet non eodem anno, quo ASTERIVS eſt paſſus), Paſchaſium occubuiſſe exiſtimamus. Putandum certe, ex populi in ipſum ASTERIVM cultu tunc recens exorto, atque inſigni motum epigrammatarium, ejuſdem ſancti Martyris memoriam in tumulo notandam ſelegiſſe ex pluribus, qui commemorari poterant æque præclaris Martyribus. Paſchaſium vero ſi dicamus ASTERII ſocium vel diſcipulum, ſive etiam Patria Oſtienſem fuiſſe, fortaſſe non longe a vero aberraverimus. Porro in cæmeterio Lucinæ depoſitus fuit eadem via Oſtienſi, quo loci idem ſanctus Martyr ASTERIVS agonem ſuſtinuit. His conjecturis de ævo Paſchaſiani epitaphii utcumque prolatis, ſi animum ad ea advertamus, quæ de obitu Martyrum deſcribendo, ſancti Romani Pontifices Clemens, Antherus, & Fabianus ſapienter conſtituerunt, ac etiam in ſua Carthaginenſi Eccleſia præceperat ſanctus Cyprianus, ut paullo ante diximus, haud difficile erit adſerere hunc lapidem eidem ſæculo III. tribuendum eſſe, in quo Patrum mandata, ſanctiones & decreta ſingulari obſervantia implebantur.

Ab hoc noſtro epitaphio non omnino diſcrepans eſt titulus ille ſepulcralis ſanctorum Tiburtii, Valeriani, & Maximi, qui olim teſte Antonio Boſio (2), locum indicabat, ubi eorumdem

(1) Epiſt. XXXIV.

(2) In notis ad Literas Paſchalis I. Papæ *De revelatione & inventione corporis beatæ Caciliæ Virginis & Martyris*, §. 7. pag. 141. Eam-

dem corpora in cæmeterio Calliſti quieſcerent, nunc vero muro infixus eſt in ſanctæ Cæciliæ Eccleſia exſtructa Romæ in regione Tranſtiberina (1). Ille autem titulus ſic ſe habet (2).

ſic

SANCTIS MARTYRIBVS TIBVRTIO
BALERIANO ET MAXIMOS QVORVM
NATALES EST XVIII. KALEDAS MAIAS

Nobis autem hic titulus, quamvis multa vetuſtate ſpectabilis adpareat, longe tamen ea tempeſtate recentior videtur, qua hi Martyres paſſi ſunt, quaque Paſchaſius interiit. Quamobrem noſtra magis intereſt ſpectare marmor antiquum ab eodem Boſio editum (3), quod utrimque ſcriptum eſt, nempe a Gentilibus parte una, parte vero altera a primoribus Chriſtifidelibus. Pars, quæ ad Chriſtianos pertinet hæc eſt (4).

ſic

PRINCIPALIS
QVI BIXIT ANNIS
XLV MESIS II DEPO
SITVS NATALE SVSTI
BENEMERENTI CESQVET IN PACE

Plane NATALE SVSTI, ſextam diem indicare arbitramur menſis Auguſti, in quam diem incidit NATALE ſancti SIXTI hujus nominis II. Papæ & Martyris præclariſſimi, quique ſæculo III. vix ultra dimidium excurrente, ut Martyrologium Romanum habet, in perſequutione Valeriani: *gladio animadverſus, Martyrii coronam accepit*. Heinc probe ejuſdem NATALI ad epocham depoſitionis PRINCIPALIS firmandam, eamque poſteritati demonſtrandam uſi ſunt,

Eamdem inſcriptionem adfert quoque Boldettus: *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj de' ſanti Martiri &c.* Lib. I. Cap. XLIV. pag. 234. & noviſſime Georgius in notis ad Martyrologium Adonis XVIII. Kal. Maii in Natali ſanctorum Martyrum Tiburtii, Valeriani, & Maximi pag. 157.

(1) Agit de hac Baſilica Ciampinius Tomo II. *Veter. Monim.* Cap. XXVII. & nos *in Diſſertatione Glyptographica* aliquid de eadem adtigimus Cap. XII. Sed plura habent Octavius Panciolus *I Teſori naſcoſti nell' alma Città di Roma*, Pompejus Ugonius, *Hiſtoria delle Stazioni di Roma &c.* aliique.

(2) Hoc epitaphium in Hypogeo illius Baſilicæ ſervatur, ſed nonniſi ad ea tempora referendum videtur, quibus memoriæ traditur, Paſchalem I. Pontificem Maximum corpus ſanctæ Cæciliæ Virginis & Martyris inveniſſe.

(3) *Roma ſotterranea &c.* Lib. III. Cap. LXI. pag. 482.

(4) Eumdem lapidem, admodum immutatum, videſis apud Gruterum Pag. CIↃLVII. num. 9.

ſunt, qui memorato PRINCIPALI epitaphium inſcripſerunt. SVSTVS, ideſt SIXTVS, legendum eſſe in duabus antiquis pateris vitreis, non autem IVSTVS, ut Paullus Aringhius perperam interpretatur (1), ſolidis argumentis oſtendit alibi laudatus Bonarrotius in adnotationibus ad vitrea fragmenta (2). Illam ipſam pateram vitream [in qua SIXTVS, ac TIMOTHEVS ſedentes expreſſi ſunt, quibus IESVS CHRISTVS coronam præbet], ſive aliam potius illi admodum ſimilem, quæ *in Muſeo Victorio* ſervatur, ut Lectori ſatisfaciamus, non imminutam modulo, ſed in ſua vera magnitudine delineatam, cælatamque heic exhibemus.

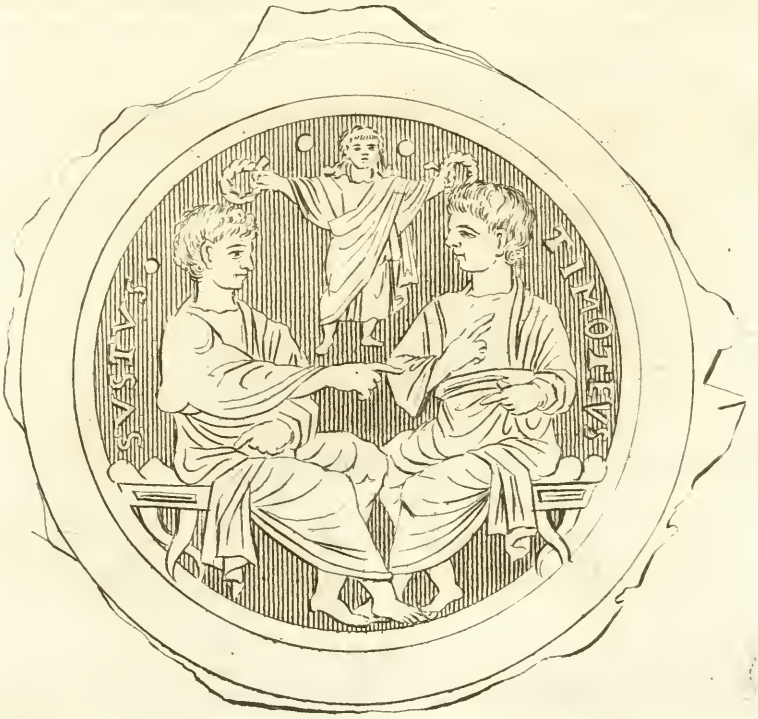

Aliud vitrum antiquum, in quo circa duas ſtantes imagines ſacrum volumen manu gerentes, eodem modo legitur, heinc TIMO-

(1) *Roma Subterranea &c.* Tomo II. Lib. IV. Cap. XLVII. pag. 405. Vitrum antiquum, in quo una PETRVS, PAVLVS, DAMASVS, ac SVSTVS auto delineati ſunt, ex Aringhio vulgavit iterum Franciſcus Blanchin. in Prolegom. ad Anaſtaſii vitas Romanor. Pontif. Tom. III. Pag. XXVIII.

(2) *Oſſervaz. ſopra alcuni Frammenti di vetro ornati di figure &c.* Pag. 53. & p. 54.

TIMOTHEVS ; inde vero SVSTVS , ut in aliis hujuſmodi vetuſtiſſimis ſacris monimentis ſupra recenſitis animadvertimus , edidit Boldettus (1) .

Hanc eamdem nonnullorum veterum Chriſtianorum vere piam conſuetudinem indicandi defunctorum ſuorum diem emortualem , aut depoſitionis , annua recurrente aliqua Sanctorum celeberrima ſollemnitate illa ipſa die , nobis videmur agnoſcere in lapide PECORII , vaſe ſanguinis a Chriſtifidelibus prælignato . Edidere lapidem Lupius (2) , Marangonius (3) , Muratorius (4) , & nuperrime Corſinius (5) . Porro lapis eſt hujuſmodi .

PECORI DVLCIS ANIMA BENIT IN CIMITERO VII IDVS IVL. D. P. POSTERA DIE MARTVRORV

Quum igitur VII. Idus Julii PECORIVS illatus fuiſſe dicatur in cæmeterium , videlicet die IX Julii , fortaſſe argui poteſt , vel ipſum obiiſſe die VIII. Julii , vel etiam aliqua præcedenti die ; non enim corpora defunctorum , ſtatimac vita hi exierant , humo conſignabantur , ut in ſequentibus notationibus exponimus (6) . Verum , diem depoſitionis PECORII certam ex eodem titulo deprehendimus : depoſitus enim dicitur , ſive tumulatus PECORIVS , vel POSTERA DIE , qua BENIT IN CIMITERO MARTVRORV, nempe die X. Julii , qua die ſanctorum Martyrum VII. filiorum ſanctæ Felicitatis memoria in Urbe ſollemnis recolebatur (7) ; vel ſi mavis , POSTERA DIE MARTVRORV , hoc eſt die XI. Julii , quæ Feſtum diem eorumdem ſanctorum ſequitur . Etenim TÒ MARTVRORV , *utrobique opportune ſitum* , inquit laudatus Lupius (8) .

Reliquum eſſet , ut aliqua diceremus de Paſchaſii depoſitione . At de hoc argumento nil aliud præter quam ea , quæ ad Grammaticam , atque ad etymologiam vocis ſpectare poſſent , quo-

(1) *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj de' ſanti Martiri &c.* Lib. I. Cap. XXXIX. pag. 194. Tab. III. num. 6.

(2) *De Epitaphio Severæ Martyris illuſtrato &c.* §. XVIII. pag. 181.

(3) In Appendice ad Acta ſancti Victorini pagina 101.

(4) *Novus Theſaurus antiquar. inſcript.*

(5) *Notæ Græcorum collectæ & illuſtratæ &c.*

(6) Pag. 41. 2.

(7) De ſancta Felicitate infra ſermo redibit pag. 74. & pag. 75.

(8) Pag. 181.

quorum nonnulla, etsi obiter, adtigimus in sanctorum septem Dormientium Historia (1), dicendum succurrit. Nam ejusdem depositionis dies in lapide minime adnotatus fuit, ac ideo quotuplex hora, diesque excurrerint ob obitu Paschasii ad depositionem in tumulo scire non possumus, quum multi diebus pluribus, antequam tumularentur, jacuerint, quemadmodum ex antiquis lapidibus, aliisque monimentis aperte cognoscimus (2).

F Ita-

(1) Edit. Romæ ex Typographio Palearinano. CIↃ.IↃ.CC.XLI. in 4°. Cap XII. Verum, NATALEM, Depositionem, Festivitatem &c promiscue adhibitas observant Bollandiani Tomo v. Junii in Analectis de sanctis Petro & Paullo §. XX. num. 225 pag. 475. Colum. 2. Videndus *S.* Ambrosius Sermone LVII. *In die depositionis sancti Eusebii*. Edit. Monachor. Congreg. *S.* Mauri, Paris. 1690. Tomo II. Idem sermo in aliis editionibus, alibi notatur num. XVI. alibi num. LXX. &c.

(2) Boldettus Libr. II. Cap. VI. pag. 398. lapidem adfert vetustissimum, quem Pater, nomen suum reticens, posuit ASVRIO VICTORI FILIO DVLCISSIMO. In eo legitur. DECESSIT XI. KAL. APR. DEPOSSONE. X. KAL. APR. Decessit ergo ASVRIVS die XXII. Mensis Martii, depositus vero fuit sequenti die XXIII. Itaque *dies unus* intercessit ab obitu ad depositionem in tumulo. Idem liquet ex epitaphio LEONIS supra a nobis recensito. Etenim III. IDVS MAIAS FATVM FECIT LEO ET DEPOSITVS fuit PRIDIE IDVS MAIAS.

Alium lapidem protulit idem Boldettus Lib. II. Cap VI. pag. 396. pariter a nobis in hac Dissertatione exscriptum. In eo CHALLOTES dicitur DEFVNCTVS PRI IDVS JAN. DEPOSITVS XVIIII. KAL. FEB. Obiit igitur die XII & depositus fuit die XIV. mensis Januarii. Ergo *dies duo* ante quam tumularetur excurrerunt. Similis est titulus IVLIAE, quem ex editore Severano infra vulgabimus; ea enim SANCTO MARTVRI LAVRENTIO devota EXIBIT, nempe *exivit* III. KAL. OCT. DEP. KAL. SS. videlicet *deposita Kalendis sequentibus*. Julia itaque defuncta est die XXIX. Septembris, tumulata vero die prima Octobris.

Marmor aliud prælaudatus Boldettus vulgavit Lib. II Cap. VI. pag 409. ex quo *tres dies* effluxisse discimus, ante quam ROGATIANVS NAVIGIVS humo mandaretur. REDDIDIT enim spiritum VII. IDVS SEPTembris, hoc est die VII. DEPOSITVS autem fuit IIII. IDVS. SEPTembris, videlicet die X. ejusdem mensis. Habemus etiam hujusce mortis exemplum apud S. Hieronymum scribentem ad Virginem Eustochium in Epistola, sive Epitaphio sanctæ Paullæ matris ejus, edit. Veron. Tom I. Class IV. Epist. CVIII. Vid. Columna 717. & Col. 719. *Hebræo*, ait, *Græco*, *Latino*, *Syroque sermone psalmi in ordine personabant*, *non solum triduo*, *donec subter Ecclesiam*, *& juxta specum* DOMINI *conderetur*, *sed &c.* Et in fine. *Dormivit sancta*, *& beata Paulla* VII. *Kal. Februarias*, *tertia Sabbati*, *post Solis occubitum*. *Sepulta est* V. *Kal. earumdem*. *Honorio Aug. sexies*, *& Aristaneto Consulibus &c.*

Pelagia beati Atedii Abbatis mater, ut legimus apud sanctum Gregorium Turonensem Lib. *de gloria Confessorum* Cap. CIV. postulavit a filio, ne eam *ante diem quartum* sepeliri pateretur: *ut venientes famuli*, *famulæve omnes videant corpusculum meum*, *nec ullus frustretur ab exsequiis meis de his*, *quos sustuli&simè enutrivi &c.* Vide ejusdem Gregorii Opera a Ruinartio edita Paris. in fol. MDCXCIX. col. 983. Pelagiam vero in Monasterio Atanensi fuisse tumulatam ibidem notatur.

Muratorius *in novo Thesauro antiquar. inscription.* Pag. MCMXVI. num. 4. vetustam inscriptionem edidit NILAE FLORENTINAE, quæ nonnisi post *dies novem* sepulcro tradita est. Obiit NILA VII. KAL OCTOBRES, nempe die XXV. Septembris. Corpus autem ejus PRO FORIBVS MARTVRORVM CVM LOCVLO SVO PER PRESBITERVM HVMATV . . . . EST IIII. NON. OCTOBris, hoc est, die IV. Octobris. Inquit autem *S.* Augustinus *in Genesim* Cap. L. *Nescio utrum inveniatur alicui Sanctorum in Scripturis celebratum fuisse luctum novem dies*, *quod apud Latinos Novendial appellant &c.*

De Novendialibus Gentilium, si liceat aliquid heic dicere, consule Kirchmannum *de Funeribus Romanorum* Lib. IV. Cap. I. Guthesium *de Jure Manium* Lib. I. Cap. XVI. & Cap.

Itaque lubet potius integram phraſim expendere, quæ ſequitur in epitaphio, DEPOSITVS IN PACE, illamque pro viribus illuſtrare.

Communis hæc eſt formula veterum Chriſtianorum, qua ſe invicem fraterna charitate dilexiſſe teſtabantur; PAX enim non quomodo eam dat mundus, a CHRISTO data eſt Apoſtolis, & Diſcipulis ſuis (1). Arcanum igitur myſterium in illis verbis comprehenditur; & quoniam DEVS amator eſt PACIS, & CARITATIS (2), quando aliquis Chriſtianorum DEPOSITVS IN PACE commemoratur, hunc intelligas oportet vixiſſe, atque obiiſſe IN PACE ECCLESIAE CATHOLICAE, hoc eſt IN COMMVNIONE SANCTORVM, & in BENEDICTIONE DOMINI (3). Diſertiſſime id intelligitur ex hoc vetuſto marmore (4).

PARENTES FILIO MERCVRIO FECE
RVNT. QVI VIXIT ANN. V. ET MESES VIII.
NATVS IN PACE QVINTV IDVS FEBRV.

In eo quidem non DEPOSITVS, non IN PACE obiiſſe dicitur MER-

Cap. XXVIII. Joannem Roſinum *Romanar. antiquitat.* Lib. V. Cap. XXXIX. & Servium ad Virgilii *Æneidos* Lib. V. Verſ. 64.

Præterea ſi nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit &c.

Item Lib. VI. Verſ. 218. Vide etiam Plinium *Naturalis Hiſtoriæ* Lib. VII. Cap. LII. & alios &c. Sed in ſacris Scripturis, *Geneſis* Cap. L. Verſ. 10. & Lib. *Eccleſiaſtici* Cap. XXII. Verſ. 13. *Dies* VII. Luctui & exſequiis aſſignantur (etſi alibi aliter ſe res habeat): *fatuis autem, & impiis omnes dies vitæ illorum.*

Si igitur aliquando memoriæ traditum contigerit invenire, corpus alicujus pietate inſignis viri inhumatum exſtitiſſe longiori temporis ſpatio, quam mos tulerit, puta per menſem; aut etiam menſe diutius, illud in exemplum minime producendum eſt, quum deſiderio populi ſatisfacturi, religionis ergo id æquum eſſe cenſuerint, ac ita præter conſuetudinem permiſerint ii, ad quos pertinet ea de re ſuffragium ferre ac judicare.

(1) *Joannis* Cap. XIV. Verſic. 17.

(2) S. Cyprianus Lib. *De Oratione Dominica* Col. 416. DEVS PACIS, & CONCORDIAE *Magiſter* &c. & paullo ſupra inquit. *Ante omnia* PACIS *doctor*, *atque* VNITATIS *Magiſter &c.*

(3) Videſis Fabrettum *Antiquar. Inſcription.* Cap. X. pag. 757. num. 628. apud quem in lapide antiquo legitur DEPOSITVS HERILA COMES IN PACE FIDEI CATHOLICAE &c. Eamque loquutionem hoc ſuo epitaphio in Baſilica Liberiana poſito imitatus eſt Juſtus Fontaninius Archiepiſcopus Ancyranus.

D. O. M
† IVSTVS. FONTANINVS. EX. FORO IVLIO. VENETORVM
EVIVS. BASILICÆ. CANONICVS. ARCHIEP.VS ANCYRAN.VS
ET. ABBREVIATOR. SACRI. PALATY
ſic H . S . E
QVIEVIT. IN. PACE. FIDEI. CATHOLICÆ
ANNO. SAL. MDCCXXXVI. DIE. XVII. APRILIS
NATVS. ANNO. MDCLXVI. DIE. XXX. OCTOBRIS

Sigle H. S. E. vetuſto more adhibitæ, ita exponuntur. HIC. SITVS. EST.

(4) *In Appendice ad Acta S. Victorini Epiſcopi Amiterni, & Martyris*, annis ſuperioribus, *a Marangonio illuſtrata pag.* 88. Ubi de Cœmeterio SS. Thraſonis, & Saturnini &c.

MERCVRIVS, ſed NATVS IN PACE, quod ita explicatur, videlicet quod vixerit IN COMMVNIONE SANCTORVM; ideoque ex morte NATVS, novam inceperit vitam vivere CVM DOMINO in cælis, CVM SANCTIS, beatiſſimam, feliciſſimam, plenam veræ PACIS.

Quantum DOMINVS IESVS CHRISTVS dilexerit PACEM, ex eo ſatis intelligitur, quod naſci voluit, *toto Orbe* IN PACE *compoſito* (1). Quando natus in mundo eſt, & in præſepio reclinatus, Angelorum chorus cecinit: *Gloria in altiſſimis* DEO, *& in terra* PAX *hominibus bonæ voluntatis* (2). Cumque mundum relicturus eſſet, perfecto abſolutoque humanæ redemtionis opere, ita diſcipulos ſuos adloquutus eſt. PACEM *relinquo vobis*: PACEM *meam do vobis* (3). Rurſus poſt obitum in Cruce, & glorioſam reſurrectionem ſuam, ſtans IESVS in medio Diſcipulorum ſuorum, ut ait ſanctus Lucas in Evangelio, dixit eis (4). PAX *vobis, ego ſum, nolite timere &c.* Ceterum multa de PACE antiquorum Chriſtifidelium ſcripſerunt vetuſti Patres; maxime vero ſanctus Cyprianus in Epiſtolis ſuis, & iterum in Libro De Lapſis (5). Libro autem de Unitate Eccleſiæ in hunc modum ediſſerit (6). *Hanc nobis hæreditatem dedit, dona omnia ſuæ pollicitationis, & præmia in* PACIS *conſervatione promiſit. Si cohæredes* CHRISTI *ſumus, in* CHRISTI PACE *maneamus. Si filii* DEI *ſumus,* PACIFICI *eſſe debemus. Beati*, inquit, PACIFICI, *quoniam ipſi filii* DEI *vocabuntur.* PACIFICOS *eſſe oportet* DEI *filios, corde mites, ſermone ſimplices, affectione concordes, fideliter ſibi unanimitatis nexibus cohæredes. Hæc unanimitas ſub Apoſtolis olim fuit. Sic novus credentium populus* DOMINI *mandata cuſtodiens* CARITATEM *ſuam tenuit &c.* Sed mira de PACE prædicarunt etiam Prophetæ, ac potiſſime Iſaias in vaticinio de CHRISTI NATIVITATE, quem PRINCIPEM PACIS appellat (7), PACIS vero, cujus NON ERIT FINIS (8).

Signum ſive Monogramma A ☧ ω, quod poſt Epitaphium Paſchaſii

F 2

(1) Adi Martyrologium Romanum VIII. Kal. Januarias.

(2) *Lucæ* Cap. II. *Verſic.* 14.

(3) *Joannis* Cap. XIV. *Verſic.* 27.

[4] Cap. XXIV *Verſic.* 36. Vide quoque *Joannis* Cap. XX. *Verſic.* 19. Item *Verſic.* 21. *& Verſic.* 26.

(5) Sæpe in ſuis Epiſtolis agit de bono PACIS ſanctus Cyprianus, & non ſemel Libro *de Lapſis* ac etiam alibi frequenter.

(6) Columna 406. Edit. Venet. in fol. An. MDCCXVIII.

[7] Cap. IX. *Verſic.* 16.

[8] *Iſaias* ibidem *Verſic.* 7.

ſchaſii expreſſum eſt, Græcis literas X. & P. ſimul apte compoſitas, atque inſertas comprehendit, a quibus literis initium ſumit divinum Nomen ΧΡΙΣΤΟϹ. De eo multa diximus illuſtrantes Lucernam fictilem, veterum Chriſtianorum anaglypho inſignitam (1). Illud tamen Commentarium a nobis elaboratum, quod item in Diſſertatione Apologetica paullo ante vulgata memoravimus (2), nondum in vulgus prodiit; ipſam vero Lucernam *ex Muſeo Victorio* produximus in lucem ænea tabula cælatam, ornatamque aliis eorumdem antiquorum Chriſtifidelium ſacris lypſanis (3). Porro characteres A & ω in lapide Paſchaſiano, utrimque ad Monogrammatis centrum, ſive umbilicum cælati, CHRISTVM indigitant, qui de ſe ipſo inquit (4). *Ego ſum Alpha, & Omega; primus, & noviſſimus; principium & finis.* Verum enim vero illos characteres, ideo Monogrammati aliquando admixtos fuiſſe credibile eſt, ne ullus umquam dubitandi locus, ſive ſuſpicio foret de Gentilitate. Etenim Monogramma purum in quibuſdam numiſmatibus Ptolemæorum Regum Ægyptiorum (5), cuſum fortaſſe adverterant Chriſtiani. Idcirco, etſi Monogramma iſtud Ægyptium aliam omnino rem denotaret ab ea, quam deſignat ſacrum Monogramma [6]; tamen ut unum ab altero prorſus ſecerneretur, CHRISTI Monogrammati myſticos hoſce characteres a Fidelibus adpoſitos eſſe crediderim. Hoc autem Signum loculis defunctorum cælare, vel effingere pictis coloribus ſollemne habebant ipſi Fideles, ut intelligeretur CHRISTI Confeſſores

[1] Diſſertationis titulus hic eſt. *De* CHRISTI *Nomine Monogrammate expreſſo, Lucerna fictili veterum Chriſtianorum; aliiſque ſacræ antiquitatis monimentis, quæ in Muſeo Victorio exſtant, illuſtrato.* Hæc autem Diſſertatio nondum edita eſt.

(2) Videſis pag. 38.

(3) Anno CIↃ.IↃ.CC.XXXV.

[4] Joannes *in Apocalypſi* Cap. XXII. *Verſic.* 13. Ibidem Cap. I. *Verſic.* 8. Eamdem ſententiam habemus etiam non ſemel in Libris Prophetarum.

[5] De hoc Monogrammate in numiſmatibus Ptolemæorum Regum expreſſo multi ſunt qui meminerunt. Antonius Auguſtinus Dialogo I. Jacobus Gretſerus Tomo I. *De Cruce*, Lib. II. Cap. XXXVIII. Laurentius Pignorius *Symbolarum Epiſtolicarum* Lib. I. Epiſt. XXIV. aliique non pauci. Hujuſmodi numiſma ſervabat in ſuo Muſeo Auguſtinius. Vidit Romæ apud Lælium Paſchalinium Pignorius. Vidit quoque in Bibliotheca Ingolſtadienſi Gretſerus. De illo autem Monogrammate non omnes interpretes conveniunt, putantibus aliis ſignum id eſſe monetarii: aliis cognomen Ptolemæi, qui numiſma cudit. Adi, ſi vacat, noſtram Diſſertationem Apologeticam ſupra citatam, *De quibuſdam Alexandri Severi Numiſmatibus* pag. 38.

[6] Vid. Boſium cum Severano, *Roma Sotterranea &c.* Lib. IV. Cap. XXXI.

fores fuiſſe illos, qui in tumulis eodem Signo diſtinctis condebantur.

Ne quidquam inſalutatum omittamus, quod in Paſchaſiano lapide cenſetur animadverſione dignum, ſcrutemur nunc oportet quidnam ſibi velit Frons illa in epitaphio impreſſa. Fortaſſe aliqui dicent, ad ſignificandam humanæ conditionis fragilitatem hujuſmodi Frondes inſcalptas fuiſſe; illorumque opinio fundamento non caret; dum enim ſponte ſua frondes cadunt ex arboribus, Ver, imo Æſtatem quoque, & Autumnum ceſſaſſe unuſquiſque novit, ſimulque deprehendit vigere hyemale frigus, quod eſt ultimæ ætatis ſymbolum notiſſimum (1). Quum ergo Paſchaſius annos natus XXII. vita exceſſerit, quarto eidus Octobris, Autumno plane declinante, ex ipſo Frondis indicio, immatura morte obiiſſe clare pernoſcitur. Tali animadverſione caſtigari facile poterant mores hominum, qui euntes per cæmeterii ambages, admonebantur, mortem non parcentem ætati, non

[1] Heinc Evander ætatem ſuam annis gravem comparans cum juvenili Æneæ apud Virgilium *Æneid.* Lib. VIII. Verſic. 508. ait.

Sed mihi tarda gelu, ſaeliſque effeta ſenectus
Invidet imperium, ſeraque ad fortia vires.

Statius quoque *Thebaidos* Lib. III. Verſ. 384.

Non juvenum modo, ſed gelidis, & inertibus aevo
Pectoribus mens una ſubit &c.

Pari modo Cicero Lib. II. *De Divinatione* pagina 341. *Arbores*, hyemali tempore, *ſeneſcere* inquit, & Lib. V. *De Finibus bon. & mal.* pagina 126. *Vitam vivere, & mori; arboremque & novellam & vetulam, & vigere & ſeneſcere.* Plinius quatuor ætates in arboribus obſervat, videlicet *Pubertatem* Lib. XIII. Cap. XXII. *Adoleſcentiam* Lib. XVI. Cap. XXXIV *Juventutem* Lib. XVII. Cap. XVI II. *Senectutem* Lib. XVI. Cap. XXVII. Sed terræ quoque *Senectutem* Lib. XVII. Cap. V. Sic etiam alibi idem Plinius de arborum, herbarumque ætatibus agit.

Hæ vero quatuor anni partibus reſpondent, nempe *Veri*, *Æſtati*, *Autumno*, *Hyemi* Cicero *in Catone majori*, ſive Lib. *de Senectute* pag. 513. *Ver enim tamquam Adoleſcentiam ſignificat, oſtenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata ſunt.* Nemo autem Ovidio melius mea ſententia, paucis hæc omnia perſtrinxit Lib. XV. *Metamorphoſeon* Verſ. 199. & ſeqq.

Quid? Non in ſpecies ſecedere quattuor annum
Adſpicis, ætatis peragentem imitamina noſtræ?
Nam tener & lactens, puerique ſimillimus aevo
Vere novo eſt: tunc herba nitens, & roboris expers
Turget, & inſolida eſt, & ſpe delectat agreſtes &c.

Et paullo poſt.

Tranſit in Æſtatem poſt Ver robuſtior annus,
Fitque valens juvenis: neque enim robuſtior ætas
Ulla, nec uberior, nec quæ magis ardeat ulla eſt.
Excipit Autumnus, poſito fervore juventæ
Maturus, mitiſque, inter juvenemque, ſenemque,
Temperie medius, ſparſus quoque tempora canis.
Inde ſenilis Hyems tremulo venit horrida paſſu,
Aut ſpoliata ſuos, aut quos habet, alba, capillos.
Noſtra quoque ipſorum ſemper, requieque ſine ulla
Corpora vertuntur: nec quod fuimuſque, ſumuſque
Cras erimus &c.

Poſtea ætates hominis eleganter deſcribit Ovidius, idemque Lib. II. *Metamorphoſeon* Verſ. 30. Hyemem *Senectuti* adſimilat.

Et glacialis Hyems canos hirſuta capillos &c.

non conditioni, inopinam imminere (1). Alia etiam non ſpernenda opinio eſt; Quum enim Frondes quotannis erumpant Vere novo, memoriam illorum, quorum tumulis inſcalptæ conſpiciuntur (2), virentem in mente poſterorum, ac permanentem eſſe debere, quodammodo oſtendunt. Sane illud a poſteris ſuis expetunt, qui ſibi epitaphia tumulo cælari vel curant, vel præcipiunt. Ita Virgilius ait (3).

Et tumulum facite, & tumulo ſuperaddite carmen.

Ovidius etiam poſt Phaëtontis caſum ſcribit [4].

Corpora dant tumulo, ſignant quoque nomine ſaxum.

Et Lucanus magis late ea de cauſſa dixit (5).

. . . . . *Nullum ſine nomine ſaxum.*

Hujuſmodi ſignis Gentiles aliquando uſos fuiſſe. Poëta magnus docet; *Florem* nempe memorans effictum ad Ajacis Telamonii ſepulcrum, & ad Achillis tumulum *Amaranthum*, quibus ſignis Heroum illorum bona fama ſignificabatur, ex optimo Florum odore ducta comparataque ſimilitudine, eademque tranſlata ad

(1) Inquit Cicero *De Finibus bon. & mal.* Lib. I. pag. 59. *Accedit etiam mors, quæ quaſi ſaxum Tantalo, ſemper impendet,* & Lib. I. *Tuſculanar. Quæſtion.* qui eſt *de contemnenda morte* pag. 157. ait. *Itaque non deterret ſapientem mors, quæ propter incertos caſus quotidie imminet, & propter brevitatem vitæ, numquam longe poteſt abeſſe, quominus &c.* Adhuc magis ad rem *in Catone majori*, ſive Lib. *de Senectute* pag. 512. *Quis eſt tam ſtultus, quamvis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum?* Omni enim ætati communem eſſe mortem ſcribit. Inde Horatius *citam* appellat mortem *Carminum* Lib. II. Ode XVI.

Abſtulit clarum cita mors Achillem.

Et Lib. I. *Sermonum.* Ecloga I.

. . . . . *Horæ*
Momento cita mors venit &c.

Tibullus Lib. I. *Elegia* III. *Immitem & rapacem* dicit mortem. Silius Italicus *Bellorum Punicorum* Lib. VIII. Verſic. 142. *Inſtantem* nuncupat. Sed ſi omnes de eadem re Scriptorum ſententias, quæ huc collineant, proferre conarer haud facile eſſet dicendi finem facere, omniſque ætatis homines videmus quotidie interire. Juvabit tamen ex Patribus ſanctum Bernardum audire, qui in Sermone, ſive Lib. *de converſione ad Clericos* Cap. VIII. Columnn. 484. Operum Volumine I. ita inquit. *Quid vero in rebus humanis certius morte, quid hora mortis incertius invenitur? Non miſera ur inopiam, non divitias reveretur, non generi cujuslibet, non moribus.* NON IPSI DENIQVE PARCIT AETATI. NISI QVOD SENIBVS QVIDEM IN IANVIS, ADOLESCENTIBVS AVTEM IN INSIDIIS EST.

(2) Virgilius *Bucolicor.* Ecloga III. Verſ. 57. Ver deſcribens ait.

Nunc frondent ſylvæ, nunc formoſiſſimus annus &c.

Juvenalis Satyra VII. Verſ. 207. idipſum adtingit.

Dii majorum umbris tenuem & ſine pondere terram
Spirantesque crocos, & in urna perpetuum Ver &c.

Perſius quoque Satyra I. Verſ. 38.

. . . . . *Nunc non e Manibus illis*
Nunc non e tumulo, fortunataque favilla
Naſcentur viola &c.

(3) *Bucolicorum* Ecloga V. Verſ. 42.

(4) *Metamorphoſeon* Lib. II. Verſ. 326.

(5) *Pharſalicorum* Lib. IX. Verſ. 976. De Lucano vide *Chronicon* S. Hieron. ad an. x. Neronis.

ta ad eorumdem gloriam ſignificandam circumquaque diffuſam, qua totum Orbem ſtrenuiſſimi viri claritate nominis, & virtutis laude repleverant (1). Quos vero Gentilium mores adoptavit Eccleſia, eos omnes ſua auctoritate, piiſque majorum noſtrorum inſtitutis ſanctificavit: *nihil enim in Eccleſia* DEI *myſterio vacat*, quemadmodum ſapienter monet Tertullianus.

Vetuſtæ conſuetudinis ſpargendi Frondes circa defunctorum Chriſtifidelium tumulos meminit Prudentius, inquiens (2).

Nos tecta fovebimus oſſa
Violis & FRONDE *frequenti*,
Titulumque, & frigida ſaxa
Liquido ſpargemus odore.

Illuſtrat eamdem conſuetudinem Guillelmus Durandus Epiſcopus Mimatenſis in ſuo Rationali Divinorum Officiorum [3]; narrat enim Chriſtianorum cadaveribus ſubſterni conſueviſſe in ſarcophagis *Hederam*, vel *Laurum* [4], aliaque his ſimilia, quæ viriditatem conſervant, *ad ſignificandum*, ut ipſe ait, *quod, qui moriuntur in* CHRISTO, *vivere non deſinent. Nam licet mundo moriantur ſecundum corpus, tamen ſecundum animam vivunt, & reviviſcunt* DEO. Ad hæc quoque pertinent alia, quæ ab eodem Guillelmo memorantur, unaque cum cadaveribus defunctorum Chriſtifidelium in ſepulcris reponi ſolebant, videlicet *Carbones*, *Thus*, *Vas aqua repletum*, quam *Sanctam* nuncupamus, quod divinis myſteriis ſanctificetur [5]. Vas hujuſmodi repertum fuit menſe Decembri anno MDCCXLIV. ad Ædem ſanctæ Cæciliæ in Regione Tranſtiberina, dum amplis porticibus, domoque ante aream Eccle-

(1) Plinius *Naturalis Hiſtoriæ* Lib. XXI. Cap. III. *Florum quidem Populus Romanus honorem Scipioni tantum adhibuit ..... Aſſes ergo contulit Populus, ac funus elocavit: quaque parte ferebatur, flores e proſpectu omni ſparſit &c.*

(2) Hymn. *In exſequiis defunctorum*. Sanctus Paullinus Natali III. ſancti Felicis ſcribit.

Spargite flore ſolum, prætexite limina ſertis,
Purpureumque Ver ſpiret hyems, ſit floreus annus.
Ante diem &c.

[3] Lib. VII. Cap. XXXV. Floruit Durandus Sæc. XIII. Obiitque an. MCCIVe.

[4] *De Lauri foliis* in veteribus loculis mortuorum repertis aliqua animadvertit Dominus Gregorius Placentinus Monachus ex Ordine S. Baſilii Magni in ſua Diatriba, quam inſcripſit *De ſepulcro Benedicti IX. Pontificis Maximi in templo Monaſterii Cryptæ Ferratæ detecto &c.* Edita Romæ an. MDCCXLVII. in 4°. pag. 55.

[5] Lib. VII. Cap. XXXV. *Ponitur in ſepulcro Aqua benedicta, ne dæmones, qui multum eam timent, ad corpus accedant, ſolent enim deſævire in corpora mortuorum, ut quod nequiverunt in vita, ſaltem poſt mortem agant.*

Eccleſiæ exædificandis, per fabros murarios fundamenta ſoderentur. Detecto enim monumento cujuſdam Teclæ, quadratis majoribus latercul is compacto, Vas ex argilla in eo collocatum prope cadaver viſum eſt, & ſortaſſe *Frondes*, aliaque ſupra memorata reperta ſunt, ſed nihil tale ad nos fama pertulit, & facile omnia perdidit incuria; eidem vero monumento vetuſta hæc marmorea inſcriptio adhærebat.

Legitur autem ſic. TECLA FIDELIS, quæ IN PACE VIXIT MENSIBVS VIIII (1), & dicitur FIDELIS, quod admodum infans baptizata eſſet. Illuſtratur vetuſto hoc epitaphio Canon *Parvuli Fideles* (2). Etenim ante rationis uſum TECLA appellatur FIDELIS.

Sanctus Hieronymus ad Pammachium ſcribens de morte Paullinæ uxoris ipſius Pammachii, inquit (3) *Ceteri mariti ſuper tumulos conjugum ſpargunt Violas, Roſas, Lilia, Floreſque purpureos, & dolorem pectoris his officiis conſolantur. Pammachius noſter ſanctam favillam, oſſaque veneranda eleemoſynæ balſamis rigat &c.* Aliqua de hac eadem re obiter expoſuit vir doctiſſimus Fr. Thomas Maria Mamachius Ordinis Prædicatorum, Theologus Caſanatenſis (4), de re ipſa fuſius alibi tractaturus. Mos autem noſtra etiam ætate perſeverans ſpargendi *Frondes*, *Floreſque* per vias

[1] Vide quæ diximus *de Sigma-Tau.* pag. 14. & ſeq

[2] *De Conſecrat.* Diſt. IV.

[3] Epiſtolarum Claſſe III. Epiſt. LXVI. Operum Tomo I. Edit. Veron. in fol. M.DCCXXXIV. Columna 394. Idem ſanctus Hieronymus *de Epitaphio Nepotiani ad Heliodorum* Epiſt. LX. ſcribit. *Quotieſcumque nitor in verba prorumpere, & ſuper tumulum ejus, epitaphii hujus flores ſpargere, toties implentur oculi, & totus in funere ſum.*

(4) *Originum & Antiquitatum Chriſtianarum &c.* Tomo I. Lib. I. Cap. III. §. XXVIII. pag. 183.

vias, plateas, & templa, dum celebrantur ſollemni ritu aliquæ Feſtivitates, vel ab ipſis Feſtis ſæcularibus Gentilium duxit originem, in quibus *Frondes*, & *Flores* nonnumquam ſpargi conſueverant (1); vel etiam ab iis, quæ ſupra narravimus, fluxiſſe facile exiſtimandus eſt, uſu funerum & conſuetudine, quæ latebat in ſepulcris, converſa, & expoſita in lætitiæ ſignum, ut vere dies obitus, NATALIS dies intelligeretur, & proponeretur jucundiori adſpectu, Fidelibus ad exſultandum in hiſce ſollemnitatibus (2), infidelibus ad confuſionem, ut qui noſtros ritus ſanctiſſimos irrident, ſi velint, & DEVS annuat, ab erroribus, & cæcitate, vitiiſque mentis, quibus falluntur, ea occaſione trahente illos ad ſacras Ædes, ad bonam mentem frugemque redeant, & facilius reſipiſcant.

GRadum autem facientibus nobis ad reliqua illuſtranda ſacræ vetuſtatis *κειμήλια*, quæ in eadem Tabula æri cælata, & huic Diſſertationi præpoſita exhibentur (3), multa plane occurrunt, quæ noſtras curas ſtudiumque excitant, & humani Lectoris intentum facilemque animum, & propenſam voluntatem expoſcunt ac requirunt. Igitur neminem latere poteſt Prudentium veterem Poëtam Chriſtianum multis carminibus pie docteque conſcriptis illuſtrem, Hymnum in honorem ſancti LAVRENTII Martyris elucubraſſe, in quo paſſionis ejus hiſtoriam tanta fide, tantaque ſedulitate proſequutus eſt, ut qui legerint, eamdem depictam, ſeu potius præſentem ſpectare

G Mar-

[1] Lucretius *de rerum natura* Lib. II. Verſ. 624. & ſeqq. ſacra Cybelis exponens canebat clim.

Ergo cum primum magnas invecta per Urbes
Munificat tacita mortales muta ſalute:
Ære atque argento ſternunt iter omne viarum,
Largifica ſtipe ditantes, pinguntque roſarum
Floribus, umbrantes Matrem, comitumque catervas &c

Ovidius *Triſtium* Lib. IV. *Elegia* II. de Germanico triumphante ait.

Quaque ibis, manibus circumplaudere tuorum,
Undique jactato Flore tegente vias &c.

Et Juvenalis *Satyra* III. Verſ. 172. inquit.

. . . . . *ipſa dierum*
Feſtorum, herboſo colitur ſi quando theatro
Majeſtas &c.

[2] Apertiſſime S. Hieronymus Operum Tomo I. Claſs. III. Epiſt. LX. Ad Heliodorum Colum. 338. ſcripſit. *Hoc idem poſſumus & de iſto dicere, qui baſilicas Eccleſiæ, & Martyrum conciliabula, diverſis floribus, & arborum comis, vitiumque pampinis adumbravit, ut quidquid placebat in Eccleſia, tam diſpoſitione, quam viſu, Presbyteri laborem & ſtudium teſtaretur.*

[3] Videſis num. 3. & num. 4.

Martyrem ipſum, Tyrannum etiam & tortores, propemodum ſibi videantur (1). Idipſum exprimit gemma vetuſtiſſima, opere diaglyphico diligenter inciſa, cujus ectypon exſtat *in Muſeo Victorio*, itidemque Lamina plumbea antiquitus utrimque inſculpta, & *in eodem Muſeo* Romæ ſervata, quas modo examini, auſpice DEO OPTIMO MAXIMO ſubiiciemus, diſcurrentes per ſingula, quæ cultis & erudítis viris animadverſione digna videri poſſunt.

Quæ primo occurrit, Gemma ea eſt anularis moduli (2), accurati artificis opus non pænitendum, quæ ab aliquo religioſo viro geſtabatur olim in memoriam ſancti Levitæ LAVRENTII, CHRISTI Athletæ fortiſſimi. Enimvero viſitur in ea ſuper prunas impoſita ferrea crates, ſive craticula (3), & duo comparent lictores, unus heinc, & illinc alter, qui haſtis longioribus ignem excitant atque agitant, ut vividius ardeat. Accedit alius tyrannicæ exequutionis impius miniſter ad fovendum ignem, lignorum faſcem deferens, curvatus dorſo, atque humero altero, brevique tunica veſtitus, & poſt pectus præcincta, ut reliqui duo priores. Jacet ſuper cratem ſupinus Martyr LAVRENTIVS, manum alteram cælum verſus protendens, oraturus DEVM. Induſtria antiqui gemmæ cælatoris (4), ut unuſquiſque videt, quo poterat geſtu, habituque corporis jamtum perulti, veterum Chriſtianorum orandi morem (5) repræſentavit in hac imagine. Cra-

(1) Hymnus Aurelii Prudentii ſcriptus in honorem ſancti LAVRENTII. Libro ΠΕΡΙΣΤΕΦΑΝΩΝ, ſive DE CORONIS, ea commendatione dignus exiſtimatur, ut clariſs. Ruinart. in Actis Martyrum ſinceris & ſelectis, eodem in primis uti neceſſarium duxerit ad illuſtrandam ejuſdem paſſionem, cui addidit loca duo inſigniora ex libris Officiorum S. Ambroſii: idemque in Admonitione prævia in Martyrium ſancti LAVRENTII, ait. *Hi ſunt indubitatæ fidei teſtes & omni exceptione majores, quos ad aſſerendam ſancti* LAVRENTII *Martyris veritatem profero.* Vide §. 2. Edit. Veron. in fol. MDCCXXXI. pag. 162. Sæpius vero cum ejuſdem Prudentii aliis Operibus hic Hymnus vulgatus eſt.

(2) Tabula Diſſertationi præfixa num. 3.

(3) Adi Gallonium *De Martyrum cruciatibus* Cap. VII. Fig. V. lit. E.

(4) Qui gemmis ſcalpendis incumbunt, omnem antiquitatem percurrere deberent, priuſquam opera, quæ ad vetus tempus pertinent exprimere aggrederentur. Illud item Pictoribus eſſet omnino neceſſarium. Vide Adnotationes noſtras *ad Numiſma Hieronymi Equitis Odam ex Muſeo Victorio prolatum* pag. 11. *Utuntur* enim fere omnes, *edito opere Cæſaris Ripæ*, cui titulus, NVOVA ICONOLOGIA AMPLIATA &c. *Quo unice inſpecto jam ſatis eſſe docti ſibi videntur in rebus ad omnem antiquitatem ſpectantibus*. Vide quoque, ſi lubet, *Diſſertationem* noſtram *Glyptographicam* Cap. XXVII. & Cap. XXVIII.

(5) Videſis *in Veteris gemmæ ad Chriſtianum uſum exſcalptæ brevi explanatione*, pag. 6. edit.

Craticulas ſive Crates ferreas, non ſemel ad excruciandos Chriſtifideles, igne ſubpoſito paratas fuiſſe, teſtimonium perhibent antiqua monimenta, Martyrologia, atque Acta ſincera. Cujuſmodi illæ eſſent, deſcribit egregie, æneiſque typis oſtendit Antonius Gallonius Congregationis Oratorii Presbyter, edito Opere de Martyrum cruciatibus. Quæ in hac gemma exhibetur Craticula, quatuor axiculis per longum ductis compacta eſt, cujus in angulis quatuor exſtant axes recti eamdem ſuſtinentes paullulum a terra ſublimem. Hanc ipſam Craticulam perſimilem eſſe comperimus lecto ferreo; nullis enim tranſverſis axiculis, aut laminis conſeritur, quemadmodum lecti ferrei imaginem delineavit prælaudatus Gallonius (1). Minime vero dubitandum, quin majores minoreſve lecti, & ferræ Craticulæ adhibitæ fuerint pro lubito judicum, miniſtrorum ſive tortorum, ut Martyrum tormenta fierent graviora, vel minus gravia quandoque redderentur: videlicet, ut mortem iidem citius ſubirent, aut tardius, pæna diuturniore. Id ſupplicii genus utpote acerbiſſimum, non ad plectendos reos inventum, ſed ad probandos unice Chriſtifideles, ac tentandam experimento ignis eorum conſtantiam uſurpatum novimus; nullibi enim apud profanos ſcriptores mentio illius obvia nobis eſt, ſed in Actis tantummodo ſanctorum Martyrum.

Porro inſtrumentum eſt rei coquinariæ *Craticula*, *in qua cibi torrentur*, ut inquit Cato (2): Heinc ait Juvenalis (3).

Sicci terga ſuis, rara pendentia crate,
Moris erat quondam feſtis ſervare diebus.

& Martialis (4)

Parva tibi curva craticula ſudet ofella &c.

Sed Crates ſive Craticula fuit etiam eorum ſupplicium, qui ad aquas damnati eſſent. Narrat Titus Livius (5), Turnum Herdonium

G 2

edit. Romanæ ex Typographia Rochi Bernabò An. MDCCXXXII. Libuit editionem hanc noſtram indicare; illa etenim elucubratio iterum impreſſa fuit in Actis eruditorum Lypſiæ An. MDCCXXXIII. pag. 465. ibique vetuſtæ gemmæ cælatura rurſus exhibetur.

(1) *De Martyrum cruciatibus* Cap. VII, Fig. 1. Lit. A. pag. 148. & pag. 145. Sed in pice pariter Fig. 3. lit. C. pag. 152. & ſeq. edit. Pariſ. in 4°. M.DC.LX.

(2) Cap. X.

(3) Satyra XI.

(4) *Epigrammaton.* Lib. XIV. *Epig.* CCXXI.

(5) Decade IV. Lib. I. Cap. XIX.

donium Aricinum, virum cetera inſontem, quod Tarquinio, cui *Superbus* nomen inditum (1), adverſaretur, *novo genere lethi dejectum ad caput aquæ Ferentinæ, crate ſuperne injecta, ſaxiſque congeſtis*, interfectum fuiſſe. Eamdem pœnam alibi quoque memorat idem Livius aliis inlatam (2). Meminit etiam Tacitus (3). Eodemque modo Plautus in Pœnulo (4). Sed hanc Cratem, etſi ærea, aut ferrea ea eſſet, reti potius ſimilem fuiſſe credimus aut ipſum rete. Certe numquam apud Gentiles invenimus Cratis vel Craticulæ ſupplicium igne ſubjecto, ut ſupra dictum eſt.

Lucretius multas enumerans tormentorum ſpecies (5), de illo nihil memoriæ prodidit; ait enim.

Carcer, & horribilis de ſaxo jactù deorſum (6),
Verbera (7), *carnifices, robur, pix, lamina, tædæ.*

Singula, quæ hiſce verſibus deſcripta ſunt, a Gallonio recenſentur,

[1] Porro Tarquinio prænomen erat Lucius: Cui, ut ait ibidem Livius, *Superbo cognomen facta indiderunt, quia Socerum vener ſepultura prohibuit... primoreſque Patrum, quos Servii rebus faviſſe credebat, interfecit.* Sed aliqua de Tarquiniis jam alia occaſione adnotavimus in Diſſertatione de ſuperſtitioſo cultu Cybelis, quæ a veteribus per antonomaſiam MAGNA MATER eſt nuncupata. Hæc Diſſertatio aliquando producetur in lucem SOCIETATI COLVMBARIAE dicata.

[2] Decade I. Lib. IV. Cap. XXVIII.

(3) *De moribus Germanorum* Cap. XII. num. 2. *Proditores & profugas arboribus ſuſpendunt, ignavos, & imbelles, & corpore infames, cæno ac palude, injecta inſuper crate mergunt.*

(4) Act. V. Sc. II.

(5) *De rerum natura* Lib. III.

(6) Verſ. 1029. In nonnullis editionibus, fortaſſe minus probandis, legimus.
Carcer, & horribilis de ſaxo jactus eorum &c.

(7) Tertullianus Lib. *Ad Martyras* Cap. IV. Edit. Pariſ. in fol. M. D. LXXXIII. pag. 225. *Nam quæ hodie apud Lacedæmonas ſollemnitas maxima eſt* Διαμαστίγωσις, *ideſt flagellatio, non latet. In quo ſacro ante aram nobiles quique adoleſcentes flagellis affliguntur adſtantibus parentibus, & propinquis, & uti perſeverent adhortantibus &c.* Ejuſdem ſollemnitatis meminit Cicero *in Tuſculanis Quæſtionibus* Lib. II. pag. 171. *Sparta vero pueri ad aram ſic verberibus accipiuntur (ut multus e viſceribus ſanguis exeat..... quorum non modo nemo exclamavit umquam, ſed ne ingemuit quidem &c.* Vide quoque Lib. V. pag. 227. *Pueri Spartiatæ non ingemiſcunt verberum dolore laniati &c.* Porro ΔΙΑΜΑΣΤΙΓΩΣΙΣ. ut inquit Meurſius, *Græciæ Fertatæ*, ſive *de Feſtis Græcorum* Lib. II. *Erat inter Feſta Græciæ nobiliſſima... inde autem nomen, accepit, quod Adoleſcentes ſeſe mutuo flagellarent, & quidem per totum diem.* Plane flagellatio iſta fiebat ad aram Dianæ inter nobiles adoleſcentes, licet poſtmodum in ea ſollemnitate celebranda, ſervi, loco nobilium, inter ſe certaverint. Antiquus Horatii Scholiaſtes ad illud Lib. I. Ode VII. *Nec me tam patiens Lacedæmon &c.*, ita habet. *In aris Dianæ adoleſcentes verberibus immobiles cædebantur*, & paullo poſt *Hoc ſtatuerunt, ut juvenis ejus aras aſcenderet, quem alius tamdiu loris caderet, donec ſanguis e viſceribus in aras manaret, atque ita Numini ſatisfieret.* Plane Matres hortabantur filios ut tolerarent; minabantur etiam, ſi ceſſiſſent verberibus. Si qui vero tam diro ſacrificio morerentur, coronati efferebantur cum fletu ab ephebis. Sed de his omnibus plene laudatus Meurſius, quem conſule. Lege autem quæ Tertullianus adjicit citato loco. *Tanti vitreum? Quanti verum margaritum? Quis ergo non libentiſſime tantum pro vero habeat erogare, quantum alii pro falſo?*

tur, & oculis exponuntur æri cælatis imaginibus (1); conſtat enim ſingula tum reos, tum etiam ſanctos CHRISTI Martyres perpeſſos eſſe. Plautus in Aſinaria (2), præter ulmeas virgas memorat.

. . . . . *Laminas, cruceſque, compedeſque,*
Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias.

Sed parum juvat memorare a veteribus inventa ſupplicia, tormentorumque varios modos, quando id, de quo ſermo inſtitutus eſt, illuſtrari non poteſt monimentis vetuſtatis.

Æneum taurum candentem vere adhibuerunt tyrannico juſſu Phalaridis Agrigentini, conjecto in eum Perillo tormenti inventore (3). Sed hoc apud Gentiles non tranſiit in exemplum. Poſtmodum vero Imperatore Trajano, ad tentandam ſanctorum Euſtachii, Uxoris ejus, Filiorumque in Chriſtiana religione firmitatem, uſurpatum renovatumque fuiſſe, vix ullus ignorat (4). Eſt enim in Hiſtoria Eccleſiaſtica res famæ præconiis ubique terrarum celeberrima. Ante ipſos, Domitiano videlicet Imperatore, Pergami in Aſia eodem tormenti genere conſumtus fuit ſanctus Antipas (5), in Apocalypſi ſancti Joannis memoratus (6). Deinde Tarſi in Aſiæ provincia Caramania, Imperatore Diocletiano, eodem modo combuſta fuit ſancta Pelagia Virgo (7). Nec uſquam alias in ſacrarum hiſtoriarum monimentis legiſſe meminimus, alios Martyres tauro ignito incluſos fuiſſe combuſtos. Ex qua tormenti hujus raritate, unuſquiſque, opinor, ejuſdem arguit acerbitatem. Martyrologia vero, & Acta Martyrum teſtantur, non modo in ſanctum LAVRENTIVM

(1) *De Martyrum cruciatibus.*

(2) Act. III. Sc. II.

[3] Valerius Maximus *Factorum & Dictorum memorabilium* Lib IX. Cap. II. Plutarchus *in Parallelis* eamdem narrat hiſtoriam. Ovidius, *de arte amandi*, ſcribit.

Et Phalaris tauro violenti membra Perilli
Torruit: infelix imbuit auctor opus &c.

Cicero quoque meminit Lib. II. *Tuſculanar. Quæſt.* & complures alii ex veteribus, quos per otium, ſi lubeat, percurres.

[4] *Martyrologium Romanum* ad diem XII. Kal. Octobris; eademque die *Menologium Baſilii*. Nicephorus quoque ejuſdem Martyrii hiſtoriam refert. Vide, ſi vacat, Athanaſii Kircherii *Hiſtoriam Euſtachio-Marianam* Parte I. Cap. V. edit. Rom. in 4°. MDCLXV.

(5) Adi *Martyrologium Roman.* & *Menolog. Baſilii* Tertio eidus Aprilis.

(6) Cap. II. Verſic. 13. *Et in diebus illis Antipas teſtis meus fidelis, qui occiſus eſt apud vos, ubi ſatanas habitat.*

(7) Quarto nonas Maii, ut habet *Martyrolog. Roman* Græci vero Nonis Octobris, ut in *Menologio Baſilii*. Typis Urbinatibus edito Græce & latine, Anno MDCCXXVII.

TIVM, ſed in alios etiam Chriſtifideles immani, atque inhumano hujuſmodi Craticulæ ignitæ cruciatu ſævitum fuiſſe. Illos neutiquam recenſendos putamus, ne Lectorem magis detineamus.

Tribus coſtis ſive axiculis longioribus, cratem qua combuſtus fuit ſanctus LAVRENTIVS conſtaſſe referunt Acta manuſcripta, quæ Gallonius vidit (1). Inquit autem idem eruditus vir, *exſtitiſſe eas* Craticulas *apud antiquos, & trium, & plurium coſtarum* (2). Nil ergo mirum ſi quatuor coſtis expreſſerit Craticulam artifex in noſtra gemma. Forma etenim majori effinxit illam, vel fortaſſe crate, lectoque ferreo probatus fuit LAVRENTIVS, quum nullis tranſverſis axiculis conſertam eamdem inſpiciamus. Quandoquidem ex Hymno Prudentii, Tyrannum hæc protuliſſe docemur (3).

Decumbe digno lectulo.

Lectulum vero pro Craticula, poëtica licentia, atque inſtrumenti ſimilitudine uſurpari poſſe neminem fugit; qua licentia, neceſſitate carminis hæc ita ſcripſiſſe Prudentium magis credibile eſſe nobis videtur. Sed etſi alii quoque CHRISTI Martyres utroque ſummæ impietatis hujuſmodi apparatu, & crudelitatis invento aſſati fuerint; tamen ſancti LAVRENTII Martyrium adeo præ ceteris inſigne exſtitit, ut omni ævo celeberrimus fuerit ſanctiſſimus IESV CHRISTI Athleta: cujus in primis meminerunt vetuſtiſſima Kalendaria, Martyrologia, Polemii laterculus; & Indiculus ille ſacrorum Oleorum, quæ ſanctiſſimus Pontifex Gregorius Magnus ad Theodelindam Langobardorum Reginam miſit. Indiculum hunc, ſi velis, vide apud Mabillonium (4), Ruinartium (5), & Muratorium (6).

Subjectus ignis, ut fieret ſupplicii pæna productior, non flammans exprimitur in gemma, aut ardeſcens, ſed prunis ignitis

(1) Conſule Opus *de Martyrum cruciatibus* a nobis non ſemel laudatum.

(2) *Ibidem* Cap. VII. pag 144.

(3) Stropha 89. In Actis mſs. ſancti Eleutherii, quæ Gallonius adfert pag. 145. legitur, Hadrianum excruciari juſſiſſe Eleutherium Epiſcopum ſuper lecto æreo, *& cum tranſiſſet hora, exiſtimans Imperator eum mortuum, ſolvi præcepit qui extendens manus &c. . . . . Tunc Hadrianus juſſit Craticulam oleo perunctam adferri & ignem ſupponi præcepit &c.*

(4) *Iter Italicum &c.* num. 28.

(5) Edit. Veron. in fol. MDCCXXXI. pag. 543. *Acta Martyrum ſincera &c.*

(6) *Anecdot. Biblioth. Ambroſiana.* Tom. II. pag. 191. & p. 192.

tis inſtructus ; ita enim ſævum tormentum paullatim augeri poterat ad mortem uſque Martyris. Proinde inquit de ſancto LAVRENTIO ſanctus Auguſtinus (1). *Non enim occiſus eſt cito, ſed cruciatus eſt in igne : diu vivere permiſſus eſt, immo non diu vivere permiſſus eſt, ſed tarde mori compulſus eſt. In illa ergo longa morte &c.* Idipſum teſtatur Euſebius (2), de paſſione ſanctorum Martyrum, qui apud Antiochiam Craticulis cruciati ſunt ; non enim ad mortem uſque primo pœnæ experimento, ſed ad diuturnitatem ſupplicii plerumque torrebantur.

Levitæ LAVRENTII conſtantia magnis laudibus prædicatur a ſanctis Patribus Ambroſio (3), Leone Papa (4), Maximo Taurinenſi Epiſcopo (5), ſanctiſque Pontificibus Damaſo (6), & Gregorio Magno (7), aliiſque, pene dixerim, innumeris, quorum catalogum ſi heic deſcriberem, utramque paginam implerem ; Cultus enim ejuſdem Martyris adeo percrebuerat illo adhuc proximiori ævo, Romæ ubi paſſus fuit, alibique, ut non privatim modo, ſed quammultis etiam in honorem illius exſtructis Sacellis, Templiſque magnificis propagaretur. Sacrarum harumce Ædium in illuſtratione vetuſti alterius monimenti, quod ad ejuſdem ſancti Martyris venerationem maxime ſpectat, & proxime ſequitur in Tabula æri inciſa (8), & huic Diſſertationi præpoſita, mentionem faciemus. Quare paſſionem ſancti LAVRENTII potius, quam ceterorum, qui hujuſmodi tormenti genere conſumti ſunt, in gemma, de qua ſermo nobis eſt, exprimi ac deſignari, jure meritoque putandum eſt.

Abſoluta deſcriptione ſacræ gemmæ vetuſtiſſimæ, quæ ſancti

(1) Tractat. XXVII. *In Joan.* circa finem. Sermone III. & alibi.

(2) *Hiſtor.* Lib. VIII. Cap. XXIV. Ceterum Heſychius ad illud *Levitici* Cap. II. Verſic. 7. *Si autem de craticula fuerit ſacrificium &c.* notat, Craticula CHRISTI mortem & reſurrectionem ſignificari.

(3) Lib. I. *Officior.* Cap. XLI. *Item* Lib. II. Cap. XXVIII. & alibi &c.

(4) Serm. I. in NATALI ſancti LAVRENTII.

(5) Homilia I. in NATALI ſancti LAVRENTII.

(6) Carmine XVIII. *Item* Carmine XIX. & XX. Carm. XXXVII. & XXXVIII. Sed potiſſime Carmine XIX. & XXXVI. quod ultimum ſic ſe habet. *Verbera, carnifices, flammas. tormenta, catenas,*

Vincere LAVRENTI *ſola fides potuit.*
Hæc DAMASVS *cumulat ſupplex Altaria donis,*
Martyris egregium ſuſpiciens meritum.

Sancti Damaſi Opera exſtant in Bibliotheca Patrum Tomo XXVII. edit. Lugduni in fol. M.DC. LXXVII. Eadem edidit Romæ Typis Vaticanis CIↃ.IↃC.XXXIIX. Martius Mileſius Sarazanius, notiſque illuſtravit.

(7) *Epiſtolarum* Lib. III. Epiſt. XXX.

(8) Num. 4.

cti LAVRENTII Martyrium repræſentat, altera ſeſe offert occaſio iterum de eodem beato Archidiacono, ejuſque paſſione inſtaurandi ſermonem. Plane illud idem, ſed majori ſacræ eruditionis ubertate refert antiqua ex plumbi materie lamina rotunda, quæ ab aliquo ex veteribus Chriſtifidelibus collo adpenſa deferebatur, veluti novum, ſacrumque amuleti genus ad obtinendam apud DEVM ejuſdem interceſſionem in ſuis neceſſitatibus (1). Sacri amuleti uſum apertiſſime oſtendit anſula in ſuperiori parte laminæ, quæ ut in modum numiſmatis (ita enim laminam ipſam, ſive amuletum ſacrum impoſterum appellabimus), commode collo adpenſa deferri poſſet, perforata conſpicitur (2).

Ab

(1) Inſigne monimentum eſt adverſus Hæreticos hæc lamina plumbea vetuſtiſſima, negare enim ſolent Sanctorum invocationem per quatuor fere ſæcula in Eccleſia CHRISTI fuiſſe uſurpatam, primumque hujuſce moris auctorem Auguſtinum faciunt. At Novatorum commentum egregie refellunt nonnulli cæmeteriales lapides Auguſtino longe vetuſtiores, ejuſdemque ritus teſtes perquam idonei, qui etſi ab aliis editi jam fuerint, a nobis infra dabuntur. Interim ſanctum Baſilium Magnum Archiepiſcopum Cæſarienſem audiamus, qui Auguſtinum ætate præceſſit; florebat enim circa annum æræ Chriſtianæ CCCLXX. Is ergo Homilia de ſanctis Quadraginta Martyribus, circa finem, ſic inquit. *Qui aliqua premitur anguſtia* AD HOS CONFVGIT; *Qui rurſus lætatur*, AD HOS RECVRRIT; *hic ut a malis liberetur, ille ut duret in rebus lætis. Heic mulier orans pro filiis auditur; peregrinanti viro reditum incolumem, ægrotanti vero ſalutem implorat.* CVM HIS ERGO MARTYRIBVS NOSTRAS EFFVNDAMVS PRECES &c. Huic addo ſanctum Gregorium, Nyſſenum Epiſcopum, ejuſdem ſancti Baſilii fratrem, qui in Encomio ſancti Theodori Martyris, de ejus corpore, quod anxie plebs Chriſtiana videre, atque oſculari cupiebat, hæc ait. *Quaſi corpus enim per ſe vivens & florens, qui intuentur, amplectuntur, oculis, ori, auribus, omnibus ſenſuum inſtrumentis adhibent; deinde officii, & affectionis lacrymas Martyri, quaſi integer eſſet & appareret ſuper fundentes*, VT PRO IPSIS DEPRECATOR INTERCEDAT, SVPPLICES PRECES OFFERVNT, TAMQVAM SATELLITEM DEI ORANTES, QVASI ACCIPIENTEM DONA, CVM VELIT, INVOCANTES. Circa finem vero idem ſanctus Gregorius Nyſſenus ad ipſum ſanctum Theodorum ſeſe convertit, inquiens. TV VERO HVC IAM ADES AD NOS &c. . . . MVLTORVM BENEFICIORVM INDIGEMVS; INTERCEDE AC DEPRECARE PRO PATRIA APVD COMMVNEM REGEM ET DOMINVM &c. Denique Ruffinus Presbyter Aquilejenſis, & ipſe Scriptor ſancti Auguſtini ætate vetuſtior, in Præfatione, ſeu Prologo ad Lib. III. De vitis Patrum, inquit. VERE MVNDVM QVIS DVBITET MERITIS STARE SANCTORVM? Et pene idem ſcripſit in Prologo ad Lib. II. quem videre non pigeat.

(2) Conſuetudo certe vetuſtiſſima eſt, & ab antiquis uſque temporibus repetenda. Sanctus Joannis Chryſoſtomus *Homil.* XIX. *Non cernis*, inquit, *ut mulieres. & parvi pueri præ magna cuſtodia, collo Evangelia ſuſpendunt?* Ita ex Actis ſanctæ Cæciliæ in Breviario Romano legimus ad diem XXII. Novembris, quod eadem ſancta Virgo, *ſemper Evangelium* CHRISTI *gerebat in pectore*. Sanctus Gregorius Turonenſis Libro *De Gloria Confeſſorum* Cap. XXII. Ubi de Maximo Abbate verba facit. *Denique, dum Ararim fluvium tranſire cuperet, navi impleta demergitur, ac ipſe Sacerdos pelago operitur, habens ad collum cum Evangeliorum libro, Miniſterium quotidianum, ideſt patenulam parvam cum calice &c.* Sanctus Gregorius Lib. XII. Epiſt. VII. hæc ſcriptis conſignavit. *Excellentiſſimo filio noſtro Adulovaldo Regi tranſmittere Phylacteria curavimus, ideſt Crucem cum Ligno ſanctæ Crucis* DOMINI, *& Lectionem ſan-*

Ab Ægyptiis, ac Græcis ad Romanos migravit uſus, ut inquit Varro (1), deferendi amuleta, collo plerumque funiculis ſeu catenulis dependentia, quemadmodum Bullæ aureæ, argenteæ, æneæ, ac ſcorteæ, aliæ a nobilibus pueris in Urbe prætextatis, aliæ a Libertinis geſtari ſolebant (2), maleficii avertendi gratia. Vidimus apud Sponium in Miſcellaneis eruditæ antiquitatis (3) nummum æreum inſtar bullæ, parte una exhibentem Neronis imaginem, parte altera literas C. VALERI. ABASCANTI, æreaque pendentem catenula, anſulæ nummi inſerta. Ritum hunc feliciter imitati ſunt veteres Chriſtiani, amuleta a ſuperſtitionibus expurgantes, & ſacris imaginibus conſecrantes. Quibus ævo poſteriori aliquando præinſertas ſacras reliquias addiderunt (4), quæ collo ad pectus dependentia geſtarent.

H

ſancti Evangelii theca perſica incluſam. Joannes Diaconus, Epiſtola ad Carolum *Phylacteria* memorat, *tenui argento fabricata, vilique panno de collo ſuſpenſa*. Crucem cum pretioſo Ligno, ſive parvulam thecam cum reliquiis Sanctorum accepiſſe ab Imperatore Baſilio Armeno Heliam Eccleſiæ Hieroſolymitanæ Syncellum, & Thomam Tyri Metropolitam, legimus in Synodo Generali VIII. Conſtantinopolitana IV. Actione V. ipſis in eodem Concilio ita de ſe loquentibus. *Nobis autem pervenientibus & degentibus hic per duos circiter annos, anticipantibus ſanctiſſimos Vicarios ſenioris Romæ, impoſuit ſuper colla noſtra*, videlicet Imperator, *Encolpium ſuum*. Ubi in margine notatur. *Enc lpium eſt, quod in ſinu portatur*, κόλπος *enim Græce, ſinus Latine dicitur: moris enim Græcorum eſt Crucem cum pretioſo Ligno, vel cum reliquiis Sanctorum ante pectus portare ſuſpenſam ad collum, & hoc eſt quod vocant* ἐγκόλπιον. Videndus Jacobus Gretſerus Tomo I. *De ſancta Cruce* Lib. II. Cap. XXVII item Cap. XXVIII. Cap. XXIX. & Tomo III. Lib. III. Multa quoque de eadem voce habet Cangius in notis Hiſtoricis & Philologicis ad Alexiadem Annæ Cæſariſſæ pag. 247. & ſeq. Sanctus Gregorius Nyſſenus in ſanctæ Macrinæ ſororis ſuæ Vita, ſive in Epiſtola ad Olympium Monachum, ipſam teſtatur conſueviſſe Crucem ferream ad collum geſtare, ac præterea ferreum anulum, in quo ſanctæ Crucis particula erat recondita. Id ipſum ex Nyſſeno deſcripſit Surius Tomo IV. *Vitarum Sanctorum* ad diem XIX. Julii, & Baronius in Annalibus Eccleſiaſticis ad an. CCCLXVIII. num. XLVI.

Ex fragmento Actorum S. Procopii Martyris, qui etiam *Neanias* appellabatur, & recitatum fuit in Concilio Nycæno II. Æcumenico & Generali VII. Act. IV. patet, Crucem ex auro argentoque eumdem confici juſſiſſe, quam ad collum ſuſpenſam deferre poſſet. Videndus Metaphraſtes, Surius ad diem VIII. Julii, & Baronius ad annum CCCVIII. num. XIX. Corpus ſancti Birini Epiſcopi, integrum repertum fuiſſe, cum duplici ſtola, & infula rubra e panno ſerico, Cruce ex metallo confecta, & pectori ejus impoſita, narrat idem Surius ad diem III. Decembris in Vita ipſius Tomo VI. *Vitar. Sanctorum*. Narrat etiam ibidem ad diem XIII. ejuſdem menſis, ſanctum Oreſtem Crucem in pectore geſtaſſe dum viveret, quæ cauſſa illi fuit glorioſi certaminis ſive Martyrii. Sigebertus in Chronico refert Lambertum Lovanienſium Comitem, *Phylacterium* Sanctorum reliquiis inſtructum continuo detuliſſe a collo ad pectus dependens, ut adverſus periculorum incurſus ſe defenderet.

(1) *De Lingua Latina* Lib. VI.

(2) De hiſce Bullis ediſſerit Ficoronius Libello, cui titulus. *La Bolla d' oro de' Fanciulli nobili Romani, e quella de' Libertini &c.* in Roma 1732. in 4°.

(3) Sectione IX. pag. 299.

(4) Nonnulli Theologi licere negant ſacras reliquias ſecum deferre, verum ſanctus Thomas Aquinas, Doctor Angelicus, in Summa Theologica, Parte Secun-

rent. Ita Græci Imperatores ſollemnioribus anni diebus feſtis Apophoreta ſibi ad collum alligabant, ut refert Raynaldus (1), & ritu vetuſtiore idipſum Epiſcopi faciebant, ſacra quoque myſteria deferentes (2), ex quo nonnulli fluxiſſe autumant laudabilem conſuetudinem illis tranſeuntibus flectendi genua (3). In hoc ergo ſacro Numiſmate, ſive Amuleto, paſſionem ſancti LAVRENTII Martyris, ſancti Sixti Papæ II. Levitæ celeberrimi (4), ejuſque cultum, qui apud Latinos æque ac Græcos ſollemnis & vulgatiſſimus fuit, opere diaglyphico expreſſerunt veteres Chriſtiani.

In area nummi media, loco ſcilicet apte diſponendis, & collocandis imaginibus illuſtriori, exſtat Crates ferrea, ſive Craticula tribus axiculis longioribus conſtructa, ad fidem Actorum,

te ſecunda ſecundæ Partis, Quæſt. LXXXXVI. Artic. IV. ad Tertium argumentum, id fas eſſe judicat, dummodo Sanctis, quorum ſunt reliquiæ, honor, & reverentia cum fide in DEVM adhibeatur. Nec ſilentio prætereunda ejuſdem Doctoris Angelici ſententia de ſacrarum Reliquiarum cultu, quæ legitur Tertia Parte citati Operis Quæſt. XXV. Artic. VI. ad ſecundum argumentum. *Corpus illud* (Martyris aut alterius Sancti), *inſenſibile non adoramus propter ſe ipſum, ſed propter animam, quæ fuit ei unita, quæ nunc fruitur* DEO, *& propter* DEVM, *cujus fuerunt miniſtri*.

(1) Ad annum Chriſti MCCV. num. 41.

(2) Vetuſtus ritus deferendi ſecum Sacramenta, nedum Epiſcopis adtribuitur priori ævo, ſed etiam Sacerdotibus, immo & laicis communis aliquando fuit. Eam rem egregie illuſtrat cl. Baronius in Notis ad Martyrologium Romanum ad diem XVIII. Kal. Septembris lit. s. ubi de ſancto Tharſicio Acolytho agitur.

(3) Videſis illos, qui ſacros Eccleſiaſticos ritus diligenter exponunt. Narrat Surius ad diem XXXI. menſis Julii Tomo IV. *Vitarum Sanctorum* ex Actis ſancti Germani Epiſcopi Antiſidiodorenſis, eumdem ſanctum Epiſcopum urnula depoſita, quam ſacris reliquiis refertam gerebat ante pectus a collo demiſſam, cademque puellæ cujuſdam oculis cæcitate laborantis admota, viſum ſtatim contuliſſe, divina in eis operante virtute. Sed aliquando ipſos Epiſcopos conſuetudine optime inſtituta abuſos fuiſſe, conſtat ex Concilio Provinciali Bracarenſi III., quod Adeodato ſummo Pontifice fuit celebratum anno DOMINI DCLXXV. Wambani Regis anno IV. Sic enim loquuntur ac decernunt ejuſdem Synodi Patres Cap. VI. *Agnovimus quoſdam de Epiſcopis, quod in ſollemnitatibus Martyrum ad Eccleſiam progreſſuri, reliquias collo ſuo imponant: & ut majoris faſtus apud homines gloria intumeſcat* [*quaſi ipſi ſint reliquiarum Arca*], *Levitæ aliis induti, in ſellulis eos deportant. Quæ deteſtanda præſumtio abrogari per omnia debet &c. ..... & ideo antiqua in hac parte & ſollemnis conſuetudo ſervabitur, ut in feſtis quibuſque Arcam* DEI *cum reliquiis, non Epiſcopus, ſed Levitæ geſtent in humeris, quibus & in veteri Lege onus idem impoſitum novimus eſſe præceptum. Quod ſi & Epiſcopus reliquias per ſe deportare elegerit, non ipſe a Diaconibus in ſellula vehatur, ſed potius pediſſequa una cum populis progreſſione procedente, ad conventicula ſanctarum Eccleſiarum ſanctæ* DEI *reliquiæ per eumdem Epiſcopum portabuntur &c.*

(4) Prudentius in Hymno de ſancto LAVRENTIO *Strophæ* IX. & X. inquit.

Qua voce, quantis laudibus
Celebrabo mortis ordinem?
Quo paſſionem carmine
Digne retexens concinam?
Hic primus e ſeptem Viris
Qui ſtant ad aram proximi,
LEVITA *ſublimis gradu*
Et ceteris præſtantior.

rum, quæ in ſuperiori deſcriptione gemmæ citavimus (1). Ea decem tranſverſis axiculis brevioribus compacta eſt. Pronus jacet ſuper cratem extenſus beatus Martyr omni indumento indecenter exutus, pedibuſque utraque manu ſtantis lictoris apprehenſus, jam ſupinus invertitur, parte altera aſſatus, ac ſatis peruſtus. Suſtinet ſeſe ſummis cubitis, & quoad licet, nonnihil elato capite, manibus atque ore Valeriano ita inſultare videtur (2).

Converte partem corporis
Satis crematam jugiter &c.

Porro ad Martyris caput pro tribunali ſedet Valerianus, ſublata dextera in modum imperantis, ac jus dicentis (3), lævaque virgam ſeu ſcipionem eburneum tenet, Conſulatus inſigne (4), frontem circumdatus laurea corona. Adſtat Imperatori (5) lictor alter ad ejus nutum, manibus dubio procul LAVRENTIVM ſuper Craticulam volutandum, ac ſupine vertendum arrepturus. Notanda in hoc ſacro Numiſmate eſt ſellæ Imperialis figura, cujuſcemodi in aliis quoque vetuſtioribus monimentis occurrit (6), ac ſuppedaneum, majeſtatis inſigne (7).

Quod autem ſanctus LAVRENTIVS vere Martyrium ſuſtinue-

(1) Conſule Gallonium *De Martyrum cruciatibus* Cap. VII.

(2) Apud Prudentium in Hymno *Stropha* C1.

(3) Publicæ adlocutiones Romanorum Imperatorum ad Cohortes ita exprimuntur in vetuſtis eorumdem numiſmatibus, nempe elata ab Imperatore dextera. Videſis Angelonii *Hiſtoriam Auguſtam*, & alios antiquorum nummorum Theſauros. Porro in Actis Apoſtolorum Cap. XIII. Verſic. 16. Sanctus Paullus Apoſtolus ad Judæos verba facturus ita deſcribitur. *Surgens autem Paullus, & manu ſilentium indicens*, ait &c.

(4) Servius ad illud Virgilii carmen *Æneidos* Lib. XI. Verſ. 238.

. . . . . *ſedet in mediis, & maximus ævo,*
Et primus ſceptris, haud læta fronte, Latinus,

Apud majores, ait, *omnes Duces cum ſceptris ingrediebantur curiam; poſtea cœperunt tantum ex Conſulibus ſceptra geſtare, & ſignum erat eos Conſulares eſſe.* Æreum numiſma maximi moduli Marci Aurelii Antonini Caracallæ ex Muſeo Carpineo exhibuit num. 1. Bonarrotius, in quo Imperator idem eburnei ſceptri puri genus manu tenet, hoc eſt, , ſine Aquilæ Conſularis ſigno, cetera notiſſimo, in ſummitate ſceptri, Illud autem deſcribit pag. 155. & p. 156.

(5) Adi Martyrologium Romanum ad diem IV. Eidus Auguſti, & conſule doctiſſimas Cardinalis Baronii adnotationes lit. B. quibus Valerianum in morte ſancti LAVRENTII, Imperatorem, non utique Præfectum Urbis exſtitiſſe, pro virili tuetur. Præfecto certe lauream coronam nullo modo geſtare licuiſſet, quam in hoc ſacro monimento, luce meridiana clarius, Valerianum geſtare cognoſcimus. Triumphantium inſigne fuit olim laurea corona, ſed a Cajo Julio Cæſare, cui, ut habet Suetonius in ejus Vita Cap. XLV. eadem pro lubito uti conceſſum fuit, ad reliquos Imperatores manavit conſuetudo, lauro caput coronandi.

(6) Agit de his Chimentellius *De honore Biſellii*.

(7) Idem Chimentellius *ibidem* Cap. XXIX. De hoc ſuppedaneo nonnulla animadvertimus in *Hiſtoria ſanctorum* VII. *Dormientium* Cap XIV. in adnotationibus ad antiquam gemmam anularem cælatura diſtinctam.

rit Imperatore Valeriano, ex Actis ſancti Sixti Papæ & Martyris manifeſte deprehenditur; Sixtum enim Valeriano Imperatore paſſum nullus dubitat. Plane ſanctus Cyprianus, qui tunc in vivis erat, ea ſcripſit, quæ de Sixto Romæ contigerunt, accepto rerum certo nuncio (1). Sed LAVRENTIVS, triduo poſt Martyrium ſancti Sixti ad Superos emigravit. Igitur eodem Valeriano Imperatore coronatum fuiſſe conſtat, ſpectante Populo Romano illius inhumanitatem, ac protervam ſævitiam; & Martyris invictam patientiam, ac finem beatum.

Paullo ſupra caput Martyris Monogramma, CHRISTI Nomen referens, per Crucem immiſſam, ut ajunt (2), expreſſit ſcalptor, nam ſæpe ſæpius in antiquis ſacræ vetuſtatis cimeliis imago LAVRENTII cum Cruce diverſimode adpicta obſervari poteſt apud Aringhium (3), Ciampinium (4), Bonarrotium (5), alioſque; munus enim, quo, inter alia, fungebatur Diaconus, erat deferre Crucem (6). Itaque loco Crucis in noſtro Numiſmate Monogramma expreſſum eſt, in quo una ſimul, & forma Crucis, & CHRISTI Nomen comprehenditur.

Poſt Martyrem ſtare videtur Fæmina, vel in aëra nonnihil ſublata, vel loco a terra edito, cælum oculis reſpiciens. Ad mamillas ſubcincta eſt, manibuſque orantis in modum apertis elatiſque (7). Fortaſſe animam LAVRENTII deſignat hæc Fæmina, adſpirantem & properantem ad gloriam, quemadmodum apud Ethnicos animæ defunctorum, pictura & ſcalptura, forma fæmi-

(1) Videſis Epiſtolam ad Succeſſum, quæ eſt in ordine editarum LXXXII.

(2) Adi *Commentarium* a nobis editum *in Nummum æreum veterum Chriſtianorum Muſei Victorii*. Parte I. Cap. XXXVI.

(3) *Roma Subterranea* Tomo II. pag. 265. Vitrum antiquum, de quo Aringhius loquitur exſtat adhuc *in Muſeo Vallicellano*, prope Bibliothecam, ejuſque graphydem infra producemus. Vid. pag. 90. 9.

(4) *Veter. Monim.* Parte II. pag. 102. Tab. XXVIII. ſemel & iterum.

(5) *Oſſervazioni ſopra alcuni frammenti di vaſi antichi di vetro, ornati di figure &c.* pag. 67. & pag. 68.

(6) Philotheus &c. *Ordo ſacri miniſterii* apud Goar. Hujus etiam meminit laudatus Bonarrotius in Opere citato pag. 68.

(7) Mos orandi ſupinis manibus, & ſtando, illuſtratur in *Etruria Regali* a Dempſtero Lib. III. Cap. VI. Sed & nos aliquando ad Academicos Etruſcos Cortonenſes lucubratiunculam inſcribentes, titulo *Veteris gemmæ ad Chriſtianum uſum exſcalptæ brevis explanatio*, aliqua de eodem ritu a Chriſtianis uſurpato adnotavimus pag. 6.

fæminea effingi conſueverant (1), licet plerumque alis papilionum ornarentur ad formam Pſyches (2).

Imminent utrimque manibus hujus mulieris literæ A. & ω. DEI æterni ſymbola, ordine tamen inverſo, ad dexteram ſcilicet ω. ad ſiniſtram A. Omnia enim in CHRISTO revocantur ad initium a DEO, ut inquit Tertullianus (3); & Apoſtolus Paullus in Epiſtola, quam ad Epheſios ſcribit (4), *in diſpenſatione plenitudinis temporum*, DEVM *propoſuiſſe*, ait, *inſtaurare omnia in* CHRISTO, *quæ in cælis, & quæ in terra ſunt in ipſo*. Subdit ad rem Pierius Valerianus (5), duas haſce Græcorum literas, primam nempe & ultimam ſibi DOMINVM adoptaſſe, *uti quemadmodum* A. *ad* ω. *replicatur, ita oſtenderet in ſe eſſe, & initii decurſum ad finem, & finis recurſum ad initium, ut omnis diſpoſitio in* ω. *deſinens, per quem cæpta ſunt, per* VERBVM *ſcilicet* DEI, *quia* CARO FACTVM EST, *proinde deſinat, quemadmodum & cæpit, & a* DEO *in* CHRISTO *omnia revocantur ad initium*. Verumenimvero hæc ſcribendi ratio illius ampullæ vitreæ titulo comparari poteſt, quam primo Fabrettus (6), ac deinde Bonarrotius (7) edidere. Titulus enim iſte partim a læva ad dexteram, partim econtra inſcriptus eſt, ut eis manifeſtum erit, qui ad ipſam epigraphen oculos converterint; eumque ſcribendi modum Græco vocabulo βουστροφηδὸν, ab arandi ſimilitudine Pauſanias appellat (8); itemque alii veteres ſcriptores, ut idem Bonarrotius animadvertit (9); dum enim agricola ſeu villicus bobus aratro junctis terram ſulcis proſcindit, peracto ſulco aratrum convertit, ut operam ſuam pro-

(1) *Romanarum antiquitatum veſtigia &c* Tab. LXVII. num. 17.

(2) Vide, ſi lubet, noſtram *Sanctorum* VII. *Dormientium Hiſtoriam* Cap. XII. in adnotatis ad calcem pag. 36.

(3) Lib. *de Monogamia &c.* Duas *Gratiæ literas, ſummam & ultimam, ſibi induit* DOMINVS, *initii & finis concurrentium in ſe figuras: ut quemadmodum Alpha ad Omega uſque voluitur; & rurſus Omega ad Alpha replicatur, ita oſtenderet in ſe eſſe initii decurſum ad finem, & finis recurſum ad initium: ut omnis diſpoſitio in eum deſinens, per quem cæpta eſt (per ſermonem ſcilicet* DEI, *qui* CARO FACTVS EST), *proinde deſinat, quemadmodun & cæpit.*

(4) Cap. 1. Verſic. 10.

(5) *Hieroglyphicorum* Lib. XLVII. Cap. XXXIV. pag. 508.

(6) *Inſcription. Antiquar.* Cap. IV. n. 168. pag. 277.

(7) *Oſſervaz. ſopra alcuni frammenti di vaſi antichi di vetro &c* Tau. XXIX. Fig. 2. pag. 209. e p. 210.

(8) *In Eliacis prioribus*, ſive Lib V. pag. 202. Edit. Floren. in fol. Romuli Amaſei, quam Torrentinus excudit.

(9) In Opere non ſemel a nobis ſupra laudato, ad calcem p. 209.

proſequatur, & ibi ſecundo incipit agrum ſulcare, ubi primo deſierat, contra ducendo boves. Ita primus ſulcus a ſiniſtra dexteram verſus ducitur; ſecundus a dextera ad ſiniſtram. Tertius a ſiniſtra ad dexteram ut primus; quartus vero a dextera ad ſiniſtram, ut ſecundus; & hoc ordine ut totus ſulcatur ager, ita ſcriptura implebant paginas: *quia ſic ſcribebant antiqui*, inquit Iſidorus (1), *ſicut aratur terra*.

In ſumma Numiſmatis peripheria manus conſpicitur coronam exhibens, ſive deferens. De qua quidem conſtat præmium certaminis deſignari, atque oſtendi ſancto Martyri LAVRENTIO e cælo miſſum a DOMINO, cujuſmodi nonnulla adhuc exſtant exempla in vetuſtioribus muſivis operibus a claro Ciampinio illuſtratis (2). Accede, ſi lubet, ad Ædem ſacram a ſanctis Coſma & Damiano Martyribus nuncupatam (3); ita pariter ad Ædem ſanctæ Agnetis extra Urbis muros (4), ſancti Marci (5), ſanctæ Praxedis (6), ſanctæ Cæciliæ (7), ſanctæ Mariæ Novæ (8), ut vulgus appellat antiquam illam Eccleſiam DEO ſacram, in honorem beatæ MARIAE Virginis exſtructam. Profecto in deſignatis ſacris Ædibus, ſed & alibi quoque in Urbe illud idem ſignum invenitur.

Prudentius in Hymno coronam civicam ſancto LAVRENTIO adtribuit (9). Tertullianus de ludis ediſſerens, in quibus a Principibus Agonothetis, Brabeutis, ſive ludorum Præſidibus victores coronis donari conſueverant: *igitur*, inquit (10), *& homo ipſe a* DEO *coronandus eſt*. Equidem a DEO coronandus heic exhibetur CHRISTI Martyr LAVRENTIVS; manus enim dexteram

DEI

(1) *Originum* Lib. VI. Cap. XIV.

(2) Parte I. & Parte II.

(3) *Veter. Monimentor.* Parte II. Cap. VII. Tab. XVI. Legenda tamen ea, quæ pag. 60. habet cl. auctor.

(4) *Ibidem* Cap. XIV. Tab. XXIX. pag. 104.

(5) Parte II. Cap. XIX. Tab. XXXVII. pag. 122.

(6) *Ibidem* Cap. XXV. Tab. XLVII. pag. 147. & pag. ſeq.

[7] *Veter. Monimentor.* Parte II. Cap. XXVII. Tab. LII. pag. 160.

(8) *Ibidem* Cap. XXVIII. Tab. LIII. p. 163.

(9) *Strophe* 139.

Illic inenarrabili
Adlectus Urbi municeps,
Æterna in arce curiæ
Geſtas coronam civicam.

(10) *De corona militis* Cap. III. Haud aliter Lib. *de Spectaculis* Cap. XXV. Item *Ad Martyras* Cap. III.

DEI denotat in ſacris Bibliorum paginis (1). Manus inter nubes Hieroglyphicum eſt apud Chriſtianos Orientales frequentiſſimum; aliquando etiam cum libro in ipſa manu: hoc autem, nempe manus cum libro deſuper adparens, non infrequens eſt apud Occidentales. Idipſum in antiquis ſacrorum cœmeteriorum picturis, ſarcophagis marmoreis, vetuſtiſque depictis codicibus, uno alterove modo obſervandum præbet Bonarrotius (2). Manus cæleſtis ſpectatur etiam in illo Conſtantini Magni numiſmate, in quo, ex una caput ejuſdem velo obductum conſpicitur; parte altera idem Conſtantinus quadrigam genu altero in ea flexo moderans, expanſa elataque cælum verſus dextera, unde manus illi obviam porrigitur. Numiſma primus vulgavit Antonius Auguſtinius Archiepiſcopus Tarraconenſis (3). Edidit quoque Anſelmus Solerius Cemelienſis (4); deſcripſitque Euſebius Cæſareæ Epiſcopus in Vita Conſtantini Magni (5), & in Annalibus Eccleſiaſticis expoſuit Baronius (6). Multa vero de hoc eodem ſymbolo nuper erudite congeſſit cl. amicus noſter Comes Joſephus Garampius Ariminenſis in Diſſertatione De Nummo argenteo Benedicti III. (7).

Legitur in gyro SVCCESSA VIVAS, fauſta ſcilicet adclamatio, quæ a prædicta manu de cælo coronam deferente bifariam ſecatur ac diſpertitur. Quamobrem non ſine cauſſa dictum a nobis eſt, Fœmina illa, quæ poſt Martyrem expanſis manibus in hoc monimento conſpicitur, fortaſſe animam ſancti LAVRENTII repræſentari: quandoquidem, noſtra opinio eſt, hanc vetuſtiſſimam laminam religionis teſſeram fuiſſe, quam voti cauſſa SVCCESSA, LAVRENTIO Martyri devota, ſibi conflandam cælandamque

(1) *Omnia hæc Manus Mea fecit; & facta ſunt omnia, cujus ſumma poteſtas &c.* Legimus *Iſaiæ* Cap. LXVI. Verſ. 2. Item *Jeremiæ* Cap. XVIII. Verſ. 6. *Sicut lutum in manu figuli, ſic vos in Manu Mea domus Iſraël &c.* Idem exprimitur *Exodi* Cap. XV. Verſic. 6. *Dextera Tua* DOMINE *magnificata eſt in fortitudine: Dextera Tua* DOMINE *percuſſit inimicum.* Et Pſalmo CXVII. Verſ. 6. *Dextera* DOMINI *fecit virtutem; Dextera* DOMINI *fecit virtutem &c.* Vide etiam Epiſtolam II. *ad Timotheum* Cap. IV. Verſic. 8. & Epiſtolam I. *ad Corinthios* Cap. IX. Verſ. 25. Sed paſſim in ſacris Bibliis hæc occurrunt.

(2) *Oſſervazioni ſopra alcuni frammenti di Vaſi antichi di vetro &c.* pag. 5.

(3) Dialogo I.

(4) Lib. *de Pilco* Sect. II. pag. 24. edit. in 8°. Amſtelod. CIↃIↃC.LXXI.

(5) Libro IV. Cap. LXXIII.

(6) Ad annum Chriſti CCCXXXVII. num. XIX.

(7) Cap. V. §. XIII. pag. 139.

que curaverat, ut funiculo ad collum adpensam ante pectus gestaret, Ideoque illam adclamationis formulam adposuisse votis suis maxime congruentem. Proindeque animum inducere non possumus, nec facile inducent alii, in fœminæ illius effigie, quæ in hoc plumbeo numismate spectatur, SVCCESSAE ipsius exhiberi simulacrum. Quis enim adeo imprudens & inverecundus, ut suam imaginem, quomodocumque ea formata sit, secum ferat ad pectus adpensam? Profecto vana hæc ostentatio foret, quæ non leve ambitionis crimen incurreret, & animum fere desipientem demonstraret.

Fuerunt autem veterum adclamationes quam multæ, pro varietate rerum diversarum usurpatæ, quibus illi faustas res sibi ceterisque, etiam Magistratibus, Imperatori adprecabantur; & domi forisque res bene gestas laudare consueverant. Enimvero præter vocem illam VIVAS, potissimum in conviviis usitatam, aliæ etiam apud antiquos adhibebantur peculiares adclamationes (1). De his qui nosse cupiunt, adeant Franciscum Bernardinum Ferrarium (2), & Josephum Laurentium (3), qui plene ac disertissime de adclamationibus veterum scripserunt. Ad rem notat Servius Virgiliani Operis vetustus illustrator (4). *Illud quæritur, utrum* VIVE, *an* VIVAS, *ideſt per imperativum, an per optativum dicere debeamus, & constat dici melius per optativum; optari enim possunt, non imperari bona vel adversa &c.*

Occurrunt nonnumquam in epitaphiis Christianorum hujusmodi adclamationes VIVAS . . . . . VIVAS IN DEO . . . . . VIVAS IN DEO CHRISTO, de quibus alibi agendum fuit a nobis (5), dum conaremur vulgarem quemdam errorem tollere circa Monogramma CHRISTI ita expressum ☧, sive hoc modo ☩, Cruce scilicet *decussata*, vel *recta*, quod Monogramma nonnulli perperam PRO CHRISTO, alii quoque minus vere PAX CHRISTI putant significare, quum nonnisi unicam hanc vocem CHRISTVS exprimat,

(1) Non est animus in alienam messem falcem mittere, nec ad ea transire, quæ volumen potius efficiant, quam rerum nostrarum illustrationi inserviant.

(2) *De veterum Adclamationibus, & plausu.* Mediolani 1627. in 4.o & Græv. Tom.VI. pag. 1.

(3) *De Agyrtis, Histrionibus, Adclamationibus & Osculis.* Gronov. Tom.VIII. pag.2434.

(4) *Æneidum* Lib. III. num. 47.

(5) *De* CHRISTI *Nomine Monogrammate expresso &c.* Hæc Dissertatio typothetarum operam exspectat, ut prodeat in lucem.

mat, prioribus duabus græcis literis ejuſdem Nominis, uno, alterove modo, ſive forma de more conſertis, ut alibi etiam, licet aliud tunc temporis ageremus, pro occaſione tamen demonſtravimus (1), teſtimonio maxime Euſebii Pamphili Epiſcopi Cæſarienſis in Vita Conſtantini Magni (2).

Nomen SVCCESSA omnino eſt infrequens apud Chriſtianos antiquos, quod nullibi in vetuſtis Martyrologiis ac Menæis reperimus; apud Bollandianos tamen ſanctæ SVCCESSAE mentio injicitur Tomo III. menſis Martii ad diem XXVII. qua die in Africæ regione eadem paſſa fuiſſe legitur (3). In Romano autem Martyrologio, & alibi SVCCESSVS pluries memoratur. In monimentis Paganorum editis expreſſum eſt nomen SVCCESSA apud Sponium in Miſcellaneis eruditæ antiquitatis (4), & lapidem exſtare, idem inquit, apud Dalmatas. Alia duo antiqua epitaphia vulgavit Fabrettus (5), in quibus idem nomen SVCCESSA ſcalptum eſt. Duo itidem vulgavit cl. Gorius in Opere numeris omnibus abſoluto inſcriptionum antiquarum Joannis Baptiſtæ Donii (6), duaſque VALERIAS SVCCESSAS (7), & unam LIVIAM SVCCESSAM (8) idem Gorius ex ipſo Donio produxit in lucem. Non multum autem refert ſingula hujuſmodi epitaphia perquirere ac rimari apud Scriptores editoreſque veterum monimentorum, quum omnibus indiciis deſtituamur, ut cognoſcere quodammodo poſſimus quænam ea fuerit mulier, SVCCESSA nuncupata, quæ hocce amuleto ſacro, LAVRENTII Martyris hiſtoria inſignito, uteretur, quave ætate in vivis degeret. Illa vero formula ſive adclamatione, SVCCESSA VIVAS, facile intelligitur demonſtrari, priora Religionis Chriſtianæ tempora, & ea fortaſſis, quæ ſancti Levitæ Martyrio propinqua ſatis fuerunt: quibus etiam

I liben-

(1) *Nummus æreus veterum Chriſtianorum commentario in duas partes diſtributo explicatus &c.* Parte I. Cap. XL. & Parte II. Cap. XI. Item in Diſſert. *De vetuſtate & forma Monogrammatis SS Nominis* IESV *pag.* 43.

(2) Lib. I. Cap. XXXI. *Pamphilus* autem dicitur Euſebius ob amicitiam cum *Pamphilo* Martyre cultam, ut inquit S. Hieronymus.

(3) Pag. *688.* & p. *689.* Sed in Martyrologio Romano ad diem XXVIII. Martii habemus, *In Africa ſanctorum Martyrum Rogati*, SVCCESSI, *& aliorum ſexdecim*.

(4) Sectione III. pag. LXXIII.

(5) *Inſcript. Antiq.* Cap. III. pag. *188.* num. 429. *Ibid.* Cap. IV. pag. 314 Num. XXXVIII.

(6) Claſſe II. pag. 108. num. *183.* & Claſſ. 8. pag. *316.* num. 4.

(7) Claſſ. VI. pag. 305. num. 164. & Claſſ. XI. pag. 384. num. 20.

(8) Claſſ. XVIII. pag. *463.* num. 24.

libenter adſcriberem hunc titulum, quem ex ſacris cœmeteriis vulgavit Severanus (1), exſtantem ad ſancti LAVRENTII extra muros Urbis in agro Verano.

A ☧ ω
SANCTO MARTVRI LAVRENTIO
IVLIA EXIBIT III. KAL. OCT. DEP. KAL. SS

Plane quemadmodum SVCCESSA, meritis ejuſdem CHRISTI Martyris, vitam temporalem, vel æternam, aut aliquod aliud a DEO beneficium conſequuturam ſe ſperabat, ita IVLIA eidem ſancto LAVRENTIO ſe devovere, & commendare videtur; ſed de eadem hac inſcriptione paullo poſt magis opportune.

In altera Numiſmatis, ſive rotundæ laminæ plumbeæ parte cælatum eſt Altare, quatuor columnis teretibus, unaquaque ſuper ſtylobate conſtituta ornatum; cui ab Eccleſiaſticis Scriptoribus *Confeſſionis* appellatione multoties deſignato, tranſenna vetuſto ritu præponitur. Pendent ab epiſtiliis columnarum in duas æquales partes vela ſinuata, quæ alligata ſunt zophoro eiſdem epiſtiliis innixo, & quod reliquum eſt pendet a medietate zophori, ſeu coronidis ſuper tranſennam ipſam: utrimque inter eadem vela pendentia & zophorum, qua ſcilicet vela ſinuantur, ad augendum ſplendorem ornatum & decus Altaris, duo roſarum flores ſpectantur, & ſupra coronidem duo arcus erecti ſe invicem interſecant. Accedit ad Altare palliatus vir, qui ceream facem accenſam præfert voti cauſſa, pium ſancto Martyri donum oblaturus, eademque epigraphe legitur in ſummitate: SVCCESSA VIVAS.

Non una eſt cauſſa, quæ majores noſtros moverit ad imponendam hujuſmodi Altaribus, ſupra ſanctorum Martyrum corpora excitatis, *Confeſſionis* titulum. Primo ſiquidem ævo Chriſtianæ religionis, *Martyres* æque ac *Confeſſores* appellabantur, qui pro CHRISTI fide tormenta & mortem fortiter ſubierant. *Confeſſor* itaque & *Martyr*, ut in Hiſtoria ſanctorum ſeptem Dormientium diximus (2), *idem ſignificare videntur, ſi Græca unius vocа-*

(1) *Roma Sotterranea* Lib. III. Cap. XLI. pag. 394. Hic cl. vir. A. Boſii Opus iterum edidit, auxitque plu ibus ſacris monimentis.

(2) Cap. X. pag. 25. Conſule Martyrologium Romanum a Ven. Baronio editum ad diem II. Januarii lit. h. ubi de titulo *Confeſſorum*, pro temporum ratione diverſimode uſurpato, plura erudite digeſſit.

vocabuli, *& Latina alterius origo ſpectetur*. Ac proinde in libro Cæremoniali Epiſcoporum legimus (1). *Locus*, *qui in pleriſque Eccleſiis ſub Altari majori eſſe ſolet*, *ubi ſanctorum Martyrum corpora requieſcunt*, MARTYRIVM, *ſeu* CONFESSIO *appellatur*. Locus autem ille ita nuncupatus, Altari quoque ſuperædificato, *Confeſſionis* titulum communicavit; ita ut *Altare Confeſſionis* dici ſoleat. Aliqua vetuſta rei teſtimonia a vulgato Anaſtaſio facile peti poſſunt, quæ Conradus Janningus in Actis ſanctorum Bollandianis recenſet menſe Junio (2). Noſtra vero ætas *Confeſſores* diſtinguit a Martyribus, ut notum eſt, & nos in eadem Hiſtoria monuimus (3). Ut his quidpiam addamus, non ſinit egregium Opus ſummi Pontificis feliciter regnantis BENEDICTI XIV. *De Servorum* DEI *Beatificatione*, *& de Beatorum Canonizatione*, in quo ſingula, quæ ad hanc diſciplinam ſpectare poſſunt, revocantur ad trutinam; ac potiſſime in tertia, quæ modo in Urbe ſub prælo ſudat editione, reliquarum accuratiſſima.

Sed, ut propius accedamus ad propoſitam illuſtrationem ſacri hujus emblematis, Confeſſionem ſancti LAVRENTII Martyris exſtruxiſſe ſanctum Sixtum III. Pontificem Maximum, eamdemque decoraſſe porphyreticis columnis (4), narrat Anaſtaſius Bibliothecarius (5), qui etiam inquit ipſum Pontificem ornaviſſe *tranſennam*, *& Altare*, *& Confeſſionem ſancti Martyris* LAVRENTII *de argento puriſſimo*. Feciſſe quoque *Altare penſan. libras quinquaginta*, *cancellos argenteos ſupra platonias porphyreticas*, *penſantes libras trecentas*. *Abſidam ſuper cancellos cum ſtatua Beati* LAVRENTII *Martyris argentea penſan. libras ducentas*. Additque Baſilicam ædificaſſe in honorem Beati LAVRENTII, in qua multa dona idem Sixtus obtulit.

Illæ columnæ, quas Anaſtaſius deſcribit indicato ſupra loco, in eadem ſacra Æde adhuc exiſtunt. Produnt vero non Scriptoris erratum ſed vulgi; non enim porphyreticæ ſunt columnæ,

[1] Lib. I. Cap. XII. §. XVI.

(2) Tomo VII. ſive Tom. VI. Parte II. pag. 112. & p. 113.

[3] Cap. X.

[4] Videſis Tom. I. Hiſtoriæ Pontificalis in Sixto III. Sect. 65. pag. 58. & p. 59. & quæ ad ea verba *Anaſtaſii*, *Columnas porphyreticas*, adnotantur ab illuſtratoribus ejuſdem Hiſtoriæ Tomo III. Edit. Vatic. in fol. pag. 107.

[5] In *Sixto* III. *Sect.* 65.

lumnæ, quæ circa Altare ſubterraneum attolluntur, ſed ut Ciampinius obſervat in Synopſi Hiſtorica de ſacris Ædificiis a Conſtantino Magno conſtructis (1), *duodecim columnæ elevant fornicem, quarum quatuor anteriores ex marmore viridi, reliquæ ex pario ſunt*. Columnæ vero circa ſuperædificatum Altare ſunt porphyreticæ (2). Monendus eſt opportune Lector, Bibliothecarium, de Baſilica in agro Verano a Conſtantino Magno excitata (3), primo heic ſermonem feciſſe, in qua *Confeſſionem* Sixtus extruxit. Secundo loco, de alia Baſilica ſanctiſſimo Levitæ ſacra fuiſſe loquutum, ipſe verborum contextus innuit, cui accedit præſtantium codicum lectio, ut videre eſt in poſtrema ejuſdem vulgati Anaſtaſii editione Romana (4). Qua in re allucinatur Ciampinius (5), utrumque Bibliothecarii locum intelligens de Baſilica in agro Verano ſita. Illuſtratores vitarum Romanorum Pontificum eidem Anaſtaſio tributarum, rem hanc, nulla vel brevi nota declararunt, quod fortaſſe mirum atque inſolitum iis videbitur, qui alibi in eumdem Anaſtaſium multam eruditionis frugem ipſos congeſſiſſe norunt (6). Sacra vero Ædes, quam poſteriori loco ipſe Anaſtaſius commemorat, Beato LAVRENTIO a Sixto Pontifice exſtructam, ea veriſimiliter eſt, quæ jam pridem *in Lucina* nuncupatur. Antiquus cælator hujus emblematis, non expreſſit Altare ſubterraneum, ſive hypogeum, quod Conſtantinus ædificavit ornavitque, ſicuti Ciampinius expendit (7), ſed Altare majus, ut ajunt, ſuperimpoſitum *Confeſſioni*, a Sixto exædificatum, quod etiam *Confeſſionis* titulum, ut diximus, ſibi vindicat.

Illu-

[1] Cap. VI. pag. 115.

[2] In eo certe caligavit Boldettus in Obſervationibus ad ſacra cæmeteria Lib. I. Cap. IX. pag. 33.

[3] Anaſtaſius in Vita S. Silveſtri, edit. Vatic Tom. II. Sect. 43. pag. 315. ita inquit. *Eodem tempore Conſtantinus Auguſtus fecit Baſilicam beato* LAVRENTIO *Martyri Via Tiburtina in agrum Veranum ſupra Arenarium Cryptæ, & uſque ad Corpus Beati* LAVRENTII *Martyris, in qua fecit gradus aſcenſionis, & deſcenſionis. In quo loco conſtruxit abſidam, & exornavit marmoribus porphyreticis, & de ſuperiori loco cluſit de argento, & cancellos ex argento puriſſimo ornavit, qui penſant libras mille, & ante ipſum locum in crypta poſuit lucernam ex auro puriſſimo mixorum decem penſantem libras triginta &c. ..... Ante Corpus Beati* LAVRENTII *Martyris argento cluſum paſſionem ipſius ſigillis ornatam cum lucernis byſſinis argenteis &c.* Hoc autem loco, ſine ulla heſitatione legendum videtur: *cum lucernis bis ſenis argenteis &c.*

(4) Tomo I. in Sixto III. Sect. 65. pag. 58. & p. 59.

[5] *De ſacris Ædificiis* Cap. VI.

(6) Edit. Vatic. in fol.

(7) *De ſacris Ædificiis* Cap. VI.

Illuſtre eſt Bibliothecarii teſtimonium paullo ante a nobis recitatum circa ornamenta, quibus ſanctus Pontifex Sixtus III. *Confeſſionem* ſancti LAVRENTII Martyris decorare curavit: illo etenim ſatis clare demonſtratur, quid hæc tranſenna ſit, de qua ipſe loquitur; eamdemque eſſe, quæ in noſtra plumbea lamina exprimitur, nemo, ut conjicimus, adfirmare dubitaverit. Exemplum huic ſimile ex cœmeterio Calliſti ſeu Prætextati vulgavit tabula æri cælata clarus Boldettus (1), reperta magna ac marmorea tranſenna in ædicula illius cœmeterii ad tumulum quoddam, hoc Monogrammate ☧ ter repetito inſignitum. Pronum eſſet profanæ eruditionis ſubſidio illuſtrare quamplurimum tranſennæ vocem ab optimis Latinæ linguæ ſcriptoribus diverſimode uſurpatam. Verum inſtitutæ rei tractationi digreſſio iſthæc intempeſtiva & minus accommoda Lectori videri poſſet; eam ideo miſſam facimus, & ad alia pergimus.

Vela, quæ ornamenti gratia pendent criſpata ſuper tranſennam, non idem ſunt quod erat olim *Cortina*, ſive *Velothyrum*, ac etiam *Amphithyrum*, & vulgo, Itali, *Portiera* dicimus [2]. Nam hujuſmodi vela ex lino plerumque conſtabant, ſed & ex ſerico fiebant, atque auro contexta, & plus minuſve ſumtuoſa ac pretioſa pro opportunitate loci, cui aptari ea oportebat. Sane pretioſiora erant, quæ non ad alium quempiam uſum parabantur, niſi ad ornatum, cultum, & decorem alicujus ſacræ Ædis [3], arcubus, zophoriſque accommodanda ad modum encarpi, quod etiam nunc in uſu quoque eſt feſtis diebus ſollemnioribus.

. . . . . *Quæ feſtis ſuſpendam pallia portis?*

inquit Prudentius [4]. De hiſce velis videndus etiam ſanctus Paullinus Nolanus Epiſcopus Natali III. de ſancto Felice CHRISTI Martyre celeberrimo [5]. Exempla vetuſtatis heic congerenda

(1) *Oſſervaz. ſopra i Cimiteri de' ſanti Martiri &c.* Lib. I. Cap IX. pag. 35.

(2) Adi *Hierolexicon.* Macri, verbo *Velum*.

(3) *Ether* Cap. I Verſ 6. *Et pendebant ex omni parte tentoria aërii coloris, & carbaſini, & hyacinthini juſtentata funibus byſſinis atque purpureis, qui eburneis circulis inſerti erant, & columnis marmoreis fulciebantur.*

(4) *In Symmachum*.

(5) De eodem ſancto Paullino meminimus in Hiſtoria ſanctorum VII. Dormientium Cap V. & Cap. X. & in *Commentario ad Nummum æreum* vete-

da eſſent, queis illuſtraretur mos iſte majorum noſtrorum, ſed anteivit Ciampinius Opere de ſacris Ædificiis [1], alibi in hac Diſſertatione citato, præceſſitque Bonarrotius ſuis Obſervationibus ad ſacra Dyptica [2], quin memorem alios ſacra, profanaque eruditione præſtantes viros, quorum lucubrationes noſtra nequaquam indigent laudatione.

Vir, qui palliatus accedit ad ſacram LAVRENTII Martyris *Confeſſionem*, dextera cereum ardentem offert, ſiniſtra ſuſtinet pallium. Ita quidem tunica pallioque indutos proceſſiſſe priores Chriſtifideles, indicant, quæ adhuc remanent vetuſta ſacrarum Ædium monumenta, in quibus opere teſſellato depictæ ſunt imagines IESV CHRISTI Domini noſtri, atque Apoſtolorum [3]. Hujuſce veſtis meminere in ſcriptis ſuis vetuſtiſſimi auctores, ac præſertim Tertullianus libro ſingulari de Pallio inſcripto [4], & Euſebius Cæſarienſis [5], quid diſerte mentionem facit æneæ ſtatuæ ſua ætate adhuc exſtantis ad Cæſaream Philippi, curante muliere Hemorrhoiſſa, eademque ſumtus in pium opus ſuppeditante conflatæ, & Salvatorem IESVM CHRISTVM, tunica pallioque indutum [6] exhibentis. Lucianus Chriſtianorum habitum, & Chriſtianum hominem ſuo more veſtitum deſcribens, per jocum inquit [7]. *Pallium putre, ſine calceis & tegmine capitis incedens, detonſa coma &c.*, qualis ille vir apparet, qui in hocce emblemate ſpectatur. Ab eo indumenti genere Chriſtianis hominibus adeo communi, certum eſt dicterium promanaſſe *a Toga ad Pallium*, cujus meminit Tertullianus [8], quove deſignabatur Paga-

veterum Chriſtianorum explicatum &c. Parte 1. Cap. XL. In eadem autem Hiſtoria nonnulla etiam diximus de ſancto Felice Nolano Cap. X.

(1) Cap. XXIV. pag. 153. & p. 154.

(2) Pag. 260. Exſtant poſt Obſervationes ad vitrea fragmenta.

(3) Vide Ciampinii *Vetera monimenta* Parte 1. & Parte II.

(4) *Ibidem* eruditas Claudii Salmaſii notas expende.

(5) Lib. VII. Cap. XIV. Vide quoque Sozomenum Lib. V.

(6) Multa de hac ſtatua diximus *in Commentario ad Nummum æreum veterum Chriſtianorum &c.* Parte 1. Cap. VIII. & Cap. IX. Hiſtoriam imaginis IESV CHRISTI Domini noſtri ordine chronologico ibidem texentes, ut ipſam imaginem prototypo admodum ſimilem ad noſtram uſque ætatem perveniſſe demonſtraremus.

(7) In Philopatr &c.

(8) Lib. *de Pallio*. Ceterum *Togam* veſtem eſſe peculiarem mortuis hominibus deſtinatam, inquit Juvenalis *Sat.* III. Verſ. 171.

Pars magna Italiæ, ſi verum admittimus, in qua
Nemo Togam ſumit, niſi mortuus &c.

Floruit autem Juvenalis Veſpaſiano & Domitiano Impp. Martialis quoque Lib. IX. *Epigr.* LVIII. eodem modo ſcribebat.

. . . . . *Nec pallens Toga mortui tribulis &c.*

Paganus aliquis homo ad Chriſtianam religionem converſus.

Luminaria cereoſque, multis præclariſque teſtimoniis evincitur, inquit Joannes Stephanus Durantius [1], *nedum veſperi, ſed & lucente Sole in Eccleſiis accendi conſuetum, ab ipſo naſcentis Eccleſiæ initio*: quippe cerei luce nos inſtruimur ex ſententia maximi Eccleſiæ Doctoris ſancti Hieronymi [2], *ut accenſo lumine ſponſi ſpectetur adventus*. Proinde Ceroferarii miniſterium eo reſpicere facile mihi perſuadeo, quum munus illius ſit cereis accenſis adſtare, *quando Evangelium legendum eſt. aut ſacrificium offerendum*, ut ſcribit ſanctus Iſidorus Hiſpalenſis Epiſcopus [3]: qui ſubdit etiam, *non ad fugandas tenebras* luminaria accendi ſolere, *dum Sol eodem tempore rutilat, ſed ad ſignum lætitiæ demonſtrandum, ut ſub typo luminis corporalis, illa lux oſtendatur, de qua in Evangelio legitur. Erat lux vera, quæ illuminat &c.*

Plane in templis Chriſtianorum vetuſtiſſimus eſt cereorum uſus, multique Patres de eo meminerunt. Sanctus Paullinus Natali III. de ſancto Felice inquit.

Limina ceratis adolentur odora papyris
Nocte dieque micant: hinc nox ſplendorque diei
Fulget &c.

Idipſum occurrit etiam Natali VI. & Prudentius ait in Hymno de ſancto LAVRENTIO.

Argenteis ſcyphis ferunt
Fumare ſacrum ſanguinem,
Auroque, nocturnis ſacris
Adſtare fixos cereos &c.

Alterius vero generis luminariorum fidem faciunt multæ æneæ lucernæ, plurimæque fictiles, ſacris etiam emblematibus inſignitæ, quæ frequenter in ſuburbanis cœmeteriis repertæ ſunt [4], quaſque adhuc inveniri contingit, aliis cœmeteriorum cuniculis noviter effoſſis: iis etenim lucernis utebantur Chriſtifideles ingruentibus perſequutionum procellis, primis vide-

(1) *De ritibus Eccleſiæ Catholicæ* Lib. I. Cap. VIII. pag. 27.

(2) *Ad Marcellam* Epiſt. XX.

(3) *Originum* Lib. VII. Cap. XII. Idem inquit S. Hieronymus adverſus Vigilantium.

(4) Conſule Boſium, Aringhium, Severanum, Fortunium Lycetum, Caſalium, & alios veterum Chriſtianorum cimelia illuſtrantes.

videlicet Eccleſiæ ſæculis, ad eorumdem cœmeteriorum cuniculos die noctuque illuſtrandos, in quibus neceſſitate compulſi degebant; & ad illuminandas pariter ædiculas, in quibus ſacra myſteria & ſynaxes peragebant, quæ quidem ædiculæ in ipſis cœmeteriis frequentes admodum ſunt, & ad illam opportunitatem accommodatæ.

Abs re non erit feſta Lucernarum heic paucis memorare, quæ ab Ethnicis, miris modis aliquando celebrabantur. Inſignis in tota Ægypto eſt *Accenſio Lucernarum* in Minervæ honorem inſtituta, quam teſte Herodoto [1], adeo celebrem fuiſſe ſcimus, ut qui feſto non adfuiſſent, in feneſtris domorum ſuarum eas accenderent; ſicque videbatur noctis obſcuritas in diei claritatem converſa. Jacobus Sponius in ſuo Oedeporico [2], baſim marmoream protulit æneis typis expreſſam, in qua opere depreſſo inſculpta cernitur Athenienſium ſollemnis in Cereris honorem ſupplicatio. Incedunt multi funalibus accenſis bini circum ipſam baſim, eodem opere cælatis imaginibus, quæ tamen temporis iniuria valde detritæ ſunt. Iſtud vero etiam apud veteres Chriſtianos in uſu erat, noſtraque tempeſtate adhuc retineri, nemo eſt qui ignoret. Fiunt autem hujuſmodi ſupplicationes accenſis luminibus, plerumque lucente Sole.

Sed antiquitus feſtos dies luminibus fuiſſe cohoneſtatos, docet Suetonius in vita Cæſaris Dictatoris [3], inquiens de ejuſdem triumpho: *aſcenditque Capitolium ad lumina, quadraginta elephantis, dextra atque ſiniſtra lychnos geſtantibus &c.* De Cajo Duilio, qui Pœnos claſſe primus devicerat, videndus Sextus Aurelius Victor [4], item Cicero [5]; tum etiam Lucius Florus, qui ait [6]. *Duilius Imperator, non contentus unius diei triumpho, per vitam omnem, ubi a cœna rediret, prælucere funalia, præcinere ſibi tibias juſſit, quaſi quotidie triumpharet.* De celeberrimo convivio a Cleopatra in Cilicia Marco Antonio ſumtuoſiſſime parato, ſcri-

(1) Lib. II. num. marg. 62.
(2) Tomo II. ita inſcripto. *Voyage d' Italie, de Dalmatie, de Grece, & du Levant &c.* pag 283.
(3) Cap. XXXVII.
[4] *De Viris illuſtribus &c.*
(5) *In Catone majori*, ſive Lib. *De Senectute.*
(6) Lib. II.

ſcribit Atheneus (1), iis omnibus, qui convivali feſto interfuerant, egreſſis, Æthiopicos pueros cum facibus fuiſſe præmiſſos, magnificentiæ cauſſa, pompæ, ac decoris. Omittimus de Funerum pompa dicere, quam die adhuc claro multis luminibus aliquando veteres proſequebantur (2), deque aliis hujuſcemodi ritibus differere. Illud magis ad rem noſtram facere videtur, quod legitur in ſacris Bibliis, Antiochum Epiphanem, a quo Jaſon, Onia fratre expoliato, ſummi ſacerdotis dignitatem pecunia emerat, exceptum ab eo, & a Civibus Jeroſolymorum fuiſſe *cum facularum luminibus & laudibus* (3). Denique Daniel Bartolus e Societate IESV, in ſua Sinenſi Hiſtoria (4), feſtum luminariorum a Sinenſibus celebrari narrat, in quo ſcilicet in Domibus intrinſecus, æque ac forinſecus in feneſtris, lucernas accendunt die quadam Lunæ ſacra, cujus ab ordinario certoque curſu, anni primordia patrio more auſpicantur. Sed illuc redeundum eſt, unde ſenſim declinavimus.

Oblationes ergo cereorum laudantur a ſanctis Eccleſiæ Doctoribus, Auguſtino (5), & Joanne Chryſoſtomo (6), aliiſque permultis. Sanctus Gregorius Turonenſis ſcribens de miraculis ſancti Martini (7). *At ego*, inquit, *in vita beati Antiſtitis confiſus, unum ex cereolis tranſmitto per puerum, dicens: Accendite illum coram eo &c.* Laudantur etiam oblationes cereorum a ſancto Hieronymo adverſus Vigilantium, ubi inter cetera ſcribit (8). *Quicumque accendunt cereos, ſecundum fidem ſuam habent mercedem &c.* Porro illam mercedem, videlicet gratiæ divinæ, vel beneficii expetiti conſequutionem & implementum exſpectabat, quicumque ille eſt, qui in noſtro numiſmate, accenſo cereo accedit ad

K aram

[1] Lib. IV.

(2) Adi Suetonium *in Auguſto* Cap. LXXXXVIII. Kirchmannum *de Funeribus Romanorum*, Gutherium De *Jure Manium*, alioſque tum veteres tum recentiores. In fragmento vetuſtæ Inſcriptionis, quod vulgavit Boldettus Lib. I. Cap. LIX. pag. 311. jubet defunctus vir . . . . . DIE NATALIS SVI . . . . quo fortaſſe obiit, STORTVLAS ITEM POPVLO FIERI ET . . . . PVERIS NVCES SPARGI DIE SS ET LVMINATIONE.

(3) *Machabæorum* Lib. II. Cap. IV. Verſiculo 22.

(4) Lib. I. pag. 55. Hujus autem Hiſtoriæ titulus hic eſt. *La Cina terza parte dell' Aſia &c.* Romæ 1663. in fol.

(5) Sermone CCXIII. *De tempore &c. Qui poſſunt aut cereolos, aut oleum, quod in cicindelis mittatur, exhibeant.*

(6) Oratione *de occurſu* DOMINI *& Simeonis &c.* inquit . . . . . *Ut tamquam filii lucis* CHRISTO *vero illi lumini Cereos offeramus.*

(7) Lib. II. Cap. II.

(8) Operum ſancti Hieronymi edit. Veron. in fol. MDCCXXXV. Tom. II. Columna 394.

aram CHRISTI Martyris LAVRENTII. Vel fortaſſe cereum ille offert ad ejuſdem ſancti LAVRENTII *Confeſſionem*, votum SVCCESSAE impleturus, quæ beneficium quodpiam obtinuit, vel obtinere confidebat. Vetuſtiores ſummi Pontifices has Chriſtifidelium oblationes adprobarunt, dum Baſilicis, Eccleſiiſque inſignioribus prædia fundoſque addixerunt, ac alia bene multa donarunt pro earumdem luminaribus, ut in vitis Romanorum Pontificum legimus (1), & in tabulariis ipſarum ſacrarum Ædium deſcriptum eſt, tabuliſque marmoreis conſignatùm (2).

Et hæc quidem erant pia veterum Chriſtianorum vota, quorum etiam privati homines aliquando marmoribus teſtatam poſteris memoriam voluerunt. Primum ex hiſce marmoribus, quod heic producimus, illud idem eſt, quod in hac Diſſertatione paullo ante vulgavimus, ipſumque ediderunt etiam Boſius & Severanus (3) ex cœmeterio Cyriacæ.

ſic

A ☧ ω
SANCTO MARTVRI LAVRENTIO
IVLIA EXIBIT III. KAL. OCT. DEP. KAL. SS.

Sane hoc marmor votum enarrat Juliæ morituræ, ſancto LAVRENTIO Martyri ſe commendantis. Obiit illa die XXIX. Septembris. EXIVIT enim III. KALendas octobris (4). Tumulata vero die prima octobris, quod innuit KAL. SS, nempe KALendis SequentibuS, ideſt Octobris, qui proximus Septembri eſt.

Aliud æque inſigne marmor votivum vulgavit Boldettus (5) ex eodem cœmeterio Cyriacæ, quod tale eſt.

PETRVS ET PANCARA BOTV PO
SVENT MARTVRE FELICITATI

Illuſtris in Urbe eſt memoria ſanctæ Felicitatis Martyris, quæ ſeptem

(1) Anaſtaſio S. R. E. Bibliothecario plerumque tribuuntur Vitæ Romanorum Pontificum, illarumque plures exſtant ejus nomine editiones.

(2) Tabulas haſce marmoreas videre licet apud illuſtratores ſacrarum Ædium vetuſtiſſimarum, ac potiſſime Baſilicæ Vaticanæ, Lateranenſis, & Liberianæ, ſive ſanctæ MARIAE ad Præſepe DOMINI. Conſule, ſi lubet, quæ notavimus pag. 31. 2.

(3) *Roma Sotterranea &c.* Lib. III. Cap. XLI. pag. 394. Vid. pag. 66. hujus Diſſert.

(4) In adlato lapide irrepſit litera B. pro V. verbo EXIBIT, quod tamen imperitiæ quadratarii ne ſtatim tribuatur, vide quæ olim adnotavimus in illuſtratione Floreni aurei veteris Parte IV. pag. 457. & p. ſeq.

(5) *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj de' ſanti Martiri &c.* Lib. II. Cap. VIII. pag. 431.

ptem Filiorum martyrio coronatorum celeberrima fuit mater (1). Ab ea nomen accepit cœmeterium, quod adhuc ſanctæ Felicitatis appellatur. Eidem votum voverant PETRVS ET PANCARA (2).

Huic adfinis eſt titulus in cœmeterio Calliſti repertus una cum vaſe ſanguinis, muro ſive topho (3) adfixo, & ab eodem Boldetto ita editus (4), ut heic exhibetur.

ALEXANDRO . FRATRI . BENEMERENTI . VOTVM
MERENTI . FRATRES . REDDIDERVNT . VIXIT . IN CHRISTO
ANNIS . XXXIII. DECESSIT . IDVS . IVNIAS

Ejuſdem autem ſancti Alexandri corpus, ab ipſo tituli editore Boldetto, exſtare dicitur Urbini in Sacello domeſtico de Bonaventuris.

Alia duo epitaphia cl. Fontaninius publici juris fecit, illuſtrans Diſcum argenteum votivum veterum Chriſtianorum, Peruſiæ repertum, quorum primum eſt hujuſmodi (5).

ſic

MALCHVS ET EVPHEMIA
CVM SVIS DE DONIS DEI
VOTVM SOLVINT

Idem exſtare marmor inquit in platea Aquilejenſi.

Alterum, quod olim ſervabatur in inſulæ Gradenſis principe Æde ſacra, ita deſcriptum eſt (6).

LAVRENTIVS V. C. PALATINVS
VOTVM CVM SVIS SOLVIT ET DE
DONO DEI FECERVNT. P. DCC

Utrumque ex Codice Redio depromſit Fontaninius, qui agens de

K 2

(1) Natale ſanctæ Felicitatis deſcribitur in Martyrologio Romano Nono Kalendas Decembris, nempe die XXIII. Novembris. Aliqua de eadem ſancta Fœmina eo loci Baronius produxit in notis. De ſanctis Martyribus filiis ſanctæ Felicitatis, alibi diximus, PECORII lapidem expendentes. Videſis pag. 40.

(2) BOTV POSVENT, lege VOTVM POSVERVNT. Hujuſmodi menda in lapidibus veterum Chriſtianorum, paſſim occurrunt . . . MARTVRE, lege MARTYRI.

(3) Sacra ſuburbana cœmeteria a veteribus Chriſtianis ad opus damnatis, cavato conſtruendis ædificiis topho, atque arena, duro improboque labore, primis Eccleſiæ ſæculis ſunt ædificata, plurimis cuniculis, cubiculiſque nonnullis ſcalpro exciſis; ita ut ſemitarum & cuniculorum multitudine conſiderata, qui etiam ſæpe in plures ordines ſunt diſtincti, merito a ſcriptoribus, veluti Urbs altera, *Roma Subterranea* dicatur.

(4) *Oſſervaz. ſopra i Cimiterj de' ſanti Martiri &c.* Lib. I. Cap. LX. pag. 323.

[5] Cap. XII. pag. 31.

(6) *Ibidem* pag. 86.

de hoc ipso Laurentii lapide, ait (1): *bene sit piis illis majoribus nostris, qui tanta religione in sacrarum Ædium ornatum sua vota* DEO *persolvebant! Laurentius, si quid video, una cum suis in Patriarchali Gradensi, pavimentum, quod voverat, pedes septingentos sternendum curavit.*

Quod sequitur marmor vetustum, a Bosio & Severano editum (2), in Æde sancti Sebastiani Martyris nomine insignita muro adfixum est, occurritque introeuntibus dextrorsum.

TEMPORIBVS SANCTI INNOCENTII
EPISCOPI PROCLINVS
ET VRSVS PRESBB.
TITVLI BIZANTIS
SANCTO MARTYRI
SEBASTIANO EX VOTO FECERVNT

Innocentius autem primus anno Christi CCCCI. summus Pontifex fuit inauguratus.

Antiquorum Christifidelium veram in DEVM pietatem, ac venerationem erga Sanctos hæc vota præseferunt; aut enim DEO OPTIMO MAXIMO aliquid ii dicarunt ac voverunt, aut Sanctorum meritis confisi, DEVM sibi propitium hisce votis precabantur ac flagitabant.

Non prætereunda autem duo sequentia epitaphia putavimus a Bonarrotio vulgata (3), quod hunc nostræ Dissertationis locum valde ornent.

I. SABBATI DVLCIS
ANIMA PETE ET RO
GA PRO FRATRES ET
SODALES TVOS

II. IVLIANE VIBAS IN DEO ET RO &c. (4)

Maxime vero pertinent ad augendas sancti LAVRENTII laudes hæc monimenta, quæ addimus, & a clarissimo Blanchinio

(1) Pag. 86.

(2) *Roma Sotterranea &c.* Lib. III. Cap. XII. pag. 252.

(3) *Osservaz. sopra alcuni frammenti di vasi antichi di vetro &c.* pag. 167. Mutilam vulgavit Boldettus hanc inscriptionem Lib. II. Cap. XIII. pag. 490.

(4) Videlicet. ET. ROGA. Reliqua omittimus; non enim spectare ad idem epitaphium monet editor Bonarrotius citato supra loco. Tamen idem

nio in Præfatione ad Tomum primum Anaſtaſii (1), edita ſunt.

† HOC QVOD CERNITIS DISCITE QVOD LVPERCVS EPISCOPVS COMPSIT ET ORNAVIT IN HAC ECCLESIA

LVPERCVS EP FIERI PRE CEP AMORE DI ET SCORVM FELIC. ET PAVLINI RVFI LAVRENTI ET PATRICII

Eccleſiæ Nolanæ, de qua in hoc lapide ſermo, præfuit Lupercus Epiſcopus circa annum Chriſti DLV. (2). Aliud marmor ad Hilarum Archidiaconum ſpectat, qui fuit poſtea Pontifex Maximus, & Oratorium ſancti LAVRENTII inſtauravit ornavitque, & tale eſt (3).

† AVXILIANTE DNO DO N XPO ORANTE BEATO LAVRENTIO MARTYRE HILARVS ARCHIDIAC FECIT.

Hilarus natione Sardus Pontificatum tenuit annis ſex & ultra, tumulatus deinde fuit in cœmeterio ad ſanctum LAVRENTIVM, inquit Anaſtaſius (4), *juxta corpus beati Sixti*.

Prudentius de eodem ſancto LAVRENTIO, veluti magno Romanorum patrono, inquit (5).

Ipſa & Senatus lumina
Quondam Luperci, & Flamines,
Apoſtolorum & Martyrum
Exoſculantur limina.
Videmus illuſtres domos,
Sexu ex utroque nobiles
Offerre VOTIS *pignora*
Clariſſimorum liberum.
Vittatus olim Pontifex
Accitur in ſignum CRVCIS,
Ædemque LAVRENTI *tuam*
Veſtalis intrat Claudia &c.

Et paullo poſt hæc, eadem pietatis laude, ac religionis ſtudio erga

idem qui Bonarrotio miſit Boldettus edidit hoc modo Lib. II. Cap. VII. pag. 418.

IOVIANE VIBAS IN DEO ET ROG.

(1) Videſis Sectione XXVI.

(2) Ughellius in Epiſcopis Nolanis hunc LVPERCVM, non bene nuncupat LVPENVM. Miramur in nuperrima editione Operis Ferdinandi Ughellii viri clari, hoc mendum neque notatum fuiſſe, neque caſtigatum, Tomo VI. Columna 253.

(3) Sectione XXXVI. Hunc eumdem lapidem alia occaſione vulgavimus olim in illuſtratione Floreni aurei veteris Parte IV. pag. 455.

(4) In vita Hilarii.

(5) ΠΕΡΙΣΤΕΦΑΝΩΝ in Hymno de ſancto LAVRENTIO.

erga ſanctum LAVRENTIVM, Prudentius ita ſequitur.

Quæ ſit poteſtas credita,
Et muneris quantum datum,
Probant QVIRITVM *gaudia*
Quibus ROGATVS ANNVIS.
Quod quiſque ſupplex poſtulat,
Fert impetratum proſpere.
Poſcunt, litantur, indicant,
Et triſtis haud ullus redit &c.

Sæpe ſacræ Paginæ nos admonent emiſſa vota ſolvenda eſſe (1), ne tamquam divinæ Majeſtatis impudentes, ac protervi irriſores, promerita cæleſti indignatione aſperrime puniamur. *Si quid voviſti* DEO, ſcriptum eſt in libro Eccleſiaſtes [2], *ne moreris reddere: diſplicet enim ei infidelis & ſtulta promiſſio, ſed quodcumque voveris, redde. Multoque melius eſt non vovere, quam poſt votum promiſſa non reddere &c.* Et in Deuteronomio [3]. *Quum votum voveris* DOMINO DEO *tuo, non tardabis reddere, quia requiret illud* DOMINVS DEVS *tuus. Et ſi moratus fueris reputabitur tibi in peccatum. Si nolueris polliceri, abſque peccato eris &c.*

Sed, ut redeamus in viam, quomodo cereus adeo levidenſe munus [4], gratum acceptumque eſſe poſſit DEO rerum omnium crea-

[1] Pſal. LXXV. Verſic. 12. *Vovete, & reddite* DOMINO DEO *veſtro, omnes qui in circuitu ejus affertis munera &c.* Pſalm. CXXXI. Verſ. 2. *Votum vovit* DEO *Jacob &c.*

(2) Cap. V. Verſic. 3. & Verſ. 4.

Numer. Cap. XXX. Verſic. 3. *Si quis virorum votum* DOMINO *voverit . . . . . non faciet irritum verbum ſuum, ſed omne quod promiſit implebit &c.* Aſa Rex Juda, ut legimus Lib. II. *Paralip.* Cap. XV. Verſ. 18. *Quæ voverat Pater ſuus, & ipſe, intulit in domum* DOMINI, *argentum, & aurum, vaſorumque diverſam ſupellectilem.*

(3) Cap. XXIII. Verſic. 21. & Verſ. 22. Proinde S. Ambroſius inquit Lib. IX. in Lucam Cap. XX. *Quam gravia vincula promittere* DEO. *& non ſolvere.* Sanctus Hieronymus Epiſtola *ad Ruſticum*, qui voverat ad ſacra Paleſtinæ loca peregrinari. *Redde*, ait, *quod præſente* DOMINO *ſpopondiſti: incerta eſt vita mortalium, ne ante rapiaris, quam tuam impleas ſponſionem.*

[4] Inſtituto Romam verſus itinere *ad Limina Apoſtolorum*, in eoque defuncto apud Lingonas Ceolfrido Abbate ſuo, miſit Beda ad *Baſilicam Vaticanam*, præ ceteris donaris, quæ ille deſtinaverat, *Pandecten*, quam ſanctus Hieronymus ex Hebræa, ſive Græca lingua verterat in Latinam. Vide Bedam Venerabilem Lib. *De ſex ætatibus mundi*, Operum Tom. II. pag. 117. edit. Coloniæ Agrippinæ in fol. ſumtibus Antonii Hierati, & Joann. Gymnici Anno MDCXII. Vide item Ven. DEI Servum Cæſarem Baronium S. R. E. Cardinalem in Annalibus Eccleſiaſticis ad annum Chriſti DCCXVIII. num. V. Hic Ceolfridus inter Sanctos Ordinis ſancti Benedicti connumeratur, ejuſque obitus contigiſſe narratur die VII. Kal. Octobris an. DCCXVI. De eodem agit Mabillonius ſuo loco in Annalibus Ordinis ſancti Benedicti, & in Opere de ſanctis ejuſdem Ordinis.

Adſimile munus obtulerunt *Baſilicæ Principis*

creatori [1], facile cognoſcitur, ſi libros Divinarum Scripturarum percurramus, & ſacrificia, & munera, quæ offerebat Abel [2], ceterique Patres Teſtamenti veteris, inſpiciamus. In Evangelio autem Vidua illa proponitur a Marco [3], & Luca [4] memorata, quæ quum *æra minuta duo* miſiſſet in Gazophylacium, propterea magnam ab ipſo Salvatore DOMINO noſtro IESV CHRITO ſibi laudem promeruit.

Verumenimvero, ea quæ in honorem Sanctorum offeruntur munera, & oblationes, DEO unice offerre licet in honorem eorumdem Sanctorum. Viros autem ſanctitate præclaros, eſſe a nobis honorandos, quia potentes ſunt apud DEVM, divinæ Scripturæ paginis, & exemplis ibidem deſcriptis aperte admonemur. Celeberrima res eſt in veteri Teſtamento hominem mortuum ex fortuito oſſium Eliſei contactu, ad vitam fuiſſe revocatum (5). Onias quoque, dum vixit, ſummus Sacerdos, & Jeremias Propheta, dicuntur *orare pro populo, & univerſa ſancta civitate &c.* (6). In novo Teſtamento ſcimus quanta ſigna & prodigia per manus Apoſtolorum adhuc viventium fierent in plebe; ita

pis Apoſtolorum Michaël & Theophilus Imperatores Orientis, ſed ex rei dignitate, & ex dignitate perſonæ, ornatiſſimum. Igitur Miſſa Epiſtola ad Ludovicum Pium in Occidente Imperatorem, inquiunt. *Honorem Eccleſiæ* CHRISTI *quærentes fecimus literas ad Sanctiſſimum Patam antiquæ Romæ & eas miſimus per prædictos Miſſos noſtros ad eum, dantes eis* EVANGELIVM *aureum ex lapidibus pretioſis ornatum, ſimiliter & patenam auream, & calicem ſimili modo ornatum, amborbus inſcripta Imperii noſtri nomina, ut* DEO *jubente illuc pervenientes, offerant ea ad Templum Sanctiſſimi, & Beatiſſimi Apoſtolorum Principis* PETRI, *qui intercedat pro nobis & vobis.* Edidit hanc Epiſtolam Petrus Delalaude Ricomagenſis *in Supplemento antiquorum Conciliorum Galliæ*, pag. 106 & ſeq. Vide pag. 108. Baſilicæ autem ſancti PETRI Conſtantem Imperatorem dono dediſſe Codicem EVANGELIORVM, gemmis ornatum memorat Anaſtaſius, quem Codicem ad Vitalianum Romanum Pontificem ea de cauſſa idem miſit, nempe ut Beato PETRO offerret.

(1) *Geneſis* Cap. I. Verſic. 1. *Exodi* Cap. XX. Verſ. 11. *Pſalm.* LXXXVIII. Verſic. 12. &c.

(2) *Geneſis* Cap. IV. Verſic. 3. & ſeqq. ſanctus Paullus Epiſt. *ad Hebræos* Cap. XI. Verſic. 4.

(3) Cap. XII. Verſic. 41. & ſeq. *Et ſedens* IESVS *contra Gazophylacium, aſpiciebat quomodo turba jactaret æs in Gazophylacium, & multi divites jactabant multa. Quum veniſſet autem Vidua una pauper, miſit duo minuta, quod eſt quadrans. Et convocans diſcipulos ſuos, ait illis. Amen dico vobis, quoniam Vidua hæc pauper plus omnibus miſit, qui miſerunt in Gazophylacium. Omnes enim ex eo, quod abundabat illis, miſerunt: hæc vero de penuria ſua, omnia quæ habuit, miſit totum victum ſuum.*

(4) Cap. XXI. Verſic. 1. & ſeqq. *Reſpiciens autem* IESVS, *vidit eos, qui mittebant munera ſua in Gazophylacium, divites. Vidit autem & quandam Viduam pauperculam mittentem æra minuta duo. Et dixit: vere dico vobis, quia Vidua hæc pauper pluſquam omnes miſit. Nam omnes hi ex abundanti ſibi miſerunt in munera* DEI: *hæc autem ex eo quod deeſt illi, omnem victum ſuum, quem habuit, miſit.*

(5) *Regum* Lib. IV. Cap. XIII. Verſ. 21.

(6) *Machabæor.* Lib. II. Cap. XV. Verſic. 12. & Verſ. 14.

ita ut *Umbra Petri* ſatis eſſet ad curandos omnes ab infirmitatibus ſuis (1). Mirum eſt etiam quammultis DEVS ſanitatem reſtituerit, poſitis ſuper languidos *ſudariis*, & *ſemicinctiis*; hoc eſt, cincticulis, arctioribuſve zonis, quibus *Paullus* Apoſtolus utebatur (2). Prodigia vero, quæ pro nobis patrarunt, & quotidie patrant Apoſtoli, & Sancti in cælo, qui Servi & Amici DEI ſunt, quis numerare, quis memorare ſufficiat? Adeo multa ſunt beneficia, quæ illorum meritis a DEO impetramus! Hæc quidem promiſit *Petrus* Apoſtolus ſcribens (3). *Dabo autem operam, & frequenter habere vos, poſt obitum meum*, commendatos ſcilicet. Itaque Sanctos opem nobis divinam implorare, noſtraſque preces eorum meritis DEO commendari, utriuſque Teſtamenti paginis adſerta res eſt. Ceterum triplex diſtinguitur a Theologis adoratio, ſive cultus, *Latriæ*, *Hyperduliæ*, *Duliæ* [4]. Cultu *Latriæ* DEVM tantummodo adoramus (5); *Hyperduliæ*, DEIPARAM Virginem MARIAM Dominam noſtram veneramur. *Duliæ*, Sanctorum merita recolimus. A DEO, miſericordiam: A Sanctis vero, ac præſertim DEIPARA, ut DEVM pro nobis exorent, poſtulamus.

Hujuſmodi vero cultus, quem Beatis in cælo cum CHRISTO regnantibus exhibemus, deſignari conſuevit ab antiquis temporibus per cereorum, aliorumque donorum delationem ad Sanctorum tumulos, & ſacras ipſorum Ædes (6). Quem quidem ritum illuſtrat pleniſſime ſequenti carmine ſanctus Paullinus (7); Lu-

(1) *Act. Apoſtolor.* Cap. v. Verſic. 12. Verſic. 15. & Verſ. 16.

(2) *Act. Apoſtolor.* Cap. XIX. Verſic. 11. & Verſ. 12.

[3] Petri Apoſtoli Epiſtola II. Cap. I. Verſic. 15. Vide quæ ad hunc locum illuſtrandum produnt S. Joann Chryſoſt. Petrus Damian. Salmeron, Bellarminus &c.

(4) Conſule veteres Patres, ac Theologorum ſcita, & ſi lubet, vide Joannem Stephanum Duranti *De ritibus Eccleſiæ Catholicæ* Lib. II. Cap. XXXVI. & alios &c.

[5] S. Auguſtinus Lib. XX. *Contra Fauſtum* Cap. XXI. *Illo cultu*, ait, *qui Græce* λατρεία *dicitur, Latine uno verbo dici non poteſt, quum ſit quædam proprie divinitati debita ſervitus, nec colimus, nec colendum docemus, niſi unum* DEVM.

(6) Legimus in ſepulcrali memoria *Petri Mates* Barchinonenſis, XII. filios obtinuiſſe Parentes ejus, quum antea ſteriles eſſent, invocato ab ipſis SS. XII. Apoſtolorum patrocinio, accenſiſque in Eccleſia, dum Miſſa celebraretur, XII. candelis, in quibus inſcriptum unicuique erat unius Apoſtoli nomen. Illud autem cuilibet natorum impoſuerunt, qui multos poſt annos prope feſtum ſui Apoſtoli mortui ſunt. Petrus omnium poſtremus obiit Romæ an. MCCCCCXLV. natus an. MCCCCLXXIV. Lapidem vidimus in muro poſitum, dextrorſum poſt Sacrarium, in aditu. qui a cornu Evangelii ducit ad Aram maximam Eccleſiæ S. Salvatoris *in Lauro* nuncupatæ; & longus eſt palmis circiter XII.

(7) Natali IX. ſancti Felicis Epiſcopi Nolani.

Lubet enim de hac re cum eodem dicendi finem facere, quemadmodum fecimus initium.

Cedo; alii pretiosa ferant donaria, meque
Officii sumtu superent, qui pulcra tegendis
Vela ferant foribus, seu puro splendida lino
Sive coloratis textum fucata figuris:
Hi leves titulos lento poliant argento,
Sanctaque præfixis obducant limina lamnis:
Aſt alii PICTIS *accendant lumina* CERIS,
Multiforesque cavis lychnos laquearibus aptent,
Ut vibrent tremulas FVNALIA *pendula flammas.*
Martyris hi tumulum studeant perfundere nardo.
Et medicata pio regerant unguenta sepulcro &c.

Pictas candelas, cereosque, nostro ævo videre licet ex veteri instituto Ecclesiæ Catholicæ, die II. Februarii, qua die Festum Purificationis beatæ MARIAE Virginis celebratur, *Hypapante*, vel *Hypante* a Græcis appellatum (1). Sane iidem Cerei peculiari sacroque ritu benedicti, religiose in domibus adservantur. Sed alio ritu, eoque vetustissimo consecratur etiam Cereus, qui in templis exponitur a die Sabati Hebdomadæ majoris, ad festum usque Ascensionis in cælum DOMINI nostri IESV CHRISTI. Hi pariter, prout quisque vult, variis coloribus pinguntur & ornantur; nobis autem repræsentant eumdem IESVM CHRISTVM, lumen verum, æternum, descendens a patre luminum.

Hoc insuper adjicio, ejusdem ritus deferendi cereos ad Martyrum sepulcra, cujus ritus expressa est forma in nostro numismate, aliquam imaginem exhiberi nostra ætate, Senatus Populique Romani pia consuetudine, & usu a Majoribus nostris ævo sequiori instituto, tametsi hujusmodi institutionis memoria in Tabulario Capitolino minime reperiatur. Jam & hic usus adeo vetus est! Plane solent Conservatores hujus almæ Urbis, annua recurrente sancti LAVRENTII Martyris sollemnitate, argenteum calicem, & pateram sive patenam argenteam quotannis offerre

(1) Videsis *Commentarium in Nummum æreum veterum Christianorum, in duas partes distributum &c.* Parte 1. Capite XX. ad calcem paginæ 25.

cum cereis funalibus quatuor, progredientes cum pompa (1) ad ejus Ædem *Palis-pernæ*, ſive *Panis pernæ* nuncupatam (2), in Monte Viminali ſitam, & a Virginibus Sanctimonialibus Ordinis ſanctæ Claræ, ea veneratione, qua par eſt, cultam, & decore ornatam. Hujuſmodi obſequium Romanæ Urbis Conſervatores exhibent quoque tribus majoribus Baſilicis, Vaticanæ, Lateranenſi, & Liberianæ, aliiſque nonnullis Eccleſiis inſignioribus (3), ſtatutis decreto Senatus certis infra annum aliquibus feſtis diebus pro ea oblatione facienda.

Fortaſſe de eadem ſacra Æde ſancti LAVRENTII, quæ vetuſtiſſima eſt, loquitur Prudentius in Hymno celeberrimo (4), inquiens.

Vittatus olim Pontifex
Accitur in ſignum Crucis,
Ædemque LAVRENTI *tuam*
Veſtalis intrat Claudia &c.

Floruit autem idem Prudentius ſæculo IV. Imperatore Theodoſio, quem *Seniorem* appellant.

Equidem heic locus eſt, ſacras Ædes in honorem ſancti LAVRENTII Martyris DEO dicatas (quod antea nos promiſiſſe ſuccurrit), breviter memorandi. Quinque illas in Urbe exſtitiſſe ſæculo VI. memoriæ prodidit ſanctus Gregorius Turonenſis Epiſcopus (5), qui eodem ſæculo floruit, obiitque (6). Modo novem

[1] Pompam, qua procedunt Almæ Urbis Conſervatores, & ordinem quem ſervant, oblationes argentei calicis, & cereorum de more faciuri, deſcripſimus in illuſtratione Aurei Floreni veteris Parte IV. in additionibus & emendationibus pag. 513. & p. 514.

[2] Hujus vocabuli certa notio multos fatigavit Antiquarios. Sed fortaſſis a Quadratiano Perpenna, ejuſque Ædibus magno ſumtu in ea regione olim excitatis nomen eſt deductum, poſtea vero imperiti vulgi licentia depravatum. Meminit hujus ſacræ Ædis ſanctus Gregorius Magnus Epiſtola XXX. Lib. III. multique ſunt qui putant hoc loci Martyrium ſubiiſſe ſanctum LAVRENTIVM. Ita ſcribunt Octavius Pancirolus, *I Teſori naſcoſti nell' alma Città di Roma &c.* pag. 426. Franciſcus Maria Turrigius; *Le coſe maravigliose dell' alma Città di Roma &c.* pag. 45. Videndus etiam Tobias Corona, *Iſacri Tempj &c.* Parte I. Cap. XXIII. cl. Mabillonius *in Itinere Italico* pag. 82. aliique non pauci.

(3) Oblationes, quæ fieri ſolent a Senatu Populoque Romano nonnullis in Urbe Eccleſiis, ſingulis annis, tabula edita recenſentur, indicatis menſibus, ac diebus propriis.

(4) ΠΕΡΙΣΤΕΦΑΝΩΝ, ſive Lib. *De Coronis.* Hym. de ſancto LAVRENTIO. Stropha CXXXII.

(5) *De miraculis Sanctorum &c.* In Codice MS. Bibliothecæ Vaticanæ num. 4854. in fol. 41. quem citat Floravantes Martinellus in ſua *Roma ricercata &c.* Edit. Venet. 1664 in 8°. pag. 101. Nobis tamen, diligenter quæſito loco, non licuit in eodem Codice, quæ prodit Martinellus, reperire.

(6) Anno Æræ Criſtianæ DLXXXIV.

vem in ipſa Urbe numerantur Baſilicæ ac Templa clariſſimo hujus ſancti Levitæ nomini ab ævo vetuſtiori inſcripta, ſi quæ in agro Verano, extra Urbis mœnia, ſed non procul ab Urbe, ſita eſt ſacra Baſilica comprehendatur. Ea jampridem inſignita eſt a ſummis Pontificibus titulo unius ex Septem Urbis Eccleſiis, eodemque titulo multis privilegiis & indulgentiis decoratur, ea potiſſimum de cauſſa, quod corpora ſanctorum LAVRENTII Diaconi, & STEPHANI Protomartyris in eadem ſacra Æde conſerventur. Agunt de ea Ciampinius (1), Onuphrius Panvinius (2), Pompejus Ugonius (3), Octavius Pancirolus (4), & alii complures, qui Urbis ſacras memorias deſcribunt.

Altera inſignis Baſilica *ad Theatrum Pompeii* ædificata, titulo ſancti LAVRENTII *in Damaſo* appellatur, a quo etiam illuſtratur Carmine XVIII. & Carmine XX. (5). Clero Canonicorum & Presbyterorum, quos Beneficiatos vocant, decoratur, præter Cappellanos & Clericos, qui omnes ſacra obeunt myniſteria, Officiorumque Divinorum decus auget chorus Muſicorum. Hæc Baſilica ſanctæ Romanæ Eccleſiæ Cardinali Procancellario (6), a ſummis Pontificibus, titulo, ut ajunt, *Commendæ* adtribui conſuevit (7).

(1) *De ſacris Ædificiis a Conſtantino Magno conſtructis* Cap. VI. pag. 111. & ſeqq.

(2) *De* VII. *Urbis Eccleſiis &c.* Cap. VI. pag. 226. & ſeqq. Percelebrem hanc Baſilicam, ut ibidem inquit Panvinius pag. 230. Clerici primum habuere, deinde Monachi, poſtea Cardinales, Commendæ titulo, ut ajunt. Demum Canonicis Regularibus ſancti Salvatoris Bononiæ, vulgo *Scopettini* conceſſa fuit, a quibus hodieque incolitur. Ceterum quinque fuerunt olim vetuſtiores Urbis Eccleſiæ ſacra peregrinatione conſpicuæ, Patriarchales etiam dictæ, quæ hiſce Verſibus comprehenduntur.

Paullus, Virgo, Petrus, Laurentius, atque
Joannes.
Hi Patriarchatus nomen in Urbe tenent.

Habentur iidem Capite *Fundamenta de Elect.* in VI. apud Joannem Picardum S. R. E. Cardinalem, ex quo Capite Panvinius deſcripſit citati Operis Cap. 1. pag. 10. Quinque autem Eccleſiis mox enunciatis additæ fuerunt ſacræ Ædes S. Sebaſtiani, & ſanctæ Crucis in Hieruſalem, quæ ſeptenarium numerum conſtituunt.

(3) *Hiſtoria delle Stazioni di Roma che ſi celebrano nella Quadrageſima &c.* in 8.o. pag. 149. item pag. 308.

(4) *I Teſori naſcoſti nell' alma Città di Roma &c.* Edit. in 8o. Roma MDC. pag. 411. ſegg. Vide quoque Franciſcum Mariam Turrigium &c. *Le coſe maravigliose dell' alma Città di Roma &c.* in 8o. MDCXIX. pag. 20. Tobiam Corona, *I ſacri Tempj &c.* Parte 1. Cap. XXIII. pag. 284.

(5) Videſis Operum ſancti Damaſi Papæ editionem, Romæ Typis Vaticanis. CIↃIↃCXXVIII. a Martio Mileſio Sarazanio curatam, qui ſuas eidem adnotationes adjecit. Vide etiam Tomo XXVII. Bibliothecæ maximæ veterum Patrum, edit. Lugduni in fol. M.DC.LXXVII.

(6) Adi librum, cui titulum fecimus, *Il Fiorino d'oro antico illuſtrato &c.* Part. IV. pag. 479.

(7) De hac Baſilica Ciampinius diſſerit Lib. *de S. R. Eccleſiæ Vicecancellario &c.* Camillus Fanucci, *Trattato di tutte l' Opere pie dell' alma Città di Roma.* Lib. III. Cap. XVI. pag. 232. Pompejus Ugonius, *Hiſtoria delle Stazioni di Roma*

Multa etiam vetuſtate conſpicua eſt Eccleſia ejuſdem ſancti Levitæ LAVRENTII, quæ *in Lucina* dicitur. Sunt enim qui putant a Sixto III. Pontifice Maximo ædificatam fuiſſe ſæculo v. ineunte. Canonici aliquando eidem inſerviebant, ſed illis a Paullo v. Romano Pontifice inde amotis anno MDCVI. redditibuſque tranſlatis, atque addictis magnifico exſtructo ornatoque Sacello Burgheſiano in honorem ſanctiſſimæ Genitricis DEI MARIAE in Liberiana Baſilica, ut in uſum Presbyterorum, Cappellanorum, & Clericorum, atque utenſilium memorati Sacelli converterentur, Eccleſia Clericis Regularibus, Minoribus nuncupatis, conceſſa eſt (1).

Antiqua propemodum eſt alia Eccleſia, *in Fonte* appellata, ab illo prodigioſo Fonte, qui baptizandis Hippolyto, Lucillo, ceteriſque pluribus illic manaſſe dicitur. Illud certiſſimum eſt, hoc in loco Fontem hodiedum exſtare: &, ſi vulgatæ opinioni fidem adhibeamus, LAVRENTIVS ibidem carcere detentus, multos baptizavit (2).

Jam vero, & alias Eccleſias, DEO in honorem ſancti LAVRENTII dicatas, commemorabo. Igitur, alia *in Miranda* dicitur, quæ in agro Boario exſtat, eratque olim Fauſtinæ Auguſtæ Templum, & Aromatariis Urbis a Martino v. ſummo Pontifice donata eſt anno MCCCCXXX. (3).

Alia dicitur *in Piſcibus*, quam Gaſpar Alveri (4), & Camillus Fanuccius (5), ab ampliſſimis Ædibus Armellini Cardinalis

Roma &c. pag. 221. Turrigius, *Le coſe maravigliose dell' alma Città di Roma &c.* pag. 40. Tobias Corona, *I ſacri Tempj &c.* Parte I. Cap. XXIII. pag. 284. Panvinius, *De VII Urbis Eccleſiis*, Cap. II. pag. 17. Pancirolus, *I Teſori naſcoſti &c.* pag. 403. & ſeqq. His tamen longe ante præivit vulgatus Anaſtaſius in Vita Damaſi, quem vide.

(1) Pauca de hac Eccleſia habet Panvinius Lib. *De VII Urbis Eccleſiis* Cap. II. pag. 17. & Cap. VI. pag. 227. Pauca item Pompejus Ugonius pag. 182. Aliqua habet etiam Camillus Fanucci Lib. III. Cap. XLII. pag. 302. Turrigius quoque in Opere citato, pag. 53. ubi inquit. *Quivi officiavano li Canonici, & hora ſotto il Pontificato di Papa Paolo V. ad interceſſione del Card. Montalto, vi ſono ſtati meſſi i Padri di S. Agneſe in Piazza Navona.*

(2) Pancirolus. *I Teſori naſcoſti &c.* pag. 408. & ſeqq. Turrigius, *Le coſe maravigliose dell' alma Città di Roma &c.* pag. 45.

(3) Vide Pancirolum in Opere citato pag. 420. & ſeqq. Turrigium item in ſuo Opere citato pag. 43. Camillus autem Fanuccius Lib. I. Cap. XXXVII. pag. 114. & Lib. IV. Cap. XXIV. pag. 381. de hac Eccleſia, Hoſpitali, & de Societate Aromatariorum, inſtituta Aſtorgio Cardinale Beneventano Protectore, nonnulla haud ſpernenda diſſeruit.

(4) *Roma in ogni ſtato.* Parte II. pag. 132. pag. 247. & p. 403.

(5) *Trattato di tutte l' Opere pie dell' alma Città di Roma &c.* Lib. III. Cap. XVII. pag. 243.

lis eidem proximioribus, inquiunt poſtmodum nuncupatam *dell' Armellino*. Eruditiſſimi viri Antonius Martinetti, & Philippus Laurentius Dionyſius, qui nuper collectionis Bullarum ſacroſanctæ Baſilicæ Vaticanæ, naviter curarunt editionem (1). Diſſertationibus, ac notis perpetuis illuſtratam, ſancti LAVRENTII *Pallatini* Eccleſiam in Leonis IX. Bulla commemoratam, eamdem eſſe cum ea, quæ *in Piſcibus* alibi dicitur, ſuſpicati ſunt, & conjecturam argumentis confirmarunt (2). In Bulla autem Innocentii III. in qua Eccleſia ſancti LAVRENTII *in Piſcibus* memoratur, ſubdunt in adnotatis (3), ita dictam fuiſſe, *ab illuſtri Familia de Piſcibus, ſive a loci vicinia, ubi piſces venum ibant*. Hæc Eccleſia multo ſumtu a Familia Cæſia iterum a ſolo excitata an. MDCL. Clericis Regularibus Pauperum Matris DEI Scholarum piarum tradita eſt (4).

Ex reliquis ejuſdem ſancti LAVRENTII nomine DEO dicatis Eccleſiis, alia ſanctorum ſimul LAVRENTII Martyris, & BENEDICTI Abbatis titulo inſignita, parum diſſimili vocabulo dicitur *in Piſcinula* (5). Exſtat in regione tranſtiberina, ultra pontem Fabricium, vulgo *di Quattro capi*; poſt inſulam Lycaoniam, & contra pontem Ceſtium, qui vulgo dicitur *di S. Bartolommeo*.

Alia denique, a Corvina vetuſta Gente, nobilitate olim in Urbe conſpicua, vulgo dicitur ad Macellum *de' Corvi*, ut inquit Pancirolus (6).

Sed aliæ plures olim fuerunt Eccleſiæ Levitæ LAVRENTII nomine claræ, quæ labentibus temporibus perierunt. De his conſulendus Floravantes Martinellus in ſua Roma ex Ethnica ſacra (7). Verum præter recenſitas ſacras Ædes, hodiedum quammulta ſunt Sacella in Urbis Eccleſiis, ejuſdem ſancti LAVRENTII titulo

(1) Titulus Operis eſt: *Collectio Bullarum ſacroſanctæ Baſilicæ Vaticanæ &c.* Tom. I.

(2) *Ibidem* videſis pag. 26. not. c.

(3) *Ibidem &c.* pag. 84. not. d.

(4) Summus Pontifex Innocentius X. ut conſuleret publice commoditati, Regulari huic Ordini Pauperum Matris DEI, qui inſtituendis pueris incumbunt, maxime pauperibus, locum hunc deſtinavit, ne deeſſent Regioni, quæ vulgo dicitur *di Borgo*, Piæ Scholæ, ſanctiſſimum Caritatis Opus a Beato Joſepho Calaſanctio in Urbe inſtitutum.

(5) Gaſpar Alveri, *Roma in ogni ſtato &c.* Parte II. pag. 403. Turrigius, *Li ſacri Troſei Romani &c.* pag. 111. edit. Rom. in 8°. 1644. Floravantes Martinellus, *Roma ex Ethnica ſacra &c.* Cap. XII. pag. 347.

(6) *I Teſori naſcoſti nell' alma Città di Roma &c.* pag. 419.

(7) Cap. XII. pag. 363. & ſeqq.

tulo decorata. Omnium autem est præclarissimum, quod Oratorio sanctissimi Salvatoris ad Sancta Sanctorum adjacet, idque Sacellum Populus Romanus frequens adit, dum vetustissimam ipsam sanctissimi Salvatoris Imaginem veneraturus invisit. De eo videsis Josephi Mariæ Soresinii Opusculum de Imagine sanctissimi Salvatoris in Basilica ad Sancta Sanctorum adservata (1), & Commentarium nostrum in Nummum æreum veterum Christianorum explicatum (2). Plura vero habes in Vitis Pontificum Romanorum, apud Ciampinium (3), & alios.

Sane Festum sancti LAVRENTII fuit semper ubique, nostraque ætate pariter est celeberrimum (4), legiturque aliis majoribus Festis adnumeratum in Sylvii Polemii laterculo IV. Eidus Augusti. Scriptus est autem hic Laterculus, Theodosii & Valentiniani Imperatorum ævo, ut a Bollandianis animadvertitur (5): eademque die legitur in vetustioribus Kalendariis, Romano, & Carthaginensi. Primum, Liberio summo Pontifice descriptum, Bucherius vulgavit (6); alterum, spectans ad sæculum V. edidit Mabillonius (7).

Præterea sancti LAVRENTII memoriam quotannis sollemni pompa a priscis Fidelibus fuisse celebratam, luculentissime testantur antiquæ picturæ ac cælaturæ, quas e sacris cœmeteriis variis temporibus effossas vulgarunt Romæ subterraneæ descriptores (8). Supersunt quoque vitreorum vasculorum fragmenta, in quibus non semel ejusdem sancti LAVRENTII imago & nomen occurrit. Bosius (9), atque Aringhius (10), ex Ædibus Vallicellanis unum protulerunt, quod ibidem adhuc servatur, & post LAVRENTII caput Monogramma CHRISTI in eo visitur. Hujus vitrei vasis, cujus in hac Dissertatione paullo ante meminimus,

(1) §. XIX. pag. 53. & seqq.

(2) Parte I. Cap. XIV.

(3) *De sacris ædificiis &c.* Cap. II. pag. 19.

[4] Heinc plane factum est, ut S. LAVRENTII nomine occurrant per Orbem terrarum Civitates, Oppida, Pagique: Insulæ, Montes, Flumina &c.

(5) In Præfatione ad Tomum I. Januarii, Cap. IV. §. 3.

(6) Hæc duo Kalendaria, Romanum videlicet, atque Carthaginense, quorum primum edidit Ægidius Bucherius, in Actis Martyrum sinceris apud Ruinartium iterum vulgata sunt.

(7) *Analectorum Veterum* Tomo III.

(8) Bosius, Aringhius &c.

(9) *Roma Sotterranea &c.* Lib. III. Cap. LXI. pag. 509. Num. 1. edit. Romæ &c. in fol. magno Guillelmi Facciotti Anno MDCXXXII. Sed vide in eadem Tab. Num. VII.

(10) Tomo II. Lib. IV. Cap. XXXVII. pag. 265. Num. 1. Vide quoque in eadem Tab. Num. VII.

mus (1), lubet graphidem heic adponere, ab ipſo exemplo exceptam, quod non ſatis emendatam ii vulgaverint.

Bonarrotius horumce vitreorum vaſculorum, LAVRENTII imagine, ac nomine inſignitorum, tria exhibuit illuſtravitque (2). Ex iis autem illud ceteris præſtantiſſimum arbitramur quod Emblemate votis antiquorum Chriſtifidelium adſimilatur, quamplurimum. VICTOR VIVAS IN NOMINE LAVRETI, nempe LAVRENTII (3), & omnino ſimile eſt bis repetitæ inſcriptioni plumbei noſtri numiſmatis. SVCCESSA VIVAS, videlicet (etſi expreſſe id adponere opifex non curaverit), IN NOMINE LAVRENTII. Etenim

(1) Videſis pag. 60.

(2) Tab. XVI. fig. 2. Tab. XIX. fig. 2. Tab. XIX. fig. 2.

(3) Tab. XIX. fig. 2. pag. 129. & ſeqq. Ita apud Boldettum Lib. II. Cap. V. pag. 388. in vetuſto lapide Vaſe ſanguinis diſtincto legimus RVTA . . . BIBET, ideſt VIVET . . . IN NOMINE PETRI.

nim loco horum verborum ſatis eſſe judicavit ipſas hiſtorias, & emblemata utrimque cælata.

Cum hiſce imaginibus vetuſtiſſimis ſancti LAVRENTII, quas vel adtulimus, vel indicantes illuſtravimus, non inopportune vulgandam cenſuimus hoc loci aliam ipſius imaginem, quæ depicta eſt in Codice Vallicellano membranaceo, annorum ſupra mille: Cui ævo characterum figuræ, & libri forma pene quadrata reſpondent (1). In hac pictura Juvenianus Subdiaconus expreſſus eſt ſancto LAVRENTIO Codicem illum offerens. Sedet LAVRENTIVS Crucem manu tenens (2): Stat Juvenianus: Corona vero clericali, ſive *Tonſura*, uterque diſtinguitur (3). De Sandaliis LAVRENTII, atque Juveniani, quæ Cruce ſignata ſunt (4); De veſtibus, & earumdem coloribus, nihil in præſentia dicimus, ne fines egredi videamur. Supra, manus viſitur (5), quæ ſancto LAVRENTIO benedictionem impertitur. Quæ autem in eadem pictura ſcripta ſunt, Vota ſcilicet Juveniani Subdiaconi, in hoc exemplo, characteribus fideliter imitatis, ſuis locis exhibentur. Porro ſupra caput ſancti LAVRENTII, ſic legitur. † SCS LAVRENTIVS LEVITA ET MARTVR. Supra Juveniani imaginem: † IVVENIANVS HVM SVB- DIAC. Inter utrumque: OFFERO TIBI BEATISSIME SCE LAV LEVITA ET MARTVR. Infra vero. SCE LAVRENTI PROPITIVS ESTO MIHI MISERIMO PECCATORI (6). De hoc Codice loquitur cl. Joſephus Blanchinius Congregationis Oratorii Presbyter, in Evangeliario Quadruplici nuper in Urbe edito (7); pictura vero, modulo nonnihil imminuto, nunc primum publice

(1) Codex notatur lit. B. num. 25. 2.9

(2) Videſis quæ diximus de Cruce cum imaginibus S. LAVRENTII depicta in vetuſtis monim. p. 60.

(3) De Clericali corona nonnulla erudite diſſeruit cl. Comes Garampius in Diſſertatione *De Nummo argenteo Benedicti III. Pont. Maximi* Cap. V. §. V. pag. 120. & ſeqq.

(4) Fratres Macri Dominicus, & Carolus in Hierolexico, verbo *Sandalia*, marmoreum ſemipedem vetuſtiſſimum in Sabinis repertum, ediderunt, qui tunc temporis erat apud Cardinalem Brancatium, fragmentum ſtatuæ Pontificalis antiquæ. Sandalium, quo pes munitur, ſoleam habet in inferiori parte, ſupra nonniſi funiculos quoſdam, Cruce in medio conjunctos, ut pes ad oſculum porrigeretur. Hoc inſigne monimentum contra Novatores exſtat modo Romæ in *Muſeo Victorio*. Ceterum Honorius I. cum ſandaliis Crucigeris opere muſivo expreſſus viſitur adhuc in Abſide Eccleſiæ S. Agnetis, Via Nomentana. Gregorius IV. in Eccleſia S. Marci. Paſchalis I. in Eccleſia S. Ceciliæ. Vid. Ciampin. *Vet. Monim.* Tom. II. Cap. XIV. Cap. XIX. Cap. XXVII. &c.

(5) De manu ſuperne prodeunte diximus p. 62.

[6] Notæ breviatæ SCS = HVM = SVB-DIAC = LAV, leguntur SANCTVS = HVMILIS = SVBDIACONVS = LAVRENTIVS: MARTVR, lege MARTYR: MISERIMO, lege MISERRIMO.

(7) Tom. II. pag. DXCIX. a tergo.

ólice luci, & eruditorum virorum commodo, atque utilitati exponitur.

Neque reticendum putamus veteres Christianos triduanis vigiliis ad celebrandam sancti LAVRENTII sollemnitatem sese

 dispo-

disponere fategisse, ut ex Actis ipsius satis antiquis eruitur, in quibus legitur (1). *Quum tradidissent sepulturæ sanctum* LAVRENTIVM, *jejunantes celebrarunt vigilias noctis triduo, cum multa Christianorum frequentia, nec cessarunt a luctu & lacrymis. Beatus vero Justinus presbyter obtulit sacrificium laudis, & participes facti sunt omnes.* Ad hæc subdit sanctus Gregorius Magnus in Sacramentario, quod edidit Menardus (2), ritu sollemniori celebrari in Urbe consueviſſe Festum sancti LAVRENTII; quippe in eo ter sacra Mysteria peragebantur. Tres autem Missas in Nativitate DOMINI nostri IESV CHRISTI [3]: in Nativitate quoque sancti Joannis Baptistæ (4); aliisque nonnullis Festis sollemnioribus celebratas olim fuisse, evincunt Cardinalis Bona (5), Edmundus Martene (6), & alii, qui rem Liturgicam tractarunt.

Heinc factum est, ut Reliquiæ ipsius semiustulati corporis ita sedulo ab iis Christifidelibus collectæ sint, qui Martyrio adstiterunt, ut nonnullis in locis depositæ, tum in Urbe, tum extra Urbem, pie religioseque colantur (7). Cum quibus corporis Reliquiis, etiam instrumenta Martyrii (8), videlicet Craticulæ magna pars, & furcæ ferreæ servantur, queis utebantur impii lictores ad Martyrem dire cruciandum. Porro iisdem furcis valide membra patientis comprimebant, ut candens subpositæ craticulæ ferrum, & ignem totum inflammantem corpus, veluti Gal-

(1) Adi Baronium in notationibus ad Martyrologium Romanum Quinto Eidus Augusti, ubi sermo est de Vigilia sancti LAVRENTII. Sed vide quoque Surium mense Augusto ad diem x. Tomo IV. Vitarum Sanctorum, ubi hæc eadem describuntur, etsi non iisdem utatur verbis Actorum illorum scriptor anonymus: verumtamen triduanæ vigiliæ nocturnæ ad ejusdem Martyris tumulum celebratæ aperte explicantur pag. 589. edit. Coloniæ Agrippinæ. 1573. in fol. Gesta sancti LAVRENTII citantur etiam in notis ad Historiam sanctorum Martyrum Abundii Presbyteri, & Abundantii Diaconi &c. quas Patres Societatis IESV olim lucubrarunt, ediderintque Romæ an. CIↃ IↃ.LXXXIV. in 8. quando nempe eorumdem sacra corpora fuere translata. Videsis pag. 112.

(2) Pag. 119.

(3) Hoc autem adhuc in usu est. Vide Canonem *Nocte sancta* Dist. 1. *De Consecratione*. Ubi Glossa. *Celebrentur una ante diem, quæ significat tempus ante Legem, quam lo eramus in tenebris; Secunda dum dieſcit, & significat tempus in Lege, quando nondum plena agnitio* DEI *habebatur. Tertia in die, & significat tempus gratiæ, quando jam plena cognitio habebatur.* Sed alias æque pias explanationes adferunt Doctores, & Interpretes ad hunc locum, quos consule.

(4) Ordo Romanus, Albinus, Amalarius &c.

(5) *Rerum Liturgicarum* Lib. I. Cap. XVIII. num. 5. & seqq. pag. 131. &c. edit. Romæ 1671.

[6] *De antiquis Ecclesiæ ritibus* Tomo I. Lib. I. Cap. III. Art. 3. pag. 282. & seqq. Edit. Antuerpiæ in fol. MDCC.XXXVI.

(7) Octavius Pancirolus, *Delle Reliquie delle Chiese di Roma*, Lettera L.

(8) Videsis *Sanctorum* VII. *Dormientium Historiam* Cap. VII. in notis ad calcem pag. 15.

Gallonius ære inciſis tabulis oſtendit (1), ſine intermiſſione Martyr experiretur.

At cur nam ſancto CHRISTI Martyri LAVRENTIO, tanta ROMAE præ ceteris gloria, ut adeo multas ac magnificas Ædes, ſacraſque memorias exſtruxerint QVIRITES, & ejus nomini dedicaverint: tam inſignia exhibitæ venerationis argumenta ac monimenta reliquerint? Cur honor tantus ipſi vivo adhibitus, & poſtquam in cælum migravit magnopere adauctus? Sed de morte & gloria poſthuma ſancti LAVRENTII, fortaſſe dictum ſatis. De eodem, dum in vivis ageret, hoc pro certo habendum, natale ſolum ROMAM ipſum habuiſſe. Quæ enim, amabo, ratio ſuadeat, exterum hominem, natione Hiſpanum, ut nonnulli perperam exiſtimant, eumdemque juvenem, ſtatimac in VRBEM advenerit, unum e pluribus electum fuiſſe, qui Pontifici ſanctiſſimo miniſtraret, quique ROMANAE ECCLESIAE Diaconus deſignaretur ac renunciaretur? An homini plane novo id muneris committeretur? An qui neminem in VRBE cognoſceret, curator pauperum, & theſauri Eccleſiæ cuſtos conſtitueretur? Verumenimvero Civem ROMANVM fuiſſe Levitam LAVRENTIVM, præter ea, quæ ex dictis non obſcure colligi poſſunt, ex Prudentio veteri Poëta Chriſtiano, facili negotio intelligitur ſtatuendum eſſe; nihil quippe de Hiſpanica origine ejuſdem ſancti LAVRENTII, Hiſpanus ipſe (2), memoriæ prodidit, quum de aliis, qui ab ea regione traxerunt ortum, in celebrandis ipſorum præconiis, diſerte meminerit, Hiſpaniarumqne laudes in pluribus ejus Hymnis de Sanctorum geſtis, contineantur. Verum in Hymno de ſancto LAVRENTIO, celebrat ab exordio Prudentius laudes & encomia ROMANAE VRBIS, quibus proſequendis operam non mediocrem impendit. Fere iiſdem argumentis tutatus eſt hanc eamdem ſententiam cl. Blanchinius, Congregationis Oratorii Presbyter, in editione, quam olim moliebatur Operum Venerabilis viri Joſephi Mariæ S. R. E. Cardinalis Thomaſii (3), Adnotatione

(1) *De Martyrum Cruciatibus* Cap. VII. Fig. III.

(2) Inquit idem Prudentius de ſe ipſo in eodem Hymno Stropha CXXXV.

Nos *Vaſco* IBEROS *divisit*
Binis remotos albibus,
Trans Cotianorum juga,
Trans & Pyrenas ningidos &c.

(3) Parte I. pag. CCXCII. Romæ Anno MDCCXLI. in fol.

tione CVI. in Libellum Orationum antiquiſſimi ritus Gothico-Hiſpani. Hujuſce autem laudationis initium heic lubet deſcribere.

Antiqua fanorum parens,
Jam ROMA CHRISTO *dedita,*
LAVRENTIO *victrix duce*
Ritum triumphas barbarum.
Reges ſuperbos viceras,
Populos frenis preſſeras,
Nunc monſtruoſis idolis
Imponis imperii jugum.
Hæc ſola deerat gloria
VRBIS TOGATAE *inſignibus*
Feritate capta gentium
Domaret ut ſpurcum Jovem.
Non turbulentis viribus,
Coſſi, Camilli, aut Cæſaris,
Sed Martyris LAVRENTII
Non incruento prælio &c.

Ad CHRISTVM autem jam ſe convertens LAVRENTIVS, pro ROMANIS in hunc modum orans inducitur a Prudentio.

Oh CHRISTE *Numen unicum!*
Oh ſplendor! Oh virtus patris!
Oh factor Orbis & poli,
Atque AVCTOR HORVM MOENIVM!
Qui ſceptra ROMAE *in vertice*
Rerum locaſti, ſanciens
Mundum QVIRINALI TOGAE
Servire & armis cedere &c.

Et paullo poſt pergit ipſe Beatus LAVRENTIVS rogare pro hac eadem VRBE.

Da CHRISTE ROMANIS TVIS
Sit CHRISTIANA, *ut* CIVITAS,
Per quam dediſti, ut ceteris
Mens una ſacrorum foret.

Sed nullatenus intermiſſa prece, ROMANORVM religionem, & po-

& potentiam DEO commendat, & ita ex animo profequitur.

Confœderantur omnia
Hinc inde membra in ſymbolum.
Manſueſcat ORBIS *ſubditus,*
Manſueſcat & SVMMVM CAPVT.
Advertat adjunctas plagas
Coire in unam gratiam,
Fiat fidelis ROMVLVS,
Et ipſe jam credat NVMA *&c.*

Addit etiam poſt pauca ad VRBIS ROMAE decus extollendum.

Et jam tenemus obſides
Fidiſſimos hujus ſpei.
Hic nempe jam regnant DVO
APOSTOLORVM PRINCIPES,
ALTER VOCATOR GENTIVM
ALTER CATHEDRAM *poſſidens*
PRIMAM, *recludit creditas*
Æternitatis januas &c.

Ex his igitur, quæ adeo enixe poſtulat pro VRBE ROMA, & ex laudibus, quibus eam ornat; tum ex eo, quod in ea longa precatione nihil protulerit de origine Hiſpana, neque pro ipſis Iberiæ populis Martyr oret, ut congruum eſſe videretur, ſi quicquam de illis ad eum pertinuiſſet, ſatis conſtat Prudentium in ea fuiſſe ſententia, non Hiſpanum LAVRENTIVM fuiſſe, ſed ROMANA GENTE progenitum. His accedit inſigne teſtimonium ſancti LEONIS MAGNI Pontificis, qui ſæculo V. florebat, non longe a Martyrio ſancti Levitæ; paſſus eſt enim LAVRENTIVS ſæculo III. ut vidimus, paullo poſt ſanctum SIXTVM II. Pontificem Maximum, cujus Diaconus fuit. Igitur ſanctus LEO I. in Sacramentario, ſive Codice Sacramentorum, quem ipſe compoſuit (1), in una ex *Collectis* ſive Præfationibus recitanda IV. Eidus Auguſti in NATALI ſancti LAVRENTII, de PATRIA illius aperte nos docuit, dum

(1) Opuſc. II. in Prolegomenis ad Anaſtaſium Tom. IV. Vitar. Romanor. Pontif. Romanæ edit.

dum ait (1). *Quamvis enim Sanctorum tuorum, propagante te,* DOMINE, *toto* ORBE *clara ſit gloria; de Beati tamen ſollemnitate* LAVRENTII *peculiarius præ ceteris* ROMA *lætatur,* CVIVS NASCENDO CIVIS, *ſacer Miniſter &c.*

Quoniam vero, quod nobis agendum erat, cumulate, ni fallimur, præſtitimus, explanatis ſacræ vetuſtatis monimentis, quæ in tabula ænea cælata continentur; quin etiam quum de uſu ſacri Numiſmatis, ſive plumbeæ laminæ rotundæ, utrimque a priſcis Chriſtifidelibus exſcalptæ; & quomodo, ſive catenula, ſive loro ad anſulam inſerto, quibuſve de cauſſis ante pectus e collo pendens idem Numiſma deferretur, ſatis multa dicta ſint, hoc unum remanet, ut ſanctis LAVRENTIO, ASTERIOQVE, quorum memorias perſcrutavimus, vota noſtra offerentes, eorumdem tutelæ, ac patrocinio, nos, ſcriptioneſque noſtras commendemus, & æquo humanoque Lectori fauſta omnia adprecemur a DEO OPTIMO MAXIMO (2), quem etiam poſcimus, ut cæptis noſtris benigne faveat; & ut nobis, dum hiſce lucubrationibus curiſque animum intendimus, divinam opem aſſidue præbeat, enixe flagitamus.

ΘΕΟΣ. ΚΑΙ. ΗΜΕΡΑ. (3)

Hoc

(1) Pag. XXXVIII. num. XII. Hanc ſancti Leonis Magni *Collectam*, ſive Præfationem ad aſſerendam eamdem rem, ex ipſo Codice, obiter deſcripſit Jacobus Acamius Comes Parte III. §. XII. pag. 224. Diſſertationis Apologeticæ Tripartitæ &c., cui titulus eſt *Dell' Antichità, Autore, e pregio del Sagramentario Veroneſe, pubblicato dal M. R. P. Giuſeppe Bianchini della Congregazione dell' Oratorio &c.* In Roma 1748. in 4°.

(2) Cicero *pro Domo ſua*, Operum Tomo II. Edit. Venetæ in fol. Antonii Philippi Juntæ a Petro Victorio curatæ, pag. 525. inquit. *Quocirca, te* CAPITOLINE, *quem*, PROPTER BENEFICIVM, *Populus Romanus*, OPTIMVM; PROPTER VIM, MAXIMVM *nominavit &c.* Ita quidem IOVEM appellabant Gentiles, quum verum DEVM non agnoſcerent; quem etiam OPTIMVM, & MAXIMVM dicebant; quum enim plures DEOS colerent, Majores, Minoreſve, IOVEM eorumdem eſſe caput exiſtimabant.

(3) Auctoris Emblema.

MONITUM

HOC ſit negotium tuum. Hoc otium. Hic labor. Hæc quies. In his vigilia. In his etiam ſomnus reponatur. Effinge aliquid, & EXCVDE, quod ſit perpetuo tuum. Nam reliqua rerum tuarum, poſt te, alium, atque alium Dominum ſortientur. Hoc numquam tuum deſinet eſſe, ſi ſemel cæperit.

Plinius Lib. I. Epiſt. III.

EXCUDERVNT
NICOLAVS. ET. MARCVS. PALEARINI
IN. VRBE. TYPOGRAPHI
AD. THEATRVM. POMPEII
VII. EIDVS. SEPTEMBRES. ANTE. DIEM. NATALEM
BEATAE. MARIAE. VIRGINIS
SEDENTE. BENEDICTO. XIV.
PONTIFICATVS. ANNO. XII. FELICITER. INITO.
AERAE. CHRISTIANAE
M. DCC. LI.

ANIMADVERTENDA

QUum duplex in hac Diſſertatione occurrat numerus paginarum, quæ notantur numero 65. uſque ad numerum 72. non eſſe negligendum judicavimus heic paucis rem exponere. Porro typographi, ut mos eſt, ſæpe nobis obtulerunt formas characterum, manu impreſſas, ut, ſi opus eſſet, antequam prælo illæ committerentur, corrigeremus (quas non ſine incommodo, tædioque, iterum & tertio emendavimus); ſervarunt tamen ſibi ipſis curam prænotandi paginas numeris, eiſdemque titulos adponendi. Itaque factum eſt, ut folium, quod ordine Alphabetico ſignatum eſt litera H. Itemque folium ſubſequens, notatum litera I. eamdem habeant paginarum enumerationem, videlicet a numero 65. uſque ad numerum 72. Primum errore typographico. Secundum rite ſignatum ita eſt. Omiſſa eſt ergo, ſupina typographorum incuria, integra enumeratio paginarum octo, nempe a numero 57. ad numerum uſque 64. Quæ quidem enumeratio præfigenda erat folio ſignato lit. H. Hæc plane erant animadvertenda, ut quum legeris hanc Diſſertationem, & citatam inveneris v. g. paginam 60. quæras in eodem folio H. pag. 68. quæ numero 60. prænotari debebat; & in eodem folio, pagina 68. ubi in Adnotatione 3. citatur pag. 90. 9. velim intelligas obſervandam eſſe paginam 87. Reliqua, candide Lector, tuæ humanitati caſtiganda relinquimus. Nulla eſt enim in edendis libris cura, aut ſollicitudo non neceſſaria: Neque huic Operi abſolvendo, atque expungendo noſtra diligentia fuit ſatis, ut, quod erat in votis, nulla in eo labes, aut macula remaneret.

DEL CULTO
DI
CIBELE
PRESSO GLI ANTICHI

DEL CULTO SUPERSTIZIOSO

DI CIBELE

DETTA DAGLI ANTICHI

LA GRAN MADRE

DISSERTAZIONE

DEDICATA DALL' AUTORE

AGLI ERUDITISSIMI

SIGNORI SOCJ

DELL' ACCADEMIA COLOMBARIA

Colla quale s' illuſtra una Statuetta di marmo Pario

Che ſi conſerva in Roma nel Museo Vettorj

IN ROMA MDCCLIII.

NELLA STAMPERIA DI APOLLO

CON LICENZA DE' SUPERIORI

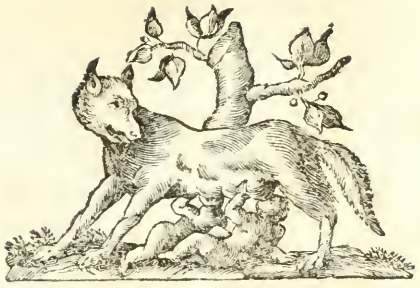

QUUM JUDICIUM MEUM OSTENDERO, SUUM TAMEN LEGENTIBUS RELINQUAM.

Quintilian. *De Inſtitutione Oratoria* Lib. IX. Cap. IV.

APPROVAZIONE

Ettasi da me infrascritto, a tenore del comando avutone dal Reverendissimo P. Giuseppe Agostino Orsi Maestro del Sac. Pal. Apostolico, la presente Dissertazione intitolata, *Del Culto Superstizioso di Cibele*, l' ho ritrovata del tutto simile alle altre produzioni dell' Autore, cioè ripiena di non volgare erudizione, e delle più esatte ricerche. Nè avendo in essa osservata cosa, che in niente discordi o dalla retta credenza, o dalle regole de' costumi, la giudico degna delle pubbliche stampe.

Questo dì 9. Agosto 1752.

Domenico Teoli Lettor Pub. di Lingua Ebr. e Scrittore nella Biblioteca Vaticana.

IMPRIMATUR.

Si videbitur Reverendiss. Patri Sacri Palatii Apostolici Magistro.

F. M. de Rubeis Patriarch. Constantinop. Vicesg.

IMPRIMATUR.

Fr. Joseph Augustinus Orsi Ord. Prædicator. Sacri Palatii Apostolici Mag.

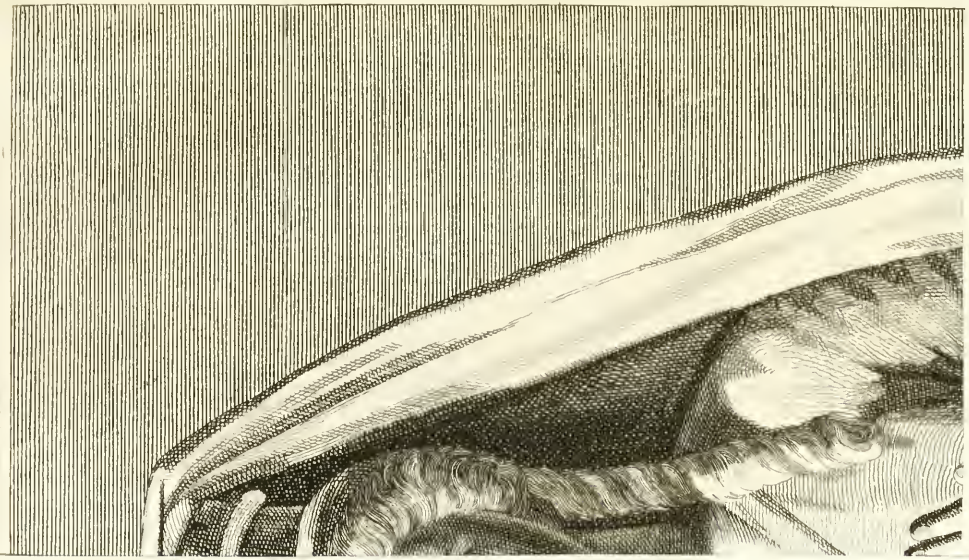

DEL CULTO SUPERSTIZIOSO
DI
CIBELE
DETTA DAGLI ANTICHI
LA GRAN MADRE

POICHE' nella epiſtola ſcritta al Lettore, la quale ſerve di Prefazione alla Diſſertazione pubblicata in Roma nel principio dell'anno MDCCXLVII. circa l'antichità, e la forma del Monogramma del Nome ſantiſſimo di Gesù (1), per ornamento della prima lettera, che volgarmente *Miniatura* ſi nomina da i Profeſſori dell' arte della ſtampa (2), ci ſiamo ſerviti di una ſacra immagine molto antica, qual' è quella di San Teodoro Martire (3), che per la Fede di Cri-

(1) IMPRESSIT ROMAE EX ARCHETYPO JOANNES ZEMPEL TYPOGRAPHUS PROPE MONTEM JORDANUM ANNO A PARTU VIRGINIS · CIↃ. IↃ. CC. XLVII. MENSE PRIMO· edit· in 4.

(2) Ci avverte opportunamente Cicerone nel Lib. III. *de Finibus*. Operum Tom. IV. pag. 86. *Ne opifices quidem tueri ſua artificia poſſent, niſi vocabulis uterentur nobis incognitis, uſitatis ſibi &c.* Di queſte *Miniature* abbiamo ragionato nella Parte I. del *Fiorino d'oro illuſtrato ec.* al Capitolo XVII. pag. 116. ſtampato in Firenze l' anno MDCCXXXVIII. in 4. e ſimilmente nella prima annotazione all' Opuſcolo che ha per titolo, *Animadverſiones in Lamellam æneam vetuſtiſſimam* MUSEI VICTORII. Stampato in Roma l'an. CIↃ. IↃ. CC. XLI. in 4. Vedi la pag. 5.

(3) Nell'intaglio di quell' antico ſacro monumento da noi pubblicato ed illuſtrato, alla pag. 5. ed 8. nella Diſſertazione di ſopra accennata, la prima lettera ſi dee leggere Ο ΑΓΙΟϹ, eſſendo veramente formata così (A). Per errore ſeguito nel diſegno, paſsò l iſteſso errore anche nell intaglio; onde leggen-

Cristo Signor nostro lasciò questa vita mortale in Amasia di Ponto; questa istessa immagine ora ci stimola in un certo modo, e ci dà motivo di tornare a scrivere, sebbene di soggetto veramente assai lontano, anzi profano assolutamente, ad ogni modo in realtà, non senza qualche connessione reciproca allo stesso Santo, come a suo luogo apparirà evidentemente, per non dilungarmi sul bel principio più di quello ricerca l' introduzione ad un breve ragionamento, che per accudire al genio di cotesta pregiatissima SOCIETA' COLOMBARIA, volontieri mi sono posto a scrivere in congiuntura dell'onore conferitomi, col descrivere il mio nome nel numero de' vostri Accademici; onde potrà questo servire per una dimostrazione di quella grata riconoscenza, che dovrò sempre rimostrare verso ciascuno di voi (1); ed essendovi ILLUSTRI ACCADEMICI per vostra gentilezza contentati accettare, e ricevere la Dedica di questa medesima Dissertazione, servirà altresì per un attestato di quella vera stima ed ossequio, che per doppio motivo, cioè per genio, e per debito ora professo in modo particolare a questa medesima SOCIETA'; benchè, per vero dire, non so quale fausto avvenimento possa io ripromettermene, trovandomi forse più d'ogni altro sfornito di quella abilità, e prontezza, che

gendosi nel medesimo intaglio, come avetai veduto, Θ ΘΕΩΔΩΡΟC, emenda, Ⓐ ΘΕΩΔΩΡΟC. L'istesso errore poco prima occorse nell' intaglio dell' antica immagine di *S. Demetrio* alla pagina 17. e similmente nella pag. 20. ne' quali luoghi parimente doverai leggere non Θ come stà nella stampa, ma Ⓐ ΔΗΜΗΤΡΙΟC, cioè, o ΑΓΙΟC ΔΗΜΗΤΡΙΟC, SANCTUS DEMETRIUS.

(1) Cicerone Lib. II. *De Finib.* scrive: *Volo, & esse, & haberi gratus.*

che ſi richiede neceſſariamente in chiunque prende l' aſſunto di ragionare in una adunanza di ſceltiſſimi, e ragguardevoliſſimi ſoggetti.

Io dunque intendo fare diſcorſo, e trattare del culto, e della venerazione preſtata dagli Antichi alla Dea Cibele, e particolarmente di alcuni attributi di Divinità, co' quali era più diſtintamente venerata da' medeſimi, e per ciò fare con qualche più giuſta occaſione, ho fermato il penſiere di preſcegliere fra le altre coſe una molto bella Statuetta di marmo pario, per l' antichità, e maeſtria di lavoro aſſai ſtimabile, la quale ſi conſerva in Roma nel *Muſeo Vettorj*, e rappreſenta la medeſima Dea Cibele, come ognuno che vedrà l' anneſſa immagine, eſattamente diſegnata, ed intagliata ſecondo la giuſta grandezza dell'antico marmo originale, potrà agevolmente conoſcere, facendo fra ſe ſteſſo rifleſſione a que' ſimboli, che elegantemente adornano il noſtro raro monumento, coi quali unitamente, o con alcuno di eſſi, come loro tornava meglio in acconcio, ſoleano i Gentili frequentemente eſprimere queſta Deità per cauſa di religione.

Ma perchè la deſcrizione di queſto belliſſimo marmo ci obbliga neceſſariamente a far parola di qualche altra particolarità appartenente alla medeſima Cibele, e delle varie maniere, colle quali ella era in modo particolare venerata, non dovrà recare meraviglia, ſe nel progreſſo del diſcorſo ci converrà talora laſciarlo alquanto da parte; eſſen-

do che, come ſpero dimoſtrare, tutto alla maggiore intelligenza dell' iſteſſo monumento ſarà indirizzato.

Ella è figurata in queſto marmo in forma di Matrona di venerando aſpetto, veſtita della ſtola, o ſia tonaca lunga, e perciò cinta alle mammelle, a differenza delle tonache corte, le quali non aveano biſogno di cinta, come ſaggiamente avverte Tertulliano (1), ragionando de' Cartagineſi ſuoi compatrioti e paeſani. Le maniche di queſta tonaca non ſorpaſſano il gomito, eſſendo decoroſamente increſpate dal gomito in ſu verſo le ſpalle; onde il reſtante delle braccia, cioè dallo ſteſſo gomito ſino alle mani, ſono affatto ſpogliate, e le mani ſono ambedue rivolte, ed accoſtate al petto. Sotto la tonaca ſi vede innanzi al viſo una piccola parte della camicia, o ſia della veſte di lino, che più ſi accoſta alla perſona. Gli ornamenti della teſta ſono i capelli decentemente arricciati, e due cannelli ben grandi de' medeſimi, che dopo le orecchie vengono a cadere ſopra il petto, molto conſimili a que' capelli inanellati, ed aſſai lunghi, che ſi vedono negli Ermi, che ci rappreſentano l'immagine di Platone. Sopra la teſta ha la corona delle torri, e ſopra tutto ha il manto, o palla, la quale ſecondo l'ordinaria coſtumanza, dovrebbe appoggiare ſulle ſpalle. Queſto manto poi così diſteſo dietro le ſpalle, le paſſa innanzi, e formando un ſeno ſotto il braccio deſtro, lentamente viene

(1) *De Pallio* Cap. 1. e Cap. v. Vide Claudium Salmaſium, & Jo. Lud. de la Cerda.

ne ripreſo, e ſoſtenuto il lembo dal braccio ſiniſtro, dal quale artificioſamente ne cade in fuori l' eſtremità, formando in queſto modo una nicchia, o edicola, nella quale ſtà ripoſta la ſtatua della Dea.

Segue ſotto la figura deſcritta un baſſorilievo, nel quale ſono ſcolpiti due Lioni in atto di camminare l'uno incontro all'altro, e ſopra alcuni alberi di quà, e di là, due Colombe in diverſo atteggiamento ſi vedono, una per parte; mà nel mezzo di queſto baſſorilievo è ſcolpita un' Aquila grande, e ſvolazzante, che poſa gli artigli ſopra le teſte de' ſopraddetti Lioni; ed il baſſorilievo, che è molto piano, e poco eſce in fuori dal campo, è sì bello, e conſervato intatto dalle ingiurie del tempo (come pure è conſervatiſſima l' iſteſſa ſtatuetta), che dà gran piacere a vederlo, e ſembra piuttoſto un cammeo.

Or queſta immagine di Cibele, eſſendo di una grandezza così mediocre, non ſervì certamente per uſo di eſſere eſpoſta in alcuno de' tempj de' Gentili, dove ſi collocavano le ſtatue degli Dei molto grandi, e magnifiche di marmo, o di metallo, ed ancora di avorio, come ricordano gli antichi ſcrittori; e ſimilmente di legno, delle quali particolarmente fanno menzione Pauſania (1), Erodoto (2), Plinio (3), ed altri; mà pare non ſi poſſa

(1) *Veteris Græciæ deſcriptio.*

(2) *Hiſtoriarum Libri* IX. *Muſarum nominibus inſcripti.*

(3) *Naturalis Hiſtoriæ* Lib. XVI. Cap. XL. *Nonne ſimulacrum Jovis in arce e cupreſſo durat, a condita Urbe ſexcenteſimo ſexageſimo primo anno dicatum?* e nello ſteſſo luogo dice Plinio, che la ſtatua di Diana Efeſina, altri la credevano di cedro, ed altri di ebano.

poſſa dubitare in alcun modo, che in qualche Larario di alcuno di loro di Famiglia illuſtre, e ſplendida ſia ſtata venerata, poichè è sì prezioſa per la materia, e per l' artifizio così ragguardevole.

Aveano per laudevole coſtume loro gli antichi nelle proprie caſe un qualche ritiro, o cappella, come uſiamo noi per raccogliere talora la noſtra mente, e raccomandarci al Signore Iddio, ed ai ſuoi ſervi fedeli, che ſono i Santi del Paradiſo (1); così appunto eſſi facevano, e in detto ſito veneravano ciecamente i loro falſi Dei, che *Lari* chiamavano, ai quali tenevano propriamente raccomandata la cura della famiglia, e della caſa; e perciò li ſoleano denominare *Lari familiari*, come altre volte furono detti da Cicerone (2), e da Svetonio (3), il quale li diſſe ancora *Cubiculari* (4). Onde Ovi-

(1) Il Signore per bocca di San Matteo Cap. VI. verſic. 7. c' inſegna come doviamo portarci nel fare orazione. *Orantes autem*, ſono ſue parole, *nolite multum loqui, ſicut Ethnici faciunt; putant enim, quod in multiloquio ſuo exaudiantur*. E l' Eccleſiaſtico, Cap. VII. Verſ. 15. dice. *Non iteres verbum in oratione tua*. I Gentili veramente erano molto proliſſi nelle loro preghiere, tanto che appreſſo alcuni di loro non era approvato queſto modo di orare; anzi Cicerone Lib. II. *De Natura Deorum*. pag. 270. *Operum* Tomo IV. ediz. de' Giunti di Venezia in foglio, della quale mi ſoglio ſempre ſervire, ſcrive: *Qui totos dies precabantur, & immolabant, ut ſibi ſui liberi ſuperſtites eſſent, ſuperſtitioſi ſunt appellati &c.*

(2) Orazione *Pro P. Quintio*, Operum Tomo II. pag. 15.

(3) In Cajo, cognominato *Caligola*, Cap. V. dove parla degli augurj, e de' ſegni, che prevennero la morte di Germanico. *Quo defunctus eſt die, lapidata ſunt templa, ſubverſæ Deum aræ: Lares a quibuſdam familiares in publicum abjecti, partus conjugum expoſiti &c.*

(4) Nella vita di Ceſare Auguſto, Cap. VII. *Thurinum cognominatum ſatis certa probatione tradiderim, natus puerilem imagunculam ejus æream veterem ferreis, ac pene jam exoleſcentibus literis hoc nomine inſcriptam, quæ dono a me Principi data, inter cubiculares colitur &c.* cioè nel ſuo Larario ſi cuſtodiſce, e ſi venera. Svetonio quì parla dell' Imperatore Adriano, del quale egli era Segretario, e Scrittore delle Epiſtole, come ſcrive Elio Sparziano *in Adriano*.

Ovidio li chiamò *Dei Preſidi*, e ne addusse la cagione, ſcrivendo ne' Faſti (1).

Cauſſa tamen poſiti fuerat cognominis illis,
Quod præſtant oculis omnia tuta ſuis.

E benchè quivi parli Ovidio degli Dei Lari Preſidi delle Città, ſoggiungendo (2).

Stant quoque pro nobis, & præſunt mœnibus Urbis,
Et ſunt præſentes, auxiliumque ferunt.

Non per queſto eſclude i *Lari familiari*, anzi inoltrandoſi a trattare delle loro diviſe, ſcrive (3).

Et canis ante pedes ſaxo fabricatus eodem
Stabat: quæ ſtandi cum Lare cauſſa fuit?
Servat uterque domum: domino quoque fidus uterque eſt
Compita grata Deo, compita grata cani.
Exagitant & Lar, & turba Diania fures:
Pervigilantque Lares, pervigilantque canes ec.

Sicchè l' iſteſſe diviſe ſi attribuiſcono a i *Lari*, *Preſidi* delle Città, ſecondo il ſentimento di queſto Poeta, che agli *Dei Lari Familiari*, e *Domeſtici*. Erano a queſti dedicate le calende di Maggio, come poco innanzi ricorda l' iſteſſo Ovidio (4).

Præſtitibus Majæ Laribus videre calendæ
Aram conſtitui, parvaque ſigna Deum.

Molto a propoſito contro i Gentili ſcherza Tertulliano nell' Apologetico (5), dicendo. *Domeſticos Deos, quos Lares dicitis, domeſtica poteſtate tractatis*

(1) Lib v. Verſ. 133.
(2) Verſ. 135.
(3) *Faſtorum* Lib. v. Verſ. 137.
(4) Verſ. 129.
(5) Cap. XIII pag. 50. Ediz. di Parigi in fol. M. D. LXXXIII.

datis pignerando, venditando, demutando, aliquando in cacabulum de Saturno, aliquando in trullam de Minerva, ut quisque contritus, atque contusus est, dum diu colitur, ut quisque Dominus sanctiorem expertus est domesticam necessitatem. Publicos æque publico jure fœdatis, quos in hastario vectigales habetis. Si Capitolium, si Olitorium forum petitur, sub eadem annotatione quæstoris Divinitas addicta est.

Questi sono gli stessi che i *Dei Penati*, quando essi sono detti *Domestici*; essendo vero, che ancora essi in più classi erano divisi, come i *Lari*, lo che non è mio instituto riportare in discorso. *Et quoniam Penates esse Lares putabantur*, scrive Natal Conti (1), *quæcumque de Penatibus dicta sunt, Laribus etiam convenire sunt putanda*. Cicerone, dove parla della natura degli Dei, dice (2). *Dii Penates sive a penu ducto nomine (est enim omne quo vescuntur homines penus), sive ab eo quod penitus insident, ex quo etiam Penetrales a Poetis vocantur*. Sant' Isidoro ne' libri delle Origini scrive (3). *Penates, Gentiles dicebant omnes Deos, quos domi colebant &c*, Ma Sant' Agostino fa questa distinzione. *Lares* (4), *appellantur si boni sint meriti; contra Larvæ si mali*.

Varie iscrizioni si trovano dedicate ai medesimi *Dei Lari, e Dei Penati* familiari appresso il Grutero, lo Smezio, ed altri editori di simili

La-

(1) *Mythologiæ* Lib. IV. Cap. IV. pag. 156.
(2) *Operum* Tomo IV. Lib. II. pag. 270.
(3) Lib. VIII. Cap. XI.
(4) *De Civitate Dei* Lib. IX. Cap. XI. Adi hujus Operis Commentatores.

monumenti, fra i quali merita di essere distintamente nominato Gio. Filippo Tomassini Vescovo di Emonia, avendone molte raccolte nel suo libro *de Donariis, ac Tabellis votivis* (1), al caso nostro confacentissime. Ma si dee quì ricordare in primo luogo quella votiva Inscrizione, scolpita in un cippo antico, riportata dall' istesso Tomassini nel medesimo libro, essendo comune a tutti i Lari Domestici (2).

LARIBVS
DOMEST
SAC
V. S. L. M

ed in secondo luogo l' altra che segue, benchè riportata già dal detto Grutero (3), come che ella è comune a tutti gli Dei Penati Familiari.

DIIS. DEABVS
PENATIBVS
FAMILIARIBVS
ET. IOVI. CETERIS
VE. DIIBVS

Due Lararj avea nel Palazzo Imperiale Alessandro Severo, l' uno maggiore, l' altro minore. Nel primo, come racconta Lampridio (4), fra alcuni altri Dei venerava ugualmente l' immagine di Gesù Cristo Signor nostro, come da noi li narrò nel Commentario sopra quella meda-

(1) Cap. VIII. ed altrove nella medesima Opera.

(2) Pag. 90. L'inscrizione si dee leggere appunto così, LARIBVS DOMESTICIS SACRVM VOTVM SOLVIT LVBENS MERITO.

(3) Pag. II. num. 9.

(4) Cap. XXIX. e Cap. XLIII.

glia ſacra di metallo *del Muſeo Vettorj* (1), nella quale da una parte ſi vede l'immagine di Gesù Criſto, e dall'altra è eſpreſſa la ſtoria del ſanto Batteſimo, cioè l'iſteſſo Criſto Signor noſtro immerſo nell'acque del Fiume Giordano, innanzi al quale ſi vede S. Gio. Batiſta con rozza pelle in doſſo, che colla deſtra tenendo un vaſo, o tazza, gli verſa ſopra il capo dell'acqua: colla ſiniſtra tiene il pedo all'uſo de' paſtori, e ſopra, in forma di Colomba ſi vede lo Spirito Santo, col motto intorno. REDEMTIO FILIIS HOMINVM, e nell'eſtremità della medaglia ſi legge IORDA (2), la qual medaglia non era per lo paſſato ſtata da altri pubblicata, nè illuſtrata.

Oltre queſto pregiabile Monumento, un Medaglione rariſſimo ſi conſerva parimente *nel noſtro Muſeo*, di quella ſpecie, che dagli Antiquarj ſi dicono volgarmente *Cotroni*. Queſto Medaglione, il quale, ſiccome io penſo, ha da una parte la teſta dell'iſteſſo Aleſſandro Severo, e nel roveſcio, in molta diſtanza dell'uno all'altro, ſono inciſi col tornio alcuni cerchi, nel mezzo de' quali è formato il ſolo ſacro Monogramma di Criſto Signor noſtro ☧, e non altro, era da noi ſtato deſtinato pubblicarſi appunto in queſto luogo; ma, come abbiamo raccontato nella Diſſertazione Apologetica (3), ci fu forza anticiparne la ſtampa in quella medeſima Diſſertazio-

(1) Cap. VI. MDCCXXXVII. in 4°
(2) Edit. Romæ Typis Zempelianis (3) Pag. 39.

tazione (1); onde, come già noto agli eruditi, lasceremo di nuovamente descriverlo, replicandone per altro la seconda volta, come porta il bisogno, l' intaglio.

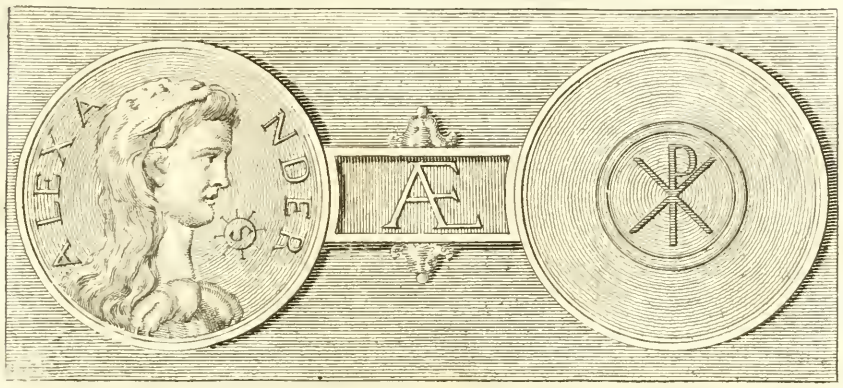

Poichè, se non m' inganno, con questo Medaglione, resta concludentemente provato il culto Etnico prestato dal medesimo Imperadore al nostro Signor Gesù Cristo (2). Voglio nondimeno aggiungere, che questo *Medaglione Contorniato*, è fatto di un metallo giallo bellissimo, e di tal colore, che dove in qualche parte è scoperto dalla patina il detto metallo, pare certamente dorato.

Considerato però abbastanza l' uso di questa antica statuetta di Cibele, cioè quale *Lare Domestico*

(1) *Dissertatio Apologetica de quibusdam Alexandri Severi Numismatibus &c.* Romæ ex Typographio Zempeliano CIↃ. IↃ. CC. XXXXIX. in 4.

(2) *De vetustate & forma Monogrammatis Sanctissimi Nominis* IESU *Dissertatio &c.* Romæ Typis Zempelianis CIↃ.IↃ.CC.XLVII. in 4. Vide pag. 61. Item *De Emblemate* MUSEI VICTORII, *& de nonnullis Numismatibus Alexandri Severi &c. Epistola &c.* pag. 17. p. 18. & p. 23. Se prima fosse capitato questo Medaglione, in questi luoghi si sarebbe dovuto riportare.

ſtico di qualche perſonaggio illuſtre della Gentilità, paſſiamo a conſiderarne la ſtoria, e ad eſaminarne il miſtero. Sa beniſſimo ciaſcuno quanto foſſe dilatato il culto della Dea Cibele nella vana, e ſuperſtizioſa credenza delle antiche genti, eſſendo dalla Frigia, che è una provincia dell' Aſia, paſſato ſino a Roma, come ſi legge nelle Romane ſtorie; ma nell' Africa ancora ſi venerava la medeſima Cibele, come in appreſſo ſi potrà vedere. *Hæc autem Civitas*, parlando di Roma dice S. Leone Magno (1), *ignorans ſuæ provectionis auctorem, quum pene omnibus dominaretur Gentibus, omnium Gentium ſerviebat erroribus: & magnam ſibi videbatur adſumſiſſe religionem, quia nullam reſpuebat falſitatem*; e forſe non diſpiacerà che io aggiunga ciò che de i coſtumi, benchè corrotti delle Nazioni ſtraniere, e delle ſacre ceremonie, o riti in Roma ricevuti dice Giovenale (2).

. . . . . *Non poſſum ferre Quirites*
Græcam Urbem, quamvis quota portio fæcis Achææ (3)?
Jam pridem Syrus (4) *in Tiberim defluxit Orontes,* Et

(1) Serm. 1. *In natali SS. Ap. Petri & Paulli*. Si veda ancora S. Ambrogio nella riſpoſta alla relazione contro Simmaco. *Epiſtolarum* Lib. II. p. mihi 159.

(2) Satyra III. Verſ. 60. Ibidem vedo Verſ. 67. ſic proſequitur.

Ruſticus ille tuus ſumit trechedipna, Quirine,
Et ceromatico fert niceteria collo.
Hic alta Sicyone, aſt hic Amydone relicta
Hic Andro, ille Samo, hic Trallibus, aut Alabandis.
Exquilias, dictumque petunt a vimine collem,
Viſcera magnarum domuum, Dominique futuri &c.

(3) In alcuni Codici non v'è il punto interrogativo in queſto luogo, ma pare più appropoſito il riporvelo, come vedi, che abbiamo fatto.

(4) In altri Codici ſi legge *Syrius*, e le parole nel verſo ſono traſpoſte in queſto modo.

Jam pridem in Tiberim Syrius defluxit Orontes.

Et linguam, & mores, & cum tibicine chordas
Obliquas, necnon gentilia tympana ſecum
Vexit &c.

La ſeconda guerra Punica ſervì di occaſione, perchè s'introduceſſe in Roma queſto falſo Nume; poichè eſſendo l' Italia miſeramente travagliata per la ſeconda volta da' Cartagineſi, riferirono in Senato i Decemviri ciò che ne' libri detti Sibillini aveano rinvenuto (1), cioè che per cacciare dall' Italia gl' inimici, neceſſaria coſa era, fare da Peſſinunte (2) traſportare nell' Italia, ed in Roma la gran Madre Idea; perlochè furono ſpediti prontamente alcuni Legati in Aſia al Re Attalo, come Tito Livio racconta (3). Queſti dunque, i quali furono Marco Valerio Levino, Marco Cecilio Metello, Ser. Sulpizio Galba, Cajo Tremellio Flacco, e Marco Valerio Faltone, ciaſcuno di loro aſſai qualificati. *Pergamum ad Regem venerunt. Is Legatos comiter acceptos Peſſinuntem in Phrygiam deduxit, ſacrumque iis lapidem, quem Matrem Deum incolæ eſſe dicebant, tradidit, ac deportare Romam juſſit.* Condotto eſſo in Roma, ſul Palatino, fu collocato nel Tempio della Vittoria da Pubblio Scipione Naſica, allora

aſſai

(1) *Quandocumque hoſtis alienigena terræ Italiæ bellum intuliſſet, eum pelli Italia, vincique poſſe, ſi Mater Idæa Peſſinunte Romam advecta eſſet.*

(2) Vedi le Inſcrizioni Doniane Claſſe VI. num. 128. pag. 259. dove fra le lapidi, che appartengono a' Soldati, e coſe militari, ſi nomina un certo Lucio Riccio di *Peſſinunte*, ed un altro dell'iſteſſo nome, cognominato *Gallo*. Il primo da queſta Città della Frigia, il ſecondo dal Fiume così nominato nella ſteſſa Provincia. Di queſte coſe occorrerà trattare in appreſſo in queſta iſteſſa Diſſertazione.

(3) Decade III. Lib. IX. Cap. VIII. Si vedano ancora Strabone *Rerum Geographicarum* Lib. XII. ed altri.

assai giovane; poichè in età da non potere essere ancora Questore, ma altresì stimato non solamente fra gl'altri della sua età, e della sua condizione, di buono, ed irreprensibile costume, ma al dire dello stesso Livio (1). *Publium Scipionem Gneij filium, ejus, qui in Hispania ceciderat, adolescentem, nondum Quæstorium, judicaverunt in tota Civitate virum optimum esse*. Il giorno poi, che fu il duodecimo del mese di Aprile, nel quale la gran Madre Idea, cioè Cibele, fu in Roma ricevuta, come festivo fu celebrato con molta solennità, e registrato ne' Fasti (2). Per altro, racconta Valerio Massimo (3), come molto prima che in Roma fosse trasportato il di lei simulacro, *Matri Deum sæpenumero Imperatores nostri, compotes victoriarum, suscepta vota Pessinuntem profecti solverunt*. Mi sia permesso inserire in questo luogo un antica stimabilissima inscrizione non ancora cognita agli eruditi, la quale si conserva in Roma *nel nostro Museo*, facendosi in essa menzione di simili peregrinazioni de' Gentili, riservandoci a parlar-

(1) Dec. III. Lib. IX. Cap. XII. Vedi Valerio Massimo nel Lib. VIII. Cap. XVI. dice Giovenale nella Satira III. Vers. 136.

Da tectem Romæ tam sanctum, quam fuit hospes
Numinis Idæi: procedat vel Numa, vel qui
Servavit trepidam flagranti ex æde Minervam:
Protinus ad censum de moribus ultima fiet Quæstio &c.

Paragonando così Pubblio Scipione, ancorchè giovane, con Numa Pompilio II. Re de' Romani, Uomo pieno di religione, benchè falsa; e con Lucio Metello Pontefice, il quale rapì il Palladio dal Tempio di Vesta, passando con animo veramente intrepido tra le fiamme, allorchè tutto s' incendiò.

(2) Livio Dec. III. Lib. IX. Cap. XII.

(3) *Factorum & dictorum memorabilium*. Lib. I. Cap. I.

larne di nuovo in congiuntura forſe anche più propria (1).

D M
FAENIAE FILUMENE
QUAE PIETATE COIU
GI IN PROUINCIA PE
ſic REGRINATA ℌ ĒS
AURELIUS SPERCHI
US UXORI CARISSI
MAE ET INCONPA
RABILIS

Ma non può certamente diſpiacere, che quì ſi riporti la ſeguente votiva inſcrizione antica, ritrovata in Roma preſſo la Baſilica di Santa Maria in Traſtevere l' anno MDXLIX. e pubblicata dal poc' anzi lodato Veſcovo Tomaſſini (2).

PRAESENTIAE
MATRIS DEVM
P. SEPTIMIVS
FELIX
OB. CORONAM
MILLESIMI
VRBIS. ANNI

Queſta ſi dee credere ſcolpita nel tempo, che in

(1) I caratteri di queſta antica inſcrizione ſono riempiti di colore roſſo; e di queſto coſtume degli Antichi ſi è da noi ragionato nel Cap. XXXI. della Diſſertazione Glittografica, ſtampata in Roma l' anno CIↃ.IↃ.CC.XXXIX. *Typis Zempelianis* in 4. ed in eſſa riportammo un luogo di Plinio da noi oſſervato, nella Storia Naturale al Lib. XXXIII. Cap. VII.

(2) *De Donariis, & Tabellis votivis* Cap. XIX. pag. 139. Il Tomaſſini nella penultima linea legge MILESIMI con un ſolo L. in queſta lapide; altri però l'anno pubblicata più correttamente con due, e queſta correzione abbiamo ſtimato meglio di dovere ſeguitare. Si veda il Grutero dell' ultima ediz. in IV. Tomi nel Tomo I. pag. XXXVIII. num. 4.

in Roma regnavano i Filippi, imperciocchè essi celebrarono con pompa straordinaria i giuochi secolari per festeggiare l'anno millesimo della fondazione di Roma, che corrisponde all' anno di Gesù Cristo nostro Signore CCXLVII. (1). Noi però abbiamo stimato di doverla quì riferire, non tanto per stabilire, ed illustrare questo punto di cronologia, e di storia, che non appartiene al nostro argumento; quanto perchè si confà col sentimento di Valerio Massimo, circa il culto prestato a questa Deità medesima, benchè già scorsi fossero più secoli, dopo che in Italia era stata trasportata (2), del che non parla Valerio Massimo.

Per tornare dunque alla stessa Cibele con tanta solennità in Roma ricevuta; non è da altri meglio descritto, dirò così, questo trionfo, che da Ovidio (3), il quale ricorda ancora la solenne lavanda fattane da' Sacerdoti nel Fiume Almone.

Est locus, in Tiberim, qua lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veste Sacerdos
Almonis, DOMINAM, Sacraque lavit aquis.

Exu-

(1) Eusebio nel Cronico. Eutropio nel Lib. IX. del suo Breviario, o Compendio delle cose di Roma, scrive. *His imperantibus*, cioè i Filippi, *millesimus annus Romanae Urbis ingenti ludorum apparatu, spectaculorumque celebratus est*.

(2) Dice Tito Livio Dec. III. Lib. IX. Cap. XI. e Cap. XII. come l'an. XV. della seconda guerra Punica, essendo Consoli M. Cornelio, e P. Sempronio fu in Roma trasportata la Madre Idea; e questo seguì appunto l'anno DXLVI. dalla fondazione di Roma, nel qual tempo erano Consoli Marco Cornelio Cetego e Publio Sempronio Tuditano; ond' è che dal detto anno fino all'anno millesimo vi corrono anni CCCCLIV. nel qual tempo fu fatta la lapide votiva a Cibele, come Madre degli Dei, ed è la medesima da noi riferita quì sopra.

(3) *Fastorum* Lib. IV. Vers. 335.

Exululant comites: furioſaque tibia flatur:
Et feriunt molles taurea terga manus.
Claudia præcedit læto celeberrima vultu,
Credita, vix tandem teſte, pudica, DEA.
Ipſa ſedens plauſtro porta eſt invecta Capena;
Sparguntur junctæ flore recente boves.
Naſica accepit &c.

Innanzi a queſto deſcritte le ceremonie, colle quali ſoleaſi dalle Genti venerare la medeſima Cibele, dice ancora eſſo il motivo col quale s'indufſero i Romani a farne condurre nella loro Città il Simulacro (1).

Hoc quoque dux operis moneas precor: unde petita
Venerit; an noſtra ſemper in Urbe fuit?
Dindymon, & Cibelen, & amœnam frondibus
(2) *Iden*
Semper, & Iliacas Mater amavit opes.
Cum Trojam Æneas Italos portaret in agros,
Eſt DEA *ſacriferas pene ſecuta rates.*
Sed nondum fatis Latio ſua numina poſci
Senſerat: aſſuetis ſubſtiteratque locis.
Poſt, ut Roma potens opibus jam ſæcula quinque
Vidit, & e domito (3) *ſuſtulit Orbe caput:*
Carminis Euboici fatalia verba Sacerdos
Inſpicit: inſpectum tale fuiſſe ferunt.
Mater abeſt: Matrem jubeo ROMANE *requiras:*
Cum veniet, caſta eſt accipienda manu.
Obſcuræ ſortis Patres ambagibus errant,

(1) *Ibidem* Verſ. 245.
(2) In alcuni Codici ſi legge *Fontibus.*
(3) In altri Codici leggiamo *edomito*, tutto in una parola.

Quæve Parens abſit, quove petenda loco.
Conſulitur Pæan: Divumque accerſite Matrem,
Inquit: in Idæo eſt invenienda jugo.
Mittuntur Proceres: Phrygiæ tunc ſceptra tenebat
Attalus &c.

Che è quello appunto che poco fa abbiamo diviſato. Sono ancora da vederſi Erodiano, il quale ſimilmente tutta queſta iſtoria racconta (1), Strabone nella ſua Geografia (2), Sant' Agoſtino ne' ſuoi libri della Città di Dio (3). Sant'Ambrogio ſcrivendo contro la relazione di Simmaco (4). Ammiano Marcellino (5); e fra' più moderni Scrittori baſterà vedere Andrea Fulvio (6), Lucio Fauno (7), ed Onofrio Panvinio (8); poichè ſuperfluo ſarebbe indicarne gli altri molti, che dopo queſti ne anno in qualche modo trattato.

Cybele, dice Feſto (9), *Mater, quam dicunt Magnam, ita appellata, quod ageret homines in furorem, quod Græci* κίσιβον *dicunt. Cybele vero eadem dicta a loco, qui eſt in Phrygia.* Così appunto ſoggiunge Ovidio di queſto luogo, *Cibele* nominato nella Frigia (10).

Din-

(1) *Hiſtoriarum* Lib. I. cioè nella Vita di Commodo.

(2) Lib. XII. pag. 567.

(3) Lib. II. Cap. IV. e Cap. V. Lib. VII. Cap. XXIV. e Cap. XXVI.

(4) *Epiſtolarum*. Lib. II.

(5) Lib. XXII. Cap. IX. p. 320. edit. Pariſiis in fol. M. DC. LXXXI. *Peſinunta convertit*, parla di Giuliano Apoſtata, *viſurus vetuſta Matris Magnæ delubra, a quo oppido bello Punico ſecundo, carmine Cumano monente, per Scipionem Naſicam, ſimulacrum translatum eſt Romam. Cujus ſuper adventu in Italiam pauca cum aliis huic materiæ congruentibus, in actibus Commodi Principis digeſſimus per exceſſum &c.*

(6) Lib. I. Cap. nel quale tratta di Oſtia.

(7) Delle antichità della Città di Roma &c. Lib. II. Cap. XXI. e L. III. C. XIII.

(8) *Civitas Romana &c.* Cap. *de Gallis & Archigallo, Sacerdotibus Deæ Cybelis.*

(9) *De verborum ſignificatione.*

(10) *Faſtorum* Lib. IV. Verſ. 247.

Dindymon, & Cybelen, & amœnam frondibus Iden,
Semper & Iliacas Mater amavit opes.

Ma la medesima Cibele, è certo che dicevasi ancora per la stessa cagione la *Dea Frigia*, la *Dea di Pessinunte*. la *Madre Idea*, *Berecintia*, perchè in ciascuno di questi luoghi avea culto molto antico, ed assai distinto; e che a Pessinunte avesse questa Dea un tempio ragguardevolissimo, lo scrivono Diodoro di Sicilia nelle sue Storie (1), ed Arnobio (2), del quale tempio fanno autore Mida Re della Frigia. Ben è vero che il medesimo Arnobio non lo asserisce accertatamente, dicendo essere stato fabbricato il detto tempio da Mida, o pure da Dardano. Sappiamo però dall' istesso Arnobio (3), che il Re Mida vivea nel tempo della gran Madre, e di Ati; anzi che questo Mida fosse figlio della medesima gran Madre, lo attesta Igino (4).

Non era però intesa Cibele sotto queste sole denominazioni, mentre dicevasi ancora, come abbiamo veduto, la *Gran Madre*: dicevasi parimente la *Madre degli Dei*, la *Dea Grande*; e moltissime altre appellazioni si attribuivano alla

(1) Lib. III. di questo Scrittore dice Plinio nella Prefazione alla Storia Naturale. *Apud Græcos desiit nugari Diodorus, & βιβλιοθήκας historiam suam inscripsit.*

(2) Lib. II. Questo fu maestro di Lattanzio Firmiano, come asserisce S. Girolamo *De Scriptoribus Ecclesiasticis*, ed altri lo confermano. Si fa da noi questa annotazione per togliere ogni equivoco, cioè per differenziare lo Scrittore che abbiamo citato, dall'altro dell'istesso nome, che fu molto posteriore. Visse il primo ne' tempi di Diocleziano, l'altro fiorì nel Secolo V.

(3) *Disputationum adversus Gentes* Lib. v.

(4) Favola CXCI.

medeſima, per le quali ſi dee vedere ſingolarmente Lilio Gregorio Giraldi ne' ſuoi Sintammi (1), avendo eſſo da Strabone, da Orfeo, da Arnobio, da Lattanzio, e da altri antichi Scrittori molte coſe raccolto intorno alle Deità de' Gentili, fra le quali Cibele ha luogo molto coſpicuo, ed eminente. Così è vero che per antonomaſia Ella dicevaſi ancora la *Buona Dea*, ed anche *Opi*; giacchè ſotto queſti varj miſterioſi titoli, varie coſe aveano in mente gli Antichi di ſimboleggiare, come ſotto il nome di *Opi* era indicata per la Terra (2), la quale ſomminiſtra a' mortali tutto il biſognevole per ſoſtentarſi; e quindi Omero la chiamò *donatrice della vita* (3). Baſta leggere Virgilio, Lucrezio, Orazio, e gli altri Poeti antichi, ſenza che noi ci affatichiamo a nominare ancora gli Scrittori delle Storie, che gli uni, e gli altri ſono in gran numero.

Dice anche di più Marziano Capella, deſcrivendo in tal modo queſta gran Madre (4). *Grandæva corpulentaque Mater, quamvis fœcunda, circum-*

(1) Sintamma IV. e veramente molte coſe ha detto Macrobio nel Lib. I. de' Saturnali, ove parla della Dea *Maia*, ſervendoſi della teſtimonianza di Cornelio Labeone.

(2) Si veda Sant'Agoſtino *de Civitate Dei* Lib. VII. Cap. XXIII. e Cap. XXIV. Dice Feſto. *Opis dicta eſt conjux Saturni, per quam voluerunt Terram ſignificare quia omnes opes humano Generi Terra tribuit. Unde & opulenti terreſtribus rebus copioſi, & hoſtiæ optimæ præcipue pingues: & opima, magnifica, & ampla ſpolia.* Così alla parola *Ops*, l'iſteſſo Feſto dice: *Antiqui dicebant opulentum, unde e contrario inops.* Era *Opi* figlia del Cielo, e di Veſta, ſorella, e moglie di Saturno.

(3) Vedi l'Inno ΕΙΣ ΤΑΙΑΝ ΜΗΤΕΡΑ ΠΑΝΤΩΝ, cioè *in Terram Matrem omnium*. Similmente l'Inno *in Apollinem*. Vedi ancora gl'Inni XXV. e XXVI. di Orfeo nella Collezione di Giacomo Leſſio in fol. pag. 507. e p. 508.

(4) *De Nuptiis Philologiæ, & Mercurii* Lib. I. Queſto luogo in diverſi teſti che abbiamo veduto, ſi trova ſcritto con molto varia ortografia, e nel fine con qualche diverſità di ſentimento.

cumfusaque partibus, tamen floridam, discoloremque vestem herbida palla contexerat. In qua totus gemmarum, metallorumque census, atque omnium proventus, frugumque, & sationum larga admodum ubertate ferebantur &c. Al medesimo Capella si può unire Pausania; essendo che accennando esso un certo tempio della *Tellure*, che è l' istessa *Gran Madre*, cognominandola dal nome di quel tempio, la dice la *Dea del largo petto* (1); ed il Sacerdozio di questo tempio ad una donna si attribuisce. I misterj però dell' antichità, che riguardano gli Dei de' Gentili, sono bastantemente spiegati dagl' antichi Mitologi, Igino, Fulgenzio, Giulio Firmico, Albrico; oltre i più recenti, che sono l' istesso Giraldi nominato di sopra, Natal Conti, Vincenzo Cartari, Lorenzo Pignoria, ed altri molti.

Si è detto che Cibele fu intesa ancora sotto il nome di *Buona Dea*: vediamo d' investigare, per quanto ci è permesso dalla nostra tenuità, che mistero si racchiuda sotto questo significato (2). E' da osservarsi, che Cibele non solamente si trova nominata *Buona Dea*, ma ancora *Dea Magna*; ora ad alcuno forse potrà parere un paradosso se io volessi dimostrare, che appresso gli Antichi, tanto valesse il dire *Buona Dea*, quanto appunto *Dea Magna*; e pure in qualche modo non sarà forse tanto difficile il persuaderlo, quando si daran-

(1) *Achaica*, sive Lib. VII. pag. 282.

(2) Cicerone *De Officiis* Lib. III. *per rum* Tom. IV. pag. 452. *Iudicis est semper in causis verum sequi: patroni nonnumquam verisimile, etiamsi minus sit verum, defendere &c.*

ranno da noi per prova documenti sufficienti, e che appaghino. Così dunque troviamo noi, che Virgilio nomina Giunone nell'uno, e nell'altro modo; e prima nell'Eneide dice (1).

Adsit lætitiæ Bacchus dator, & BONA JUNO.

ed altrove con altra frase (2).

JUNONIS MAGNÆ *primum prece* NUMEN
adora:
JUNONI *cane vota libens,* DOMINAMQUE POTENTEM
Supplicibus supera donis.

e che quel *Junonis Magnæ*, voglia significare *Dea* veramente *Grande*, si prova con quello che segue, *Dominamque potentem*. Ancora Ovidio dice ne' Fasti (3) più al caso nostro.

Quo feror? Augustus mensis mihi carminis hujus
Jus habet: interea DIVA *canenda* BONA *est.*

e ne' medesimi Fasti dice ancora parlando di Cibele (4).

Pandite mandati memores Heliconis alumnæ,
Gaudeat assiduo cur DEA MAGNA *sono.*

Ma che dove di sopra ha detto Ovidio,

. . . . . DIVA *canenda* BONA *est*,

abbia voluto parlare di Cibele, si ricava da i versi che seguono immediatamente (5).

Est moles nativa loco: res nomina fecit:
Appellant saxum: pars bona montis ea est.

essendo che già nel monte Aventino era stato fabbri-

(1) Lib. I. Vers. 738. Floruit Virgilius fingendis carminibus imperante Augusto.
(2) Lib. III. Vers. 437.
(3) Lib. v. Vers. 147.
(4) Lib. IV. Ver. 191.
(5) Lib. v. Vers. 149.

bricato da' Romani il tempio della *Buona Dea*, come ricorda Pubblio Vittore nella deſcrizione delle Regioni di Roma (1). *Templum, alias Ædes* BONÆ DEÆ *in Aventino*. Anzi altro ve n' era ancora nella Regione detta Piſcina pubblica, che era la XII. (2). *Ædes* BONÆ DEÆ *ſubſaxanæ*. L' uno, e l' altro di queſti tempj era poſteriore a quello che eſiſteva nel Palatino, che era la X. Regione, dove ſi legge appreſſo l' iſteſſo Pubblio Vittore (3). *Ædes* MATRIS DEUM; ed è quella appunto, che nomina il Panvinio nel ſuo libro, che intitola, *Antiquæ Urbis imago* (4). *Templum* MATRIS DEUM, *alias* MAGNÆ MATRIS IDEÆ, *cum ſimulacro ejus ex Peſſinunte devecto*, come al ſuo luogo ſi è da noi accennato. In Seſto Rufo, che ancora egli ha fatto la deſcrizione delle Regioni di Roma, mancano tutte intiere le Regioni *Palatium*, *Piſcina pubblica*, *Aventinus*, che ſono la X. la XII. e la XIII. anzi manca ſimilmente la XIV. *Regio Tranſtiberim*.

Ma anche Cerere fu detta da Ovidio *Bona Dea* (5).

Pace CERES *læta eſt: & vos orate coloni,*
Perpetuam pacem, pacificumque ducem.
Farra DEÆ, *micæque licet ſalientis honorem*
De-

(1) *Regio XIII. Aventinus*. In un Codice Vaticano numerato 3417. il quale fu già di Fulvio Orſini, da noi copiato, e trasmeſſo al degniſſimo Signor Propoſto Gori in Firenze, ſino dall' anno MDCCXXXIII. nel meſe di Maggio, leggemmo: TEMPLUM BONAI DEAI IN AVENTINO.

(2) Nell'iſteſſo Codice noi legemmo. AEDES BONAI DEAI.

(3) Nel medeſimo Codice di Fulvio Orſini, ſi legge AEDES. M. DEVM.

(4) Pag. 198. *Regio X Palatium*.

(5) *Faſtorum* Lib. IV. Verſ. 405.

Detis, & in veteres thurea grana focos.
Et si thura aberunt, unctas accendite tædas:
Parva BONÆ CERERI, *sint modo casta, placent &c.*

e da Virgilio la medesima Cerere fu detta DEA MAGNA (1).

In primis venerare Deos, atque annua MAGNÆ *Sacra refer* CERERI *&c.*

Anzi abbiamo una antica inscrizione già pubblicata dal Tomassini (2) del tenore che segue.

CERERI
MATRI . MAXIMAE
FRVGIFERAE
QVINTIVS
GEMELLVS
V. S. L. M

Aggiungasi, che siccome a Cerere erano dedicate le feste, dette *Sacra Eleusinia*, le quali erano ancora appellate *Maggiori* (3), così a Cibele erano dedicate altre feste, dette *Sacra Megalesia*, come che Ella dicevasi: *Madre degli Dei, e Dea Magna* (4).

Mi piace in tanto di fare osservare, che dove Giunone, e Cerere s' intitolano talora BONA DEA, o DEA MAGNA, col proprio loro nome sono indicate

(1) *Georgicorum* Lib. I. Verf. 338.
(2) *De Donariis, & Tabellis votivis* Cap. XXVI. pag. 193.
(3) *Jo. Meursii Eleusinia, sive de Cereris Eleusinæ sacro ac festo, liber singularis.* Questo si può vedere nel Volume VII. delle Antichità Greche presso il Gronovio.
(4) Quintiliano *De Institutione Oratoria* Lib. I. Cap. X. *Quædam tamen*, così scrive, *& faciem soloecismi habent, & dici vitiosa non possunt, ut Tragoedia Thyestes, & Luai Floralia, ac* MEGALESIA, *quamquam hæc sequenti tempore intercederunt, numquam aliter a veteribus dicta.*

cate per tali, dove che dicendoſi aſſolutamente BONA DEA, O VERO DEA MAGNA, ſenza altra appellazione, per antonomaſia s' intende ſempre parlare di Cibele, come altrove ſi è moſtrato, parlandoſi de' nomi applicati dagli Antichi a queſta loro Deità.

Orazio ſcrivendo al figlio di Marco Antonio Triumviro, nominato Giulio Antonio, con molta adulazione in queſto modo parla di Auguſto (1).

Quo nihil majus meliuſve terris
Fata donavere, BONIQUE DIVI:
Nec dabunt, quamvis redeant in aurum
Tempora priſcum.

La concluſione di queſta ſtrofa, pare che dimoſtri abbaſtanza, che quel BONIQVE DIVI, voglia ſignificare *gli Dei Grandi, gli Dei Potenti*.

Scrivendo poi l' iſteſſo Poeta ad Auguſto, creſce in infinito la ſua adulazione (2), chiamandolo altro Romolo.

DIVIS *orte* BONIS, *optime Romule &c.*

Nella ſtrofa che ſegue, lo chiama un altro Sole.

LUCEM *redde tuæ* DUX BONE *patriæ*.

e così va innanzi ſino al fine.

Ora queſte eſpreſſioni, ſe bene ſi conſiderano, rilevando quei ſentimenti, che ſono ſparſi per tutta queſta Ode, pare che queſta ſpiegazione portino in giuſta conſeguenza. *O Romolo grandiſſimo, nato da i grandi Dei &c.* Ed in fatti molto fredda rieſcirebbe tutta la compoſizione, ſe

(1) *Carminum* Lib. IV. Ode II. (2) Carminum Lib. IV. Ode V.

quel BUONO, ed OTTIMO si volesse attribuire alla bontà, e benignità, e non altro; dove che spiegandosi colla nostra interpretazione, diventano, per così dire, eroici, e pieni di grandiosità, anzi di vera profondissima adulazione tutti quei sentimenti, così dettati dall' animo impegnato del Poeta. Esagerando Cicerone le enormità, che commetteva Dionisio Tiranno de' Siracusani contro gli Dei ne i loro Tempj, scrive fra le altre cose (1). *Jam mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in quibus, quod more veteris Græciæ inscriptum esset* BONORUM DEORUM, *uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem victoriolas aureas, & pateras, coronasque, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaque se accipere, non auferre dicebat. Esse enim stultitiam, a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus & dantibus, nolle sumere &c.* Le medesime cose per l' appunto racconta Valerio Massimo (2); e sotto la medesima allegoria tali cose diceva l'istesso Dionisio, essendo in se stesso un ateo perverso ed empio, e sicuramente niente di meglio. Per altro le are da i Greci consacrate agli Dei con quella inscrizione, poichè erano le medesime are sontuose e magnifiche al maggior segno, pare che più tosto alludessero, e si

(1) *De Natura Deorum* Lib. III. pag. 365. *Operum* Tomo IV.

(2) Lib. I. Cap. II. *De neglectu religionis* fra gli esempj esterni. Al contrario Pausania *in Phocicis*, sive Lib. X. pag. 417. racconta per cosa memorabile, come gli Atenieſi *capto Jovis Olympii Syracusis templo, nihil quidquam ex omnibus donariis amoverunt. Syracusanum etiam Sacerdotem, qui ea custodiret, reliquerunt.* Vivea Pausania al tempo di Antonino Imp. detto il Filosofo.

e ſi doveſſero riferire alla grandezza, e magnificenza degl' iſteſſi Dei, che alla loro bontà, e clemenza.

Non mi rincreſce ripetere in queſto luogo i verſi di Ovidio (1), benchè recitati altra volta di ſopra, ma in altro propoſito.

Eſt moles nativa loco: res nomina fecit:
Appellant ſaxum: pars bona montis ea eſt.

Neſſuno credo ſia per negare che quel *pars bona montis*, voglia dire, una gran parte del monte. Così Orazio nell' arte Poetica ſcrive (2).

. . . . . bona pars non ungues ponere curat,
Non barbam &c.

e nelle Satire (3).

At bona pars hominum decepta cupidine falſo.

ſimilmente altrove dice (4).

Tum mea, ſi quid loquar audiendum,
Vocis, accedet bona pars &c.

Cioè, *gran parte degli Uomini &c.* ne' due primi luoghi, ed in queſto ultimo, *gran parte de' miei verſi &c.* Pare dunque che quanto ſi è detto ſin ora poſſa baſtare per trarne la conſeguenza, che tanto valeſſe il dire, e nominare Cibele ſotto il titolo di *Buona Dea*,

(1) *Faſtorum* Lib. v. Verſ. 149.

(2) Verſ. 297.

(3) Lib. 1. *Ecloga* 1. Verſ. 61. Non ſo, ſe quel *Cupidine falſo*, ſi troverà facilmente appreſſo altro Scrittore di qualche nome, in genere maſculino, perchè tale è ſolamente *Amore*, cioè *Cupido* figlio di Venere, finto da' Poeti Dio dell'amore; ma è ſempre di genere femminino, quando ſi vuole intendere il deſiderio, l' ardore, la cupidine &c. come vuole ſignificare Orazio in queſto luogo. Vedi Nonio Marcello *de proprietate Sermonum* Cap. v. e la noſtra Diſſertaz. Glittografica nel Cap. XVII. pag. 52.

(4) *Carminum* Lib. IV. Ode II. Verſ. 45.

quanto il nominarla *Dea Magna*, cioè *Dea Grande*.

Tutto ciò ſia eſpoſto ſolamente per modo di buon diſcorſo, e ſenza impegno, volendo che ciaſcuno reſti nella libertà di opinare a ſuo buon genio, ed a ſuo talento.

De i giuochi, o feſte dette *Megaleſia*, accennate di ſopra, e fatte in onore di Cibele, in più luoghi fa ricordo Tito Livio dicendo (1). *Pertulere Deam pridie Idus Aprilis: iſque dies feſtus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit; lectiſterniumque, & ludi fuere, Megaleſia appellati.* Altrove ancora dice l'iſteſſo Livio (2). *Per idem fere tempus Ædes Matris Magnæ Idææ dedicata eſt; quam Deam is Publius Cornelius advectam ex Aſia, Publio Cornelio Scipione, cui poſt Africano fuit cognomen, Publio Licinio Conſulibus in Palatium a mari detulerat. Locaverant Ædem faciendam ex Senatus Conſulto Marcus Livius, Cajus Claudius Cenſores. Marco Cornelio, Publio Sempronio Conſulibus, tredecim annis poſtquam locata erat, dedicavit eam Marcus Junius Brutus: ludique ob dedicationem ejus facti: quos primos ſcenicos fuiſſe Valerius Antias eſt auctor, Megaleſia appellatos.* Noi però crediamo, che in queſto luogo non abbia voluto dire Tito Livio, che que' giuochi detti *Megaleſia* foſſero la prima volta celebrati in Roma per la dedicazione del tempio della Dea Cibele, il che ſeguì nell' Aventino, come già ſi è detto con Pubblio Vittore, XIII. anni dopo che la me-

(1) Decade III. Lib. IX. Cap. XII. (2) Decade IV. Lib. VI. Cap. XXIII.

medeſima Cibele fu traſportata in Roma da Peſſinunte, ma bensì, che i detti giuochi *Megaleſia* cognominati, foſſero la prima ſorte de' giuochi ſcenici celebrati in Roma; poichè di ſopra egli afferma, come abbiamo veduto, che queſti furono già celebrati ſino da quando il ſimulacro di Cibele fu in Roma ricevuto. Onde s' inganna all' ingroſſo Ludovico Celio, dalla ſua Patria Rovigo, detto *Rodigino*, ſcrivendo (1). *Megaleſia fuiſſe primos ludos ſcenicos, Valerius Antias auctor eſt apud Livium, Matris Magnæ dedicata Æde*. Altrove ancora dice l' iſteſſo Celio (2). *Cybelem vero eſſe Matrem Magnam ſciunt omnes, unde Matroa, ideſt* μητρῶα, *dicebantur illius ſacra: & Matriazin, eſt ea obire, inde & Matragyrtes. Mataiſmus vero infatuatio eſt &c.* Correggendo ben' a propoſito l' interprete di Plutarco nella vita di Cleomene ſulla voce *Matragyrta*. De i Ludi detti *Megaleſia*, parlano ancora Varrone (3), Feſto (4), ed altri antichi.

Furono alla Dea Cibele attribuiti i ſuoi Sacerdoti detti *Galli*, da un Fiume della Frigia di queſto nome, ed *Archigallo* dicevaſi il capo di eſſi; e dalle pazzie, che coſtoro facevano per la Città di Roma, ſingolarmente nel giorno XXIV. di Marzo, queſta ſteſſa Deità fu detta *Entea* da Marziale (5), e da Orfeo negl' Inni (6), e l' iſteſ-

(1) *Lectionum antiquarum* Lib. VIII. Cap. VII.
(2) Lib. XVIII. Cap. XVII.
(3) *De lingua Latina* Lib. V.
(4) *De Verborum ſignificatione*.
(5) Lib. V. *Epigramma* XLII.
(6) *Poetæ Græci veteres carminis Heroici &c.* cura & recenſione Jac. Lectii. Edit. Aureliæ Allobrogum in fol. An. CIↃ.IↃCVI. pag. 511. *Hymn.* XL.

l' istesso Marziale altrove chiama *turba enthea-ta* (1) quei nuovi Sacerdoti di Cibele; ed in altro luogo, contro Antioco barbiere, dice per giuoco, e con lepidezza al suo solito (2).

Alba minus sævis lacerantur brachia cultris,
Cum furit ad Phrygios Enthea turba modos.

Ho detto che in Roma si celebravano queste feste, o per meglio dire, si solennizzavano queste pazzie in onore della gran Madre il dì XXIV. di Marzo, perchè non si prendesse equivoco col giorno seguente XXV. di Marzo, *quem diem*, come dice Macrobio ne' Saturnali (3), *Hilaria appellant, quo primum tempore Sol diem longiorem nocte protendit*, essendo ancora queste feste fatte in onore della Gran Madre, delle quali in questo modo tratta egregiamente Erodiano, lo Storico (4), *Veris initio, Stato sollemnique die, pompam Matri Deum Romani celebrant. In ea, quæ apud quemque sunt divitiarum præcipua, supellexque pleraque Imperatoria, materiæ aut artis spectandæ, præferre ante Deam solent. Passimque omnibus ludendi licentia permissa, sic, ut personas induant, quas cuique libitum, nullamque non Magistratuum quoque imaginem, prout cujusque studium, repræsentent: sic, ut non temere a falsis veros dignoscas.*

Siccome però l' ordine delle feste che si celebravano per onorare Cibele, o sia la Gran Madre,

(1) Lib. XII. *Epigramma* LVII.
(2) Lib. XI. *Epigr.* LXXXV.
(3) Lib. I. Cap. XXI.
(4) Lib. I. Cap. X. Si è detto *lo Storico*, per togliere l' equivoco fra il nostro Erodiano, e l' altro che scrisse de' Numeri, ancora esso detto Erodiano. Il nostro fiorì al tempo di Massimino.

dre, portava il seguito di più giorni, sarà bene quì far memoria di quel Calendario antichissimo, scritto in tempo di Costantino, e reso pubblico da Giovanni Giorgio Hervvarzio, acciocchè non si prenda equivoco di un giorno per l' altro. Si legge dunque nel detto Calendario.

XI. ARBOR INTRAT.
X. TUBILUSTRIUM.
IX. KAL. APR. SANGUEN.
VIII. HILARIA.
VII. REQUIETIO.
VI. LAVATIO.

Così appunto, dopo l' Hervvart, Adriano Valesio nelle note ad Ammiano Marcellino (1); onde con sicurezza diremo noi, che il giorno XXII. di Marzo tagliavasi un albero di Pino, e quello nel tempio di Cibele si portava. Il dì XXIII. si lustravano, cioè con rito particolare si purgavano le trombe. Il giorno XXIV. s' iniziavano, cioè si ordinavano per mezzo del sangue i nuovi Sacerdoti della medesima Cibele. Il giorno XXV. era destinato alle maggiori allegrezze, e perciò detto *Hilaria*. Il dì seguente XXVI. di Marzo era di riposo, e serviva di preparazione alla gran funzione del giorno prossimo a venire. Finalmente il giorno XXVII. di Marzo si rinnovava nel Fiume Almone con la maggiore solennità ogn' anno la lavanda del simulacro della Gran Madre trasportato in Roma da Pessinunte.

Ma

(1) Lib. XXIII. Cap. III. pag. 355. e pag. 356. Edit. Paris. in fol. M. DC. LXXXI.

Ma non voglio quì ricordare, in che conſiſteſſero le inique feſte accennate di ſopra, e particolarmente nel dedicarſi a Cibele i nuovi Sacerdoti, che era appunto il dì XXIV. di Marzo, non volendo inſerire in queſta breve Diſſertazione coſa alcuna meno che oneſta. Baſta dire, che Sant' Agoſtino ne' ſuoi libri della Città di Dio ha ſcritto un Capitolo con queſto titolo (1). *De turpitudine ſacrorum Matris Magnæ*; ed altrove ancora ne ha ragionato con ſimili eſpreſſioni di biaſimo, e di deteſtazione; e molto più laſcerò di parlarne, perchè già da altri queſte ſono ſtate abbaſtanza deſcritte; e con abbondanza di erudizione; e colla maggiore modeſtia poſſibile. Onde voglio più toſto riportarmi intieramente alla dotta interpretazione fatta pochi anni addietro dalla chiara memoria di Monſignor Domenico Giorgi(2) ſopra certo marmo di antica ſcoltura rappreſentante un Archigallo (3), il qual marmo preſentemente ſi vede in Roma nel Muſeo del Campidoglio.

Delle Sacerdoteſſe a Cibele dedicate, come *Buona Dea*, varj monumenti antichi abbiamo, ſcolpiti, o per meglio dire, ſcritti in marmo. Uno di queſti ne riporteremo quì; ed è quello da noi già veduto nel luogo dove eſiſteva, e poi nel *Muſeo Vettorj*, ſino da quando l' anno MDCCXXVI. fuo-

(1) Lib. VII. Cap. XXVI.

(2) Morì egli in Roma il dì XX. Luglio MDCCXLVII. compito l' anno LVII. della ſua età, e fu ſepolto nella Chieſa, detta *S. Maria in Via*. Vedi la di lui memoria ſepolcrale nella Prefaz. alla noſtra Diſſert. *Filologica* alla pag. X.

(3) *Romæ ex Typographia Rochi Bernabò prope Fontem Trivii* MDCCXXXVII. in fol.

fuori della porta Capena fu ſcoperto, e poi manomeſſo quello illuſtre ſepolcro, o Colombajo de' Liberti di Livia, e de' Ceſari, con ſommo diſpiacere degli eruditi, e de' curioſi delle antiche memorie; eſſendoſi ritrovato quel ſepolcro, non ſolamente intero, dopo il corſo di tanti ſecoli, ma riconoſciuto in pianta, ed in elevazione, di ottimo guſto di architettura, ed ornatiſſimo di molti ſtucchi, e ſarcofagi, oltre il numero ſorprendente delle inſcrizioni, diſpoſte intorno, con ordine, e ſimmetria tale, che meglio non ſi ſarebbe potuto penſare. Il marmo dunque, del quale noi ragioniamo, è una tavoletta piana, come ſogliono eſſere per l' ordinario tutte le antiche inſcrizioni, ma è con bell' arte incavato, e forma porzione di circolo, poichè era adattato in una di quelle tribune ſemicircolari della medeſima fabbrica, e l' inſcrizione, che è di buoniſſima forma di carattere, colorito poi col minio anticamente (1), ſta appunto così.

ſic

MAENALUS Φ	PHILEMATIO. AUG. L.
PEDISEQ	SACERD. Á. BONA.
DEC	DEA. MATER. MAENALI.

Le illuſtrazioni per queſto titolo ſepolcrale, ſi poſſono avere dal Giraldi (2), dal Panvinio (3), e

E da

(1) Vedi la pag. 15. di queſta Diſſert. Annotaz. 1.

(2) *De Diis Gentium &c. Syntagmate* IV. Edit. Baſileæ in fol. M. D. LX. pag. 134. & ſeqq.

(3) *Civitas Romana &c.* Venetiis ex Officina Eraſmiana MDLVIII. in 8. pag. 429.

da altri; nè si devono tralasciare Monsignore Francesco Bianchini di chiarissima ricordanza (1), e il Sig. Proposto Antonio Francesco Gori (2).

Ma l'empio Imperadore Giuliano, che tanto indegnamente degenerò dalle vestigia del Gran Costantino suo Zio Paterno (3), gran pompa facendo della sua apostasia dalla Religione Cristiana, s'adoprò quanto potè, per restituire il culto superstizioso de' falsi Numi, già in gran parte abolito dal medesimo Costantino il Grande (4). Egli dunque con questo, ed altri fini, portatosi in varie parti, e nella Galazia, e poi ancora nella Frigia, visitò l'antico Tempio della Gran Madre in Pessinunte, come racconta Ammiano Marcellino (5). Quindi creò Sacerdotessa della medesima Gran Madre, Callissene già Sacerdotessa di Cerere, così scrivendo egli stesso in una sua lettera (6) indirizzata alla nuova Sacerdotessa. *Tu vero noli parvas eas laudes ducere; pro quibus, & Dii omnes tibi meritas gratias relaturi sunt, & nos pro parte nostra te duplici Sacerdotio ornamus, atque ad illud, quod antea habebas, tum Cereris sanctissimæ, tum Ma-*

(1) *Camera, ed inscrizioni sepolcrali de' Liberti, Servi, ed Ufficiali della Casa di Augusto &c.* Roma MDCCXXVII. in fol. Num. 66. pag. 35. e pag. 36.

(2) *Monumentum, sive Columbarium Libertorum, & Servorum Liviæ Augustæ, & Cæsarum &c.* Florentiæ CIↃ. IↃ. CC. XXVII. in fol. Num. CV. pag. 144. & pag. 145. ubi agitur etiam *de Magistris, ac Ministris Bonæ Deæ*. Sed videndum quoque est ejusdem auctoris Opus, cui titulus: *Inscriptiones antiquæ in Etruriæ Urbibus exstantes Tomo I.* pag. 316. & pag. 324. edit. Florentiæ in fol. CIↃ. IↃ CC. XXVI.

(3) Histor. Imp.

(4) Veteres Patres. Anastas. Annal. Ecclesiast.

(5) *Rerum gestar.* Lib. XXII. Cap. IX.

(6) Epist. XXI. pag. 388. & seq. Editionis Græc. Lat. Operum Juliani Imperatoris in fol. Lipsiæ anno MDCXCVI.

Magnæ Matris Phrygiæ Deæ in ſacra Peſinunte, Sacerdotium adjungimus &c. Scriſſe ancora l' iſteſſo Giuliano in lode della Gran Madre, una Orazione, la quale fra le ſue Opere ſtampate ſi legge (1).

Noi per moſtrare in queſto luogo, che *Cibele* è l' iſteſſa che la *Gran Madre*, e la *Buona Dea*, riporteremo alcuni verſi di quella Elegia di Properzio *de Hercule, & morte Caci*, nella quale ſi legge (2).

Fœmineæ loca clauſa Deæ, fonteſque piandos,
Impune, & nullis ſacra retecta viris.
Devia PUNICEÆ *velabant limina* VITTÆ.
Putris odorato luxerat igne caſa:
Populus & longis ornabat frondibus Ædem:
Multaque cantantes umbra tegebat aves &c.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
(3) *Talibus Alcides, ac talibus alma Sacerdos*
PUNICEO *canas* STAMINE *vincta comas.*
Parce oculis, hoſpes, lucoque abſcede verendo &c.
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
(4) *Interdicta viris metuenda lege piatur,*
Quæ ſe ſummota vindicat ara caſa &c.

E per meglio additarne le prove, ſi oſſervi, lo dirò in compendio, che i miſterj della *Buona Dea*,

(1) Orat. v. pag. 158. & ſeqq.
(2) Lib. IV. Elegia IX. Verſ. 25. & ſeqq.
(3) Verſ. 50.
(4) Verſ. 54.

erano *Interdicta viris = Fœmineæ loca clauſa Deæ = Nullis ſacra retecta viris*, come erano appunto quei della *Gran Madre*, o di *Cibele*. Le altre prove poi da non ſprezzarſi, anzi da valutarſi non poco, come ſi vedrà in appreſſo in un luogo di Virgilio, che fra poco addurremo, conſiſtono in quelle parole dell' iſteſſo Properzio PUNICEÆ *velabant limina* VITTÆ = PUNICEO *canas* STAMINE *vincta comas*; eſſendochè era coſtume della Frigia, donde venne in Italia la *Gran Madre*, cioè *Cibele*, o dicaſi la *Buona Dea*, di fare tal coſa.

La immagine di Cibele frequentemente ſi oſſerva nelle antiche ſculture: ſpeſſo ancora nelle medaglie, e nelle gemme intagliate, giacchè del ſuo nome ſcritto ne' marmi ne abbiamo parlato; e tutte queſte coſe ſi poſſono rincontrare preſſo gli editori di ſimili monumenti, per non prolungare di ſoverchio queſta Diſſertazione. Due medaglie però ſi devono ricordare in propoſito della immagine di Cibele, l' una per moſtrare quanto l'adulazione ſi uſaſſe ancora in quegli antichi tempi, l' altra per moſtrare il culto ſuperſtizioſo di queſta Deità; e l' una e l' altra ſi vedono pubblicate nella Storia Auguſta (1). La prima è di Fauſtina, la minore, moglie di Marco Aurelio, e figliuola di Antonino Pio, nella quale all' oppoſto della teſta ſi vede Cibele coronata di torri, e ſedente in maeſtoſa ſedia,

(1) *L'iſtoria Auguſta da Giulio Ceſare a Coſtantino il Magno, illuſtrata con la verità delle antiche medaglie da Franceſco Angeloni. Seconda impreſſione &c. con alcune giunte di Gio. Pietro Bellori.* In Roma MDCLXXXV. in fol.

dia (1), a i lati della quale ſono adattati per ornamento miſterioſo, e come cuſtodi, due Lioni. Ella tiene la mano deſtra al fianco, e colla ſiniſtra il cembalo, o timpano, col motto MATRI MAGNAE, e ſotto s c. Medaglia alluſiva al parto di Fauſtina, e perciò aſſomigliata alla *Gran Madre*. La ſeconda appartiene a Commodo, e rappreſenta Cibele ſedente tutta da una parte (2) ſopra un Lione che corre; ed oltre l'eſſere coronata di torri, ha da una mano il ſolito cembalo, e dall'altra l'aſta (3). Intorno ſi legge MATRI DEUM CONSERV AUG, e ſotto la figura, COS VI. PP. S C. Queſta medaglia fu battuta per decreto del Senato, ſcopertaſi la congiura di quel temerario ſoldato nominato Materno, che contro la vita di Commodo, nelle celebri feſte da ſolennizzarſi in onore della *Gran Madre*, o ſia la *Madre degli Dei* macchinava inſidie (4). Onde in rendimento di grazie alla *Gran Madre* fu fatta coniare queſta medaglia, quantunque poca occaſione aveſſe il Senato di deſiderare la vita di queſto Principe, per le ſue peſſime inclinazioni al vizio, e ad ogni male.

Non ſi dee laſciare di rammentare in queſto luogo quella bella, ed aſſai miſterioſa ſtatuet-

(1) Pag. 157. Num. 40.

(2) Ammiano Marcellino dice, che queſto ſi chiama *cavalcare donneſcamente*; onde nel lib. XXXI. Cap. II. parlando degli Unni, che ſono Popoli della Scizia, ſcrive. *Verum equis prope affixi duris quidem, ſed deformibus, & muliebriter iiſdem nonnumquam inſidentes, funguntur muneribus conſuetis*.

(3) Pag. 170. Num. 12.

(4) Si veda Erodiano nel Lib. I. delle ſue Storie, cioè nella vita di Commodo;

tuetta della Gran Madre, la ſedia della quale è fiancheggiata da due Lioni, ed ha l' inſcrizione MATER DEOR. MATER SVRIAE D S. la quale dopo le Annotazioni alle medaglie di Efeſo, e di altre Città, che anno uſato il ſegno delle Api, pubblicò, ed illuſtrò (1) Gio. Pietro Bellori. Così pure alcune gemme antiche rappreſentanti la Dea Cibele, pubblicate ed illuſtrate nel Teſoro delle gemme Aſtrifere (2) dal dottiſſimo Monſig. Gio. Battiſta Paſſeri, Vicario di Peſaro, illuſtre Socio di queſta Accademia Colombaria, del quale io volontieri faccio menzione, per la ſtima che meritano le rare virtù, che adornano l'animo ſuo, il ſuo molto ſapere, e la bontà colla quale ha voluto onorarmi, e diſtinguermi, indirizzandomi una ſua Diſſertazione eruditiſſima (3); ed a ſuo tempo ſi dovranno oſſervare gli antichi monumenti del *Muſeo Mattei*, finora inediti, e l'erudite fatiche, colle quali attualmente ſi adopra per illuſtrarlo il Sig. Abate Ridolfino Venuti, altro celebre Socio di queſta medeſima fioritiſſima Accademia, ed Amico noſtro parzialiſſimo.

Eſſendoſi trattato di varj attributi di Divinità di queſta *Gran Madre*, o ſia *Cibele*, merita, anzi richiede l' ordine del diſcorſo, che ſi faccia parola con qualche maggiore rifleſſione e poſatezza, di

(1) *Jo. Petri Bellorii expoſitio ſymbolici Deæ Syriæ ſimulacri*. Vide pag. 39. & pag. 41. Eadem Tomo VII. in Gronovii Theſauro antiquitatum Græcarum pag. 426.

(2) Tomo I. Tab. III. Tab. IV. Tab. V. Tab. VI. & Vide Tomo II. pag. 46. uſque ad pag. 50.

(3) *Theſaurus Gemmarum antiquarum Aſtriferarum &c.* Vol. III. Diſſertatio XIV. *De ſortibus Chriſtianorum* pag. 253. & ſeqq.

di quel manto, o ſia palla, che ha la noſtra immagine, e le fa ornamento, non ſolamente ſopra la teſta, ma ancora ſopra la corona delle torri. Simile a queſta ſi può vedere in quel marmo la ſua figura, benchè di baſſo rilievo, riportata già dall' erudito Gulielmo Choul (1), nel quale però ſi vede Cibele ſedente in un carro maeſtoſo tirato da due Lioni. Ella ha nella ſiniſtra il cembalo, e nella deſtra un cornucopia; ed ha ſimilmente il manto, che dalla cima della corona turrita le ſcende ſul dorſo, e ſe le ripiega innanzi ſopra le ginocchia, laſciando libero il braccio deſtro, eſſendo il ſiniſtro ſormontato dall' iſteſſo manto, o palla. Innanzi al carro, in poca diſtanza, ſi vede un arbore di Pino, al quale è appoggiato il ſuo Ati in piedi, col pileo frigio in teſta, in atto di rimirarla, veſtito pure a quella uſanza intieramente. Appoggia il mento, e la guancia ſiniſtra alla deſtra mano, e colla ſiniſtra mano tiene un globo. Ha le gambe una ſoprappoſta all' altra, ed appreſſo è ſcolpito il ſuo baſtone, alquanto curvo nella cima, ſimile appunto al pedo paſtorale. Sotto a queſto baſſorilievo è ſcolpita la famoſa inſcrizione del *Taurobolio*, o ſia *Criobolio* (che così ſi legge in quel marmo), fatto da Lucio Scipione Orfito il dì XXVI. Febbrajo, eſſendo Conſoli Tuſco, ed Anulino, cioè l'anno di Gesù Criſto Signor noſtro CCXCV. Queſto iſteſſo monumento fu anche riportato diligentemente inta-

(1) *Diſcorſo della Religione antica de' Romani* pag. 91. In Lione M. D. LXXI.

intagliato, da Giovan Giorgio Hervvart (1), Giano Jacopo Boiſſard (2), e nel Grutero dell' ultima edizione (3), e da altri ancora, molti de' quali però anno riportato la ſola inſcrizione, ſenza il baſſorilievo intagliato. Per queſto velo che tiene in teſta Cibele, ſi può ancora vedere in più Tavole egregiamente intagliate quella belliſſima ara antica di marmo, pubblicata, ed illuſtrata dal chiariſſimo, ed eruditiſſimo noſtro Socio, Signor Propoſto Gori, nelle Inſcrizioni Doniane, dopo la Prefazione (4); vedendoſi in una di eſſe Tavole Saturno, ſimilmente colla teſta velata, oltre l' iſteſſa Cibele.

Adunque per dire alcuna coſa ſopra quel manto, o palla, che ricopre la teſta, e la corona turrita della medeſima Cibele, in propoſito della quale abbiamo riportato la deſcrizione dell' altro marmo antico; poichè ſi tratta di una Deità ragguardevoliſſima, parmi neceſſario ricorrere all' uſo degli antichi ſacrifizj de' Gentili, i quali non ha dubbio, che nell' atto di ſacrificare, coprivano per maggiore riverenza, ſe così dobbiamo dire, con un panno la teſta. Bel teſtimonio di coſa tale riportò nel ſuo diſcorſo della Religione antica de' Romani, il poc' anzi lodato Signor

(1) *Theſaurus Hieroglyphicorum, e Muſeo Joannis Georgii Hervvart ab Hohenburg &c.* num. 47. Sed ibidem, vide item num. 48.

(2) *Antiquitatum ſeu Inſcriptionum, & Epitaphiorum, quæ in ſaxis & marmoribus Romanis videntur &c.* Parte III. pag. 47. edit. Francofurti in fol. M. D. XCVII. per Theodorum de Bry Leodienſem.

(3) Pubblicata in Amſterdam l'anno MDCCVII. in Tomi IV. Vedi il Tomo I. pag. XXVII. num. 3.

(4) Pag. XXXVI. e ſegg., e nell'Opera vedi la pag. 3. dove ſono riportate le Tavole intagliate.

gnor Choul (1), riportando intagliato un marmo antico, nel quale il Sacerdote in piedi, innanzi ad un' ara di figura quadra, ed ornata di feſtoni, ſopra cui arde il fuoco, veſtito eſſo dell'abito talare, ha la teſta così velata, accennando colla deſtra verſo il ſacrifizio, e tenendo appoggiata la ſiniſtra mano ſopra il vaſo, che gli antichi dicevano il *Prefericolo*; ed appreſſo al medeſimo ſta in piedi il *Miniſtro*, o come eſſi l' appellavano, il *Camillo* coll' *acerra*, o ſia caſſettina dell' incenſo, e degli odori. Monſignor Antonio Agoſtini Arciveſcovo di Tarragona alcune medaglie riportò a queſto propoſito, nel ſecondo de' ſuoi Dialoghi (2). Dice Fulgenzio (3). *Numa Pompilius, & ipſe de Pontificalibus ſcribens, tutulum dici ait, quo Sacerdotes caput tutabant, cum ad ſacrificium aeceſſiſſent*; onde Adriano Turnebo ſoggiunge (4). *Tutulati ſunt, qui in re divina habent in capite tutulum, ut Flaminicæ, & Pontifices*. Ma pare non ſi poſſa allegare ſcrittore più adattatamente al noſtro biſogno, di quello ſia Virgilio nella Eneide (5), quando ci volle additare le preghiere fatte da Trojani a Pallade, ed il ſacrifizio da' medeſimi fatto a Giunone Argiva. Così dunque ſi ſpiega il Poeta (6).

. . . . . *Tum Numina ſancta precamur*
Palladis armiſonæ, quæ prima accepit ovantes:

(1) Pag. 262.
(2) Pag. 31. e p. 32.
(3) Expoſ. ſerm. Ant. §. 14.
(4) *Adverſarior.* Lib. XXIII. Cap. XV.
(5) Lib. III.
(6) Verſ. 543.

ET CAPITA ANTE ARAS PHRYGIO VELAMUR AMICTU:

Præceptiſque Heleni, dederat quæ maxima, RITE

JUNONI ARGIVÆ JUSSOS ADOLEMUS HONORES.

Sicchè, diciamo noi, queſto rito di velare la teſta ne' ſacrifizi, là ſi coſtumava, dove ſi venerava con ſpeciale diſtinzione la *Dea Frigia*, cioè *Cibele*. Nè pare che altro motivo abbia avuto Virgilio di ſervirſi di quella fraſe, ſe non perchè nella Frigia ſi velavano comunemente il capo, nell' atto di ſacrificare i ſacerdoti. Or queſto velo dovea eſſere di color roſſo, come ricorda Virgilio nel medeſimo luogo, ma pochi verſi innanzi, in queſto modo (1), inculcandone l'oſſervanza anche ai poſteri.

Quin ubi tranſmiſſæ ſteterint trans æquora claſſes,

ET POSITIS ARIS JAM VOTA IN LITTORE SOLVES,

PURPUREO VELARE COMAS ADOPERTUS AMICTU.

Ne qua inter ſanctos ignes in honore Deorum
Hoſtilis facies occurrat, & omina turbet.

HUNC

(1) Verſ. 403, Anzi ſolevano i ſupplicanti velarſi anche le mani, come da Ovidio ſi ricava nel Lib. XI. delle Metamorfoſi alla Favola VIII. Verſ. 280.

Velamenta manu prætendens ſupplice &c.

e ſimilmente da Virgilio nel Lib. VII. dell' Eneide Verſ. 237. alludendo ancora eſſo allo ſteſſo coſtume.

Præferimus manibus vittas & verba precantum &c.

Anche Plauto nell' Amfitruone, Atto I. Scena I. dice in perſona di Soſia. *Velatis manibus orant, ignoſcamus peccatum ſuum.*

HUNC SOCII MOREM SACRORUM, HUNC IPSE TENETO.

HAC CASTI MANEANT IN RELLIGIONE NEPOTES.

E di quì prenderà maggior luce quello, che di ſopra ho accennato ſolamente, adducendo quei verſi di Properzio.

. . . . . PUNICEÆ *velabant limina* VITTÆ.

PUNICEO *canas* STAMINE *vincta* COMAS.

Laſcio da parte le varie opinioni, che ſogliono metterſi in campo ſu queſto particolare; ſapendoſi, che aveano i Romani alcune Deità, alle quali faceano ſacrifizj col capo ſcoperto: ma non voglio io trattenermi, più di quel tanto richiede la neceſſità del mio argumento, in dilucidare tali queſtioni; potendoſi anzi vedere molte coſe, da chi deſidera chiarirſi meglio, in Aleſſandro d'Aleſſandro (1), ed altri, che di queſto han-

(1) *Genialium dierum* Lib. I. Cap. XXII. Bella Edizione in foglio di queſta Opera ſi conſerva in Roma *nella Bibl. de' Vettori*, ed altrove ſimilmente, nel fine della quale ſi legge così. *Romæ in ædibus Jacobi Mazochij Ro. Academiæ bibliopolæ Anno Virginei partus. M. D. XXII. Kalen. April. Pont. S. D. N. DE CUJUS NOMINE PONTIFICALI adhuc non conſtat. Anno primo.* Creato in Roma Sommo Pontefice il Cardinale Adriano il dì IX. Gennajo M D XXII. ſi trovava egli in Spagna, nè ſi ſeppe così ſubito, ſe averebbe ritenuto, o cambiato il ſuo nome come i più coſtumano di fare nella loro aſſunzione. *Ma nella medeſima noſtra Bibl.* ſi conſervano parimente gli Statuti della Città di Tivoli, in fine de' quali, che pure ſono ſtampati in foglio, ſi legge. *Hoc Opus impreſſum Romæ per Magiſtrum Stephanum Guillereti de Lotoringia Bibliopola. Anno* 1522. *Die* XVI. *Maij SEDE VACANTE.* Forſe perchè in Roma non v' era ancora il Papa, benchè eletto foſſe; Egli partì di Tarragona il dì IV. Agoſto per venire in Italia; nè fù incoronato nella Baſilic. Vaticana prima del di XXX. Agoſto M D XXII. Ma nella Prefaz. che precede queſti Statuti, con più curioſa avvertenza è ſcritto *SEDE QUASI VACANTE per obitum felicis recordationis Leonis Decimi, & per creationem ad ſummum Pontificatum Reverendiſſimi Domini Dñi Adriani Tituli Sancti Joannis, & Pauli Presbiteri Cardinalis, novi Pontificis abſentis: & nondum confirmati &c.*

no trattato. Avvertasi però, che non dee seguitarsi l'opinione dell'istesso Alessandro, in quanto egli attribuisce ad Enea l'invenzione di coprire la testa nel sacrificare; e questo non è ragionevole che sia da noi approvato, per le ragioni di sopra riportate, riguardanti la *Dea Frigia*, o sia *Cibele*, il culto della quale, anche prima di Enea, in quella provincia era celebre; se si ammette ciò che abbiamo detto, non ha molto, cioè che il tempio di questa Dea fu fabbricato da Mida Re della Frigia, o da Dardano, che fu il primo Re, anzi il fabbricatore di Troja.

Ben è vero che i Romani, i quali gran numero di Dei aveano, quelli in varie classi divisi, con vario culto veneravano; e perciò con altre ceremonie sacrificavano agli Dei celesti, con altre a quelli della terra, e finalmente altre ceremonie usavano sacrificando agli Dei inferi, osservando rigorosamente quanto circa i loro riti ne' libri pontificali era prescritto. Per altro nell'atto del sacrifizio costumavano comunemente velarsi la testa col manto bianco; e forse non piacque loro di seguitare in questa parte il costume Frigio, cioè di velarsi col manto di porpora, parendogli più proprio per significare la mondezza de' sacerdoti il colore bianco. Così scrive Tibullo (1).

Casta placent Superis: pura cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Cer-

(1) Lib. II. Elegia 1. Vers. 13. Vide Græv. in recensione trium Poetarum.

Cernite, fulgentes ut eat ſacer agnus ad aras,
Vinctaque poſt olea candida turba comas &c.

così Virgilio nell' Eneide (1).

. . . . . *puraque in veſte Sacerdos &c.*

e ſimilmente Silio Italico ſcrive (2).

. . . . . *ante aras ſtat veſte Sacerdos*
Effulgens nivea &c.

Aggiungaſi a queſto, che il veſtire di puro lino era il coſtume Romano antico, nè vollero alterarlo nèl ſuo colore, come ſimboleggiante incerto modo allegrezza, e lieto vivere; Onde Prudenzio diſſe (3).

Exſultare patres videas pulcerrima mundi
Lumina, conciliumque ſenum geſtire Catonum,
Candidiore toga, niveum pietatis amictum
Sumere &c.

Dice ancora Giovenale (4).

Sufficiunt tunicæ ſummis ædilibus albæ.

ed altrove (5).

. . . . . *Heinc præcedentia longi*
Agminis officia, & niveos ad fræna Quirites.

Ma queſto è abbaſtanza noto nella Storia Romana.

Moltiſſime ſono le coſe che ſi potrebbero da noi

(1) Lib. XII. Verſ. 169.
(2) *Punicorum* Lib. III. verſ. 695.
(3) *Contra Symmachum* Lib. I. verſ. 628. Ubi *Romanum Senatum converſum ad Chriſtum* memorat. Martialis de hoc Romanorum more ſic habet, ludens in quemdam Horatium Lib. IV. *Epigram.* II.
Spectabat modo ſolus inter omnes,
Nigris munus Horatius lacernis;
Cum plebs, & minor Ordo, maximuſque,
Sancto cum Duce, candidus ſederet.
Toto nix cecidit repente cælo:
Albis ſpectat Horatius lacernis.
(4) *Satyrar.* Lib. I. verſ. 490. nempe *Satyra* III. verſ. 179.
(5) Lib. IV. verſ. 44. & ſeq. ideſt *Sat.* X. verſ. 44. & ſeq.

noi porre in viſta, ſe a lungo trattare ſi voleſſe della Corona delle torri, che orna il capo della noſtra Cibele, varie eſſendo le opinioni de' ſcrittori antichi. Io non farò menzione di quelli, che ſolamente la chiamarono *Turrigera* (1), *Turrifera* (2), *Turrita* (3), o in altre ſimili maniere l' appellarono, dirò ſolo brevemente alcuna coſa circa le varie opinioni, dalle quali ſi rileva il perchè così piacque agli antichi Gentili di eſprimere l' effigie di queſta loro Deità. Dice dunque Lucrezio (4) al noſtro propoſito.

Muralique caput ſummum cinxere corona,
Eximiis munita locis, quod ſuſtinet Urbes.
Quo nunc inſigni per magnas prædita terras
Horrifice fertur Divinæ Matris imago.

Ovidio poi prendendone l' oracolo dalla ſua Muſa, è di ſentimento alquanto diverſo, dicendo (5).

At cur turrifera caput eſt onerata corona?
An primis turres Urbibus illa dedit?
Annuit &c.

Arnobio poi ſcrive con altra opinione di queſta iſteſſa coſa, e vuole che queſto ſi faceſſe, per con-

(1) Virgilio *Æneidum* Lib. X. verſ. 252. Claudiano *De raptu Proſerpinæ* Lib. I. verſ. 182. Ovidio *Triſtium* Lib. II. verſ. 24. *Faſtorum* Lib. IV. verſ. 224. Lib. VI. verſ. 231. Properzio Lib. III. Elegia XV. *Ad Bacchum*.

(2) Ovid. *Faſtorum* Lib. IV. verſ. 217.

(3) Virgilio *Æneidum* Lib. VI. verſ. 784. Claudiano *De Raptu Proſerpinæ* Lib. III. Verſ. 271. Properzio Lib. IV. Elegia XI. *ad Paullum*.
Vel tu, quæ tardam moviſti fune Cybellem,
Claudia Turritæ rara Miniſtra Deæ &c.

(4) *De rerum natura* Lib. II. verſ. 606.

(5) *Faſtorum* Lib IV. Verſ. 218.

conſervare la memoria di un gran prodigio attribuito alla medeſima Cibele; onde racconta, che intanto ſi dà a queſta Deità la corona delle torri, perchè eſſendo ſtata chiuſa per ordine del Re Mida la Città di Peſſinunte, *Civitatem ingreditur clauſam, muris ejus capite ſublevatis* (1).

Ma Varrone con più maeſtà parla di queſta corona ſpecifica della ſteſſa Dea; e rendendo ragione con ſomma brevità de' ſimboli, che ſi appropriano a queſta *Gran Madre*, ad uno ad uno fra le altre coſe, ſenza impegnarſi più oltre, dice elegantemente (2). *Quod turres in capite, oppida*. Si vedano i Frammenti del medeſimo Varrone ſtampati dal Riccoboni (3), dopo il ſuo Commentario *de Hiſtoria*.

Con queſto ſentimento, che ſenza dubbio è il più vero, eſpreſſero in alcune medaglie i Romani in figura di donna l'Italia, nello ſteſso modo coronata di torri, e di mura, come ſi vede in Antonino Pio preſſo l'Angeloni nella ſtoria Auguſta (4), e ſimilmente in Comodo (5). Leggendoſi nel roveſcio della prima ſotto la figura, che ſiede ſopra un globo ſtellato, e nella deſtra tiene il cornucopia, e nella ſiniſtra l'aſta

(1) *Diſputationum adverſus gentes* Lib. v.

(2) Pag. 246.

(3) *Antonii Riccoboni Rhodigini de Hiſtoria Liber cum Fragmentis Hiſtoricorum Veterum Latinorum &c.* Baſileæ ex Officina Petri Pernæ. Anno M. D. LXXIX. in 8.

(4) Pag. 132. Num 4.

(5) Pag. 173. ſotto il Num. 23. dove è deſcritta, ma non è riportata fra le altre intagliate, queſta medaglia.

l'aſta, e lo ſcettro, ITALIA . e da i lati S C. e nel roveſcio della ſeconda P. M. TR. P. X. IMP. VII. COS. IIII. P. P. (ITALIA) S.C.

In Marco Aurelio, ſi vede nella ſteſſa guiſa coronata l' Italia (1), parimente in figura di donna, ma genufleſsa avanti l' Imperadore coronato d' alloro, e armato di corazza, con ſopra il paludamento, il quale colla deſtra fa atto di ſollevarla, e colla ſiniſtra tiene un dardo; ed ella colla deſtra ſtringe la deſtra dell' Imperadore, e colla ſiniſtra gl' offre un globo; ed all' intorno di queſte figure ſi legge . RESTITUTORI ITALIAE IMP. VI. COS. III. e ſotto S C .

Fra le medaglie di Adriano, per quanto vedo, non ſi dà queſta diviſa all' Italia (2), ma in altra di lui medaglia molto ſimile a quella di Marco Aurelio, da noi poc'anzi deſcritta, ſi attribuiſce ad altra figura di donna la corona delle torri(3), ſe pure ancor eſſa non è figura dell'Italia; ed all' intorno ſi legge . RESTITUTORI ORBIS TERRARUM . e ſotto S C. volendo appunto il Senato, che l' Italia, a noſtro credere, faceſſe la figura di venerarlo, qual reſtauratore del mondo tutto, come che ella era la provincia Regina dell' univerſo, e reſidenza dell' Imperio; e perciò più delle altre beneficata dall' Imperadore .

Tróviamo ancora una medaglia di Aleſſandria

(1) Pag. 153. Num. 23. Per altro nella Tavola intagliata, al Num. 23. ſi legge IMP. VII.

(2) Pag. 120. Num. 50.

(3) Vedi l' iſteſſo Angeloni alla Pagina 121. Num. 53.

dria d'Egitto (1), dall'antichità erudita così coronata di torri (2); poichè era Metropoli, e Regina di quella provincia, come accenna Tolomeo (3). Queſta Città fu edificata da Aleſſandro Magno (4), il quale oltre averla ornata di fabbriche, e di tempj ſontuoſiſſimi, la circondò intorno di mura, e di fortiſſime torri, come narra Diodoro di Sicilia nella Biblioteca Storica (5); e perciò preſero gli antichi a figurarla coronata di torri.

Delle varie ſpecie di corone, ſcriſſe un Trattato particolare Carlo Paſquali, fra le quali ſi numera ancora la corona murale, ſolita darſi a quei ſoldati, che primi aſcendevano le mura di qualche Città aſſediata; ed è molto conſimile a quella della noſtra Cibele.

L'autore di queſta noſtra Statuetta, perchè meglio ſi poteſſero intendere, col ſolo vedere queſta immagine, i miſterj di Cibele, ha voluto darci ad intendere, col voltare, ed accoſtare alla medeſima ambi le mani al petto, che Ella è l'iſteſſa che *Opi*, cioè la *Terra*, la quale preſſo gli Egizj *Iſide* ſi nominava. *Iſis cun-*

(1) Di queſta Città parlano Strabone nella Geografia, Plinio nella Storia naturale, ed un infinito numero di Geografi, e di Scrittori di Storia.

(2) Si veda l'Agoſtini nel Dialogo III. pag. 100.

(3) Geografia Lib. IV. Cap. V. nella ediz. in fol. di Pietro Berzio, del Teatro della Geografia antica pag. 116. Ma altrove ancora nell'iſteſſa Opera ſi parla di queſta Città.

(4) Diodoro di Sicilia, *Biblioteca Storica* Lib. XVII. Valerio Maſſimo Lib. I. Cap. IV. Plinio *Storia Naturale* Lib. V. Cap. X.

(5) Lib. XVII. pag. 529. edizione Greco-Lat. di Lorenzo Rodomanno in foglio, dell'anno M.D.C. IIII.

ſta religione celebratur, ſcrive Macrobio (1), *quæ eſt, vel Terra, vel Natura rerum ſubjacens Soli. Heinc eſt quod continuatis uberibus corpus Deæ omne denſetur, quia vel Terræ, vel rerum Naturæ altu nutritur univerſitas*. Nella noſtra Statuetta non ſi ſcorge in vero queſto tale ſpecifico da Macrobio deſcritto, talchè dobbiamo ravviſarla per una *Iſide*: ma a queſta obbiezione, ſe mai ci foſſe fatta, noi riſpondiamo, che lo Scultore non volle conformarſi all'uſo Egiziano, ma anzi migliorando ſaggiamente l'idea, ſeguì la maniera, e il guſto più nobile de' Greci, e de' Romani; poichè quella iſteſſa azione delle mani voltate verſo il petto, indica appunto con maggior ſobrietà, e con ugual forza il medeſimo ſentimento di ſopra eſpoſto, cioè, come, *vel Terræ, vel rerum Naturæ altu nutritur univerſitas*. Gli Egizj, che abbondavano di ſimboli nello ſpiegare i loro concetti, abbondarono ancora in queſto; e perciò *continuatis uberibus corpus Deæ omne denſarunt*. Il coſtume però degli Egizj, il che non ſi dee quì tacere, abbracciarono, com' è notiſſimo, i Greci nella immagine della Diana di Efeſo, detta da Minuzio Felice (2), *mammis multis, & uberibus exſtructa*, e da San Girolamo in tal modo ci fu deſcrita (3). *Erat Epheſi templum Dia-*

(1) *Saturnalium* Lib. 1. Cap. XX. pag. mihi 145. a tergo. Edit. Venet. in Ædibus Aldi, & Andreæ Aſulani Soceri. M. D. XXVIII. Menſe Aprili in 8.

(2) In Octavio.

(3) Nel Comentario all' Epiſtola *ad Epheſios*.

Dianæ (1), *& ejuſdem in ipſo* MULTIMAMMIA, *id-eſt, multarum mammarum effigies, quia cultores ejus decepti putabant eam omnium viventium nutricem*. Porta dunque la noſtra Cibele il profondo ſentimento della *Gran Madre*, che le attribuivano, ſenza quel carico certamente ſuperfluo di tanti ſimboli, tutti uniformi. Lucrezio deſcrivendo i parti della Terra, dice (2).

Et ſuccum venis cogebat fundere apertis,
Conſimilem lactis: ſicut nunc fœmina quæque
Cum peperit, dulci repletur lacte: quod omnis
Impetus in mammas convertitur ille alimenti.

Onde poco appreſſo ſoggiunge (3).

Quare etiam atque etiam maternum nomen adepta,
Terra tenet merito.

(1) Del tempio di Diana Efeſia celeberrimo, il quale fu poi incendiato, ed uſo da Eroſtrato uomo ſcellerato, ed empio, a ſolo titolo di procacciarſi fama appreſſo i poſteri, è da vederſi Strabone nel Lib. XIV. Valerio Maſſimo Lib. VIII. Cap. XV. e molti altri. Cicerone Lib. II. della Natura degli Dei pag. 270. narra a queſto propoſito una favoletta, o facezia, ma ſul ſerio in queſto modo. *Concinneque, ut multa Timæus, qui quum in Hiſtoria dixiſſet, qua nocte natus Alexander eſſet, eadem Dianæ Epheſinæ templum deflagraviſſe, adjunxit; Minime id eſſe mirandum, quod Diana quum in partu Olympiadis adeſſe voluiſſet, abfuiſſet domo &c.* Ma come oſſerva il chiariſſimo noſtro Piero Vettori nel Lib. XVI. *Variarum Lectionum* Cap. XV. pag. 186. Plutarco nella vita di Aleſſandro; diſapprovando queſto baſſo concetto, lo chiama *freddura*; e di tal ſorte, che ſarebbe ſtata capace, e valevole ad eſtinguere interamente quell'incendio.

(2) *De rerum Natura* Lib. V. verſ. 810. Cicerone *De natura Deorum* Lib. II. pag. 282. dice ſimilmente. *In iis animantibus, quæ lacte aluntur; omnis fere cibus matrum lacteſcere incipit: eaque quæ paullo ante natæ ſunt, ſine magiſtro, duce naturæ mammas appetunt, earumque ubertate ſaturantur.* Traslatamente Quintiliano *De Inſtitutione Oratoria* Lib. II. Cap. IV. dice. *Ipſis doctoribus hoc eſſe curæ velim, ut teneras adhuc mentes more nutricum mollius alant, & ſatiari veluti quodam jucundioris diſciplinæ cibo, lacteque patiantur. Erit illud plenius interim corpus, quod mox adulta ætas adſtringat &c.*

(3) Lucrezio Lib. V. Verſ. 819. e poco

Concludiamo queſta oſſervazione, con ricordare un fatto celebre, che ſi legge nelle Romane Storie. Mandati che furono in Delfo, Tito, ed Arunte figliuoli di Tarquinio; detto il *Superbo*, Re de' Romani, inſieme con Lucio Giunio Bruto figliuolo di Tarquinia, ſorella del medeſimo Re, ed eſeguiti colà gli ordini Regj, penſarono fra loro d' interrogare l' Oracolo, come fecero, chi di loro un giorno ſarebbe ſtato Re. Ora dice Tito Livio (1): *Ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt: Imperium ſummum Romæ habebit, qui veſtrum primus, o juvenes, oſculum matri tulerit.* Crederono i Tarquinj, che la riſpoſta dell' Oracolo altro non ſignificaſſe, ſe non quel tanto, che eſprimevano le parole; ma Bruto, che ſino allora diſſimulato avea l' ingiuria ſofferta dal Re, per la morte data al ſuo Fratello, ed inſieme ad altri nobili Romani, quaſi non aveſſe diſcernimento ſufficiente da comprendere ſimili ſcelleratezze, e torti manifeſti fatti al ſuo ſangue, ed alla ſua Patria, moſtrò allora la ſua perſpicacia, ed il ſuo intendimento; Poichè, come narra l' iſteſſo Livio (2), *alio ratus ſpectare Pythicam vocem, velut ſi prolapſus cecidiſſet, Terram oſculo contigit*

poco innanzi, cioè al verſ. 793. avea ſcritto.

Linquitur, ut merito maternum nomen adepta
Terra ſit, è terra quoniam ſunt cuncta creata.

(1) Decade 1. Lib. 1. Cap. XXI.
(2) Nel medeſimo luogo.

git (1), *ſcilicet*, *quod ea communis Mater omnium mortalium eſſet*. Non è neceſſario, che noi raccontiamo il ſeguito di queſta famoſa ſtoria, eſſendo per ſe ſteſſa celeberrima appreſſo l' iſteſſo Scrittore (2), ed altri moltiſſimi (3), e non eſſendo altrimenti neceſſaria al noſtro argomento: baſtandoci avere moſtrato, che la *Gran Madre* degli Antichi era *Opi*, *Cibele*, ed in ſomma la *Terra*.

Mi occorre in queſto luogo far menzione di quel Demetrio, il quale in Efeſo eſercitava la profeſſione di argentiere, e ſuſcitò una gran ſedizione contro l' Apoſtolo San Paolo, della quale San Luca Evangeliſta racconta negli Atti degli Apoſtoli le particolarità (4). Celeberrimo era allora non ſolamente in Efeſo, ma per tutta l' Aſia, e in tutto il mondo il tempio di *Diana*, dal Luogo detta *Efeſina*. Faceva dunque queſto Demetrio *Ædes argenteas Dianę*, colle quali (vendendoſi in Efeſo, e mandandoſi in lontaniſſime par-

(1) Omero Odiſſea Lib. v. ſul fine, fa memoria di queſto coſtume degli Antichi in perſona di Uliſſe. Anzi ancora nel Lib. iv. dell' Odiſſea, benchè ivi parla di Agamennone, quando fece ritorno alla ſua patria.

(2) Dec. i. Lib. i. Cap. xxvi. e Cap. xxiii. e nella Deca i. Lib. ii. Cap. i.

(3) Servio antico illuſtratore di Virgilio, comentando il Lib. iii. dell' Eneide al Verſ. 94. e ſegg.

..... *quæ vos a ſtirpe parentum*
Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto
Accipit reduces. ANTIQUAM *exquirite* MATREM:
Hic domus Æneæ CUNCTIS DOMINABITUR ORIS.

Dice, ANTIQUAM *exquirite* MATREM, *ſcilicet* TERRAM. *Tractum autem de hiſtoria eſt. Nam Brutus & filii Tarquinii, quum oraculum Delphici Apollinis peterent, reſponſum eſt ejus imperium fore, qui primus matrem reverſus oſcularetur, quod ſolus Brutus agnoſcens, de navi egreſſus, ſimulans caſum, oſculatus eſt terram; unde & potitus imperio eſt*

(4) Cap. xix. Verſic. 24. e ſegg. ſino al fine.

parti), *præstabat artificibus non modicum quæstum* : così dice il testo degli Atti Apostolici. Sicchè vedendosi colla predicazione di San Paolo scemare il guadagno della sua professione, (essendochè molti illuminati dal Signore Iddio per mezzo del Santo Apostolo, abbracciavano volontieri la nostra Santa Religione ; ed in conseguenza non facevano più compra di quelle edicole dal medesimo Demetrio fabbricate), fece grande ammutinamento con altri de' suoi compagni, tantochè il popolo commosso da per tutto gridava: *Magna Diana Ephesiorum* : e questo rumore durò per lo spazio di circa due ore (1). Terminò finalmente il tumulto coll' opera di un certo Alessandro (2) come talora ne' medesimi Atti averete letto.

Torniamo ora a vedere l' immagine della nostra Cibele, e nella descrizione, che sopra ne abbiamo fatto, vi ricorderete, che abbiamo detto, che l' artefice con quel manto, o palla, che dalla corona delle torri scendendo sul dorso, e per la vita, tutta la vestì, venne a formare una nicchia, o edicola, nella quale sta riposta la Statua della nostra Cibele ; e vedrete allora, quanto può cadere a proposito il racconto dell' artefice Demetrio, che le edicole di argento faceva della Diana di Efeso ; poichè queste ancora, non ha dubbio, che ne' Lararj saranno state serbate,

(1) Cap. xix. Vers. 34. (2) Si vedano il Gaetano, Tirino, Ben. Ar. Montano &c.

te, come appunto abbiamo detto della noſtra Statuetta.

Paſſando ad eſaminare il baſſorilievo, che ſotto la medeſima figura di Cibele è ſcolpito, ſi oſſervano in eſſo, come nel deſcriverlo abbiamo detto, due Lioni in atto di camminare l' uno incontro l' altro; ed in che modo i Lioni appartengano a queſta Deità, oltre che ſono moltiſſimi i monumenti in marmo, in bronzo, ed in gemme, ne i quali ſi trovano i Lioni uniti alla ſteſſa Cibele, è molto a propoſito la deſcrizione, che di eſſa fa Lucrezio (2); ma quì riporteremo ſolamente quel tanto, che riguarda la conneſſione, che poſſono avere i Lioni coll' immagine di Cibele, la quale ſi vuole, che ſimboleggi la Terra, e non altro.

Quare magna Deûm mater, materque ferarum,
Et noſtri genitrix hæc dicta eſt corporis una.
Hanc veteres Grajûm docti cecinere Poetæ,
Sedibus in curru bijugos agitare Leones;
Aëris in ſpatio magnam pendere docentes
Tellurem &c.

Natal Conti ſpiegando queſto miſtero, dice (2). *Finxerunt hanc in curru vehi, quia ſuapte natura Terra in aëre ſuſpenſa videtur: quum nulla re fulciatur, neque tamen in aliquam partem magis declinet*; e poco appreſſo ſegue: *trahitur a quatuor ferociſſimis leonibus ejus currus, qui nihil*

(1) *De rerum Natura* Lib. II. Verſ. 598. e ſegg.

(2) *Mythologiæ* Lib. IX. Cap. V. pag. 503.

nihil ſane ſunt aliud, quam ab Oriente, & Septentrione, & his a latere regionibus venti &c. Mi piace di aggiungere a Natal Conti, una delle oſſervazioni fatte da Vincenzo Cartari alle Immagini degli Dei degli Antichi, là dove parla della *Gran Madre*, cioè della Terra. Dice dunque fra le altre coſe, che facilmente furono meſſi i Lioni ſotto il giogo nel carro della *Gran Madre*(1), perchè, ſiccome è comunemente reputato Re degli altri animali terreſtri il Lione, così vollero dimoſtrare, che i Signori del mondo ſono ſoggetti, ancora eſſi alle leggi della natura; e perciò hanno biſogno, come tutti gli altri uomini, dell' ajuto della Terra. Queſta opinione molto ſi confà col ſentimento di Varrone, e di Sant' Agoſtino, che di quello fa qualche uſo (2); volendo il primo, che il Lione, per altro ſciolto, e manſueto, non feroce, come vuole Natal Conti, ſi aggiunga alla *Gran Madre*, per moſtrare, che non v' è alcuna parte della terra, benchè aſſai remota, e quanto ſi voglia fieriſſima, che ſoggettare non ſi poſſa, e ridurre in iſtato di buona coltivazione. Ma altrove (3) varie oſſervazioni ſi ſono fatte da noi circa la natura,

(1) Pag. 104. ediz. di Venez. in 4. M.D.C.LXXIV.

(2) *De Civitate Dei* Lib. VII. Cap. XXIV.

(3) Si veda *Il Fiorino d' Oro Antico illuſtrato &c.* Part. I. Cap. XIV. pag. 89. e ſegg. e circa alcune monete, nelle quali ſono eſpreſſi i Lioni, ſi poſſono oſſervare quelle d' argento, fatte coniare in altri tempi dal Senato di Roma, Cap. XVIII. pag. 118. e ſegg. p. 130. ed altre di alcuni Sommi Pontefici, Cap. VI. pag. 40. e Cap. XXI. pag. 147. p. 175. e ſeg. nelle quali a i lati della ſedia, come cuſtodi ſono ſcolpiti i Lioni, nello ſteſſo modo, che talora ſi vede in alcune antiche immagini di Cibele. Vedi ſimilmente la Parte II. Cap. XXV. pag. 225.

tura, e le proprietà de' Lioni, ſecondo l'occaſione, che allora ci obbligava a queſto ſcriverne.

Le Colombe, che ſi vedono in queſto baſſorilievo ſi attribuiſcono a Cibele, benchè forſe ironicamente, per ſimbolo della ſua caſtità; e forſe per l'iſteſſo motivo ſi attribuivano anche a Venere. In alcune medaglie Greche dell'Imperadore Trajano, nelle quali è rappreſentato il tempio di Venere Pafia, ſi vedono ancora le Colombe (1). Peraltro raccontano le favole, che le Colombe ſono care a Venere, per eſsere ſtata tramutata in queſto uccello la Ninfa Periſtera, molto da lei amata. Così fingono i Poeti, che Venere ſi faceva condurre per l'aria in cocchio dalle Colombe (2).

Perque leves auras junctis invecta Columbis,
Littus adit Laurens &c.

come ſcrive Ovidio nelle Metamorfoſi, parlando di Enea aſcritto fra gli Dei tutelari; e Virgilio ſull'iſteſſo propoſito di Venere, ed Enea, benchè ſeguendo ſolamente il filo della ſua ſtoria, dice (3).

Vix ea fatus erat: geminæ cum forte Columbæ
Ipſa ſub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi ſedere ſolo. Tum maximus Heros
Maternas agnoſcit aves, lætuſque precatur:
Eſſe duces &c.

(1) Agoſtini Dialogo v. intorno alle medaglie &c.

(2) Lib. XIV. Favola XV.

(3) *Æneidum* Lib. VI. Verſ. 150.

Queſto luogo di Virgilio è illuſtrato dottamente dal noſtro Piero Vettorj nelle ſue Varie Lezioni (1), nelle quali ancora oſſerva, con addurre i teſtimonj di Tibullo, e di Senofonte, come nella Siria, ſacre erano reputate le Colombe (2), e non era permeſſo, che foſſero violate.

Ma che la Dea Cibele caſta foſſe creduta, e ſi voleſſe, che tale foſſe ſtimata, ſi può facilmente dedurre da quei Sacerdoti, che le furono attribuiti, chiamati *Galli*, de' quali precedentemente abbiamo fatto diſcorſo, conciofiacoſachè per vivere caſti con ſevero rito, da ſe ſteſſi beſtialmente ſi mutilavano.

Che poi la Colomba foſſe uſata per ſimbolo dell' innocenza, ne abbiamo infiniti eſempj de i Criſtiani della primitiva Chieſa nelle pitture, e ſculture, che ſi vedono nelle ſacre Grotte ſotteranee di Roma, o ſia ne' ſacri Cimiterj; e Criſto Signor noſtro in San Matteo ci dice (3). *Eſtote ergo prudentes ſicut ſerpentes, & ſimplices ſicut Columbæ*, così volendoci inſinuare la ſemplicità, e l' innocenza. De i medeſimi ſimboli però uſati dagli antichi Criſtiani, non è queſto luogo proprio di trattare, per non uſcire dalla materia, ſopra la quale ci andiamo trattenendo. Vedanſi le Oſſervazioni del Senatore Buonarroti ſopra alcuni frammenti di vaſi

(1) Lib. III. Cap. XIV. pag. 30.
(2) Si veda il Lib. XII. Cap. XV. pag. 137. e ſeg.
(3) Cap. X. Verſic. 16.

vaſi antichi di vetro (1), ed il noſtro Comentario ſopra quella medaglia ſacra di metallo, che altra volta abbiamo citato in queſta Diſſertazione (2), in propoſito della immagine del noſtro Signore Gesù Criſto, ſerbata nel ſuo Larario da Aleſſandro Severo.

L'Aquila, che ſimilmente è ſcolpita in queſto baſſorilievo, non potendoſi dire in alcun modo dedicata a Cibele, pare che più toſto ci voglia indicare, che l'antico poſſeſſore di queſto monumento foſſe Romano; e inſieme ſembra, che voglia farci ſovvenire il rito già ricevuto in Roma, da' ſuoi predeceſſori di venerare queſta Deità. Se pure non ſi voglia dire, che ſiccome l'artefice ha ſcolpito il Lione, che ſi dice eſſere il Re degli animali terreſtri, così ancora ha voluto figurare inſieme, ed in luogo diſtinto l'Aquila, uccello Re de' volatili, per ſignificare maggiormente, che dalla Terra prendono alimento tutte le varie ſpecie degli animali: e la congettura prende forza e vigore, riflettendo che nel baſſorilievo, ſono eſpreſſe ancora le Colombe per contrapoſto dell'Aquila; eſſendochè, come dice Orazio (3).

Fortes creantur fortibus, & bonis (4).
Eſt in juvencis, eſt in equis patrum

(1) Pag. 124. e ſegg.

(2) *Nummus æreus veterum Chriſtianorum, Commentario in duas partes diſtributo explicatus &c.* Romæ Typis Zempelianis. M. D. CC XXXVII. Part. II. Cap. XI.

(3) *Carminum* Lib. IV. Ode IV.

(4) Sebbene non è ſempre vera queſta maſſima, perchè ſi poſſono allegare molti eſempj in contrario, per lo più ſi verifica in effetto. Si poſſono vedere, per l'una parte, e per l'altra

Virtus; *nec imbellem*
Progenerant Aquilæ Columbam.

E che l' Aquila ſia Regina de' volatili, meglio s' intende dalla prima ſtrofa di queſta iſteſſa Ode.

Qualem miniſtrum fulminis alitem,
Cui Rex Deorum, *regnum in aves vagas*
Permiſit, *expertus fidelem*
In Ganymede flavo &c.

Quanto alla parte roveſcia del noſtro marmo, che ci rappreſenta ad evidenza una figura, quaſi Conica, ſopra il dado del baſſorilievo, io ſono di parere, che lo ſcultore di queſta Statuetta l' abbia laſciata non ſenza miſtero in queſta forma; e ſenza replicare ciò, che più innanzi abbiamo detto della conformità di tutta queſta ſcultura ad una vera Edicola, che porta ſeco queſta ſtruttura, ſtimerei, che l' artefice abbia voluto ricordarci, che le antiche genti non davano alle Dietà loro figura umana, ma l'Aſta pura v.g. ed anche un Saſſo di qualche forma naturale era ſimbolo baſtante di Divinità: anzi bene ſpeſſo facevano ricorſo a' prodigj, nel venerare alcuno di tali ſimulacri de' loro Dei, fingendoſeli venuti dal cielo, benchè figura umana, come dicevamo, non gli attribuivano; ond' è che Ferecide diceva (1), tutti i ſimulacri delli Dei

l' altra gli eſempj addotti da Valerio Maſſimo nel Lib. III. Cap. IV. e Cap. V. facendo eſſo memoria di alcuni di baſſiſſima condizione, i quali aſcefero a gradi ſublimi, e di altri, che d'alto lignaggio molto degenerarono da loro Maggiori.

(1) Si veda Celio Rodigino *Antiquarum Lectionum* Lib. XXVIII. Cap. IX. dove parla del Palladio.

Dei eſsere ἀχειροποίητα, cioè non fatti da mano. Quindi le ſommità di alcuni monti erano dedicate a Giove, come ſi ha da Maſſimo Tirio (1). Racconta Pauſania, che in Faro Caſtello dell' Acaja, da Auguſto conceſſo a i Patrenſi (2), era nella gran piazza una ſtatua di Mercurio colla barba, e colla baſe quadrata, intorno alla quale ſtatua erano circa xxx. pietre di figura quadrangolare, ed ognuna di queſte pietre avea il nome proprio di alcuno de' loro Dei, e quello in eſſe veneravano; poichè una volta, dic' egli, era coſtume generale nella Grecia, ereditato da' loro Maggiori, di venerare rozze pietre, come foſſero veramente immagini degli Dei; ed altrove narra l' iſteſſo Pauſania (3), che appreſſo gli Orcomeni era un tempio di Bacco, ed altro antichiſſimo delle Grazie; e pure quei popoli veneravano alcuni ſaſſi, i quali da loro ſi credeva eſsere caduti dal cielo; anzi il medeſimo afferma, che quelle ſtatue, che a ſuo tempo ſi vedevano eſpoſte; a ſuo tempo, e non prima erano ſtate dedicate (4). *Eſt Judæam inter Syriamque Carmelus*, dice Cornelio Tacito (5), *ita vocant montem Deumque, nec ſimulacrum Deo,*

(1) Serm. xxxviii. L' iſteſſe coſe dice ancora Erodoto de' Perſiani Lib. I, Cap. xxxi. ed Aleſſandro d' Aleſſandro particolarmente de' Popoli della Bitinia, *Genialium Dierum* Lib. II. Cap. xxii.

(2) *Achaica* ſive Lib. vii. pag. 276. e p. 277. Verſione Latina di Romolo Amaſeo Ediz. del Torrentino in Firenze. M.D. li. in fol.

(3) *Boeotica* ſive Lib. ix. pagina 376.

(4) Fiorì Pauſania in tempo di Antonino *il Filoſofo*.

(5) *Hiſtoriarum* Lib. II. Cap. lxxviii.

Deo, aut templum (ſic tradidere majores), aram tantum, & reverentiam. Ed altrove parlando degli Egizj dice, che *pleraque animalia effigieſque compoſitas venerantur*, ſeguendo poi (1). *Judæi mente ſola, unumque Numen intelligunt. Profanos, qui Deûm imagines mortalibus materiis in ſpecies hominum effingant. Summum illud & æternum, neque mutabile, neque interiturum. Igitur nulla ſimulacra Urbibus ſuis, nedum templis ſunt.* Anche de' popoli della Germania ſcrive l'iſteſſo Tacito (2). *Deorum maxime Mercurium colunt, cui certis diebus, humanis quoque hoſtiis litare fas habent. Herculem ac Martem, conceſſis animalibus placant: pars Svevorum & Iſidi ſacrificat. Unde cauſſa & origo peregrino ſacro, parum comperi, niſi quod ſignum ipſum in modum* LIBURNAE *figuratum, docet advectam religionem. Ceterum nec cohibere parietibus Deos, neque in ullam humani oris ſpeciem aſſimilare, ex magnitudine cœleſtium arbitrantur. Lucos ac nemora conſecrant, Deorumque nominibus appellant ſecretum illud, quod ſola reverentia vident;*

E quanto a' prodigj circa alcuna di quelle pietre, che ricevevano venerazione, Plinio fa ricordanza, come nella Tracia cadde un gran ſaſſo dal Sole preſſo il fiume nominato *Ægos*, il che da Anaſſagora Clazomenio era già ſtato predetto (3). *Qui etiam Lapis nunc oſtenditur*

(1) Lib. v. Cap v.
(2) *De ſitu, moribus, & populis Germaniæ Libellus.* Cap. IX.
(3) *Natural. Hiſtor.* Lib. II. Cap. LVIII.

ditur, magnitudine vehiculi, colore adusto: e, poco appresso segue (1). *In Abydi gymnasio, ex ea caussa colitur hodieque modicus quidam, sed quem in medio terrarum casurum* (2), *idem Anaxagoras prædixisse narratur. Colitur & Cassandriæ, quæ Potidæa vocitata est, ob id deducta. Ego ipse vidi in Vocontiorum agro, paullo ante delatum*. L'istesso Plinio parlando altrove di alcune

LVIII. L'istesso scrive Diogene Laerzio Lib. II. *De vitis, dogmatis, & Apophthegmatibus eorum, qui in Philosophia claruerunt &c.* Nella vita di Anassagora pag 35. edit. in fol. Londini MDCLXIV. colla versione Latina di Tommaso Aldobrandini, dove si vedano in fine le note erudite d' Isacco Casaubono pag. 27. dell' istesso Tommaso Aldobrandini pag. 79. e di Egidio Menagio pa. 47. colle quali s' illustra questo avvenimento ricordato da Diogene, e da altri Scrittori similmente.

(1) Nell' istesso luogo da noi sopra citato.

(2) Pausania *in Phocicis*, sive Lib. X. pag. 400. scrive così: *Jam qui a Delphis Umbilicus vocatur, e candido marmore, esse eum ajunt, medium terræ universæ punctum. Congruunt cum hac opinione; quæ in quodam carmine cecinit Pindarus &c.* Strabone *Geografia* Lib. IX. così parla dell' Oracolo di Delfo pag. 419. *Quamquam vero Delphico fano, majorem honoris tanti partem Oraculum comparavit, omnium minime fallax existimatum: tamen situs quoque loci nonnihil contulit. Sunt enim Delphi fere in medio siti totius Græciæ, quæ & extra Isthmum, & intra est: quinetiam in medio totius terrarum Orbis iacere quidam senserunt, terræque Umbilicum dixerunt: fabulam insuper commenti, quæ apud Pindarum quoque refertur; ibi locorum convenisse duas aquilas [alii corvos ajunt], a Jove emissas, alteram ab ortu, ab occasu alteram Solis. Monstratur etiam Umbilicus quidam in eo templo, fasciis velatus, in eoque duæ imagines istius fabulæ.* E Tito Livio Dec. IV. Lib. VIII. Cap. XXXI. dice. *Etiam Delphos, quondam commune humani generis Oraculum, Umbilicum Orbis terrarum, Galli spoliaverunt &c.* Varie interpretazioni si danno da' Sacri Esposittori al Versetto 12. del Salmo LXXIII. *Deus autem rex noster ante sæcula, operatus est salutem in medio terræ*, credendo alcuni, che si debba stare unicamente al significato della lettera; e perciò ne rilevano, che la *Giudea*, anzi *Gerusalemme* sia il mezzo della Terra: ma pare più a proposito in questo luogo il sentimento misterioso, ed allegorico. *Si enim hoc tantum volumus intelligere quod sonat in litera*, come avverte Sant' Agostino nel sermone 201. *De Tempore*, è certo che, *aut parvam, aut prope nullam ædificationem de divinis lectionibus capiemus*. Dice San Paolo [Epist. II. *ad Corinthios* Cap. III. Versic. 6.] che il Signore ha costituito gli Apostoli Ministri del nuovo Testamento, *non litera, sed Spiritu: Litera enim occidit, Spiritus autem vivificat*.

cune pietre, ſcrive (1). *Circa Syenem vero Thebaidis Syenites, quem ante pyrrhopœcilon vocabant. Trabes ex eo fecere Reges quodam certamine, Obeliſcos vocantes, Solis numini ſacratos. Radiorum ejus argumentum in effigie eſt, & ita ſignificantur nomine Ægyptio. Primus omnium id inſtituit Mitres, qui in Solis Urbe regnabat, ſomnio juſſus: & hoc ipſum inſcriptum in eo eſt. Etenim ſculpturæ illæ effigieſque, quas videmus, Ægyptiæ ſunt literæ &c.* Ma che molti Obeliſchi foſſero conſecrati al Sole, non ha biſogno di prova.

Laſciando dunque di ragionare più minutamente degli Egizj (2), de' Lacedemoni (3), de' Greci, e de' Perſiani (4), e di ſimile coſtume di altre Genti, ſi eſamini più toſto la figura, quaſi Conica, del noſtro antico, ed inſigne monumento, ſapendoſi; che i Romani non ebbero immagine di alcuna Deità figurata, ſino a Numa Pompilio, benchè molti Dei aveſſero in venerazione in quel tempo (5); anzi dalli

(1) *Natural. Hiſtor.* Lib. xxxvi. Cap. viii. Syenites, *alias* Stigmites.

(2) Aleſſandro d' Aleſſandro *Genial. dier.* Lib. ii. Cap. xxii.

(3) Si veda l' iſteſſo Aleſſandro nel medeſimo luogo.

(4) Strabone nella Geografia Lib. xv. Erodoto Lib. i. pag. 56. *Neque ſtatuas, neque templa, neque aras exſtruere conſuetudo eſt. Moris habent editiſſimis quibuſdam conſcenſis montibus, Jovi hoſtias immolare, omnem gyrum cæli Jovem appellantes.*

(5) Plutarco nella vita di Numa. Euſebio di Ceſarea Lib. i *De præp. Evang.* Cap. vi. San. Clemente Aleſſandrino Lib. i. *Stromatum*. Benchè da queſti diſcorda Dionifio Alicarnaſſeo nel Lib. ii. delle Romane Antichità, attribuendo con errore manifeſto il culto delle immagini appreſſo i Romani, non ſolamente a Numa Pompilio, ma anzi all' iſteſſo Romolo.

da i Tarquinj (1) ſi vuole introdotto in Roma il coſtume delle immagini degli Dei (2).

Giova quì di rammentare il rito particolare di quei di Paſo, Città illuſtre del Regno di Cipro, da i quali Venere era adorata in una Pietra ſotto queſta figura Conica. *Simulacrum Deæ*, così ſcrive Tacito (3), *non effigie humana, continuus orbis latiore initio, tenuem in ambitum metæ modo exſurgens, & ratio in obſcuro*. Tale appunto ſi può vedere la ſua figura ſimbolica appreſſo Monſign. Agoſtini (4), il Vaillant (5), ed altri editori delle medaglie antiche, e de' più rari monumenti della erudita antichità. Maſſimo Tirio deſcrive la Venere di Paſo, conſimile ad una bianca piramide (6), come da Pauſania ſi racconta, che i Sicionj rappreſentarono Giove (7). Ma che il Sole foſſe pari-

I mente

(1) Due Re de' Romani ſi chiamarono *Tarquinj*, l'uno cognominato *il Priſco*, l'altro *il Superbo*. Queſti erano nati nella *Tarquinia*, Città illuſtre della Toſcana; e per far pompa della ſua Patria, il primo volle chiamarſi *Lucio Tarquinio*, per altro il ſuo nome proprio era *Lucumone*, ed il ſuo fratello ſi chiamò *Arunte*, ed erano figliuoli di Demarato Corintio, il quale in Italia ſe n'era venuto per cauſa di negoziazione, come narra Dioniſio Alicarnaſſeo nel Lib. III. delle Antichità Romane pag. 184. e pag. 185. edit. in fol. Grec-Lat.

(2) Che il coſtume di formare le immagini degli Dei foſſe da i Tarquinj introdotto in Roma, lo ſcrivono fra gli altri Gio: Lodovico Vives nel Lib. IV. de' ſuoi Comentarj ſopra Sant' Agoſtino *De Civitate Dei* Cap. XXXI. Colonna 1618. e 1619. ed Aleſſandro d' Aleſſandro *Genial. Dier.* Lib. V. Cap. VII. I Comentarj del Vives furono dal medeſimo dedicati ad Enrico VIII. allora Re d' Inghilterra, e da i Teologhi di Lovanio furono dati per Appendice a i Comentarj di Leonardo Coqueo nel Tomo V. delle Opere del Santo. Ediz. di Parigi in fol. dell' an. M.D.C.XIII.

(3) *Hiſtoriarum* Lib. II. Cap. III.

(4) Dialogo V.

(5) *Numiſm. Imperat. præſtan.* Tom. II. pag. 98. Cartari *Immagini de' Dei &c.* pag. 256.

(6) Serm. XXXVIII.

(7) *Corinthiaca*, ſive Lib. II. pag. 66. *Poſt Arati monimentum, ara eſt Iſthmio Neptuno dicata. Sunt item Melichii Jovis, & Dianæ cui Patroæ cognomentum, rudia, & ſine ulla arte ſigna. Melichius pyramidis, Patroa columnæ figuram habet.*

mente eſpreſſo in forma di Cono da i popoli della Fenicia, lo ſcrive Erodiano (1). Si dee neceſſariamente credere ſcorretto in molte delle moderne edizioni, il teſto di Quinto Curzio, in quel luogo (2), nel quale ci rappreſenta l' immagine di Giove Ammone (3), appreſſo i Troglo-

(1) *Hiſtoriarum* Lib. v. in Macrino &c. parla del Sole. *Quem maxime indigenæ colunt, Phoenicum lingua Heliogabalum vocitantes: templumque illi maximum conſtructum habent, auro, argentoque plurimo, ac lapidum eleganti magnificentia exornatum. Neque ſolum indigenæ Deum illum venerantur, ſed vicini quoque ſatrapæ, regeſque barbari, certatim quotannis ſplendida offerunt munera. Simulacrum vero nullum, Græco aut Romano more manu factum ad ejus Dei ſimilitudinem: ſed Lapis eſt maximus ab imo rotundus, & ſenſim faſtigiatus, propemodum ad Coni figuram. Niger Lapidi color, quem etiam jactant cælitus decidiſſe. Eminent in Lapide quædam, formæque nonnullæ viſuntur: ac Solis imaginem illam eſſe adfirmant, minime humano artificio fabrefactam &c.* In una così fatta maniera è deſcritto da Erodoto Lib. IV. pag. 283. il Monte Atlante.

(2) *Hiſtoriarum de rebus geſtis Alexandri Magni* Lib. IV.

(3) Pauſania *Meſſen.* ſive Lib. IV. pag. 165. *Manticlus Herculis templum novæ Coloniæ erexit. Exſtat adhuc intra muros Dei fanum Herculis, Manticli vocant, ſumto a conditore nomine. Qua ratione, AMMON in Africa dictus, Babylone Jupiter BELUS. Hic ab Ægyptio Belo, ille a paſtore, qui templa Jovi dedicarunt.*

Una bella calcedonia intagliata ſi conſerva in Roma *nel Muſeo Vettori*, nella quale ſi vede Giove a ſedere, che tiene colla deſtra la patera, e colla ſiniſtra l'aſta. A' ſuoi piedi dalla parte deſtra ſi vede il Montone, o ſia Ariete, dalla ſiniſtra l' Aquila: eccone l' immagine.

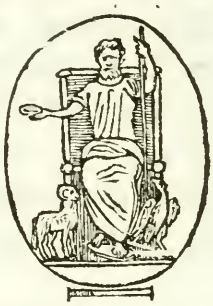

Ma più particolare è una plaſma di ſmeraldo, che pure ſi conſerva *nell' iſteſſo noſtro Muſeo*, vedendoſi nella medeſima eſpreſſa la teſta di Giove, e dietro la teſta di Giove, in uno iſteſſo gruppo è la teſta del Montone,

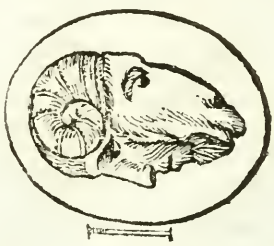

la quale è anche meglio formata, e con più arte della teſta umana, come ſoggetto principale di quella gemma antica.

gloditi, nel boſco dov' è quella prodigioſa fonte del Sole, e dove ſi portò Aleſſandro Magno per venerarlo. Nelle antiche edizioni da noi vedute ſi legge così. *Id quod pro Deo colitur, non eamdem effigiem habet, quam vulgo Diis artifices accommodaverunt. Umbilico maxime ſimilis eſt habitus, ſmaragdo & gemmis coagmentatus* (1). *Hunc cum reſponſum petitur, navigio aurato geſtant ſacerdotes, cum multis argenteis pateris ab utroque navigii latere pendentibus. Sequuntur matronæ virgineſque, patrio more inconditum quoddam carmen canentes, quo propitiari Jovem credunt, ut certum edat oraculum* (2), In alcune delle dette moderne edizioni, ſi trova contrafatto il teſto così. *Umbilico tenus, arieti ſimilis eſt habitus &c.* (3).

(1) Vedi Diodoro di Sicilia nella Biblioteca Storica Grec-Lat. in fol. Lib. XVII. pag. 528.

(2) Queſta forma di proceſſione è deſcritta dall' iſteſſo Diodoro, nel medeſimo luogo citato. E ſi può vedere Erodoto nell' *Euterpe*, cioè nel Lib. II. edit. in fol. Grec-Lat. pag. 113. Benchè Erodoto non parla del ſimulacro di Giove Ammone, come Diodoro, e Quinto Curzio. Ma d' altra ſpecie, è quella belliſſima proceſſione fatta a ſomiglianza degli Arenieſi da quei di *Lepſina*, che ſono quei di *Eleuſi*, in onore di Cerere, in memoria delle ricerche da eſſa fatte pel mondo, di Proſerpina rapita da Plutone, vedendoſi preſſo lo Sponio [*Voyage de Dalmatie, de Grece, & du Levant &c.* Tomo II. pag. 283. edit. a Lyon M.DC.LXXVIII.], in un cippo di marmo i ſupplicanti in gran numero, camminare a due a due colla face accesa nelle mani; e queſta proceſſione occupa almeno i due lati di quel marmo antico, non avendoci poſto in veduta lo Sponio gli altri due lati di quel cippo aſſai ſtimabile, da Noi poc'anzi citato nella noſtra Diſſertazione *Filologica*, pag. 72. ſtampata in Roma da' Pagliarini in 4. l'anno ſcorſo MDCCLI.

(3) Che immagine di Giove ſarebbe queſta, ſe fino al bellico ſe le daſſe la figura d' Ariete? Belle braccia, e belle mani averebbe queſta ſtatua di Giove, per tenere il fulmine! Se poi dal mezzo in giù ſi voleſſe in figura di Uomo, ognuno vede che deformità ſarebbe queſta. Ma giova credere, che il ſemidotto emendatore, o più teſto deformatore

di

Samuele Pitiſco nella ſua edizione ha ſeguitato fedelmente l' edizioni antiche (1); ed il Padre Michele le Teillier nella edizione di Parigi fatta per uſo del Delfino di Francia (2), ha eſpreſſamente rigettato queſta emendazione (3). Egli peraltro, ſeguendo la congettura del Voſſio, ha voluto mutare le parole *Umbilico ſimilis*, con ſoſtituire le altre, *Umbricolo ſimilis &c.* dicendo col medeſimo Voſſio: *ab Umber fit Umbriculus, ut a venter ventriculus*; onde ſoggiunge: *Eſt autem Umber, ſpurium quoddam ovis genus ex ove, & muſmone genitum, caprino villo, cornibus in anticam partem flexis, iiſque ut plurimum geminis, nonnumquam etiam quaternis, immo & ſenis &c.* Per altro noi non troviamo ombra d' inveriſimilitudine, nello ſcrivere di Quinto Curzio: *Umbilico ſimilis*, per le ragioni, che in parte adduce il Pitiſco, ed accenna l' iſteſſo le Teillier, nelle loro annotazioni a queſto luogo, in parte addotte ancora da noi con molte più, per ſoſtenere l' antica lettura; Eſſendo veriſſimo, come

di queſto teſto, l' abbia immaginata dal mezzo in giù in figura di termine, e non di Uomo. E certo che il medeſimo niuna pratica, o intelligenza avea del diſegno, dell' antichità erudita, e della ſimmetria del corpo umano. Abbiamo il Giove Ammone nelle gemme, ed in altri monumenti antichi, colla ſola teſta di Ariete, il reſtante di figura umana. Abbiamo Anubi colla teſta di Cane, il reſtante in figura umana. Ecate ſimilmente, che ſi dice *Triforme*, era in figura di donna appreſſo gli Antichi, benchè la teſta foſſe formata in figura di tre teſte d' animali, poſte in triangolo, appunto perchè queſte loro Deità colle mani poteſſero agire, e co' piedi muoverſi.

(1) Lib. IV. Cap. VII. pag. 190. e pagina 191. Edit. Ultrajecti in 8. CIↃ,IↃC.LXXXV.

(2) Pariſiis. M.DC.LXXVIII. in 4.

(3) Lib. IV. §. XXX. pag. 139. & ſeq.

me dice il detto Pitiſco, *Priſcæ gentilitatis homines, hac informi forma non raro Deos ſuos indicaſſe potius, quam effigiaſſe*; ond' è che punto non ha dubitato dell' antica lezione Vincenzo Cartari nel ſuo Libro delle immagini degli Dei degli antichi, avendocelo moſtrato in tale figura (1), e Lorenzo Pignoria, Uomo verſatiſſimo nelle lettere, e nelle antichità, il quale ha fatto le annotazioni a quell' Opera, non ha penſato a riprenderlo di tale arbitrio; perlochè io quì accenno la figura del medeſimo Giove, rappreſentataci in forma di Cono, per reſtringere l' argomento che ſi tratta.

Ora dunque premeſſe ordinatamente queſte coſe, forſe non farà ad alcuno maraviglia, che noi additiamo il ſimulacro di Cibele, rappreſentato in figura di Cono nel noſtro monumento, come nel citato libro del Cartari ſi vede eſpreſſo (2), ſapendoſi già, che queſto conſiſteva in un gran ſaſſo di color nero, ſenz' altra immagine (3). Ariſtotile ci fa ſape-

(1) Edizione di Venezia in 4. M.DC.LXXIV. appreſſo Nicolò Pezzana pag. 86.

(2) Pag. 107.

(3) Vedi Celio Rodigino *Lectionum Antiquarum* Lib. XXX. Cap. XXI. Dicendo eſſo in quali modi ſi figuraſſe Iddio ſecondo il ſentimento di Porfirio, ſcrive: *Multi vero nigris lapidibus, inviſibile illius ſubſtantiæ ſignificarunt*. Giovanni Federico Hervart d' Hohenburg, *Admiranda Ethnicæ Theologiæ myſteria propalata &c.* Edit. Monachij M.DC.XXVI. in 4. fa vedere, che la pietra venuta da Peſſinunte, nella quale ſi venerava *Cibele*, o ſia *La Gran Madre*, era di Calamita, e che queſta Calamita era molto in venerazione appreſſo gli Antichi. Così Arnobio nel Lib. VII. dice, che ella era *coloris farui, atque atri*. Prudenzio ΠΕΡΙΣΤΕΦΑΝΩΝ, ſive DE CORONIS, nell' Inno ſopra San Romano Martire, ſcrive.

Nudare plantas ante carpentum ſcie

Pre-

ſapere (1), come in Sipilo monte della Frigia, trovaſi una certa pietra piccola, lunga, e di figura rotonda (2), la quale a chi aveſ-

Proceres togatos, Matris Idææ ſacris:
LAPIS NIGELLUS *evehendus eſſedo,*
Muliebris oris, clauſus argento ſedet.
Quem dum ad lavacrum præeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes calceis,
Almonis uſque pervenitis rivulum &c.

Ma ſe ſcrive bene Prudenzio, dicendo di queſto ſaſſo; LAPIS NIGELLUS &c. biſogna dire che prenda equivoco, dove ſoggiunge, che figura di donna aveſſe il medeſimo ſaſſo; ſe pure non ſi voglia prendere il ſuo detto per licenza poetica, o non ſi voglia credere, che già al ſuo tempo, altro ſaſſo, e quello figurato, foſſe ſoſtituito al primo, informe, venuto da Peſſinunte.

(1) Delle coſe mirabili del mondo. Scrive Pauſania *in Phocicis*, ſive Lib. x. pag. 386. *Eſt Panopenſibus in ipſa via, e crudo laterculo ſacellum, & in eo ſignum, e lapide Pentelico. Quidam Æſculapium, alii Prometheum eſſe dicunt. Eius rei teſtimonia haud dubia ſe habere putant, quod ad præruptas proximi torrentis ripas, ſaxa iacent magnitudine nihilo minore, quam ut plauſtrum onerare queant ſinguia. Color illis non terreni luti, ſed qualis in ſabulo rivorum, & torrentium cernitur. Odorem etiam humani prope corporis referunt. Reliquias eſſe aiunt has luti illius, e quo primum illum hominem, unde univerſum hominum genus exſtitit, Prometheus finxerit &c.* Il medeſimo Pauſania nell' iſteſſo Lib. x. pag. 413. dice, che vicino al ſepolcro di Neottolemo, figliuolo di Achille, *cum rurſum adſcendere inceperis, lapidem videas modice magnum. Hunc ſingulis diebus, & feſtis maxime, oleo perfundunt, & ſuccida lana velant. De eo lapide percrebuit opinio, illum ipſum eſſe, quem pro puero adpoſitum, ac devoratum, Saturnus per vomitum ejeciſſet &c.* La favoloſa ſtoria di Saturno, quì enunciata, è rappreſentata nelle Inſcrizioni Doniane, in una Tavola intagliata da un marmo antico belliſſimo. Si veda alla pag. 3. la Tav. I. e nella Prefazione, dove queſta s' illuſtra, pag. XXXVIII. e p. XXXIX.

(2) Così di forma cilindrica dovea eſſere la pietra *Manale*, che ſi ſoleva portare in Roma in occaſione della gran ſiccità. Fulgenzio nel ſuo Libretto *de Priſco Sermone*, che ſi trova inſerto fra gli Autori della Lingua Latina, nota che Labeone, il quale ſpiegò in XV. Volumi le diſcipline Etruſche di Tagete, e Bacchetide, così ſcrive: *Fibræ jocinoris ſandaracei coloris dum fuant, Manales tunc vertere opus eſt petras, hoc eſt, quas antiqui ſolebant in modum cylindrorum per limites trahere, pro pluviæ commutanda inopia.* Adriano Turnebo *Adverſariorum* Tom. II. Cap. XIX. ſervendoſi di queſto teſto, ſcrive, *jecineris = ſi fuant = tum verrere eſt opus = id eſt = pro commutanda pluviæ inopia.* Quanti arbitrj, e quante mutazioni in un ſolo periodo di un antico Scrittore! La pietra *Manale* ſi con-

aveſſe ritrovato, e portato nel tempio di Cibele, giovava per riacquiſtare l' amore de' ſuoi genitori, benchè prima foſſero paſate fra loro amarezze graviſſime. Anche queſto, molto conferiſce a ſtabilire il noſtro argomento, ſe ſi conſidera la ſomiglianza in parte di queſte pietre, cioè della forma cilindrica colla figura del cono. Ed ecco finalmente dimoſtrato ciò, che lo ſcultore della noſtra Statuetta ha preteſo di farci intendere, rappreſentandoci nella parte dinanzi queſta Deità, tale quale ſi venerava in Roma, creſciute che furono le belle arti, in ſembianza di Matrona di venerando aſpetto, come l' abbiamo deſcritta a ſuo luogo; e nella parte oppoſta, quaſi in figura di Cono, quale da Peſſinunte fu traſportata. Sant' Agoſtino parlando di Giove, Dio de' Romani, al quale attribuivano quegli Antichi l' ampiezza, e l' eternità dell' Impero, ſcrive (1). *Hunc Varro credit etiam ab his coli, qui unum Deum ſolum ſine ſimulacro colunt, ſed alio nomine nuncupari. Quod ſi ita eſt, cur tam male tractatus eſt Romæ, ſicut quondam & in ceteris gentibus, ut ei fieret ſimulacrum? Quod ipſi etiam Varroni ita diſplicet, ut*

cum

ſonſervava fuori della Città di Roma, vicino alla porta Capena, preſſo il tempio di Marte. Si vedano Lucio Fauno, nelle *Antichità della Città di Roma* Lib. I. Cap. XVII. Aleſſandro d' Aleſſandro Lib. IV. Cap. XVI. Panvinio *Urbs Roma* pag. 99. Ma anche Seſto Pompeo Feſto l'afferma, ed aggiunge, che *Manale* ſi dicea queſta pietra, *quod aquas manaret*.

(1) *De Civitate Dei* Lib. IV. Cap. IX. e l' iſteſſo ſentimento di Varrone replica Sant' Agoſtino nel medeſimo libro al Capit olo XXXI.

cum tantæ civitatis perverſa conſuetudine premeretur, nequaquam tamen dicere, & ſcribere dubitaret, quod hi qui populis inſtituerunt ſimulacra, & metum demſerunt, & errorem addiderunt.

Ma dopo avere deſcritto, ſe non m' inganna la mia opinione, con qualche chiarezza, ciò che ho creduto appartenere a queſta falſa Deità, per ſpiegazione del noſtro raro monumento, e de' ſimboli che l' adornano, è tempo omai in onore, e trionfo della noſtra ſanta Religione raccontare, ed eſporre, come poſſa avere relazione a queſta noſtra Diſſertazione quella antica immagine di San Teodoro Martire, della quale nella introduzione alla medeſima, alcuna coſa abbiamo accennato. Egli è certo, per teſtimonianza di San Gregorio Niſſeno, il quale una Orazione ſcriſſe in lode dell' iſteſſo San Teodoro (1), che eſſendo in Amaſia di Ponto, un celebre tempio dedicato alla *Madre degli Dei*, cioè alla Dea *Cibele*, per aborrimento che egli avea alle ſuperſtizioſe coſe de' Gentili, ſoprafatto da un certo zelo di religione, benchè fra ſe ſteſſo combattuto, ad ogni modo nell'oſcuro della notte, preſo il tempo da eſſo giudicato più opportuno per mettere in eſecuzione il ſuo diſegno, tutto intieramente l' incendiò. Queſto-

(1) Queſta Orazione è riportata dal Ruinart fra gli Atti de' Martiri alla pag. 423. e ſegg. della ediz. in fog. di Verona dell' Anno MDCCXXXI. alla quale Orazione è premeſſo un breve monito, molto intereſſante per illuſtrazione del Martirio ſofferto da San Teodoro, nominato dall' iſteſſo San Gregorio Niſſeno, per diſtinguerlo dagl' altri, *Gran Martire*.

ſto ſolo attentato, non ha dubbio, ſarebbe baſtato, ſecondo il rigore delle leggi (1), a condannarlo a morte: tuttavia eſercitando egli il meſtiere del ſoldato, e nella milizia ottenendo il vanto di valoroſo, e prode guerriero, per richiamarlo alla loro ſetta, non ſolamente offerta gli fecero del perdono del commeſſo attentato, ma di più tentarono i Gentili di offerirgli il ſommo Sacerdozio. Non prevaricò per queſto il Santo martire, ſpecialmente aſſiſtito dal Sommo Iddio, anzi più fermo, e ſempre mai più ſtabile nel Santo Vangelo, e nel diſprezzo delle vane onorificenze del mondo luſinghiero, e de i falſi Dei, andò incontro con intrepidezza d' animo incredibile, alla morte (2), terminando

K que-

(1) Per ovviare agl' incendj aveano gli Antichi ſtabilito con ottima providenza una carica, la quale ne' Teſti ſi trova regiſtrata col titolo *De Officio Præfecti vigilum*; e queſto avea la cura di difendere dal fuoco la Città, dovendo perciò la notte vegliare, e ſcorrerne le ſtrade. Varie leggi poi abbiamo ne' Teſti Civili, e Canonici contro gl' incendiarj; particolarmente quando ſieno toccate le coſe ſacre, come ſono i tempj, le mura della Città, o altre opere pubbliche. Queſte condannano alle pene più o meno gravi, a proporzione della enormità del delitto, e delle qualità del reo. Ma indicati i fonti, può ciaſcuno ad eſſi ricorrere per ſoddisfare la ſua curioſità; e paſſando dal civile al criminale, varj ſono che hanno ſcritto Trattati col titolo *De Incendiariis*, comentando le Leggi, che provvedono ſopra tali diſordini.

(2) La Santa Chieſa Cattolica venera San Teodoro per vero Martire, non perchè abbia egli incendiato il tempio di *Cibele* in odio del Gentileſimo, ma perchè ſeppe con azione veramente eroica ricuſare gli onori offerrigli, ſe aveſſe abbandonato la noſtra Santa Religione; e con ſomma ed invitta coſtanza ſoffrì graviſſimi tormenti, e la morte iſteſſa, per la ſua fermezza, e ſtabilità nella Santa Fede.

Si veda l'Opera grande del regnante Sommo Pontefice BENEDETTO XIV. *De Servorum Dei Beatificatione, & Beatorum Canonizatione* Lib. III. Cap. XIII. §. XI. dove rapporta l'eſempio del Santo Martire *Abda*, o *Auda*, il quale diſtruſſe il *Pireo*, tempio da i Perſiani conſacrato al Fuoco, e ſimil-

queſta vita fra tormenti, che gli prepararono gl' inimici del vero Iddio, i quali non avendolo potuto vincere colle luſinghe, co' premj, e con tormenti, finalmente alle fiamme lo conſegnarono, fra le quali a nuova vita riſorſe tra i beati ſpiriti del cielo (1). Così tra le fiamme in figura di orare colle mani aperte, ſecondo il rito antico (2), ſi vede la ſua immagine nel Menologio di Baſilio (3); Ond'

milmente il Cap. XIV. dell' iſteſſo Lib. al §. IV. ed altrove in quella iſteſſa Opera, che già per la terza volta ſi vede ſotto il torchio; e ſi veda il Menologio di Baſilio ſotto il dì XXXI. Marzo.

Altro poi, come ognuno sà, era il *Pireo*, celebre Porto degli Atenieſi (Mi ſia permeſſa queſta, forſe non affatto inutile digreſſione), del quale *Pireo* fa menzione Pauſania nel principio del ſuo Lib. IX. della *Geografia*, Terenzio nell' *Eunuco*, e Plauto nel *Trinummo*, Atto IV. Sc. IV. ſcrive.

Curre in Piræum, atque unum curriculum face,
Videbis illic navem, qua advecti ſumus.

ed Ovidio nel Lib. VI. delle *Metamorf.*

..... *veloque, & remige Portus*
Cecropios intrat, Piræaque littora tangit.

Anche Cicerone ha parlato di queſto Porto nelle ſue Epiſt. *ad Atticum*, e molti altri antichi Scrittori. Finalmente ſi veda il Vol. I. del Meurſio, della nuova ediz. di Firenze, condotta oramai a fine dal celebre Sig. Lami, nel quale l' Opuſcolo VI. che prima biſognava ricercare preſſo il Gronovio nel Tom. V. eſſendo diventata rariſſima l' antica edizione, ha queſto titolo. *Piræus, ſive de Athenienſium Portu celeberrimo, & ejuſdem Antiquitatibus, Liber ſingularis.*

(1) Nel Martirologio Romano ſi celebra la memoria di San Teodoto ſotto il dì IX. del meſe di Novembre. Si vedano le Annotazioni del Venerabile Cardinale di Santa Chieſa Ceſare Baronio, ſotto la lettera C. Così parimente ſi dee vedere il Martirologio di Adone Veſcovo di Vienna in Francia, nella nuova ediz. fattane in Roma dalla B. M. di Monſig. Domenico Giorgj l' an. MDCCXLV. alla pag. 570. Variano i Greci nel loro Menologio, riportando il martirio di San Teodoro ſotto il dì XVII. del meſe di Febbrajo, come ſi è notato nell' Epiſtola al Lettore premeſſa alla Diſſertaz. *De vetuſtate, & forma Monogrammatis Sanctiſſimi Nominis* JESU. alla pag. VIII.

(2) Vedi la noſtra Diſſertaz. che ha per titolo: *Veteris Gemmæ ad Chriſtianum uſum exſcalptæ brevis explanatio*. Stampata in Roma dal Bernabò l'anno MDCCXXXII.

(3) Parte II. Fig. 407. pag. 196. Edit. Urbini in fol. MDCCXXVII.

Ond' è, *Dottiſſimi Accademici*, che dalle coſe dette fin quì, reſta provato ſufficientemente, in che maniera l' immagine di *San Teodoro* ha che fare colla illuſtrazione *del Culto ſuperſtizioſo, dagli antichi preſtato alla Dea Cibele*, e colla ſtoria della medeſima: il che, ſino da principio, in queſta mia Diſſertazione mi ero propoſto di dimoſtrare.

IL FINE

HÆC EGO SIC ACCIPI VOLO, NON TAMQUAM ADSEQUUTUM ME ESSE CREDAM, SED TAMQUAM ADSEQUI LABORAVERIM: FORTASSE NON FRUSTRA.

Plinius *Epiſtolarum* Lib. II. *Epiſt.* V.

IN ROMA
PRESSO GLI EREDI BARBIELLINI
STAMPATORI
E MERCANTI DI LIBRI
A PASQUINO
IL DI II. GENNAJO CIↃ. IↃ. CC. LIII.
DI N. S. BENEDETTO XIV.
L' ANNO XIII.

SPECIAL 89-B
N 12787
5327 v. 2
V59
1732
v. 2
GETTY CENTER